DEUS

Filius ipse tuus propria nos morte redemit,
Nos et in ætherias transtulit à se domos.
DEBITA NOS aliis ex corde REMITTIMUS ultro
RURSUS et ad VENIAM TURBA PARATA SUMUS.
DÆMONIS INFIRMAS NUNQUAM TENTATIO MENTES
VEXET, et ad Stygios nos trahat arte lacus.
Semper nos tua dextra regat, Satanamq. ferro
Pellat, ut afflatus nos regat ecce tuus.

He mens

Christianus Risius
R. B. Ao 1684
d. 2. Octob.

ANSHELMUS. IN EXTREMO DIE.

À dextris erunt peccata accusantia:
À sinistris infinita dæmonia.
Subtus horrendum chaos inferni:
Desuper judex iratus.
Foris mundus ardens:
Intus conscientia urens.
Ibi vix justus salvabitur:
Heu miser peccator, sic deprehensus quo fugies?
Latêre enim impossibile.
Apparêre intolerabile.
Memorare ergò novissima, et in æternum
non peccabis.

M. ANTONII MURETI

PRESBYTERI, J.C. ET CIVIS ROMANI, Oratoris ac Poëtæ Clariss.

ORATIONES, EPISTOLÆ, HYMNIQUE SACRI,

EDITIO NOVA,

Correcta & locupletata, juxta editionem postremam Ingolstadianam.

Cum præmonitione JOAN. FRIDERICI Prof. publ.

M. DC. XXIX.

Cum Gratia & Privilegio Elect. Saxon.

LIPSIÆ,

Sumtibus GOTOFREDI GROSSI, Bibliopolæ.

Christiano Lectori S.

CUM Serenißimus Pr. Saxoniæ Elect. &c. Dominus noster Clementißimus, Gothofredo Grosio Bibliopolæ Lipsiensi, Privilegium speciale, quo M. Antonii Mureti Orationes & Epistolas, cum adjunctis Epigrammatibus & Hymnis, in Sereniß. ipsius Celsitatis Provinciis, divulgare typis & divendere ei gratiosißimè permittitur, singulari clementiâ indulserit; Et verò scriptis illis, per Autorem Pontificium, admixta reperiantur quædam, manifestis Romanensis Ecclesiæ erroribus imbuta: Admonendum putavimus, statim

in hoc vestibulo, Lectorem Christianum, operis hujus editione non Religionis quæri veritatem, quam aliunde hauriendã synceræ pietatis studiosi nôrunt; sed puritatem & elegantiam Orationis Latinæ; quam etiam in rebus factisq́ minime probandis; quoties de iis, aut dicendi aut scribendi, vel occasio, vel necessitas sese offert, negligi nõ oportet. Quicquid igitur in hoc volumine à sinceriori Evangelicâ & historicâ veritate alienum reperitur, eo neq; pius Lector offendatur, neq; exultet temerè Pontificius; quasi ejus videamur opinioni, per hanc editionem, ullo modo suffragari. Cæterùm uterq; ut rectè valeat & sapiat, ex animo precamur. Lipsiæ V. Idus Nov. Anno 1619.

JO. FRIDERICHUS, Linguarum & Historiarum Professor.

SCI-

SCIPIONI GONZAGÆ MARCHIONI ET S.R.I. PRINCIPI.

MARCUS ANTONIUS MURETUS S. D.

OFFERO tibi munus, SCIPIO GONZAGA, si aut ex sua, aut ex tua dignitate spectetur, perexiguum; si ex viribus meis, mediocre; si ex animo, magnum. Orationes quædam sunt, variis à me temporibus habitæ: quas, cùm partim dispersæ atq; errantes vagarentur, partim apud me in adversariis neglectæ jacerent, nunc in unum corpus collectas ut edi ac divulgari paterer, amici quidam, multò mei, hac quidem in parte,

quàm par eſt,& quàm ego ipſe vellem, ſtudioſiores, impulerunt. Satis ſuperq́; fuerat, earum partim in ſcholaſtico pulvere, atq; in illis, eruditorum hominum umbraculis, non tantùm recto, ut dicitur, ſtetiſſe talo, ſed plauſum etiam & ἐπισημασίας tuliſſe: partim in illo conſeſſu, quo nullum habet terrarum orbis auguſtiorem,& ſilentio auditas, & principum virorum teſtimonio commendatas fuiſſe. Superârat fortuna ſpes meas: quam ſæpiùs ſine cauſſa experiri, negant eſſe ſapientis. Neq; neſcius eram, moroſiora ac difficiliora eſſe legentium, quàm audientium, judicia: ſæpeq́; accidere, ut, quæ audientes mirabamur, eadem legentes rideamus. Sed quid facerem? Cupienti mihi jam latere, amici obſtiterunt; quibus parendum fuit: ne, ſi in negando pertinax eſſem, ſuperbiæ deniq; id potiùs, quàm modeſtiæ, adſcriberetur. Cùm igitur inibi eſſet, ut ede-

ederentur, libenter arripui occasionẽ diu optatam inscribendi tibi, ut nunc fit, aliquid depromtum ex studiis meis, eademq; opera testificandi & judicii de te, & mirifici cujusdam amoris erga te mei. Verè enim hoc dicã, SCIPIO, cùm omnes, qui te nòrunt, ita te ament, ut eorum nemo sit, qui se studio atq; observantia tui cedere cuiquam putet; ego tamen mihi videor diuturna & accurata notatione & observatione earum rerum, quæ te usq; eò omnibus amabilem reddunt, singulare quiddam præter cæteros πεπονθέναι. Quid est enim, quod ad conciliandas ac devinciendas hominum voluntates valeat, quin id in te omni ex parte perfectum reperiatur? Nihil hîc de summa atq; antiquissima gentis vestræ aut nobilitate, aut potẽtia dicam: nihil de toto illo genere bonorum, quod ita tuum est, ut & aliorum sit. Alios & ista amatores habent.

Ego in te nihil amo, nisi teipsū. Itaq; ut ille Rex potentissimus ex amicis suis alium dicebat esse φιλοβασιλέα: alium φιλαλέξανδρον: ita tu, alios esse, qui & alia in te ament, me planè & ex animo φιλοσκιππίωνα esse tibi persuadeas licet. Ac te ipsum cùm dico, ne illam quidem dico & oris & totius corporis dignitatē, quæ tibi omnium elegantiorum hominum animos primo statim adspectu conciliat, constituens, quoad ejus fieri potest, ante eorum oculos, & ingenium, & mores tuos. Quamvis enim verè dixit nescio quis Poetarum, gratiorem in pulchro corpore esse virtutem; ea tamen est in te veriorum ac solidiorum bonorum copia, quæ de his secundæ, ut ita dixerim, notæ bonis censeri non sinat. Ingenium excellens, & in quo, tanquam in pingui ac feraci solo, omnes te dignæ artes ita facilem comprehendant; ut eas non ab aliis accipere, sed ex teipso

pſo parere ac proferre videaris. Quo tu uſus ita ut decuit, à Græcæ Latinæq; linguæ intelligentia, à Poetarum, Hiſtoricorum, Rhetorum cognitione ad Philoſophiam, & ad eam, quam tibi ab ineunte ætate propoſueras, quæq; tibi nunc in amoribus ac deliciis eſt, Theologiam ea celeritate properaſti, ut, quæ honoris ac dignitatis præmia confecto ſtudiorum curriculo tribui ac decerni ſolent, ea tu nunc meritiſsimo conſecutus ſis, cum adhuc maturum videri poterat, de animo ad illas graviores diſciplinas adjiciendo, cogitare: Atque ut iſtius generis ingenium nunquam ita eſſe otioſum poteſt, ut omninò nihil agat: quod tibi dabatur à ſeverioribus ſtudiis excepti ac ſubſecivi temporis, eo tu, quaſi ludibundus, eas artes, in quibus ingenui adoleſcentes exerceri olim Athenis ſolebant, ita omnes didiciſti, itaq; te in eis exercuiſti, ut in earum qua libet cum

ſummis artificibus comparari facilè poſsis. Quid nunc ego mores illos tuos planè, ut Poetæ loquuntur, aureos laudem? Potuitne quiſquam unquam bonus tecum biduum vivere, tuæq́; ſuavitatis partem aliquam guſtare, quin, ut ſibi totam ætatẽ tecum exigere liceret, optaverit? ita tu, quod rariſsimi exempli eſt, ſummam integritatẽ vitæ, cum ſumma ac comitate facilitate copulâſti. Sed nolo nunc plura de te: ne ipſi tibi moleſtꝰ ſim. Equidẽ cùm de ſcriptis meis non magnoperè laborare ſoleã; tamẽ hunc librum præcipuè cupio & celebrari nunc, & ad poſteros pervenire: ut exſtet aliquod teſtimonium judicii de ſingularibus tuis virtutibus mei. In quo ne fortè quis eorum, qui te non nôrunt (Nam de iis, quibus tu notus es, nihil tale metuo) aſſentationi & conſuetudini datum eſſe aliquid ſuſpicetur; DEUM immortalem teſtor, nihil unquam

quam à me verius, magisq́; ex animi mei sententia scriptum esse, quàm ea, quæ de tuis laudibus scripsi. A te peto, ut me ames: quo me ipsi mihi efficias cariorem. Vale. ROMæ Kalend. Maji 1571.

IN-

INDEX ORATIONUM.

XI. Pro

AD

AD
M. ANTONIUM
MURETUM PRESBYTERUM J.C. & Civem Romanum, Oratorem & Poëtam Clarissimum.

RHETORA te tantum si secula prisca tulissent,
Jam jam immortalis lingua diserta foret.
Secula si tantum novissent prisca poëtam,
Jam jam immortalis Musa canora foret.
RHETORA *sed postquam simul hæc genuêre poëtam*
Secula, noster eris Virgilius, Cicero.
Te tua posteritas Ciceronem sæpè vocabit:
Teq; ut Virgilium mente manuq; teret.

ALIUD.

Deliciæ, Veneres, gravitas simul, ac majestas;
Miscentur scriptis, docte MURETE, *tuis,*

ALIUD.

Tantus es Orator, tantusq; Poëta, MURETE,
Ut possis dici, Tullius atq; Maro.

M. AN-

M. ANTONII MURETI, &c. TUMULUS.

HIc. Marci. caros. cineres. Roma. inclyta. servat.
Quos. patria. optâsset. Gallia. habere. sinu.
Stat. colle. hortorum. tumultus. stat. proximus. astris.
Quæ. propius. puro. contigit. ille. animo.
Tu sacros. latices. lacrumans. asperge. viator.
Et. dic. HEV. LINGVÆ. HIC. FVLMINA, FRACTA. JACENT.

Obiit Anno Dom. cIↃ. IↃ. LXXX.
Ætatis suæ LX.
XV. Kalend. Quintil.

M.AN-

M. ANTONII MURETI PRESBYTERI, ET CIVIS ROMANI,

De dignitate ac præstantia studii Theologici.

ORATIO PRIMA.

HABITA LUTETIÆ PARISIORUM Non. Feb. cIↃ IↃ LII.

CUm omnes mihi singulari quadam, ac præcipua laude digni videntur, qui in assequenda honestarum artium scientia operam & industriam suam collocant, tum ii præcipuè, qui veluti majore quodam numinis afflatu perculsi, cæteris omnibus posthabitis, ad divinarum rerum intelligentiam omnes cogitationes suas, atq; omnia studia contulerunt. Nam si eorum omnium, quæ in hac immensa rerum universitate cernuntur, unumquodq; naturali perficiendi sui desiderio tenetur: & animus noster ad similitudinem divinitatis effictus tanto perfectior est, quanto propius ad illud, ex quo ductus & propagatus est, exemplar accedit: dubitari profectò non potest, quin ea sit omnium præstantissima facultas, quæ, quoad ejus fieri potest, cum humanis divina copulando, mortalitatem nostram, quantum illius imbecillitas patitur divinæ naturæ arctissima colligatione devincit. De illius

mihi facultatis laudibus, hodierno die, demandatum est ab iis, quorum & apud me plurimum valet, & apud omnes peræquè valere debet auctoritas, non ut eas quidem singillatim percensere omnes, ac flore orationis convestire conarer, (quod & imperare iniquum esset, & suscipere temerarium) sed ut ex earum innumerabili copia pauca quædam seligerem, de quibus ex hoc amplissimo loco, vobis audientibus explicarem. Qua de re cùm mecum initiô ageretur, refugiebam equidem tanti oneris magnitudinem, veritus ne idem mihi contingeret, quod nobili olim Sophistæ apud Annibalem de rebus bellicis longa accurataq; oratione disputanti contigisse dicitur: si homo adolescens, & cùm à cæteris rebus satis tenuiter instructus, tùm in hoc genere penitus rudis, inter tot eruditissimos viros, ad dicendum de rebus divinis aggrederer. Illud etiam me commovebat, quod præclarè à Platone scriptum noveram, orationi, & iis rebus, quæ oratione tractantur, quandam inter se cognationem intercedere oportere, ex quo facilè intelligebam consequi, ut ad res divinas pro dignitate tractandas divinum quoddam requireretur orationis genus. At ista quidem, re adhuc integra: fortassis majore quadam cautione providenda fuerint: nunc quidem jam semel altum ingressis, quæ nos cumq; tempestas exceptura est, vela nimirum facienda sunt. Illud modò antequam ulteriùs provehar, à vobis summoperè contendo, ut quando omne mihi perfugium in vestra bonitate ac clementia situm est, tenuitatem meam vestro favore, & silentio sublevetis, quò mea oratio his veluti secundis subvecta ventis, quem sibi proposuit, portum facilius consequatur. Atq; ut hinc exordiamur, si nihil diceremus aliud, nisi eam, quæ antiquissimo vocabulo Theologia dicitur, scientiam esse quandam, quæ divinæ

sapien-

sapientiæ thesauros hominibus recluderet, tamen illud, ut opinor, liquidò constaret, quanto æterna nativis, immortalia caducis, divina humanis antecellunt, tanto esse hanc facultatem cæteris omnibus anteponendam. Sed quemadmodum qui præclari alicujus ædificii pulchritudinem pervidere, ac penitus cognoscere cupiunt, non satis sibi esse ducunt illud uno tantum aspectu contemplari, sed singulas etiam sibi partes accuratè perlustrandas, ac seorsum considerandas putant: ita nos, si hujus præstantissimæ facultatis partes paulisper excutere voluerimus, tum demum, quanta illius pulchritudo sit intelligimus. Theologia igitur, viri eruditissimi, ut à majoribus nostris accepimus, duabus præcipuis partibus continetur, quarum una in lege posita est, altera in Evangelio. Est verò ea lex, de qua loquimur, non ab humano profecta consilio, neque similis earum, quæ hominum libidine statuuntur, in quibus multa ineptè ac ridiculè, nonnulla etiam impiè ac nefariè sancita reperias, sed primum quidem ab illo hujus universitatis parente, ac opifice Deo in omnium hominum impressa, atque insignita animis, post etiam ejusdem Dei digito in tabulis insculpta lapideis, ne improbis ulla prætendendæ facinoribus suis ignorantiæ occasio relinqueretur. Cumq; eam in duo summa capita tribuere liceat, eorum prius, quæ ad cultum numinis, posterius, quæ ad tuendam hominum inter se societatem pertinent, omnia summa brevitate complectitur. Atque hinc vel inprimis naturæ nostræ imbecillitatem licet agnoscere, quòd cùm pauca admodum, eaq; suapte natura facillima præcepta sint, semper tamen deficiamus alicubi, neq; unquam stabilem, inoffensumq; cursum perpetuò retineamus. Tremefactus itaq; comparatione sui cum divinis præceptis animus Christo se indigere cognoscit,

 in cu-

in cujus sinum confugiat, cujus se viribus provehat, sub cujus bonitate, tanquam sub firmissimo aliquo clypeo, tutus ab iis, quæ lege proposita sunt, suppliciis delitescat; ut rectissimè Paulus legem pædagogum, qui nos veluti manu apprehensos ad Christum deduceret, nominâsse videatur. Eat nunc Lucianus aliquis: perfricet frontem: & dicat ullam esse legem, quæ cum hac lege ulla ex parte comparari queat. Quid enim? quæ Deum immortalem, portenta in omnibus omninò legibus, si ab hac discesseris, reperiuntur? Quarum aliæ furta, aliæ adulteria, aliæ etiam quædam multò turpiora permittunt, ut nihil penè tàm turpe sit, quod non legislator aliquis licere voluerit. Hanc verò sapientissimus ille Moses, non Jove quodam commentitio, ut Minos; non ab Apolline, ut Lycurgus; non ab Ægeria, ut Numa; sed ab eo, qui solus veri Dei nomine censendus est, sibi per manus traditam accepit, ita numeris omnibus absolutam, ut nihil neque immutari, neque adjici, neque detrahi possit. Sed ea tamen, uti antea dixi, morbum quidem nostrum commonstrare ac detegere nobis potest: depellere eundem, ac sanare non potest. Morbi autem cognitio magnam ea quidem vim maximumq́ momentum ad vires recuperandas habet, neque tamen tantum, ut in ea posita sint omnia. Quare Evangelio nobis Christus aperitur, qui, modò firmâ in ipsum fide nitamur, non vanâ illâ quidem, & otiosa, quam multi stultè & inaniter jactant, sed solidâ & bonarum actionum perpetuò fœcundâ, nos, velut humeris suis impositos tollit in cœlum. O rem omni prædicatione majorem! O nuncium verè jucundum & lætabilem! Cùm humana natura primi parentis depressa lapsu pessum tota ferretur, tantam fuisse in Filio Dei clementiam, ut delapsus è cœlo humanam formam induere voluerit, ut corpora-

poratus, ac carne tectus infinitis sese laboribus, ut cruciatibus, ærumnis, morti deniq; deterrimæ, atq; acerbissima exposuerit, quò sudore ac sanguine suo ab animis nostris durissimum jugum æternæ depelleret servitutis. Tene, Christe optime, ut nos liberali causa assereres manu, omnium dominus cùm esses, servi formam assumsisse? Tene, nobis quietem tuis laboribus, libertatem tuâ servitute, vitam deniq; tuâ morte peperisse? Admirantur historiæ veteres Pythagoreum quendam, qui se pro amico in caussa capitis vadem dare veritus non est: at hoc quanto admirabilius est, Dei Filium, Deumq; ipsum, ut nos merito nostro inimicos sibi, æternis eriperet suppliciis, tot, tàm dira, ac vel dictu, vel cogitatu aspera, & horribilia sustinere voluisse? Et quisquam est, qui alias omnes, si in unum conferantur, scientias cum hac, qua ista tam pulchra, tam admirabilia, tam divina traduntur, ullo modo comparandas putet? Hæc verò una est omni curâ, studio, contentione dignissima. Hæc una est non tam liberalis vocanda, quàm liberatrix. Hæc aurea illa catena est, qua cum cœlestibus terrestria copulantur. Hæc scala illa est, quam olim per quietem sanctissimus Patriarcha vidit, cujus gradibus in cœlum scandere liceat, atq; illic Deum intueri, admirari, adorare, demittentem semetipsum ex augustissimo illo majestatis suæ fastigio, seseq; accommodantem ad humanæ conditionis humilitatem: rursusq; eundem defunctum nobili illa servandorum mortalium provincia, spoliatisq; inferis (ô rem omni humana cogitatione sublimiorem) in cœlum sublimem raptum, vallatumq; ac stipatum infinita tùm geniorum concinentium, tùm hominum de caliginosissimis illis Satanæ ergastulis erutorum multitudine, justo ac pleno triumpho Cœlum ingredientem, neq; disjecta muri parte, sed valvis suo sanguine

reclusis; iter eodem nobis omnibus aperientem. Atque hæc quidem quamvis ejusmodi sunt, ut ad excitandum, inflammandumque quemlibet torpentem animum sufficere posse videantur, tamen ex tam ubere campo alia quædam, nisi molestum est, proferamus. Verè enim illud affirmare posse videor eruditissimi viri, quemadmodum Platonici elementorum in corporibus cœlestibus quendam veluti florem, in hisce inferioribus quandam veluti fæcem esse dicebant: ita rerum omnium cognitione dignarum in Theologia florem, in aliis scientiis fæcem contineri. Namque ut hinc nostra se primùm efferat oratio, quis nescit, quantoperè se in perscrutandis rerum principiis veteres Philosophi torserint, quamque nihil, si res ad verum exigatur, effecerint? Dum alius mundum hunc, & quicquid in eo vel aspectabile, vel tractabile continetur, putat ex temeraria quadam minutissimorum corporum concursione coaluisse: qui si vel unam earum, quas somniabat, atomum cerebri habuisset, nunquã ista tam stultè, incogitanterque scripsisset: alius æternum esse eum, neque desiturum unquam neque exordium ducentem ab ullo temporis principatu, non animadvertens hac ratione illam, à qua ipse tantoperè abhorrebat, infinitatem induci: qui verò optimè sensisse creduntur, tamen Deo veluti comitem quandam materiam adjungunt; quasi ut artifex, ita Deus sine materia nihil possit efficere. Quid Theologi? hujus universitatis autorem esse, ac effectorem Deum, qui cùm innumerabilibus seculis antecessisset; quo temporis puncto ipsi placuit, mundum hunc, & quæ illius ambitu continentur, sine ullis vectibus, sine ullis ferramentis, sine ulla materia, verbo tantum ac nutu suo ex nihilo architectatus est: eundemque assiduè sua bonitate ac prudentia continet, moderatur, fovet; omnes in eo rerum ac temporum varietates, vicissitudines

nes efficit. Quòd status orbium cœlestium cursus, quod certas siderum trajectiones; quod constitutis vicibus insignes ac notabiles rerum commutationes intuemur, hæc & cætera omnia ad eum modum non fortunæ temeritate, aut vi ulla materiæ dirigi, sed divina providentia temperari. Contemplemur & alia. Quid de animo humano Philosophi. Alius eum cor ipsum esse dicit, alius cerebrum, alius cordi suffusum sanguinem, alius spiritum innatantem sanguini, alius hermoniam quandam, alius eum ex numeris conficit, alius ex atomis, ut mihi quidem ista consideranti certamen aliquod insaniæ suscepisse videantur. Ita ex hoc tam confuso, tam vario, tam multiplici teterrimarum opinionum veluti cinno, nihil ferè colligere possumus, nisi semper copiosissimam messem hominum variè insanientium fuisse. Nam nonnulli quidem ea dicunt, ut eos in re tam seria risum captare atq; aucupari putes, ut apud Dicæarchum Pherecrates, qui animum nihil omninò esse contendit, veritus credo, ne quid posset tam absurdè aut fatuè dici, ut id nemo dixisset Philosophorum. Illa verò multo etiam apud eos perturbatior, atq; implicatior quæstio est, permaneatne animus corporeis solutus vinculis, an qui corporum idem sit interitus animorum. Epicurus interire eos putat, nefas ratus, cùm tam multa sibi cum suibus convenirent, se hoc uno ab eis interesse. Stoici longam eis vitam, ut cornicibus, sed non perpetuam tribuunt. Pythagoras verò jucundus est, qui remanere illos quidem docet, sed ex corporibus in alia corpora migrare, ut idē sit fortè hodie gallus gallinaceus, qui tempore belli Trojani fuerat Agamemnon. Quid Plato? Quid Aristoteles? de hoc quidem illud Homericum dici potest;

Τυδείδην δ' ὀυκ ἂν γνοίης ποτέροισι μετείη,
Ἠὲ μετὰ τρώεσσιν ὁμιλέοι ἢ μετ' ἀχαιοῖς.

Obscuritate enim se involvens sua in neutram partem satis apertè propendet, ut penè in legem Solonis incurrere videatur: Ille autem proximè quidem omnium accedit ad veritatem, sed etiam multa mendacia admiscet, ut non absurdè dicant, qui eum dicunt poeticè philosophari. Quid porrò de iisdem rebus Theologi? Animum hominis simplicem quandam & individuam esse naturam ad exemplar divinitatis expressam, licet ortûs participem, tamen interitûs expertem, quæ corpore soluta, si se purè ac piè gesserit, in cœlum evolet, æternam illic Dei beneficio adeptura felicitatem: sin se malis, iisq; inexpiabilibus cupiditatibus corrumpendam dederit, ad inferos nunquam desituris damnanda suppliciis deprimatur. Quod si quæ de Deo à balbutientibus Philosophis dicta sunt, cum solida Theologorum doctrina comparare collibuerit, reperiemus hos quidem certa omnia & explorata, & salutaria tradere: Illos verò neq; satis quid dicant intelligere, & credula ingenia perniciosissimarum opinionum laqueis implicare. Itaq; quod Homerus de Tiresia: Cato de Scipione dixit, idem de Theologia dici potest, eam videlicet sapere solam, reliquas disciplinas, velut umbras per inane volitantes vagari. Quod si quis eam, quæ ex levioribus studiis percipitur, amœnitatem requirit, ne eam quidem in feracissimis Theologiæ campis frustra desideraverit. Nam sive poëticis modulationibus aures demulcere meditamur, quis unquam ita in hoc genere excelluit, ut cum Davide comparatus non sordeat? Nisi fortè Orpheum, Homerum, Pindarum de levissimis plerumq; nugis verba fundentes audire præstat, quàm illum Deo acceptissimum regem, nunc Dei laudes plena hilaritatis oratione referentem, nunc ejusdem auxilium in summis suis difficultatibus implorantem, nunc insectantem improbos, nunc

com-

commendantem probos, nunc ea quæ multis postea seculis contigerunt, ita subjicientem oculis, ut nullus ea melius Apelles in tabula expingere potuisset. Sive historiæ cognitione ducimur, unde veriores, unde scitu digniores historias, quàm ex sacris literis repetere poterimus? An verò suavius est cognoscere, quid Crœso in Medos, quid Pyrrho in Romanos expeditionem paranti obliquè Apollo, quàm quid Mosi ad Pharaonem quid Samueli in Palæstinos proficiscenti, apertè ac perspicuè Deus ipse responderit? Quomodo Regulus à Carthaginensibus, quàm quomodo Servator & Σωτὴρ humani generis CHRISTUS, à Judæis omni crudelissimorum suppliciorum genere divexatus fuerit? Jucundiúsnè, aut fructuosius arbitramur, intelligere, quibus artibus Assyrii, Persæ, Romani cæteras nationes devicerint, quàm quibus augustissimi illi religionis nostræ principes, aliiq; deinceps innumerabiles eorum vestigia secuti Christianæ ditionis terminos ampliaverint? O hebetes, stupidos, aut, ut verius dicam, miseros & perditos, si qui harum rerum suavitatem, fructumq; non sentiunt: Contrà verò ô ter & quater beatos illos, quorum ita est affectus animus, ut nusquam suavius, quàm in his studiis conquiescat, non eos aut inanium dignitatum, aut fluxarum opum adurit sitis; non eos voluptatum illecebræ molliunt, liberi & pravis omnibus cupiditatibus soluti, ex illo perenni puteo aquam æternæ vitæ effectricem hauriunt: ex illis perpetuò virentibus campis flores suavissimos colligunt, ex quibus qui odores afflantur, eorum nunquam est intermoritura suavitas: Deo serviunt, Deo adhærent, ejus tantùm gloriæ velificantur, eo fruuntur, quæq; olim plenè percepturi sunt gaudia, ea jam nunc mente ac cogitatione præcipiunt. Ergò sive domi, sive foris versentur, cum Deo assiduè colloquun-

tur, sive prosperis rerum utantur successibus, eidem ut prosperitatis suæ auctori gratias agunt: sive quid eis adversi accidit (quanquam quid ejusmodi viris accidere adversi queat?) Sed tamen si quid eis accidit earum rerum, quas vulgus adversas vocat, neq; indignantur, neque concidunt animis, sed verbo divino sese solantes, quidquid à Deo immittitur, summi beneficii loco habendum esse ducunt. Prô Deum immortalem! quid est, si hoc non est feliciter vivere; & in terris vitam cœlestium imitari? O vitæ Theologia dux, ô virtutum omnium parens, vitiorum expultrix, animorum liberatrix: Quid sine te non modò nos, sed omninò vita hominum esse potuisset? tu depravatas impurissimis opinionibus hominum mentes, velut de integro interpolâsti: tu distractos, dissipatosq; variis idolorum cultibus homines in unius veræ Religionis societatem convocasti: tu magistra morum ac disciplinæ fuisti: ac veluti Sol exoriens nubium caliginem dissipat: veluti sidus, quod Castoris & Pollucis dicitur, exortu suo maris rabiem placat, tempestatesq; dispellit: ita tu divinitus exorta & tenebras ignorantiæ dissipasti, & illo tuo salutari fulgore procellas veterum superstitionum dispulisti. Tu nobis velut Helice, aut Cynosura quæpiam es, ad quam universus navigationis, id est, vitæ nostræ cursus dirigatur. Tu ignis ille cœlestis es, quem verus ille Prometheus, id est, Christus in terras attulit, sine quo vita constare non potest. Tu vitæ tranquillitatem largita nobis es, & mortis terrorem sustulisti. Beatos igitur qui ad te, tanquam ad portum, confugiunt: beatos qui se tibi à teneris unguiculis penitus totosq; tradunt: miseros contrà, qui, ut proci Homerici, ancillarum amoribus irretiti, te, quæ omnium artium domina es, negligunt. Tu enim earum rerum scientiam profiteris, quarum

rum plena cognitio æternam beatitatem, ignoratio æternum exitium hominibus pollicetur. At vos, viri optimi, quos partim hujus præstantissimæ disciplinæ verticem consecutos, partim illius sacris imbutos atq; initiatos videmus, macti, inquam, macti animis, neq; vos aut labor deterreat, aut voluptates avocent, quò minus in sacratissima illius adyta penetretis. Vobis enim vigiliarum sudorumq; vestrorum & magna hic inter homines præmia, & infinitis partibus majora sunt in cælo divinitus constituta. DIXI.

De laudibus Literarum.

ORATIO II.

HABITA VENETIIS MENSE Octobri anno cIɔ Iɔ LIV.

QVæ singula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere consueverunt, patres amplissimi, vosq; cæteri cives ornatissimi, ea mihi sese hodierno die objiciunt universa. Sive enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid potest, Venetiis dicimus: sive audientium dignitas, magna lectissimorum hominum adstante frequentia dicimus: sive ipsa orationis materia, dicendiq; conditio, ita dicimus, ut sit nobis eodem tempore de ingenio, de doctrina, de gloria, ornamentisq; omnibus in hoc literarum certamine periclitandum. Venetiis dicere, si quisquam est, qui parum putet, eum necesse est in maximarum, earundemq; toto orbe notissimarum rerum ignoratione versari. Ecquis enim est hodie tam inaccessus, tam ab omni hominum consortio remotus in terris locus, quo nō hujus præstantissimæ civitatis fama pervaserit?

quis

quis populus, quæ gens, quæ hominum natio vel tam immanis atq; barbara, vel tam exculta disciplinis atque artibus, quam non jam quidem florentissima Venetorum Respublica non gloria modò & splendore nominis sui, verùm etiam admiratione compleverit? Hæc verò firmamenta Reipublicæ, hæc ornamenta Italiæ, hæc virtutum omnium, laudandarumq; artium præclarissima lumina intuentem, non commoveri, tantum id quidem est, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenii, sed vix in quenquam hominem, qui cæterorum de se judicia extimescat, cadere posse videatur. Etenim si eloquentissimos olim viros accepimus, cum ad dicendum venissent, unius Principis aspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neq; comparandus cum illis omninò sum, & apud vos dico, Senatores amplissimi, ad quos cùm oculorum converto aciem, totidem mihi consessum principum videor intueri? Ac cæteri quidem sæpe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cùm tenuitatis suæ conscii essent, tamen vel necessitate, vel officio impulsos, vel amicorum sive precibus, sive tempore aliquo adductos, dicendi munus non tàm appetivisse, quàm detrectare non potuisse dicant; quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura, conditioq; præcludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed vestra incredibili benignitate admissi sumus: ut si minus ex aliqua parte nostra vobis approbata fuerit industria, causa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quàm imbecillitatem sublevandam putent. Equidem cùm & ab ineunte ætate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, & ubi primùm per ætatem licuit,

quæ

quæ mihi meo ipse labore pepereram, aliis tradere ingressus, novem prope jam annos in hac dicendi, ac docēdi exercitatione consumpserim, tamen superiora illa considerans, ita commovebar animo, facilè ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa vestra singulari humanitate concepta spes, & magna quædam approbandæ vobis, si minus eruditionis, at certè voluntatis meæ cupiditas impulisset. Ac mihi quidem, & cujus rei causa in hunc locum descenderim, & ad quos verba facturus sum, cogitanti, prorsus ita videtur; nullo in argumento meam commodiùs orationem posse versari, quàm si, litterarum disciplina quantum non ornamenti solùm, verùm etiam præsidii bene temperatis civitatibus afferat, tùm adhibitis rationibus, tùm etiam exemplis, atq; ex veteribus seculis repetita memoria exponam: minimè id quidem, quo vos, tales viros, commonefaciam, excellentibus à natura ingeniis præditos, à studiis liberalium doctrinarum eruditos, à diuturno assiduoq; magnarum rerum usu peritos: sed quia libenter facio, ut, quarum artium percepta scientia unumquemq; vestrûm vehementer affici constat, earum animos vestros jucunda commemoratione delectem. Quæ cùm ita se habeant, mihiq; ipsa per se delectæ ad dicendum materiæ dignitas satis magnam audientiam factura videatur: tamen magis consuetudine, quàm quod ita necessarium judicem, petam à vobis, ut mihi res pulcherrimas brevi oratione comprehendere meditanti, exigui temporis attentionem ne denegetis. Magna omninò vis magnumq; momentum positum est in literis, viri amplissimi, ad conservandas bonisq; cumulandas omnibus civitates. Nam cùm felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, è singulorum civium felicitate constet: singulorum autem felici-

tas in excolenda, exercendaq; virtute præcipuè sita sit; & ad perfectam virtutem consequendam, necessariam quandam præcursionem adhibeant literæ, illud profectò consequitur, ut, nisi in qua literarum cultura vigeat; florere absolutè civitas nulla possit. Ponite vobis ante oculos, omnes ætatis humanæ partes; omnem publicorum temporum varietatem; omnes instituendæ vitæ rationes & vias animo & cogitatione percurrite: nullum omninò reperietis, quæ non ita literarum auxilio indigeat, ut eas si quis sustulerit, Solem ipsum de mundo sustulisse videatur. Eæ nos, ubi primùm firmiùs incedere, atq; articulatiùs loqui cœpimus, de ipso prope nutricum acceptos sinu, titillatione quadam honestissimæ voluptatis alliciunt, allectos præceptis saluberrimis complent: non tantùm benedicendi, verùm etiam benè vivendi commonstrant vias: excitant in animis nostris igniculos gloriæ: quantus sit in virtute splendor, quanta in vitiis deformitas, edocent: quæ qui semel bene penitus imbiberint, ii nunquam non postea & vitii turpitudinem omni studio refugient, & officii honestatisq; rationem rebus aliis omnibus, anteponent. Ut autem in semente posita spes messis est, ita totius reliquæ vitæ exspectatio ab educatione pueritiæ pendet. Ut verò infirmam illam ineuntis ætatulæ temeritatem robur adolescentiæ excepit, quæ tandem alia res, aut animum præclararum rerum studio accendere, aut efferentibus sese cupiditatibus, quibus ea pars insigniter agitari solet, frenos injicere, præter literarum tractationem, potest? Themistoclem olim, cùm somnum capere adolescens non posset, dicere solitum tradunt, se Miltiadis trophæo, quiescere volentem, excitari: quantò eos acrius incendi, atq; inflammari necesse est, qui quotidie non unius, sed innumerabilium hominum virtute præstantiũ trophæa non

è mar-

Civitas sine literis florere non pt.

è marmore constituta ad exigui prædicationem temporis; sed ad omnem æternitatem commendata litteris inveniuntur? Neq; verò pertimescendum est, ne aut labore frangantur, aut voluptatis irretiantur illecebris ii, qui ætatis suæ florem litterarum studiis dedicandum esse statuerunt. Tanta siquidem est oblectatio paulatim acquirenda cognitione rerũ sese pascentis animi, ut ea, qui fruuntur, ab iis neq; laboris tædium, neq; avocantiũ voluptatum blanditiæ sentiantur. Itaq; sapienter Poëtæ, cùm cæteros omnes Deos Veneris Imperio subdidissent, in Minervam modò & in studiorum præsides Musas nihil ei, nihil Cupidini juris esse voluerunt. Quin etiam illud ab iisdem memoriæ proditum est, Jasonem olim, cæterosq; Argonautas, cùm eam insulam, quæ ab amœnitate, floruműq; copia nomen invenerat, præternavigarẽt, periculumq; esset, ne molli, ac delicato Sirenum cantu, quæ eam insulam incolebant, ad exitium perducerentur; unũ in Orpheo perfugiũ habuisse: qui, cùm assedisset in puppi, simulq; fides blandis impellere digitis, simul vocem illã, qua rupes nemoraq; traxerat, explicare cœpisset, tanta simul aures animosq; audientium voluptate complevit, ut jam Sirenum vocibus nemo navigantium moveretur. Hoc figmento quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos volumus, indicârunt? Florida videlicet illa insula juventus est. Eam qui quasi prætervehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est, voluptatum blanditiis decepti, & recto itinere abducti, in vada & scopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? Quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissimi vatis, lyra? cujus suavitatẽ qui percipiunt, ii & Acheloidum cantus pro nihilo putant, & tandem institutum illud iter emensi, vellus aureum, i.e. virtutẽ cum immortali conjunctã gloria consequuntur.

Nimi-

Nimirum ut major lux minorem, ita minoris voluptatis sensum perceptio majoris extingvit. Quantò autem voluptas ea, quæ discendo sentitur, cæteris omnibus major, synceriorq; sit, vel illud indicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, satietatem tamen quandam esse ac tædium, confitentur; hujus ut quisq; percepit plurimum, ita eam acrius atq; avidius concupiscit. Quod si cui fortè dubium est, prodeat in medium Chrysippus, qui sæpè studio intentus tanta voluptate perfruebatur; ut eum tanquam extra se positum cibi potionisq; caperet oblivio. Prodeat solertissimus ille cælestium orbium non perscrutator tantùm, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modò earum rerum, quas natura fert, præ ea, quam capiebat è studiis, oblectatione memor non erat; sed in illa ipsa Syracusanæ urbis direptione, ita defixus erat in studio, ut prius hostilis gladii cuspidem corpore exceperit: quàm urbem in hostium potestatem venisse sentiret. O rem omnium seculorum admiratione dignissimam. Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per vias milites, ut in quemq; inciderant, sine ullo sexus, ætatis, ordinis discrimine obvios contrucidabant; undiq; gladiorum fulgor præstringebat oculos; undiq; armorum sonitus; undiq; cadentium tectorum fragor audiebatur: puerorum ejulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, privata publicaq; omnia circumsonabant; ipsa urbs penè dimota & convulsa sedibus suis, suorum civium in cæde ac sanguine natabat: cùm unius hominis mens in media civitate, civitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem verò accepimus, cùm in lectulo, morti proximus, decumberet, inaudissetq; assidentes amicos de re quapiam, submißè, ne ipsi molestiam parerent, disputantes,

ere-

erecto, ut potuit, jam semimortuo capite, rogâsse eos, ut aliquanto loquerētur clarius, sibi, si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum è vita jucundiorem fore. O discendi cupiditas: quid non efficis, ubi semel generosa ingenia occupasti? Tenebatur homo sapientissimus gravissima vi morbi defixus in lecto: vicinitate jam mortis ab omnibus penè corporis partibus sensus abscesserat: egregius ille animus, mox liber ac solutus futurus, è corporeis vinculis exsilire cupiebat: cùm quidquid supererat virium, eò contulit, ut deficiente lingua, vocibusq; interruptis, ac morientibus suum doctrinæ, cognitionisq; desiderium indicaret. Quid hunc verisimile est firmum ac valentem fecisse; qui ne mori quidem, nisi discendo, voluerit? Meritò igitur tam diu floruit Atheniensium Respublica, quàm diu tàm præclari viri tenuit disciplinam. Sed, ut eò redeamus, unde nos facta præclarissimorum hominum mentio paulisper abduxit, dici profectò non potest, adolescentes nobilissimi: vos enim, vos mea jam compellabit oratio: dici, inquam, non potest, ea studia, in quæ nunc toto pectore incumbitis, quantò olim vobis & ornamento, & auxilio futura sint, cùm vos & generis vestri nobilitas, & vestra virtus ad Reipublicæ gubernacula admoverit. Etenim quibus artibus civitates præcipuè conservantur, pietate, justitia, fortitudine, inprimisq; prudentia, earum sunt omnium artium quasi semina litterarum prodita monumentis. Neq; verò hæc a me ita disputantur, ut contendam, nisi litteris eruditum civem patriæ utilem esse neminem posse: sed hoc dico; nisi litteris exculti sint ii, qui velut in Reipubl. puppi sedentes, clavum tenent, multis eos muneris sui; iisq; præcipuis partibus necessariò defuturos. Nam, cum duo publicorum temporum genera sint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum semper

optabile est, alterum nunquam optabile, nonnunquam necessarium: quomodo ut hanc partem priore loco attingamus, in pace, civibus jura describere, quantū cuiq; tribuendum sit intelligere, civium inter se dissidia componere, verba publicè facere, legationes cum laude gerere, præterita tenere, futura prospicere, quid in omnibus rebus factis optimum sit, videre, & ex aliis alia colligere poterit, nisi qui hæc sibi de litterarum fontibus haurienda omnia existimaverit? Nisi verò eorum recipienda sententia est, qui fieri putant posse, ut qui Reipubl. præest, quamvis litterarum sit expers, tamen ad eas res, quas modò enumeravimus, aliena opera non incommmodè utatur. An verò T. Manlium Torquatum, memoriæ proditum est, cùm consul declaratus fuisset, excusasse valetudinem oculorum, & summum Imperium detrectasse; quòd indignum duceret, ei capita ac fortunas cæterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alienaq; lingva ad omnia uti necesse habebunt, ii satis ad gubernandos cæteros idonei videbuntur? At oculorum quidem lumine carentes nihil prohibet acie ingenii etiam futura cernere, optimeq; consulere: quales in fabulis Tiresiam, in historiis Appium legimus: cujus verò doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare præclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisq; temporibus, & honestam imprimis & utilem esse fateantur: iidem tamen cùm occupata bello aliquo civitas est: latere eas, quasi perterritas metu, & inter tubarum lituorumq; clangorem, nullum sui amplius præbere visum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, & quantum vel in medio bellorum tumultu literæ valeant aperiendum. Etenim si

cor-

corporis tantùm, non etiam animi, viribus bella gererentur, tùm isti fortasse aliquid dicerent: nunc quis est, qui cùm mihi & maximum esse in bellis consilio ac prudentiæ locum, & eas virtutes bona ex parte literarum studio comparari, certè quidem insigniter augeri, confirmariq; concesserit; idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis votum, qui ut Troja facilius potiretur, non Achillis, aut Ajacis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neque temporis nobis ad vivendum à natura præscripti ea longitudo est, neq; ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemq; possit: itaque qui unum alterumvé spectârunt, multum sibi militaris prudentiæ collegisse existimantur. Quid eos judicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum evolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse videantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusq; partis consilia teneret, rerum administrandarum viam, rationemq; cognosceret, eventus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? Ad hæc omnia; qui versantur in literis, aliaq; plurima ac pulcherrima otiosi sedentes cõsequũtur. Taceo, quàm multa expressa sint eruditissimorũ hominũ scriptis de virtute, de gloria, de charitate patriæ, de animorum æternitate, de præmiis, quæ post mortem manent eos, qui se pro patria animosè ac fortiter gesserint, quæ tantã vim habent, ut neq; qui ea ignorent, veræ laudis habere gestũ, neq; qui tractant, veræ ac solidę glorię ullã omninò rem anteferre possint. Quid illud, an nõ quantivis est, quòd sæpè labantes jam ac deficientes exercitus eloquentiũ hominũ voce legimus fuisse revocatos? Citetur testis Lacedæm. civitas, cujus

exercitus Tyrtæi Poëtæ versibus inflammatus, pulcherrimam illam de Messeniis victoriam reportavit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus præstiterunt, aut fortissimos Imperatores, qui eruditionis & doctrinæ gloria excelluerunt; enumerare instituam. Nam & Archytam Tarentinum sexies exercitum duxisse comperimus, & Melissum navalibus aliquot victoriis insignem fuisse, & ter stipendia fecisse Socratem, & PLATONEM, & Xenophontem egregiam in bello civibus suis operam præstitisse. Quid illa propugnacula Græciæ, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani Imperii columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos; aliosq; innumerabiles proferam? quos omnes cùm bellicis laudibus claros, tùm præstantes doctrinæ studiis fuisse, historiæ loquuntur. Nam Julium Cæsarem, quis nescit, utra laude præstaret, ambiguum posteris reliquisse? Brutus autem, quanto litterarum ardore flagraverit, vel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quæ mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum de animorum immortalitate legisse aliquoties, dicitur. Atq; hoc præclarè olim intellexisse videntur Mitylenæi, præcipuam esse in Republica vim litterarum, qui, quos populos bello devicerant, nullam eis aliam pœnam irrogabant, nisi, ut ne liberos suos litteras edocerent. Sciebant videlicet eas tantùm civitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cujus rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An verò cives, quòd viget hodiè vestra Respublica, quòd floret, quòd beata est, quòd cùm cæteræ orbis universi partes gravissimis bellorum tempestatibus agitentur, una hæc (quod ei Deus Opt. Max. proprium ac perpetuum faxit) in pace atq; in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quàm quòd ei & præsunt homines cùm

cæte-

cæteris omnibus tùm hac eruditionis & scientiæ laude clarissimi, & semper eorum simillimi præfuerunt? O divine Plato, tua sunt omnia & dicta & cogitata præclara, Tu dicere solebas, tunc demùm Respublicas beatas fore, cùm eas aut Philosophi cœpissent regere, aut qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua jam mille amplius annorum felicitate Venetorum Respublica comprobavit. Equidem quo longius in altum evehor, Patres amplissimi, eò mihi amplior & patentior orationis quasi cursus ostenditur. Sed & temporis me ratio, & vestra singularis sapientia, ut vela contraham, portumq; tandem aliquando respiciam, monet. Neq; enim credibile est, posse aut me, aut quenquam de litterarum præstantia, fructibusq; qui ex earum tractatione capiuntur, vobiscum melius aut copiosius, quam unumquemque vestrum secum loqui: & mihi non tàm orationis conquirenda copia est, quàm vestra satietas refugienda. Itaq; finem dicendi faciam, si vos prius etiam atq; etiam rogavero, ut si fortè minus à me ornatè ac copiosè dictum est, quàm ut hujus loci amplitudo, & summa audientium dignitas postulabat, meum tamen idcircò placendi vobis studium ne improbetis. Ego quidem si non indignus à vobis, qui sæpius audiar, judicer, erit, quod mihi magnoperè gratuler: sin fortè; sed reprimam me, neq; committam, ut meis ipse votis videar malè ominari: qui tamen à tot, tàm præclaris viris, tanta benignitate auditus fuerim, magnum mihi non hujus modò laboris, sed totius anteactæ vitæ fructum hodierno die vestro singulari beneficio videor consecutus.

DIXI.

De utilitate ac præstantia litterarum Humaniorum adversus quosdam earum vituperatores.

ORATIO III.

HABITA VENETIIS POSTRIDIE Non. Octob. An. cIↄ Iↄ LV.

PERMULTOS *esse intelligo, qui de his litteris, quæ humaniores vocantur, eam animo imbibêre sententiam, ut earum tractationem leve quiddam esse, ac nugatorium existiment: neque aut magnos admodum labores ab iis suscipi, qui eas juventuti tradant; aut eorum magnoperè fructuosam esse Reipubl. industriam, in eis deniq; non exquisitã ullam ac reconditam, sed circumforaneam quandam, haustamq; de triviis ac circulis requiri doctrinam putent. A quibus ego, quoniam ita dissentio, ut ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum vel gravissimum munus esse contendam: neque ullos esse, qui aut laborum plus perferant, aut majores in Republ. pariant fructus; doctrinæ deniq; à nullo hominum genere majorem aut copiam requiri, aut varietatem arbitrer: constitui hodierno die, Patres amplissimi, vosq; cæteri viri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, & nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, à contemptu atque ab intolerabili ineruditorum hominum insolentia vindicare. Et verò quid aut huic tempori, aut omninò meo muneri facere convenientius possum, quàm ut, quæ mihi studia celebritatis aliquid cùm aliis in locis, tùm hac ipsa in civitate pepererunt, à quorum ego veluti fonti-*

bus

bus ad hanc quantulamcunque profluxi hominū famam, iis quoque vicissim oratione mea splendoris ac claritatis afferre aliquid coner? Præsertim cùm, qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de vestra, patres amplissimi, singulari, spectataque in omnibus rebus ac penè divina sapientia nonnihil eadem superbia detrahant. Etenim si hæc tota res tàm levis est, quàm isti eam videri volunt: quæ vos tandem causa cōmovit, ut proximo superiore anno, propositis publicè libellis studiosorum hominū animos ad nobilē illā ingenii doctrinæque contentionē excitaretis; utque iis, qui vobis in eo certamine probati essent, honestissimū postea præmiū ex ærario decerneretis? Quæ certè una res ad coercendū istorum temeritatem satis ponderis habere debebat: ut si hebetiores eos natura, stolidioresque finxisset, quàm ut pervidere harum rerum præstantiam possent: quod tamen vestro talium virorū judicio probatum foret, magnum esse aliquid ac præclarū, suspicarentur. Sed quoniā cum iis, qui auctoritate nō moventur, rationibus agendum est, adeste animis; mihique breviter ostendenti, quàm varia, quamque multiplex eruditio requiratur in iis, qui litteras humaniores docent, eademque opera, quantos ex eorum navitate atque industria Respubl. percipiat fructus, non aures modò, sed mentes quoque attentas; quæso, paulisper adhibete. Atque adeò, ut hæc tota controversia melius dijudicetur, operæ pretium est, initiò quænam sit istorum contemptorum humanitatis oratio, cognoscere. Qui quoniam eos, qui hasce litteras tractant, ad nullum ferè majoris momenti negotiū adhiberi vident, non ad judicandas lites, non ad agendas causas, non ad dicendam de rebus gravioribus sententiam facilè in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis, præter Poeticas quasdam fabulas ad pueriles animos hilarādos compositas,

attentio

& aliquot levia comendæ ac poliendæ orationis præcepta, nihil omninò teneri putent. Quid autem magni negotii est, inquiunt, in puerorum confessu de ejusmodi figmentis commemorare, ac modò de Thebano, modò de Trojano bello, modò de Ulyssis aut Æneæ erroribus molli, & ad inanem oblectationem composito sermonis genere differere; identidemq́; velut è quibusdam arculis accommodata colorandæ orationi pigmenta depromere? Ecquæ autem magna eruditio est scire, quot navibus Græci ad oppugnandum Ilium accesserint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus, an Helenæ simulachrum, ut Euripides prodidit? quod emolumentum ex istorum omnium scientia; quod detrimentum ex ignoratione percipi potest: Nam cæterarum quidem artium Professores, quantum utilitatis afferant, perfacile est ad intelligendum. Sive enim Dialecticos spectes, ab iis certa quædam veri falsiq́; in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur: ii se, quid cuiq́; consentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoq́; efficiatur; quæ sit dividendi, quæ finiendi, quæ argumentandi ratio, & tenere, & alios docere præ se ferunt. Quid Physici? qui rerum principia causasq́; tractant; qui, quomodo, quidq́; gignatur, quoq́; modo intereat, edisserunt; qui nimborum, fulminum, tempestatumq́; causas; qui corporum cœlestium magnitudines, intervalla, cursus, progressiones, institiones: qui animi naturam, qui rationem sensuum, qui animantium omnium ortus, victus, figuras, qui stirpium, qui omnium fermè rerum, quæ gignuntur è terra, naturas ita persequuntur, nulla ut pars ab eis cœlo, mari, terra, ut Poëtæ loquuntur, prætermissa sit; hæc cùm tractant, mediocriterne Reipubl. prosunt? Nam si ad eos te convertas, qui eam susceperunt Philosophiæ partem, in qua de rebus expeten-

tendis fugiendisq; disseritur; ii verò sunt, quorum industriæ nulla unquam poterunt præmia satis ampla reperiri. Quibus enim, quamq; præclaris in rebus eorum disputationes consumi videmus? Qui hoc primùm docent, qui sit finis, quid extremum, quid ultimum bonorum omnium: quod unum intueri: quò omnes actiones, omnes cogitationes, omnia consilia referri oporteat: quot sint virtutum, quotq; vitiorum genera; quibusq; modis illas assequi, ab his declinare possimus: quomodo exsultanti, jactantiq; se, & detrectanti rationis imperium, frenos injicere oporteat cupiditati: tum quomodo quisq; se in re familiari gubernanda gerere debeat: postremò quo nihil pulchrius, nihil præclarius, nihil denique divinius, ne votis quidem conceptis optari potest, quibus moribus, institutis, legibus temperandæ sint civitates: quibus illæ modis fundari atq; institui; quibus augeri, atq; amplificari, quibus deniq; copiosissimæ, locupletissimæ, uno verbo, beatissimæ effici possint. O res præclaras, ardentissimo studio, summaq; corporis atq; animi contentione dignissimas. O vitæ Philosophia gubernatrix. O virtutum omnium parens, vitiorum omnium expultrix. Tuum est falsarum opinionum temeritatem diripere, tuum est omnium inanitatem & errorem amputare, ac circumcidere: tuum est vitiorum fibras evellere, stirpes elidere, semina exstinguere. Meritò divinus Plato nihil te præstantius hominum generi à Diis immortalibus dari potuisse dicebat. Eant nunc isti verborum magistri, fabularum interpretes, nugarum architecti: perfricent frontem, si quam habent, & se ulla ex parte cum Philosophiæ doctoribus conferendos esse prædicent. Qui si aliquod fortè paulò abstrusius loquendi genus, aut aliquam voculam non ita pervulgatam, aut quampiam paulò reconditiorem fabulam re-

perire potuerunt, dignos se inaurata statua putant, nonnunquam etiam de ejusmodi tricis ita inter se digladiantur, ut pro aris & focis certamen suscepisse videantur. Hæc ferè est, Patres amplissimi, eorum, qui studia laboresq; nostros deprimere conantur, oratio: qui quòd PHILOSOPHIAM *laudant, libentibus id nobis, atque approbantibus faciunt: nunquam enim cuiquam concedemus; ut eam non plus amet, plurisvé faciat: quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum ea esse commercium; in eo quantoperè fallantur, facilè ex iis, quæ dicturus sum, intelligetur. Nam primùm omnium, si hoc ipsis concederemus, nil aliud à nobis quàm Poëticas fabulas, & exornandæ orationis præcepta tradi: non ex eo tamen efficeretur, quod isti volunt, inanem quandam, & ludicram nostram omnem esse doctrinam, neque aliò, quàm ad puerorum animos vana quadam oblectatione demulcendos, referri. Etenim Poetarum fabulæ, quas isti tantoperè exagitant & insectantur, non levia quædam, & frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt: immò verò sub eis, velut involucris, atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis deniq; sapientia continetur. Eratosthenem quendam fuisse ajunt, qui Poëticen ita contemneret, ut Homerum ineptæ loquacitatis magistrum nominaret. Ac certè Plato ac Aristoteles, quorum non paulò major est, quàm nescio cujus Eratosthenis auctoritas, ita sæpè repetitis ex eo testimoniis utuntur ad confirmanda ea, quæ tradunt, ut eum non tantùm studiosissimè legisse, sed vix unquam de manibus deposuisse videantur. Itaq; mirari soleo, cùm quidam, qui se Philosophos videri cupiunt, & quidem ejusmodi Philosophos, ut, tanquam Atlante cœlum, ita Philosophiam supercilio suo*

niti

niti putent, ita despicatui ducunt Poëtas, ut eorum scripta aspicere se dignari negent. Qui quidem cujusmodi Philosophi sint, ipsi viderint; cùm eos contemnant, quos Philosophorum coryphæus Plato modò sapientiæ Patres ac Duces, modò Deorum Interpretes, modò Deorum filios vocat. Aristoteles autem, cujus isti se germanos esse Interpretes gloriantur, non tantùm, ut antè dixi, in omnibus scriptis suis identidem Poëtarum testimoniis utitur, verùm etiam libro primo de sapientia, Philosophum omnem, fabularum amatorem esse confirmat. Quod igitur Aristoteleos esse se ajunt; fortasse verius, sine dubio quidem verisimilius dicerent, si se ab Epicuro esse affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuisse Philosophum accepimus, qui cùm omnem elegantiam doctrinæ, tùm Poëtarum præcipuè scripta contemneret. Quod quidem se, negligendis Poëtis, ex Aristotelis disciplina ac familia censeri volunt; in eo, meo quidem judicio, faciunt & impudenter, & imperitè. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, ut de Poëtarum laude dicam: quod si esset; facilè ostenderem, omnia præcepta vitæ, omnia virtutum officia nihilo ab eis deterius, quàm à Philosophis ipsis, doceri. Non igitur, cùm Poëtarum libros interpretamur, inanibus fabellis, nutricum more animos ducimus; sed sementem quandam virtutis atq; doctrinæ facimus: non in levibus, minimeq; frugiferis rebus operam sumimus; sed præcepta sapientiæ, quò faciliùs in animos influant, insatiabili quadam admirabilium rerum varietate condimus. Quid cùm ornatè ac copiosè loquendi præcepta tradimus, ludere videmur, an ea docere, quæ semper principem locum in omni benè instituta civitate tenuerunt? An nescimus, eloquentiam à gravissimis auctoribus rerum omnium reginam vocari? Hæc enim est illa virtus, quæ

quæ quamlibet in partem arbitratu suo flectit audientium animos, eosq́; pulchritudinis suæ splendore obstupefactos, quibusdam velut habenis numerosæ orationis regit. Hæc illa est, quæ consolatur mœrentes, afflictos excitat, jacentes erigit: quæ sceleratis exitio est, innocentibus præsidio, improbis terrori, probis ornamento. Hac Cicero fretus Catilinæ furores, & nefaria in patriam inita consilia dissipavit: Hac togatus superavit armatos: ut vel inimicorum confessione omnibus triumphis majorem adeptus lauream diceretur. Hac instructi qui sunt, majus omnibus Tyrannis imperium in homines obtinent. Siquidem Tyranni possunt illi quidem corpora constringere: animis nullam adhibere vim possunt: hi verò dominantur in animis: quæq; ipsis honesta atq; utilia videntur, ea non facere modò alios, sed etiam velle cogunt: illi invitis imperant; hi volentibus; illi & oderunt omnes, & odiosi sunt omnibus: hos in omne hominum genus beneficos, perpetua omnium benevolentia comitatur. Neq; verò non qui eloquentiam contemnere se simulant, illius præstantiam intelligunt: sed quod assequi non queunt, invidiosè vituperare malunt, quàm ingenuè de imbecillitate suarum virium confiteri. Orationis igitur meæ summa eò redit deniq;: etiamsi nihil aliud à nobis requireretur, quàm ut explicaremus poëtarum fabulas; & juventuti quasi vias, quibus ad dicendi facultatem pervenire posset, indicaremus; tamen neq; mediocriter Reipublicæ prodesse nos, neq; parvis in rebus contemnendisq́; versari. Nunc tantum abest, ut ea solum requirantur à nobis, ut nulla sit ars digna hominis liberaliter educati studio, cujus non aliqua cognitione oporteat tinctum esse eum, qui munus hoc cum laude sustinere meditetur. Itaq; hoc inter nos & alios interest, quod alii eos tractant scriptores, quorum

rum

rum uno aliquo de genere tota disputatio est. Non enim ferè in libris Dialecticorum, Physicorumve, aut in iis quibus medicinæ jurisvé civilis scientia continetur, quidquam reperias, cujus intelligentiam non ex illis ipsis, de quibus inscripti sunt, artibus repetere possis: at nobis ii quotidiè sunt explicandi libri, qui cùm scripti sint à viris omni scientia excultis, ipsi quoque innumerabiles locos ex omni disciplinarum genere depromptos habent. Itaque cæteri etiamsi eam unam artem teneant, quam docent, aliarum omnium sint omninò rudes: tamen sufficere posse suo muneri existimantur: neque unquā aut medico turpe habitum est, nescire leges, aut Jurisperito vel medicinam, vel astrorum scientiam non tenere. Nos uni sumus, quibus omnis illa liberalium artium varietas, non pertractanda quidem, ac pernoscenda penitus, sed degustanda tamen, & delibanda necessariò est. Non longè abierimus. Superiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati sumus. Quam multa ibi nos explicare meminerunt, qui tum aderant: in quibus alios propemodum omnes juris civilis ignoratio fefellerat? Libros ejusdem de finibus nunc ipsos interpretandos suscipimus. Quam multa nobis ex omnibus Philosophiæ partibus depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quoque libros ignorare necesse est? Quid astrorum ratio? Quid terrarum situs? nisi qui hæc utraque utcunque teneat satisne se quisquam idoneum poëtarum interpretem profiteri potest? Et tamen usque eò alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos, ac jocari & nihil in docendo aliud, quàm puerilem voluptatem aucupari putent? Nam illud quoque minimè prætermittendum est, quod à graviorum artium doctoribus neque ornata, neque elegans, neque multis quidem in locis, Latina oratio postulatur. Itaque ruant licet in dicendo, & impurè, impro-

proprie, barbare, loquantur, suo id eis quodam jure licere creditur: At nobis dicentibus, sunt, qui quosdam quasi laqueos tendant, ut si quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuò dicant violatæ latinitatis; quodq́ postremæ iniquitatis est, peccare nos putant, nisi in eis etiam, quæ subitò fundimus, plurimi illigati sint & verborum & sententiarum lepores. Quæ cùm ita sint, quis est qui non intelligat, si hominum exspectationi hujus professionis satisfacere cupiamus, infinitos esse nobis labores exhauriendos? Desinant igitur, desinant isti alieni industriæ contemptores, gloriæ obtrectatores: comprimant vocem stultitiæ atq́ invidentiæ indicem. Vos verò, patres amplissimi, pergite, ut facitis, benignitate vestra labores nostros fovere: ut hæc florentissima, & bonarum artium studiis deditissima juventus, exercitationibus hisce nostris ad virtutem præparata atque præculta, vestram olim in hac felicissima Republica gubernanda sapientiam faciliùs imitari queat. DIXI.

De Philosophiæ & Eloquentiæ conjunctione.

ORATIO IV.

HABITA VENETIIS MENSE Octobri anno cIↃ IↃ LVII.

SI quis fortè vestrûm est, auditores, cui admirabile videatur, quòd cùm cæteri ordinis mei homines in orationis ferè alicujus, aut poëmatis explicatione versari soleant, eos sibi libros, quibus abditarum retrusarumq́ rerum ex uberrimis illis hausta Philosophiæ fontibus tractatio continetur,

netur, interpretandi quidem causa, vix esse attingendos putent: ego contra & altero ab hinc anno quinq; Ciceronis libros, quibus de summo bono in contrarias partes copiosissimè disputatur, explicaverim, & hoc tempore Tusculanas mihi potissimùm disputationes, in quibus hujus anni curriculum conficerem, elegerim: is si mei consilii atq; instituti causam rationemq; cognoverit, simul & id, quod facio, probabit, & me si aliter fecissem, justam doctorum & intelligentium reprehensionē nullo pacto effugere potuisse existimabit. Ego enim, auditores, semper in ea fui sententia, præclaram illam minimè communium contritarumq; rerum scientiā, quam Philosophi & tenere se, & aliis tradere profiterentur, ita esse cum facultate ornatè copioseq; dicendi conjunctam atq; copulatam; ut eas qui distrahere ac divellere conarentur, & vel rerum cognitionem sine ullo factæ ac politæ orationis instrumento consectari se dicerent, vel verborum flosculis contenti, ne aspirarent quidem ad reconditos sapientiæ fructus; pessimè utrosque tum suis, tum alienis studiis consulere, & exitiale quasi corporis & animi dissidium inducere arbitrarer. Igitur & ab ipso ætatis meæ principio ita studiorum meorum rationem comparavi, ut exornandæ orationis curam cum rerum investigatione conjungerem: & postea omnibus, qui se in disciplinam mihi dederunt, auctor fui, ut eandem illam viam, quam præsertim præstantissimorum omnis memoriæ hominum signatam atque impressam vestigiis viderent, ipsi quoque toto pectore, omnique animi contentione sequerentur. Animadverteram enim, & eos, quorum omnis in concinnitate vocum, & in verbis tanquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis cōsumeretur industria, ab iis, quibus cor, ut ajunt, saperet, ut leves futilesq; contemni: & eos

& eos qui se ita penitus rerum indagationi tradidissent, ut de comparanda lautæ orationis supellectile non laborâssent, quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum cœtibus repudiari. Ergo simul atq; mihi publicè munus illud adsignatum est, ut iter vobis ad ea studia præirem, quibus exculti, Reipublicæ aliquando usum aliquem afferre possetis: statim id consilium cepi, ut alternis annis modò Ciceronis orationes, modò ejusdem ad Philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaq; primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinæ accusationis librorum explicatione consumptus est. Secundo dissidentes veterum de summo bono sententias, quinq; libris expositas, accuratè persecuti sumus. Tertium Catilinariæ sibi orationes vindicârunt. Hoc autem quarto, quem iam felicibus ingredimur auspiciis, quas vobis, auditores quàm exquisitas, quamq; præclaras avidarum doctrinæ mentium epulas apparavi? Decrevi enim animos vestros ipsa sui cognitione pascere, eorumq; vim ab omnibus rebus externis avocatam, totam in seipsam colligere, & ad naturæ suæ contemplationem traducere, vos deniq; ipsos vobis ostendere, & illam divinæ auræ particulam, quæ in nobis omnibus latet, considerandam, cognoscendamq; proponere. Excutiendæ nobis erunt omnes veterum Philosophorum Bibliothecæ: perlustranda omnis antiquitas, replicanda omnium veterum historiarum, monumentorumq; memoria: ut sciamus, quid homines sapientissimi de humanis animis senserint, quibus rationibus & argumentis adducti divinos esse eos, & interitus expertes cùm sibi, tùm aliis persuaserint: exagitanda & coarguenda eorum cæcitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint: confirmandus ac muniendus animus adversus mortis metum; proferenda exempla eorum

rum, qui mortem partim adventantem despicatui habuerint, ac pro nihilo putaverint, partim etiam cunctantem cupidè accerserint. Stultè illi quidem: sed tamen ut apertè ostenderent, se nullo modo de animorum immortalitate dubitare: ut corporeis vinculis exuti ac liberi, in illas sedes, in quibus puros à scelerum contagione animos post obitum versari acceperant, evolarent. O præclaram disputationem, & vestro omnium concursu, studio, attentione dignissimam. Etenim si verè scripsit Aristoteles, magis expetendam esse quantulamcunque præstantium rerum, & remotarum à captu vulgi cognitionem & intelligentiam, quam communium & pervagatarum quamlibet exquisitam tractationem: quis est qui non videat, quantulamcunque cognitionem animi, quo nihil est divinæ naturæ propius aut similius, quamlibet accuratæ aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non vel nitido concepta speculo, vel periti artificis expressa manu corporis sui figura delectet: quantò jucundius quantoque suavius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingeniis animi sui, quasi quandam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod vitam nihil magis conturbet, quàm mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allaturos esse profitemur? Non sine magnis hæc meis laboribus, sudoribus, vigiliis fient: sed mihi cùm rerum ipsarum pulchritudo, tum flagrantissima cupiditas studia vestra modis omnibus adjuvandi, omnem laborem non modò facilem ac tolerabilem, verùm etiam dulcem jucundumque reddit. Alios vulgaria atque obsoleta delectent: vos mecum, auditores, ad hæc recondita & abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia: illos proclivia, nos ardua; illos in promptu posita, nos à vulgarium oculis re-

mota delectent: illos deterreat & examinet difficultas, nos exacuat & exstimulet: illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor: illi nihil sibi proponant, quod non quilibet unus è multis consequi possit: nos quidquid ignavi vel sperare audeant: nostro indignum studio esse ducamus. sed quoniam nonnulli reperiuntur, qui, quod vel erroris caligine occæcati, hæc Philosophiæ cum eloquentia conjunctio, quàm sit fructuosa; non vident, vel invidiæ veneno suffusi, ad quæ aspirare ipsi non queunt, ea præstare alios indignantur: vel denique, quod si omnia aliorum consilia atq; instituta reprehendant, ita se demum sibi aliquam judicii famam confecturos esse confidunt: qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipsa reprehendere nos atq; accusare non verentur: clamantq; regendos esse professionum fines, suis q; quamq; limitibus ac terminis coërcendam: neque patiendum ut aut Philosophi, quæ sunt eloquentium, usurpent: aut diserti Philosophica attingant: ejusq; rei rationes quasdam afferunt, non admodum validas illas quidem, sed quæ tamen aliquem minus peritum in fraudem inducere posse videantur: statui hodierno die, auditores, vobis disceptatoribus atque arbitris adversus eos differere, & quidem ea lege differere, ut nisi eos non dicam ego, sed ipsa Philosophia eloquentiæ armis instructa fregerit atque abjecerit, causam nullam dicam, quin illi præclare sentire, nos desipere; illi considerate ac sapienter loqui, nos vaticinari atq; insanire: illi studiis adolescentum optimè consulere, nos iisdem vehementissimè officere judicemur. Intelligitis autem; esse mihi cum duplici hominum genere negotium: quorum alii levem & ineruditam loquacitatem, alii inornatam & indisertam Philosophiam colunt: adversus quos utrosque dum differo, peto à vobis per eas ipsas artes, de qui-

quibus dicere institui, quarum utramq; vobis maximopere cordi esse novi, ut studium meum attentione vestra excitetis, attentionem silentio indicetis. Primum autem congrediamur cum delicatis istis & mollibus, quos, perinde ac parvos puerulos, severa & torva quodammodo Philosophiæ facies ita deterret, ut ad eam propiùs accedere non audeant: efficiemus enim de duobus alterum: ut aut fusi ac fugati, molesti nobis esse desinant, aut, quod malim, confirmati, ac benè sperare jussi, socios se nobis honestissimi laboris adjungant. Vos igitur alloquor, quicunque vocum illecebris tanquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas tanquam ad Sireneos scopulos, adhærescendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus constare & ex verbis: rerum autem copiam & ubertatem non aliundè, quàm à Philosophis peti posse: idcircoq; esse Philosophiæ cognitionem eloquenti futuro necessariam? Non enim ut luscinis canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectionis causa natura concessit: nec tantùm munus suũ, tamq; præclarũ ad aures modò demulcendas voluit adhiberi: sed cùm eos ita fabricata esset, ut eis rationis societatem cum Diis immortalibus intercedere voluisset, aptosq; eos fecisset ad rerum præstantissimarũ cognitionem adhibito studio consequendam, instrumentum etiam largita est, quo de illis rebus inter se disserere, easq; alii cum aliis communicare possent. Placet autem hoc loco hujus disputationis principia paulò altiùs repetere: & ex ipsis Philosophorum libris causæ nostræ firmamenta desumere, atq; istis Philosophiæ contemptoribus earum rerum, quas contemnunt, specimen aliquod exhibere. Interjectum quodammodò & intermediũ est hominum genus inter animantes cõsilii expertes, & inter purissimas illas mẽtes ab omni corporũ societate secretas:

ita ut illis quidem superius perfectiusq; sit, his autem inferius, minusq; perfectum. Nam illæ quidem sensibus tantùm degentes, nulla prorsus ratione ad intelligentiam & cognitionem progredi queunt: hæ verò sine ullo sensuum adminiculo ac ministerio, simplicissimis notionibus, quæcunque ipsis ad intelligendum objecta sunt, apprehendunt. Homines autem possunt illi quidem ad rerum intelligentiam provehi, eoq; sunt mutis animantibus superiores: sed quoniam immortalis ipsorum, & simplex & cœlestis animus, mortalis, & concreti, & terrestris domicilio corporis habeatur, eo fit, ut ad cognitionem & scientiam sine sensuum ministerio pervenire non possit. Itaq; rectè Plato mentis internuncios, quasiq; satellites sensus nominavit, eosdemq; duces ad veritatem esse dixit: ejus autem auditor Aristoteles pronunciavit, nihil intelligi, nisi prius aliquid sensu perceptum fuisset, quod quasi viam stravisset, ad illud intelligendum. Idemq; alio loco statuit, si cui sensum aliquem à primo ortu naturæ denegaverit, eidem necessariò aliquam esse scientiam defuturam. Cum autem duobus tanquam itineribus ad scientiam pervenire liceat: quod alia reperimus ipsi per nos, quasiq; parimus, alia verò ab aliis accipimus: quorum illam inventionem, hanc disciplinam vocant: necesse erat, ad earum utramque sensum aliquem accommodari. Sed cùm cæteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem sensus ad rerum præstantissimarum indagationem, aurium verò ad earundem, cùm ab alio traderentur, perceptionem ab ipsa natura constitutus est. Instrumentum autem communicandarum participandarumq; animi notionum eadem natura orationem esse voluit: cumq; cæteris animantibus sonos modò quosdam dedisset, quibus voluptatem, dolorem, desideria naturæ, affectus deniq; indicarent:

carent:

carent: distinctam hominibus, articulatamq; tribuit vocem, unde eos Homerus μέροπας nominavit: quàm cum ipsi arbitratu suo flexissent atq; variâssent, quasiq; compacto statuissent, quam cuiq; voci vim esse vellent, tum eo instrumento ad ea, quæ animo concepissent, patefacienda uterentur. Sic fit, ut res quidem ipsæ singulares percipiantur sensibus: qua ex perceptione existunt in animis rerum universarum notiones: ad eas verò evolvendas & in medium proferendas adhiberi debeat oratio: cujus usus cùm ad eos tantùm, qui eodem tempore iisdemq; in locis viverent, pertineret, hoc amplius machinata est hominum solertia, litteras, quæ, ut voces notionum, sic hæ vocum ipsarum essent notæ, efficerentque, ut & absentes cum absentibus, & ii, qui multis ante seculis floruissent, cum omni posteritate quasi colloqui possent. Ex hisce liquidò constare arbitror id, quod in hujus sermonis ingressione posueram orationem non oblectandarum aurium causa nobis esse à natura tributam: sed ut animus, cùm se rerum cognitione saturasset, haberet, quomodo alios ad earum communicationem vocare posset. Quomodo autem poterunt aut quidquam communicare cum aliis, qui nihil ipsi, nisi loqui didicerint: aut quidquam egregium discere, nisi qui Philosophorum monumenta contriverint? Etenim qui sunt tandem scriptores illi, qui distinctè ordinateq; dicendi præcepta tradunt? Philosophi. Qui rerum admirabilium, quæ in terris, mundoq; fiunt, causas aperiunt? Philosophi. Qui herbarum, qui stirpium, qui animantium, ortus, progressus, naturas, vires, utilitates prosequuntur? Philosophi. Qui de officio, qui de virtute, qui de ratione instituendæ vitæ, qui de moderandis affectibus disputant? Philosophi. A Philosophis omnis doctrina liberalis, à Philosophis omnis historia, à Philosophis omnis

artium varietas sumi potest: ab his Oratores, ab his Imperatores, ab his Rerumpublicarum rectores exstiterunt: neq; quisquam unquam aut in dicendo, aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in Philosophorum officina politus ac limatus fuisset. Ac mihi quidem sæpenumerò permirum videri solet, reperiri nonnullos usq; eò excordes, ut oratoris munus ab homine Philosophiæ ignaro sustineri posse credant. Nam cùm illi ipsi fateantur, tria esse, quæ orator dicendo efficere debeat, ut fidem faciat iis qui audiunt, ut eos suavitate perfundat, & ut eorum animos aptis & accommodatis ad obtinendum id, quod vult, affectibus concitet: nullum est horum, quod mihi sine Philosophiæ auxilio perfici posse videatur. An verò faciendæ fidei erit idoneus, qui non illos à Philosophis propositos fontes animo & memoria contineat, ex quibus ad omnem disputationem incredibilis argumentorum copia emanat? Ratiocinationes autem contexere, & id, quod probandum susceperis, acutè circumscripta conclusione conficere, tum ea quæ ab adversariis allata sint, subtiliter dissolvere, quorum tandem est, nisi Philosophorum? Neq; verò video, quomodo delectare, nisi forte pueros, aut homines puerorum simillimos, queat inanis & nullo librata sententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quòd, ut præclarè docet Aristoteles, is demum motus efficit voluptatem, qui perducit id, quod movetur, ad statum naturæ ipsius accommodatum & congruentem. Itaq; corpora cum aut exinanita sunt, aut redundant, tum perceptione cibi ac potionis, tum depulsione & ejectione superfluentium rerum lætantur; & in animis idem usu venire credendum est. Quid est autem, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cujus perpetua quasi fame sitiq; teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio,

gnitio, hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est: eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac glifcit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione devinciunt, quorum omnis sermo cum urbanitatis sale perspersus est, tum distinctus & illuminatus doctrinæ notis, quorum ex ore, tanquam ex perenni quodam fonte, nunquam intermittente, nusquam insistente fluxu, novarum usq; & admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ii demum modò clamores faciunt, modò auditores admiratione percussos silere, & uno in obtutu defixos hærere cogunt. Illud verò, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumq; pertractare intimos sensus, & quocunq; collibuit flectere, quis unquam nisi Philosophia munitus consequetur? An verò vel accendere, vel restinguere iracundiam, vel incutere, vel excutere timorem, vel conflare invidiam, vel levare, vel ad misericordiam adducere, vel à misericordia abducere audientes, & eos quasi gubernaculo quodam linguæ impellere arbitratu suo poterit is, qui non horum omnium affectuum causas rationesq; pernoverit? Sed increbuit sermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, ut ne inspiciantur quidem Philosophorum libri, satis magnam tamen earum omnium rerum uberemq; notitiam ex ipsis Rhetorum scriptis posse desumi. Quod si ita est, quid, quæso, commovit veteres illos, qui dicendi laude cæteris antecelluisse perhibentur, ut tantam curam tantumq; studium in audiendis Philosophis, & in perscrutandis penitusque cognoscendis eorum præceptis consumerent? Quid Periclem illum, cuius in labris persuadendi Deam sessitavisse dictum est, quem fulgurare, quem tonare, quem permiscere Græciam Comici veteres tradiderunt? Quid igitur illum impulit,

ut Anaxagoræ se Physico erudiendum daret, eumq́; asse-ctaretur, sed ad illam, ad quam aspirabat, eloquentiæ laudem, nihil in illius doctrina intellexerat esse momenti? Quid Demosthenem, quid M. Tullium commemorem? tantam in utroq; dicendi copiam fuisse censeremus, nisi ille Platonem, hic Philonem, Diodorum, Possidonium, aliosq; permultos nobiles Philosophos studiosè ac diligenter audisset? Qui si ea, quæ ab illis accipiebant, à dicendi magistris accipere potuissent, non ab alienis illa mutuari & corrogare potiùs, quam domo & à suis petere maluissent. At queruntur asperam quodammodo & salebrosam esse Philosophiam, inamœnumq́; illius studium, quodq́; nulla dulcitudine aut allicere aut allectos detinere animos possit. O molles ac voluptuarios homines. Vos igitur in tanta rerum præstantia ac dignitate etiam delitias quæritis? & quo vobis itinere ad sapientiam aditus patet, suscipere illud abnuitis, nisi viam videatis tum mollissimam & planissimam, tum rosis & violis constratam, quamq; viridantes omni ex parte opacent patularum arborum comæ? At etiamsi perpetuò per Athonis & Caucasi nives, si per ferventes Lybiæ arenas gradiendum foret, tamen, si viri essetis, omnem laborem omnemq; difficultatem contemneretis. Sed non patiar vos diutiùs in errore versari. Scitote enim, hoc studium, quod vos asperum & inamœnum putatis, ita esse dulce, itaq; jucundum, ut nihil suavius, aut jucundius ne votis quidem conceptis expeti possit. Cui rei vel illud argumento sit, quod, qui se illi semel penitus tradiderunt, ii postea neq; rei familiaris cura, neq; honorum cupiditate, neq; corporearum voluptatum blandimentis ab eo avocari queunt. Possem hoc loco evagari latius, & id, quod dixi, tum repetitis è veteri memoria, tum vivis ac spirantibus exemplis confirmare, nisi me tem-

temporis ratio brevem esse admoneret. Nunc igitur, quàm poterimus brevissimè, eorum refutemus errorem, qui se ita Philosophiæ studio contentos esse ajunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. Quorum non unum genus est. Quidam enim nihil aliud dicunt, nisi verborum elegantiam Philosopho minimè necessariam esse. Quidam etiam indecoram esse contendunt. Sunt qui, cùm eam non indecoram esse fateantur, fieri tamen negant posse, ut unus idemq́; in utroq́; excellat, & tum rerum scientia polleat, tùm dicendi facultate præstet, idcircoq́; nolle se in sequendo eo, quod assequi nunquam possint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotii est. Nam ne nos quidem dicimus, ita necessariam esse Philosopho eloquentiam, ut, ea si careat, nomen suum tueri ac retinere non possit. Sed profectò sordida hominum, planeq́; misera vita sit, si studia nostra necessitate tantùm, non etiam commoditate & ornatu dirigantur. Casis contectis stramine, & angustis tuguriis ac gurgustiis, opertis etiam plaustris, ut Scythæ, aut, ut Cynici, doliis cœli defendere injurias possumus: idq́; ad necessitatem satis est. Num idcircò ædificandi artem repudiemus? In vestitu cultuq́; corporis, si nihil spectemus aliud, nisi ut imbres, ut nives, ut ventos, ut Solem, ut frigus arceamus: satis fuerit, vel pellibus animalium corpus amicire: an quisnam propterea honestior civilem ea in re consvetudinem negliget? Sic & in hoc genere studiorum non in iis modo carere, verùm etiam in iis, quibus satis commodè carere non possumus, elaborandum: neq́; tantùm necessitas, verùm etiam dignitas, & pulchritudo spectanda est: præcipuè cùm omnibus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum summa utilitate natura ipsa copulârit. Hos igitur sine ulla contumelia dimittamus; tantùm moneamus,

ut, ſi in omnibus vitæ partibus ornatus rationem habendam eſſe ducunt, in ſtudiis quoq; eam omittendam non eſſe, facto refellendi fateantur. Iſti nobis acriùs inſectandi ſunt, vehementiusq; repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, & non aliter ſe Philoſophos viſum iri putant, quàm ſi dictione inquinatiſſima utantur, &, ut ſues in luto ac cœno, ſic ipſi in orationis ſordibus volutentur. Antiquis temporibus quoddam ſtultorum genus fuiſſe proditum eſt, qui pedore ac ſqualore horridi, pannis obſiti, ſemper illoti, ſemper intonſi, ſemper impexi, illo ipſo incultu ac neglectu corporis, Philoſophorum nomen in vulgus aſſequebantur. Non valdè diſſimilis eſt eorum amentia, qui orationem nullo ſtudio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam Philoſophiæ Profeſſoribus convenire ajunt. Atq; illi tamen eo tolerabiliores: quòd corporis colendi curam multi, ornandæ orationis ſtudium nemo olim, qui aliquo inter Philoſophos loco haberetur, neglexit. Niſi fortè quis Epicurum, & eos qui ab eo ſunt, objiciat, quos ego vix in hominum; in Philoſophorum quidem numero nullo modo habendos eſſe cenſeo. Eſt autem operæ pretium audire, quomodo hanc ſuam tàm præpoſteram tamq; abſurdam opinionem confirment. Gravis alicujus & ſeveræ matronæ Philoſophiam ſimilem eſſe ajunt, quàm omnis fucus dedeceat: quæ nativa pulchritudine cōtenta, augere eam pigmentis & lenociniis non laboret. Ut incultos & horrentes ſolitariosq; lucos plus habere majeſtatis ac venerationis, quàm nitidas & viridicatas, & digeſtis in quincuncem arboribus conſitas ſylvas; ſic ſqualentem &, ut ita dixerim, impexam, neſcio quo modo auguſtiorem & majeſtatis pleniorem videri, quàm comptam, & quaſi unguentis delibutam orationem. Quibus nos ita reſponſum

sum volumus: non si calamistro intortus capillus, & buccæ minio ac cerussa fluentes, & vulsa supercilia, & quæsitus arte dentium candor matronam dedecent: continuò illuviem & situm, ac sordes decere. Est & suus, non modò matrifamilias, verùm etiam viro cultus. Et, ut reprehendendus sit, si quis quotidiè radatur ad speculum, quod tamen Africanum fecisse accepimus, & facie feminibusq; levatis in publicum prodeat; sic si quis Patroclum illum imitari velit, quem cavillans Aristophanes, nunquam in vita lavisse dicit, ita ut nunquã os, nunquam manus abluat, nunquam sudorem detergeat, nemo sit, qui non fœdum illius adspectum, & tetrum ac virulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neq; verò nos à Philosopho exigimus, ut verborum paritatem ac similitudinẽ aucupetur, neq; ut in rotundandis periodis occupetur, neq;, si agrestem esse illius & inconcinnam locutionem nolumus, effœminatam & canticorum similem volumus: neq; tàm ut rerum præstantiã verborum splendore illuminet, quàm ut ne illam orationis impuritate contaminet, postulamus. Tu mihi, cùm de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea verborum portenta evomas, ut, qui aderunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment? & tamen ea fatuitate atq; impudentia sis, ut homines politè dicendi cupidos despicias, & istud, quod tu facis, voces philosophicè loqui? Nam illud, quòd in eo majestatem quandam & quasi religionem inesse vis, vide, ne potius impium sit, ut vasa Deo dicata impuris manibus, ita Philosophiam impuro sermone tractare. Enimverò si ea demum sacra ac religiosa sunt, quæ ornatu carent: removeatur aurum à templis: gemmæ, signa, tabula, donaria deniq; omnis generis removeantur. Sin hoc vel cogitare nefarium est, fateamur id, quod ratio quodammodo ipsa præscribit.

scribit, neque opes usquam meliùs, quàm in DEI cultu, neq; dicendi copiam, præclarius, quàm in excolenda exornandaq; Philosophia collocari. Superest, ut iis satisfaciamus, qui negant, Philosophiã cum eloquentia posse conjungi; necessarioq; qui alteram ex animo colat, ei esse alteram deserendam: qui ad utramq; animum adjecerit, ne utraq; excidat periculum esse. Qui cùm hæc dicunt, si de sui tantùm ingenii imbecillitate loquerentur, ferendi essent, nunc cùm ex seipsis alios metiantur, & quod se præstare posse diffidunt, id universè ac generatim fieri non posse pronuncient, in eo quàm vehementer errent, admonendi videntur. Usq; eò ne rerum veterum, & ejus ipsius, quam profitemini, imperiti estis, ut summã in Philosophis veteribus extitisse dicendi vim ac copiam nesciatis? Ecquis unquã Platonem aut Philosophiæ scientia, aut dicendi facultate superavit? de quo Cicero bonus inprimis æstimator eloquentiæ ita magnificè sentiebat, Jovem ut ipsum, si Græcè loqui vellet, non alio quàm Platonis sermone usurum esse diceret. Quid Aristoteles? non & ipse dicendi præcepta unus omnium optimè tradidit, & ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluvium nominârit? non Xenophontis summi Philosophi ore Musas quasi locutas ferunt? non Theophrastus à loquendi divinitate nomen invenit? non posterioribus seculis eam in Carneade vim fuisse proditũ est, nullam ut unquam rem confirmandam susceperit, quam non probaverit; nullam impugnandam, quam non everterit? sed quid vetera & externa exempla conquirimus; cùm recentium & domesticorum copia suppetat? hæc civitas quàm multos & olim protulit, & quotidiè profert, qui ut nemini non utraq; laude præstiterint, ita omnibus, utra potius præstiterint, ambiguũ relinquunt? quorum vos adolescentes, per Deum immortalem, exem-

emplum imitamini, neq; committite, ut Veneta civitas, quæ semper toto orbe terrarum habita est fœcundissima virorum omni virtutis & doctrinæ laude præstantium parens, per vestram ignaviam atq; desidiam ista tam præclara laude spolietur. An verò vos, illis orti majoribus, qui nihil unquam sibi dulce præter virtutem & eruditionem putârunt, quidquam virtuti, quidquam eruditioni anteponendum esse ducetis? at exteræ nationes, non alio potius, quàm Venetorum hominum exemplo, ad eas colendas excitari, atq; inflammari solent. Hîc sedem virtutis, hîc domicilium litterarum, hîc seminarium quoddam præstantium virorum esse omnes uno consensu gentes exteræ confitentur. Hanc vos tàm præclaram, tamq; magnificam laudem, quæ ad hunc usque diem, semper & crevit & floruit, vestra culpa decrescere ac deflorescere patiemini? non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos, cæterosq; heroas, consecrata ad omnem posteritatis memoriam nomina, qui nunquam in cœlum hominum prædicatione conscendissent, nisi, quam diu vixêre, illam, ad quam mea vos cohortatur oratio, Philosophia cum eloquentia conjunctionem, posthabita omni alia cogitatione coluissent. Hos spectate adolescentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesq; cogitate, & ad eam vestra industria exæquandam contendite. Habetis in hac civitate publicè constitutos homines eruditissimos, qui vobis in illo itinere duces optimi esse possint. Quorum me in societatem, licet valdè ipsis omnibus imparem, quando ipsa Respublica vocavit, & eo me collocavit in gradu, unde possem in ipsius civitatis oculis voluntatis erga vos meæ quotidianas significationes dare: equidem non parcam labori: abjectisq; aliis omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia vestra

omni

omni in genere disciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda. DIXI.

Pro Francisco II. Galliarum Rege ad Pium Quartum Pontif. Max.

ORATIO V.

HABITA ROMÆ POSTRIDIE Kal. Maj. Anno cIↄ Iↄ LX.

OMNES *quidem Christianos Principes*, PIE *Pontifex Maxime, credibile est, accepto delati tuis maximis virtutibus honoris amplissimi nuncio, admirabili quadam lætitia perfusos esse: nec eorum fuisse quenquam, quin, sublatis in cœlum manibus, omnium rerum Moderatori Deo singularibus verbis gratias egerit, quod sacrosancto Cardinalium Collegio eam mentem dedisset, ut te potissimùm deligerent, quem in ista dignitatis sede celsissima concordibus suffragiis collocarent. Sed quantò nostri reges observantia erga Romanam Ecclesiam, & insigni atque assiduo defendendæ ornandæq; illius studio cæteros ex omni antiquitate superârunt: tanto Francisci II. Regis, te Pontifice declarato, majus quàm pro virili parte gaudium fuit. Quare etsi non dubitabat, quin tu de clarissimo viro, Episcopo Engolismensi, Oratore apud te suo, cujus fidem, & integritatem tibi planè perspectam esse novit, animum suum erga te, & erga hanc orbis terrarum principem Ecclesiam, & optimè & libentissimè cogniturus esses, tamen ut illustriorem etiam & expressiorem significationem voluntatis suæ omnibus hominibus daret, judicavit, sibi faciendum esse, ut ad te ex suis eo proprio nomine ejusmodi quempiam mitteret, in quo & di-*

& dignitas inesset ea, quæ ad tantum munus obeundum requiritur; & aliæ præterea causæ, propter quas eum tibi unum ex omnibus gratissimum atq; acceptissimum fore confideret. Misit igitur clarissimum & nobilissimũ equitem, Joannem Babonē à Burdasia, ejus quem modò nominavi Episcopi fratrem, arcanorum regni, & regiorum omnium consiliorum participem, cujus in maximis rebus gerendis virtutem, & fidem exploratam habet, quiq; præterea pietate, & observantia erga hanc Sedem neq; fratri, neq; cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permissu, regiæ voluntatis hodierno die apud te constitutus Interpres, gratulor non tàm equidem tibi, Beatissime Pater, quam universæ Christianæ Reipublicæ, quæ pristinum illum splendorem suum, qui magno bonorum omnium mœrore apud plerasq; gentes pravis opinionibus corruptas, magis ac magis in singulos dies obsolescebat, brevi se tuo ductu atque auspiciis recuperaturam, non dubitanter sibi de tua præstanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa planè omnia ac prope divina in eo requiruntur, qui clavum in Ecclesiæ navi teneat: cujus è nutu pendeant leges: cujus ad pedes Reges ipsi se abjiciant: cujus arbitrio pandatur cœlum: qui denique supra omne humanæ dignitatis fastigium evectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si divinæ litteræ à quolibet Episcopo tantam integritatem ac virtutis perfectionem exigi volunt, nullus ut in omni ejus vita reprehensioni pateat locus; neque gravitatem ejus muneris dignè à quoquam sustineri posse tradunt, nisi quem pietas, prudentia, justitia, uno verbo, virtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo Imperio tractare gubernacula Ecclesiæ debeat, cujus vita cæteris omnibus pro exemplo, voluntas pro lege,

vox

vox pro oraculo futura sit, quantò hæc omnia requiri majora, & divinitati propiora censemus: Itaq; ut alia, sic hoc quoq; sanctè ac sapienter institutum est à majoribus, ut quoties de summo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur: intereà dum ea de re amplissimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & privatim & publicè precarentur à Deo, ut cum ipse gregi suo præficeret, quem dignissimum, quem ad publicam concordiam, & tranquillitatem aut constituendam; aut conservandam aptissimum, quem deniq; quantum humana conditio fert, sui simillimum judicaret. Quod si ejusmodi Pontificem ulla unquam tempora desiderârunt; nostrorum certè is status est, ut nunquam magis ex istius Sedis auctoritate universi orbis salus pependisse videatur. Non enim Petri „navis, ut solebat, placido mari, secundis conspirantium „ventorum flatibus impulsa fertur. Horribiles eam pro„cellæ, & turbinum vis vel exercitatissimis metuenda „rectoribus agitat: ut quanquam à naufragio quidem nullum periculum est, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tàm sæva tempestas multos mortales, novarum opinionum fluctibus involutos, in ea brevia præcipites abripiat, unde postea nec enatare ipsi, nec evadere atq; emergere alieno auxilio possint. Quo nos omnes divinæ bonitati majores agere gratias convenit, quæ deploratis propè jam rebus, certè quidem in summum discrimen adductis, & extrema spe pendentibus eum gubernatorem dedit, quo meliorem, & ad hæc omnia in melius convertenda accommodatiorem, non dicam reperire, sed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Jam nunc igitur percipimus mentibus ejus diei lætitiam, quo gentes illæ, quæ tum fallacibus improborum hominum sermonibus in laqueos

queos erroris inductæ, tùm fortassis etiam, quorundam è nostris licentiori, & dissolutiori vivendi genere offensæ, absciderunt seipsas à corpore Ecclesiæ, & adversus eam impium ac nefarium bellum susceperunt, mutato consilio, ad sanitatem redeant, & erroris sui veniam petentes, deposita omni contumacia, sanctissimis pedibus tuis osculum figant, O præclarum illum triumphum, & cum omnibus, tùm iis præcipue, de quibus agetur, optabilem. Non enim tu illos opprimere, sed oppressos erigere, non in servitutem abducere, sed à teterrima servitute in veram libertatem asserere; non perdere, sed servare vis; non eorum sanguinem fundere, sed, ne sanguis JESU CHRISTI frustrà pro eis effusus sit, efficere: non retortis post tergum manibus, collo catenis gravato, ante currum ducere, sed iis ipsis vinculis, quibus impediti tenentur, exsolvere meditaris. Quibus igitur ipsis, nisi in eo, ut vincantur, nulla spes salutis est: credimus usque eò præfractos ac pervicaces fore: ut ad extremum perire, per obstinationē animi malint, quàm cedendo & obsequendo servari? Immò verò certa spes est, cessuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium veritati. Quantam ille dies non terris modò, sed cælo ipsi hilaritatem allaturus est? Nam si, cùm unus aliquis, qui à recto vivendi tramite deflexerit, in viam redit, innumerabiles illas legiones Angelorum exsultare, ac gestire gaudio credimus: quid tandem facturas esse auguramur, cùm tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem ruentium millia resipuerint, & unde Satanæ instigatione discesserant, eò Sancti Spiritus afflatu instincta se receperint? Age igitur optime maxime Pontifex: præripe posteris tuis hanc gloriam: &, quo aliquando fieri necesse est, id ut te potissimùm Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc

annalibus nostris, ut in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quæ, quasi contagine quadam paulatim serpentes, per omnes propemodum Christiani nominis provincias pervaserant, auctoritate tua disjectas, dissipatas, exstinctas, exterminatas fuisse. Damnentur votorum suorum per te omnes veræ pietatis studiosi, qui multos jam annos nihil ardentius à Deo, quàm concordiam, & harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc præcipuè titulo Pontificatus tuus: ut, si quis quondam non expresso nomine PIUM *Quartum intelligi velit, eum Pontificem dicat, qui affectis, & ægrotis Ecclesiæ membris tàm salubrem medicinam adhibuerit, ut etiam ea, quæ desperata videbantur, integra & incolumia conservârit. O nos beatos, cùm illa, ut speramus, evenerint: O te Pontificem modis omnibus maximum ac beatissimum. Quæ futura est tàm barbara, aut tàm longinqua natio, quò non, tàm divini beneficii à te in totum hominum genus collocati, fama perveniat? Quæ tàm ingratæ litteræ, quæ de tuis laudibus conticescant? Quæ tàm surda posteritas, quæ clamores nostros admiratione virtutis ac felicitatis tuæ excitatos non exaudiat? Magnam verò tàm præclaræ rei & suscipiendæ occasionem, & ex animi sententia conficiendæ spem tibi offerre tempus ipsum videtur. Nam superioribus annis, cùm duo Christianorum maximi potentissimiq; Reges, gravi & diuturno bello inter se contenderent, cæterorum autem Principum non ferè quisquam esset, qui non ad alterutram partem aut suaptè voluntate inclinaret, aut aliqua officii ratione adduceretur, aut etiam necessitate traheretur: cùm undique armorum fulgor, strepitus, terror, omnium oculos, aures, animos, præstringeret, obtunderet, consternaret: cum quibusdam locis, pauciores jam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quàm qui agros ipsos aut*

sua, aut aliena cæde quotidie cruentando pinguiores efficerent: eveniebat, ut in illa rerum omnium perturbatione & improbi & conscelerati homines opinionum suarum venena per omnes populos fidentius atque impunius spargerent, & principes, aliis cogitationibus occupati, ad coercendam illorum audaciam animum convertere non satis commodè possent. Habet in se bellum cùm alia mala plurima, tùm illud inprimis, quod & malè animatis hominibus affert peccandi facultatem, & plerumque principibus connivendi necessitatem. At nunc, cum divino numine, atroces illi bellorum impetus resederint: cum illa tamdiu exoptata pax, cælo demissa, eorum animos, qui odiis, ut videbantur, implacabilibus dissidebant, æterno, ut speramus, fœdere conjunxerit: quis non intelligit, fore ut principes, aliis curis soluti, ad purgandas provincias suas, & ad omnes impiorum dogmatum fibras elidendas, omnes radices evellendas, atque excidendas toto pectore incumbant? Quod quidem Franciscus, Rex Christianissimus, & jam nunc diligentissimè facit, & diligentius atq; animosius indies facturum se esse profitetur. Meminit enim, eis se majoribus editũ, qui, ut sectas religioni nostræ inimicas exstirparent, ut Christiani nominis fines quàm longissimè propagarent, ut Apostolicæ Sedis auctoritatem sanctam atq; inviolatam præstarent; nullam sibi unquam difficultatem pertimescendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimicationem refugiendam putârunt. An ille cùm vetera illa Christianæ pietatis columina Childebertos, Marcellos, Pipinos, Carlomanos, aliosq; innumerabiles heroas, hæresum exstinctores, veræ fidei assertores, Pontificiæ dignitatis vindices ac propugnatores memoria repetat; eorumq; se sanguinem ac progeniem esse cogitet, quorum pro Christi doctrina,

expeditionibus, bellis, victoriis totus terrarum orbis nobilitatus est; & ,ut vetera taceantur, cùm se Francisco primo propugnatum, Erico secundo natum recordetur, duobus post hominum memoriam præstantissimis Regibus, quorum utriusq; tanta tamq; insignia exstiterunt in Ecclesiam promerita, maximo animo majorum suorum vestigia non persequatur? Ille verò faciet: nec adæquare modò eorum gloriam, verùm etiam, si fieri possit, superare conabitur, quiq; se principem inter Ecclesiæ filios locum obtinere intelligat, ut illo se honore dignissimum præstet, omni studio elaborabit. Tu modò, Pater Beatissime, pro tua singulari, & eximia sapientia, quid ad compescendos tumultus, & ad statum Ecclesiæ componendum utilissimum sit, statuito. Notum est, maximas sæpè, & perniciosissimas in Ecclesia dissensiones ritè convocato ex omnibus Christianæ ditionis partibus Episcoporum Concilio sedatas fuisse. Eodem remedio si tibi nunc quoque ægrotis exulceratisq; rebus subveniendum esse videatur: nihil est, quod Regi gratius, aut optatius possit accidere: neq; tibi dubium esse debet, quin ipse omnes vires suas eò collocaturus sit, ut quæcunq; ab ejusmodi Concilio decreta fuerint, piè inviolateq; serventur. Omninò autem, Beatissime Pater, quæcunq; obedientia ab optimo, & obsequentissimo filio præstari potest, eam tibi Rex summa fide, summaq; constantia præstiturus est, idq; se semper facturum esse, per hos clarissimos, & ornatissimos viros, oratores suos sanctissimè pollicetur: Tu vicissim perge, ut facis, & Regem ipsum, & universum Galliæ Regnum paterna caritate complecti. Multæ sunt causæ, quæ te, ut id facias, excitare debent. Primùm ipsa muneris amplissimi, quod te Deus in terris sustinere voluit, ratio. Deinde ardentissimum illud studium, quod semper usq; à Clodovæo viguit in Re-

in Regibus nostris, adjuvandi Romanam Ecclesiam: ut, quoties ita tempora tulerunt, se, regnumq́ suum in apertum discrimen objicere maluerint, quàm Ecclesiæ laboranti deesse. Qua ex re illud assecuti sunt, ut & ipsis, & eorum posteris primus inter Ecclesiæ filios locus, nemine dissentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis sanguinisq́ conjunctio, quæ inter te, & lectissimam, omnisq́ laude & prædicatione dignissimam fœminam Catharinam: regis matrem intercedit. Nam cùm ei, neque quidquam unquam optatius fuerit, ut tu ipse omnium optimè nosti, quàm ut te tertium è gente sua summum Pontificem videret: neq; majorem lætitiam attulerit, quam cùm intellexit, se id, quod tantoperè optaverat, consecutam: æquum est, tanto illius erga te studio parem à te voluntatem referri. Possemus & alia eodem pertinentia proferre, nisi ea jam mutuæ inter te & regem voluntatis testimonia utrinq; data essent, quæ neminem dubitare patiuntur, quin & ipse tibi dicto audiens futurus sit, & tu eum paterna benevolentia prosecuturus.

Hæc habuimus, beatissime Pater, quæ tibi Francisci II. Christianissimi Regis nomine exponeremus. Nunc, cùm idem Scotiæ regnum obtineat, unà ipse cum Maria uxore, à qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi ejus & opes, & copias deferunt, seq́ omnibus in rebus auctoritati tuæ libentissimè obtemperaturos, omnemq́ tibi, quæ à filiis debetur, obedientiam præstituros pollicentur. Nos, ne rursus orationem à capite arcessere necesse sit, quæcunq; de Galliæ regno diximus, eadem, ut de Scotiæ quoq; regno dicta esse existimes, obsecramus. DIXI.

Pro Antonio Rege Navarræ ad Pium IV. Pont. Max.

ORATIO VI.

HABITA ROMÆ POSTRIDIE Decemb. Anno cIɔ Iɔ LX.

Quo tempore Joanna missis ad summum Pontificem litteris sua manu subscriptis se & Catholicam esse profitebatur, & se nunqum à S. R. E. obedientia descituram pollicebatur.

SI QUANTUM *lætitiæ Pontificatus tuus Antonio Regi Navarræ, & Joannæ ipsius uxori attulit, Beatissime Pater, tantum eis commoditatis ad eam lætitiam, nulla interjecta mora, tibi significandam tempora tribuissent: nihil omninò habuissent antiquius, quàm ut ad te statim mitterent, qui tibi summum honorem, huic amplissimo Cardinalium Collegio summam prudentiæ ac judicii laudem, universæ Christianæ Reipub. magnam & prope exploratam antiquæ dignitatis recuperandæ spem suo nomine gratularetur. Sed quoniam, quantum ex optimi, & ad sedendas horum temporum discordias aptissimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipsorum probitate, ac fide positum fuit: quam vacuum tempus, & ad legationem ejus rei causa subitò decernendam idoneum haberent, non fuit: judicarunt, si temporibus suis parerent, & quod recenti re facere, cùm magnoperè cuperent, non satis commodè poterant, id in diem differrent, nihilominus ea causa testificationem voluntatis suæ aut sibi honorificam aut tibi jucundam, atq; acceptam fore. Et verò, Beatissime Pater, si apud te, & apud hoc san-*

sanctissimum, augustissimumq́; concilium non ex vulgi opinionibus, sed ex veritate unaquæque res penditur: gratulatio paulò serius facta, non tam propter tarditatem aliquid de illa novitatis suavitate, ac dulcedine deperdere, quàm propter maturitatem aliquid auctoritatis ac fidei acquirere videtur. Etenim qui tibi, cùm primum ad istum cœlo proximum in terris locum divino consilio sublatus es, gratulabantur, eam tantùm gaudii sui causam afferre poterant, quòd certò sperarent fore, ut qui te per totam vitam omnibus maximis honoribus dignissimum præbuisses, eum consecutus, quo nullus amplior exoptari potest, tantam dignitatis amplificationem pari virtutis accessione cumulares. Magna prorsus illis, & illustria suppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmissimis fundamentis nitebatur incredibilis illa spes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum interest inter ea, quæ futura creduntur, & ea quæ jam sunt: quantò experta jam & explorata, quàm sperata, & exspectata, majorem lætitiam in animis hominum commovent: quantò certiùs & veriùs homines præterita, & præsentia commendare, quam de futuris affirmatè pronunciare possunt: tantò plus ponderis ac fidei habere debet ea gratulatio, quæ tibi fit, annum propè jam integrum ex ista sanctissima Sede universum orbem sapientissimè gubernandi, quàm illæ, quæ tum fiebant, cùm homines, qualem esse te plus plusq́; indies experiuntur, talem futurum esse prospicerent, quasiq́; augurarentur. Neque verò hæc in eam sententiam idcircò à me disputantur, quod non libentißimè facturi fuerint Antonius Rex & Joanna Regina Navarræ, ut, quemadmodum nulli Christianorum Principum concedebant, qui majus ex tua dignitate gaudium percepisset:

ita nemini, quantum per locorum intervalla licuisset, concederent, qui tibi citiùs de illius adeptione gratularetur: si quàm solutæ ipsis & liberæ voluntates, tàm soluta etiam, & nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitârunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere: ipsi tibi, cui maximè probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna caritate, ubi rem cognosses, insuavem fore celeritatem sine ulla necessitate cum ipsorum incommodatione susceptam. Nunc autem miserunt ad te, clarissimum & spectatissimum virum Petrum Albertium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter advolutus, tibi, vero JESU CHRISTI *in terris Vicario, certissimo Petri Apostolorum principis successori, communi totius Ecclesiæ Christianæ pastori ac gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine præstaret atq; exhiberet: ibiq; atque huic sacrosancto Collegio confirmaret, Antonium Regem, & Joannam Reginam Navarræ, uti veros Ecclesiæ filios decet, tibi semper dicto audientes futuros: neq; ullam evenire posse rem tantam, quæ ipsos ab hujus sanctæ & Apostolicæ Sedis observantia, & ab ea, quam sibi per manus à majoribus traditam summa firmitate ac constantia perpetuò retinuerũt, persuasione divellat. Hic ego, Beatissime Pater, si orationis vela pandere, & quasi aperto invectus mari, per eorum Principum laudes, quorum nomine apud te verba facio, decurrere instituam, vereor, ne, cùm dicendi principium vel facillimè reperero, exitum reperire non possim. Nam quæ tandem nominari potest ullo in genere virtus, quæ non in eorum utroq; ita emineat, ut ad quamcunq; se quis animo & cogitatione converterit, ea demùm excellere ac præstare videantur? Sed quoniam & ipsi nos hoc tempore suæ modò voluntatis interpretes, non etiam sua-*

suarum laudum explicatores esse voluerunt, & eorum virtus excelso atq; illustri sita loco, satis ipsa per se nullo adhibito alienæ prædicationis lumine in oculos omnium incurrit: laudandis ipsis, quod verissimè ac copiosissimè facere possem, supersedebo: tantùm ex veteribus historiis nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, & ab iis illos ortos esse majoribus, & in eorum opes atque imperia successisse, qui sibi posterisq; suis amplissimam gloriam nulla re magis, quàm frangendis, ac domandis nostræ religionis hostibus, defendendaq; Apostolicæ Sedis dignitate pepererunt. Quis est enim ita veteris memoriæ ignarus, ita in superiorum temporum historiis peregrinus atq; hospes, qui non divi Ludovici Gallorum regis optimi ac sanctissimi res pro Ecclesia fortiter gestas, si minus è scriptorum monumentis cognoverit; at auditione certè aliqua acceperit? Cujus viri per omnem vitam domi forisq; spectata virtus, & vivum maxima laude cumulavit, & confecto hujus vitæ curriculo in cœlestium concilio collocatum ad Divorum religionem & sanctimoniam consecravit. Ab eo igitur, & Antonius Rex, & Joanna Regina Navarræ, duobus quasi rivis ex eodem capite manantibus originem ducunt: ut non sine divino consilio sancti Regis soboles in plures familias sparsa atq; diducta, post trecentos propemodum annos matrimonii fœdere copulata in unam eandemq; domum denuò coaluisse videatur. Etenim & tanti herois progeniem quàm latissimè fundi & propagari oportebat, ut à stirpe generis, ac seminis quam plurimis populorum rectoribus integra illa & incorrupta religio, quæ in eo fuerat, ingeneraretur; & æquum erat, ex ea profectos tandem aliquando rursum inter se conjungi, ut exstarent, qui utraq; stirpe possent divo Ludovico generis sui auctore, ac principe gloriari.

 Quod

Quod si mihi fas est, beatissime Pater, audiente te, in hoc augustissimo religionis antistitum consessu, res divinas attingere, & de Divorum sensibus, ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem divum Ludovicum, pro caritate illa, quæ beatos ne tum quidem deserit, cùm spes, fides finem suum cõsecutæ deficiunt, credo, inquam, eum è cœlo in suos intuentem; horum, de quibus loquimur, principũ conjunctione lætari, & assiduis hoc à Deo precibus exorare, ut à se orti per sua vestigia gradiantur, utq; in vero Dei cultu non tantùm ipsi se, populosq; suos contineant, verùm etiam illius propagationem primam sibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, ut & Galliarum Reges ejus gloriæ, quæ conservanda & propaganda religione paritur, principatum sibi præter cæteros appetant; & qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos, quàm Navarræ Rex, & Regina, necessitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quàm ut se perpetuò ejusdem laudis societate dignissimos præstent. Nam quid ego nunc Ludovicum, Philippi & re & cognomine Animosi Galliarum Regis filium, D. Ludovici nepotem, Eburonicum Comitem, Regem Navarræ, à quo per multos gradus nunquam interrupto successionis ordine, hæreditas regni ad Joannam Reginam pervenit; eum igitur cur mihi pluribus verbis commendandum putem? Quid ejus Philippum filium? Qui non tantùm regni, verùm etiam patriæ atq; avitæ virtutis hæres, pro Christianæ pietatis defensione cum Granatæ Rege acerrimo per id tempus CHRISTIANORUM hoste, magnum & diuturnum bellum, summa & fortitudine & prudentia administravit. Theobaldi verò Campaniæ Comitis, cui & ipse Navarris regio imperio præfuit, virtutem quis se unquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cum totam propè ætatem in oppugnandis

gnandis CHRISTI adversariis consumsisset, ejusque rei causa usq; in Africam invictum exercitum duxisset, multa prælia commisisset, multas victorias reportasset, tandem è sacro bello, ad quod divum Ludovicum comitatus fuerat, rediens, paucis post eum diebus ad Superos evolavit. Fuit, fuit illa semper, & adhuc est, in Navarrorum Regibus virtus, ut religionis defensioni alia omnia posthaberent: pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modò suas, verùm etiam sua capita sine ulla cunctatione in quodlibet periculum offerrent. Neque verò ita eos animatos esse mirabitur quisquam, qui cognoverit nunquam eos ipsa regni sui insignia adspicere posse, quin recordentur antiquæ majorum suorum virtutis, & laborum, quos illi pro religione nostra maximeq; memorabiles pertulerant. Ita enim memoriæ proditum est, Castellæ regnum in Hispania quondam à triginta barbarorum Regibus, Duce atq; Imperatore Smaragdo, occupatum fuisse. Unde cùm illi magnum omnibus Christianis terrorem injicerent, breviq;, se tota reliqua Hispania, quæ Christianorum erat, potituros esse confiderent: Sanctium Navarrorum Regem, collecto forti magis, quàm numeroso exercitu, adversus eos profectũ esse, cùm prius pulcherrimum clarissimumq; jusjurandũ jurâsset, nunquã se ex bello, nisi parta victoria, reversurum. Excogitaverant barbari cùm alia multa ad prohibendas nostrorum incursiones aptissima, tùm catenas quasdam ferreas, quibus ita vias omnes occluserant, ut equitatui, quo plurimùm valebant nostri, omnis adempta spes faciendæ in hostem irruptionis videretur. Sed nihil viriũ habẽt adversus prudentiã subdola & astuta consilia: debiles sunt omnes adversus constantiã machinæ: imbecilla & inutilis adversus fortitudinẽ multitudo. Deo duce per medios hostes sibi & suis viam ferro faciens

ciens Sanctius non prius destitit, quàm barbaros fusos, fugatos, castris exutos docuit, victoriam non in munitionibus operibusq; bellicis, sed in causæ bonitate positam esse: qui pro CHRISTI *nomine dimicarent, eorum impetum non posse, ne collatis quidem in unum aliorum omnium viribus, sustineri. Superatis igitur, & in potestatem redactis hostibus, omnium nostrorum & imperatorum & militum incredibilis concursus ad Sanctium factus est: alius amplexari eum, alius ad genua accidere, alius fortem illam dexteram, barbarorum domitricem, Hispaniarum liberatricem, victoriæ confectricem, exosculari: qui propter multitudinem propius accedere non poterant, vultu, oculis, manibus, corpore, quascunque poterant, animi sui significationes dabant: unâ omnes voce, & bellatorem fortissimum, & imperatorem invictissimum consalutabant. Inde cùm de dividenda præda agi cœptum esset, quæ tanta erat, quantam triginta potentissimorum Regum collatæ unum in locum opes coacervare potuerant: nemo erat in universo exercitu, qui non ita sentiret, itaq; prædicaret, quantamcunq; sibi partem ex ea vel deposceret, vel etiam suo jure sumeret Sanctius, nunquam tantum ad eum perventurum esse, ut non multò plus ipsius virtuti præclarisq; factis deberetur. Erat in castris barbarorum auri, argenti facti infectiq; permagna vis: gemmarum maximi pretii admirabilis multitudo: multum tapetium, multum conchyliatæ vestis, multum peristromatum: ut est illa etiam in bellis luxuriosa gens: armorum omnis generis optimorum & exquisitissimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus: equi præstantes permulti: phalerarum, ephippiorum, cæterorumq; ornamentorum equestrium incredibilis copia: captivi longè plurimi ex quibus ingens pecunia confici posset: quibus omnibus*

bus ex rebus, Sanctium, ut quantum vellet, sibi ipse sumeret, summo omnes consensu obsecrabant. Ille, alacri vultu, cùm gratam sibi esse illam exercitus voluntatem significasset: Non me, inquit, barbaricarum opum cupiditas, ut in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis hostium objicerem, induxit. Christianæ mihi pietatis ardor, & hujus pulcherrimæ regionis ab injusto immanium belluarum dominatu vindicandæ studium, faces ad eam rem, & stimulos subdiderunt. Nunc, cùm id, quod volui divino beneficio & vestra, milites, virtute consecutus sum: non committam, ut majori animo videar armatorum & stantium copias, quàm inermium & jacentium spolia contempsisse. Ornamento sint ista primùm immortalis Dei nostri Divorumq; templis ac delubris, ut partim in sacrariis reposita, partim è tholis pendentia, propagent in omne tempus memoriam nostri: posterosq; nostros ad suscipiendam semper magno animo religionis nostræ defensionem exsuscitent: Ditent cætera egenos & exhaustos, pro suis quemq; meritis, milites: ut, cùm juventutis suæ firmitatem in periculis & laboribus consumpserint, habeant olim, quo senectutis infirmitatem in tranquillitate atq; in otio sustentare possint. Ego quidem, quod ad me attinet, præter has catenas, quas spectantibus adjuvantibusq; vobis perfregi atq; perrupi: & præter illam gemmam, illam, quam meis manibus dejectam, illic jacentem videtis (hæc autem dicens, ostendebat illis prostratum, & in sanguine suo involutum exanimem Smaragdum) nullam omninò mihi mercedem, nullum præmium, aut postulo, aut appeto. Ergo ad conservandam tam nobilis victoriæ memoriam simulq; ad incitandos successorum suorum animos, & ipse postea catenas pro insignibus gestavit; & instituit, ut iisdem insignibus

cæteri

cæteri post se Reges uterentur. Ac quoniam eo in prælio præcipuum, quem dixi, barbarorum doctorem Smaragdum sua ipse manu obtruncaverat: ejusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu voluit contineri. Quin etiam propter hanc aliasque similes victorias, Regibus Navarræ honoris ergò tributum est, ut inungantur, coronentur, consecrentur. O beatum illud seculum, cum Christiani & principes, & populi sine ullis discordiis, sine ulla opinionum varietate ac discrepantia, summo consensu, omnes vires suas ad proferendos Christianæ ditionis termino conferebant. Nostra ætas & Christianos principes alios aliorum viribus collisos attritosque vidit, & in populis, ne quid abesset miseriis nostris, gravissimas pestilentissimasque seditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus suis falsò religionis nomen prætexerent, concitatas. Quibus malis finem per te impositum iri, PIE Pontifex optime & sanctissime, omnes ita confidunt, ut, si hæc spes fefellerit, omnia quæ possunt evenire miserrima maximeque detestanda vereantur. Erexisti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, universo Concilio: Injecisti spem, fore, ut, hæresium peste sublata, sacrosanctum JESU CHRISTI nomen eodem animo, eadem voce, iisdem ritibus ab omnibus invocetur. Agedum, Beatissime Pater, ita te Deus ille, cujus tu personam in terris sustines, quàm diutissimè, & quàm felicissimè Ecclesiæ suæ præesse velit, urge constanter, ut facis, istud propositum: omnemque diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tàm tetri mali contagio latiùs serpat. Memento, te nostrûm omnium communem patrem, & pastorem esse: nostram omnium salutem ab eo tibi commissam, ac creditam; qui cùm Deus esset, humana natura assumpta, quin sanguine suo viam nobis in cælum panderet, non recusavit.

Omnia

Omnia speramus à te excitatum iri, quæ jacere sentis, tantis tamq́ diuturnis dissensionibus perculsa atq́ prostrata. Videre jam videmur illud tempus, cùm per te constituatur Ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmentur veteres ritus, pravæ opiniones aboleantur, concordia, ne unquam postea dissolvi possit, severis legibus vinciatur. Multa perdidit Ecclesiasticus ordo & ornamenta dignitatis, & præsidia stabilitatis suæ: quæ nisi per te recipiat, à nemine sibi restitui posse censet. Ad ea autem recuperanda cùm cæteros Principes Christianos tibi affuturos esse credimus: tùm Antonius Rex, & Joanna Regina Navarræ, se Regnumq́ suum, & Bearniam, & quascunq́ deniq́ summo cum imperio obtinent provincias, in tua potestate semper fore, seq́ ut par est, obsequentissimos Ecclesiæ filios, auctoritati tuæ nunquam non libentissimè obtemperaturos esse, sanctissimè pollicentur. DIXI.

De moralis Philosophiæ laudibus.

ORATIO VII.

HABITA ROMÆ XVI. KALEND. Decemb. Anno cIↃ IↃ LIII.

VETERI consuetudine receptum est, ut omnes, qui artem aliquam publicè docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem instituti sui cum ejus, quam se tradituros esse profitentur, artis laude conjungant, eoq́ quidquid habent, in dicendo virium conferant, ut in ea cùm utilitatis & emolumenti, tùm dignitatis & amplitudinis longè plurimum inesse confirment. Quæ consuetudo etsi minimè reprehendenda mihi quidem videtur: quod

quod omnia laudanda sunt, quæ ad amplificandam honestarum artium dignitatem, & ad excitandum in hominum animis earum studium pertinent: tamen illud habet incommodi, quod dum omnes promiscuè iisdem ferè efficiuntur laudibus, ejusdemq; rei gloriam diversarum artium homines ad suam quisque traducere ac transferre conantur: fit, ut in vulgus elevetur omnium auctoritas: & ut, quoties aliquis de quacunque arte quippiam honorificè ac splendidè dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamq; susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda & exaggeranda esset. Ergo, ut qui comœdias aut tragœdias spectant, cùm histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem viderint, facilè intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse: sed futurum, ut æquè illis indueretur quilibet alius è grege, qui ad tempus eam personam sustineret: ita, qui ejusmodi orationes audiunt, cùm hanc aut illam artem magnificis & exquisitis ornatam laudibus vident, statim judicant, nihilo magis eas in hanc, quàm in illam, convenire, futurumq; ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator tanquam choragus, eas quasi partes mandare atq; imponere voluisset. Quæ cùm mihi de principio in mentem venirent, propemodum in eam me sententiam adduxerant, ut eam Philosophiæ partem, quæ ad confirmandos mores, instituendæq; vitæ rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meæ vires ferrent, illustraturus, nihil initio, quo dignitatem ipsius vobis commendarem, dicendum arbitrarer; verentem, ne cum suis eam modò ac propriis laudibus extulissem; communes tamen illæ nonnullis ac tralaticiæ viderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum pervidis-

vidissent, assidua, & diligens harum præceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateq; vivendum, fore ut brevi eis pro me res ipsa loqueretur: ex qua multò id eos melius, multoq; perfectius, quàm aut ex mea, aut ex cujusquam oratione cogituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium auctoritas, qui cùm alia multa, tùm hoc argumentum attulerunt: cùm hæc ipsa Philosophia præcipiat, non esse cuiquam temerè à publica consuetudine discedendum, minimè convenire, qui eam se traditurum, profiteretur, eum in ipso quasi vestibulo illius præcepta migrare. Quocirca dicam hodierno die breviter & modicè de moralis Philosophiæ laudibus, deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur: sed philosophico magis, quàm oratorio more: non ut ei quidquam alieni affingam, aut quæ ipsius propria sunt, amplificandi causa in majus extollam: quorum alterutrum si coner, ipsa mihi Philosophia, ut est veritatis amans, tanquam Achilli Homerica Pallas, manum injiciat: sed ut nudo ac simplici orationis genere, quale veritatis proprium esse, ait Euripides, ea, quæ ad rem facere videbuntur, exponam. Primùm igitur non artium modo, sed omnium omninò humanarum rerum dignitatem atq; præstantiam ex fine, ad quem earum quæq; dirigitur, quemq; sibi proponit, pendi ac spectari arbitror oportere: ut, quanto cujusq; finis præstantior ac divinior est, tanto ipsa cæteris excellere judicetur. Quo posito: est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat: quis unquam reperietur tanta vi præditus ingenii, tantâ eloquentiæ copiâ instructus, qui se de Philosophia pro ipsius dignitate, verba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes ac copias, quæ & sæpe possessoribus suis exitio sunt, & tam multis casibus eripi possunt; non honores & impe-

ria, quæ, quod concupiverint, multi, quod aspernatus sit nemo unquam vituperatus est, non quidquam denique proponit ejusmodi, quo & carere sine probro, & abundare sine gloria liceat: sed eam, ad quam omnes adspirant, quam sibi votis omnibus expetunt, ad quam omnes suas actiones, omniaq; consilia referunt, felicitatem. Quanto igitur cæteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto Philosophia cæteris artibus antecellit. Quod si tanto studio coluntur artes quædã, quæ nihil sibi aliud, quàm lucrum, & rei familiaris amplificationem tùm incertam, tùm laboris ac periculi plenam proponunt: quanto hæc studio digna est, quâ parantur veræ illæ opes animi, quæ non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt, quæq; certam rectamq; viam commonstrant ad persequendum id bonum, quo cætera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere levationem morborum, quibus tentatur corpus, bonæq; valetudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum observatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quæ se in animis idem effecturam profitetur? Nam & præstantior corpore animus est; & hujus, quàm illius, multò plures morbi, multoq; periculosiores. Quod si cui fortè dubium est, excutiat ille paulisper intelligentiam suam, secumq; reputet, quàm sæpè unius hominis ambitio, avaritia, libido, integras funditùs everterit civitates. His autem & similibus morbis medetur Philosophia, eamq; in suis efficit animi firmitudinem, quam non voluptatum illecebræ, non dolorum faces, non divitiarum splendor, non obscura & contempta paupertas, non honorum sitis, non ignominiæ metus, non vitæ cupiditas, non mortis terror convellere ac labefactare possit. Ut enim Olympi cacumen Poëtæ semper quietum esse ajunt: propterea quod

quod altius sit, quàm ut eò vis ventorum tempestatumq́ perveniat: sic Philosophorum animus sublimior & excelsior est, quàm ut istos flatus sentiat furentium, & de rebus abjectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut medio mari edita & altissimis defixa radicibus rupes: cujus summa fluctus ne attingunt quidem; infima sic verberant, non ut eam commoveant, sed ut ipsi frangantur. Novit Philosophus vulgarium voluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorū similes esse, indignas non modò, quas consectentur, seu quas respiciāt viri; partim cum dedecore ac turpitudine conjunctas, ut satius sit, quovis dolore lacerari, quàm venenata ac pestifera earū suavitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas voluptates, easdemq́ sincerissimas, nullaq́ ne minima quidē permistione molestiæ cōtaminatas, quas ex ipsa virtute, & ex honestis actionibus carpit: iis fruitur, iis mentem pascit, iis se oblectat, eas solas caras ac jucundas habet. Nam ut in beatorū insulis dicuntur esse arbores quædā adspectu jucundissimæ, quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites jam, & ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc & in primum se florem induentes: sic in eorum, qui verè ac seriò philosophantur, animis toto vitæ tempore aliæ actiones honestę ac laudabiles confectæ jam sunt, & absolutæ, aliæ in eo sunt, ut absolvantur, aliæ inchoantur adhuc & informantur, primisq́, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaq́ aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac præsentia, aliarum meditatione & prospiciētia, sic afficiuntur, nihil ut sibi præterea jucundum aut amabile existiment. Immensa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum aviditas, quam incertum est, copia an inopia magis incendat, radices agere in animo

Philosophiæ præceptis consito & exculto non potest. Quid ita? Nimirum quia hæc id vel præcipuè in suorum animis inserit, naturales opes & terminatas esse, & facilè parabiles: eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum, non qui plurimum habeat, sed qui minimum desideret, ditissimum esse: nihil magnifaciendum, quod æquè possimus atque optimus quisque consequi possit. Neque tamen eorum consiliū probat, qui aut aurū in mare abjecisse, aut possessiones suas incultas ac desertas reliquisse memorantur: hæc enim aut ignavorum hominum videntur, aut pecunia uti nescientium: quorum utrumque in vitio, non in laude ponendum est. Ac fuêre quidem ii, de quibus illa narrantur, Philosophi, sed rudior illa quædam, & simplicior Philosophia tum fuit, politior nostra hæc, & ad usum civilem accommodatior: quæ docet, opes, si quis aut à parentibus acceperit, aut industria sua quæsierit, aut alia quapiam honesta ratione ad eas pervenerit, non aspernandas aut rejiciendas esse, sed ita habendas, ut virtutis, non ut luxuriæ, administras. Nam illud mihi quidem permirum videri solet, quid ita veteres illi judicarint, non posse se simul & rem habere, & in sapientiæ studia incumbere: qui mihi etiam videntur, quo facto summam divitiarum contemptionem significare ac præ se ferre voluerunt, eo ipso indicasse, nimiam quandam erga eas naturæ suæ propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitotianes suas in eandam arcam includerent: neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, ut aliis rebus contemplandis ac cognoscendis vacarent. Equidem nunquam eum militem laudaverim, neque fortem habendum duxerim, qui adversarium à se quàm longissimè amoveat, ne cum eo manus conserat: sed eum potius, qui & congrediatur, & vincat.

Neque

Neque verò video, quî minus impedimento sit egestas studiis, quàm divitiæ. Necesse est enim, qui, unde vivat, non habet, eum sibi vitæ subsidia aliunde quærere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiæ studiis detrahit. Melius igitur Philosophia, cui, qui se regendos permittunt, ii opes, si non habent, non requirunt; si habent, utuntur, ut decet: neque unquam torquentur, aut augendi cupiditate, aut amittendi metu. Quid ego nunc de perturbatrice humanarum rerum, optimi cujusq. ingenii corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam semper virere in eorum, quos semel occupavit, animis, neq. unquam consenescere, gravissimus auctor ait Thucydides, verba faciam? Nunquid illius unquam facibus accendi poterit pectus, quod infusa prius Philosophiæ præcepta irrigaverint? Immò verò etiamsi antea subjecti ab ea ignis aliquid fortè conceperit, id totum instillata Philosophia restinguet. Ea enim magistra ac præceptrice cognoscimus, verum decus, veramq. gloriam in sola virtute positam esse: eam qui consecutus sit, quid alii de se judicent, non admodum laborare oportere: præcipuè verò despiciendam levis & imperitæ multitudinis temeritatem, quæ ad mandandos honores cæco sæpius & inconsiderato impetu, quàm certo & explorato judicio fertur. Præclarè & sapienter Cato: malle se dicebat, quærere homines, cur sibi posita non esset statua, quàm si quærerent, cur posita fuisset. Eodem animo sunt viri omnes Philosophi: esse se, ut de Amphiarao ait Æschylus, quàm videri optimos malunt: honores autem & magistratus aut non petunt, aut alienæ, non suæ utilitatis causa petunt: neq., si adepti sint, exsultant; neq., si repulsam tulerint, anguntur animo: sed pacatè & moderatè ferunt: aut, si quando dolent, Reipublicæ dolent vicem, non suam, Ca-

sarem ferunt, cùm Pontificatum petiturus ad comitia descenderet, matri dixisse, illam eo die, aut Pontificem habituram filium, aut exulem, jam tùm præsagire ac præcognoscere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum civitati daturam. Itaque quid postea effecerit, videmus. At Cato, in petitione Præturæ etiam Vatinio posthabitus, æquissimo ac moderatissimo animo tulit. Ita sunt Philosophi. Maximam voluptatem in prætermittendis voluptatibus: maximas opes in quieto, ac contento suis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria petunt. Satis honoratum putant esse, qui honore dignus sit; satis magnum Regem, qui seipsum regere; satis potentem Imperatorem, qui cupiditatibus suis imperare possit: qui verò eis planè domitis ac subactis jugum rationis, quod illæ ne conentur quidem unquam excutere, imposuerit, ab eo omnes aliorum victorias triumphosq́ superatos. Quod si libidinem, avaritiam, ambitionem, pestes quasdam ac furias esse novimus, quæ funditus humanam vitam conturbent: quantus honor habendus est Philosophiæ, quæ se omnes earum conatus repulsuram, omnes igniculos repressuram, omnia semina elisuram, non magnificentius, quàm verius, pollicetur? Videre vos opinor, quàm se latus orationi meæ campus ostendat, si, quæcunq́ hoc loco se offerunt, persequi, & in singulis insistere atque immorari velim. Nam cum virtus nulla sit, de qua non splendidè & ornatè dicere, nullum vitium, in quod non graviter, & copiosè invehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici potest, idem ad Philosophiam laudandam accommodari potest: quam virtutis indagatricem, vitiorum expultricem, Latinorum omnium eloquentissimus verè ac meritò nominavit. Sed non committam, ut cuiquam videar transilire eos terminos, quos initiò pepigi: potiusq́

repre-

reprehendi me patiar, quod multa, quæ fusiùs explicare licuisset, compresserim, ac coarctaverim, quàm quòd in illa re dilatanda evectus sim longius justo, neq; satis mihi temperare potuerim. Nunc illud etiam atq; etiam considerate: cæterarum omnium artium fines, neq; eos modò, sed omnia prorsus, quæ bona putantur in vita, nisi quis Philosophiam, vitæ ducem habeat, pestifera ac perniciosa esse. Da homini nō Philosopho, opes ac copias: da honores atq; imperia: da firmam valetudinem: da gladiatorium totius corporis robur: da multarum magnarumq; rerum cognitionem ac scientiam: da flexanimam illam, ut Poëtæ vocant, & omnium rerum reginam eloquentiam: da quidquid in filiis parentum votis optari solet: quò ejusmodi plura in talem hominem congesseris, eò illum magis & in suam, & in aliorum perniciem armaveris. Opibus abutetur ad suam libidinem explendā: imperiis ad alienam libertatem opprimendam: firmitate & robore ad obeunda facinora: scientiam copiamq; dicendi ad circumveniendos cives suos, ad perturbandam Rempubl. ad omnia deniq; tùm sacra, tùm profana permiscenda, & evertenda convertet. Da hæc eadem vero, minimeq; fucato Philosopho: Deum quendam ad benefaciendum humano generi è cœlo demissum esse dices. Atq; hoc illud est, quod in Alcibiade minore sive Plato, sive Xenophon disputat, ea quæ suapte natura bona sunt, sine scientia ejus quod optimum est, quam eandem & Philosophiam esse statuo, ad perniciem, non ad salutem valere. O præclaram laudem Philosophiæ, cujus ope ne mala quidem nocere; qua detracta, ne bona quidem prodesse possunt. Meritò dixit Plato, nullum à Diis datum esse hominibus eâ majus aut præclarius donum. Meritò Cicero, unum diem ex ejus præceptis actum immortalitati anteponendum. Neque verò non illud ad eius,

de qua propriè sermo nobis institutus est, Philosophiæ laudem ac commendationem facit; quod omnia propemodum, quæ à veteribus de Philosophia honorificè dicta sunt, ad hanc pertinent, quæ in vitæ ac morum emendatione versatur. Non enim Plato, cùm illam nobilissimam vocem, tanquam ex oraculo, edidit, tùm demùm beatas civitates fore, cùm aut regnarent Philosophi, aut Reges philosopharentur, intellexit, tùm id eventurum, cùm Reges aut in disserendi subtilitate, aut in pervestigandis rerum naturalium causis occupati essent: quæ, quanquam præclara sunt, longissimè tamen absunt ab eo, ut beatas Respublicas efficere possint: sed, cùm virtutis pulchritudine incensi omnes vires suas ad eam non cognoscendam modò, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contrà quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis adversus Philosophiam iactatum est, quoscunque in eam aculeos scurrilis quorundam libido conjecit, quidquid ad minuendã ipsius dignitatem veteris comœdiæ licentia effutiit, id omne, si diligentiùs excutiatur, ad Dialecticos potiùs, & ad Physicos, quàm ad Politicos pertinere videbitur. Quod si ullus in orbe terrarum locus est, ubi Politicen florere, suamque dignitatem obtinere deceat, Romæ id, Romæ potissimum fieri debet: cui urbi à primo ipsius ortu divino permissu datum est, ut aliis imperaret: unde leges, unde jura, unde religionem cæteræ nationes & olim petierunt, & nunc petunt: unde quondam exstiterunt multi clari viri, qui hæc præcepta, quæ nos tradituri sumus, exemplo suo comprobârunt. Nolite enim putare, illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Lælios, cæterosque præstantes viros, quos olim hæc urbs innumerabiles tulit, quorum quotidiè nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, statuas tanta cum

ta cum admiratione intuemini, quòd de Philosophia neque disputarunt ferè, neq; scripserunt, eò minùs Philosophos fuisse. Vita illi, non oratione; factis, non dictis; moribus, non sermonibus philosophabantur: quod pulcherrimum ac verissimum est philosophandi genus. Integritatem, justitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique virtutem & colebant ipsi, & alios colere jubebant: Eò ad tantam majestatem atq; amplitudinem pervenerunt, ut pleræq; gentes, quòd ipsæ olim à talibus viris subactæ ac superatæ sint, quàm quòd ipsæ alias devicerint, præclarius sibi ac gloriosius ducant. Quantam oportet gloriam fuisse vincentium, cùm victi tot pòst seculis glorientur? Eorum ego potissimùm exemplis, adolescentes, incitabo vos quotidiè atq; exacuam, neq; ullum ex Aristotele præceptum proferam, cujus non ex hac urbe plurima maximeque illustria exempla repetantur. Constitui enim, quando Pius *optimus ac sanctissimus Pontifex, qui ipse omnis virtutis perfectissimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut à me virtutis & officii præcepta vobis proponi atque explicari voluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido, & inculto, & molestis implicato quæstionibus, orationis genere prosequar: sed, quantum id quidem in me erit, florido & ubere, &, quasi stellis quibusdam, ita petitis ex vetere historia exemplis illuminato atque distincto. Peto autem à vobis, ut, si & in iis rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis, & me nullis vigiliis, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut vestris commodis consulam, videbitis, industriam meam diligentia ac benevolentia vestris adjuvetis.*

DIXI.

De moralis Philosophiæ necessitate.

ORATIO VIII.

HABITA ROMÆ VII. ID. NOVEMB. Anno cIↃ IↃ LXIV.

SUPERIORI anno, cùm injunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus Philosophiæ, cohortatusq; vos sum, quàm potui diligentissimè, si tranquillitatem vitæ, si libertatem, si dignitatem atque honestatem, si salutem deniq; & vestram & publicam charam haberetis: ut, quæ ars tranquillaret animos: quæ eos à teterrima vitiorum servitute in justam plenamq; libertatem assertos, ad verum decus, quod in virtute positum est, traduceret, quæ deniq; & singulos privatim, & publicè totas civitates conservaret, ejus in studium toto pectore, alia omni cogitatione posthabita, incumberetis. Quam cohortationem meam etsi non prætervectam esse aures vestras, sed in animis plurimorum penitùs insedisse, vel ex eo probabiliter intelligi potuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco Philosophiæ præcepta tradenti satis frequentes assiduam operam dedistis, facere tamen pro meo erga vos amore non possum, quin vos hoc quoq; tempore non adhorter tantùm, sed obsecrem etiam & obtester, qui jam iter illud ingressi estis, ut constanter persequamini: qui nondum, ut id vobis, primo quoque tempore ingrediendum esse statuatis. Nulla enim vitæ pars, nulla vivendi ratio, carere fructu, qui ex eorum, quæ nos quotidiè tractamus, cognitione percipitur, sine maximo incommodo potest. Magnum est, fateor, rerum naturalium principia causasq;

sasq́ nosse: siderum cæterorumq́ corporum cœlestium situs, magnitudines, intervalla scientia comprehensa tenere, præclarum: illa verò etiam, quam in hæc inferiora vim habeant, quidq́ ad quamlibet multos annos effectura sint, sine ullo errore posse prædicere, propè divinum. Sed certè, quod ne illi quidem ipsi, qui ea se docere profitentur, negaverint, eorum, in quibus nostra exercetur industria, & fructuosior cognitio est, & perniciosior ignoratio. Itaq ut nos iis, qui abdita illa & retrusa tractant, & ingenii acumine, & doctrinæ magnitudine, & rerum admirabilitate non inviti cedimus: ita ipsi nobis, nisi valdè iniqui sint, ea, quæ disputantur à nobis, & magis necessaria esse, & uberiores hominum generi fructus afferre fateantur necesse est. Nullus enim unquam, quòd illa aut non teneret, aut etiam negligeret, minus propterea vir bonus, aut minus utilis patriæ civis existimatus est: hæc aut ignorata, aut neglecta non singulos modò perdiderunt homines, sed integras funditus afflixerunt & everterunt civitates. Nos, quæ adolescẽtum, quæ constantis ætatis, quæ senum officia sint, quærimus: nos quid domi, quid militiæ, quid à privatis, quid ab iis, qui cum imperio sunt, præstari debeat, disputamus: ex nobis intelligit pauper, quo modo tolerare inopiam; dives, quomodo uti divitiis debeat: à nobis, quid inter patrem & liberos, quid inter virum & uxorẽ, quid inter fratres, cognatos, amicos, cives, quid deniq́ inter homines observari par sit, explicatur: nos fortitudinis, nos temperantiæ, nos liberalitatis, nos justitiæ, cæterarumq́ virtutum vim atq naturam disputationibus nostris patefacere atq illustrare conamur. Sine horũ præceptorum cognitione muta conticescet eloquentia, manca & mutila erit juris legumq́ cognitio: illa ipsa domina & regina artium Theologia animos requirit diligenti

harum

harum rerum tractatione præparatos atq; præcultos. Quæ cùm ita sint, quamcunq; quis vitæ viam ingredi parat, ita statuere debet, cæterarum Philosophiæ partium cognitionem sibi & utilem, & honorificam hujus planè necessariam esse. Sed sunt quidam perverso homines ingenio, qui causas, propter quas & ipsi à pulcherrimo studio abstineant & ab eodem cæteros avocent, comminiscuntur. Partim enim communia & contrita esse dicunt, quæ hîc docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus sit: partim non habere eam vim: ut ad virtutis studium excitent: cujus rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles, & olim fuerunt, & hodie sunt, qui cùm hæc omnia se scire profiteantur: nequissimè tamen & flagitiosissimè vivunt. Quibus utrisq; breviter respondere institui: & efficere, si possum, ut ii, qui ista temerè jactant, cognoscant errorem suum, cumq; se nihil dicere videant, sententiam mutent: sin minus (nihil est enim difficilius, quàm vincere pertinaces) certè quidem, ut ne alii stultitiæ & malevolentiæ plena eorum oratione moveantur. Primùm igitur agamus cum istis, qui, ut ad cibos nimium dulces, ita ad disputationes nimium apertas & faciles nauseare se dicunt. Ex quibus libenter quæsierim; quî tandem fiat, ut, quibus rebus omnes ad alia studia invitari atq; allici solent, iisdem se ipsi ab hoc studio averti absterreriq; dicant. Certè enim, cùm antea, quæ docentur, utilia & præclara sunt, si eodem accedit, ut clara, perspicua, aperta, cognitu facilia sint, eò majores concursus ad eos, qui illa docent, fieri constat. Quid igitur cum illis agas, qui, quæ res ad concilianda cæterorum studia plurimum valere consuevit, ea se ipsi tardari ac retrahi ajunt? Ego verò, etiamsi præcepta virtutis quamlibet multis obstructa difficultatibus forent, laborandum tamen, & sudandum, & nun-

& nunquam nisi eis cognitis ac comprehensis conquiescendum putarem: nedum ea, quia, ut isti volunt, à quolibet non tardissimo atque inertissimo percipi possunt, omittenda aut minoris facienda censeam. An de rebus ad vitam nihil pertinentibus inter homines eruditissimos summa contentione disputabitur: in eisque, quia involutæ & propè inenodabiles sunt, opera præclarè collocari videbitur: hæc, quæ vitam omnem continent, ut nimis obvia, & in medio posita, negligentur? Quamquam quid diutius ita disputamus, quasi eis concedamus, quod volunt, nihil hîc doceri, quod non aut etiam vulgò notum sit, aut quivis sine doctoris opera facilè consequi possit? Ergo ille omnium, qui tunc erant, mortalium, ut creditum est, sapientissimus Socrates, qui nulla unquam alia de re, quàm de virtutibus & vitiis disputavit, vulgaribus & satis per se notis in rebus spatium ætatis omne consumpsit? Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid cæteri suæ quisque ætatis ætatis principes viri? Quid erat causæ, cur tàm multa in hoc genere scripta posteritati relinquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantùm, quæ quilibet è populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi erant? Videlicet, quia justitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assiduè in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima quidem fæce vulgi, quin se de ejusmodi rebus optimè judicare posse confidat, idcircò nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longè secus est, interestque nimium quantum inter eos, qui tantùm tenent nomina, & eos, qui ex eruditorum hominum scriptis ac sermonibus de rebus ipsis verè judicare didicerunt. Plena est exemplorum vita communis, ex quibus facilè intelligi licet, quàm sæpè vulgus hominum

in ju-

in judicandis virtutibus vitiisq; fallatur. Quod ni ita est, cedo causam: cur qui nimis, lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largiuntur, & suo & multorum judicio sint liberales: cur multi restricti, tenaces, sordidi, qui faciliùs patiantur sibi dentem unum ex ore excuti, quàm nummum unum ex arca moveri: parcimoniæ ac frugalitatis nomen ferant: cur tàm multi ad audendum projecti & temerarii commendentur pro fortibus, tàm multi timidi, & ignavi pro cautis & consideratis prædicentur. Quid? Jurisconsultorum vigiliæ in quo consumuntur: quid spectant eorum labores, qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut videre & dijudicare possint, quid in quaq; justum injustumvé sit? Non igitur, ut nimium facilis, despicienda est ars ea, quæ virtutum omnium vim naturamq; pertractat, cùm in una virtute cognoscenda videamus tàm diu, tanta diligentia, ab hominibus summo ingenio præditis laborari. Informavit quidem natura & impressit in animis nostris adumbrata quasdam virtutum & vitiorum omnium notiones: sed illa tantam vim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat: se sine disciplina verè de rebus expetendis fugiendisq; judicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi hæc tàm utilia, tamq; salutaria, quamlibet nudo & inornato dicendi genere traderemus, calumniari tamen nemo nos posset, nisi alienæ nimis iniquus æstimator industriæ, ut in rebus nimium pervulgatis & facilibus occupatos. Nunc cùm & ad salubres animorum epulas condimentũ sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus, & res suapte sponte pulcherrimas, tùm præstantissimorum omnis ævi scriptorum testimoniis fulcire ac corroborare, tùm insatiabili quadam veterum exemplorum copia exornare atq; illustrare soleamus, tamen ne invenientur, qui elevare labores no-

stros

stros audeant: quæq; præstantur à nobis iis sudoribus, ac vigiliis, quarum ipsi nobis conscii sumus, ea quemlibet unum è multis ludibundum perficere posse contendant? Qui si periculum facerent ipsi, quàm non quarumlibet virium sit munus hoc, ita ut nos facimus, sustinere & exequi, fortassis, experientia edocti, minus de se elatè ac magnificè sentirent, minùs de aliis maledicè contumeliosèq; loquerentur. Sed omittimus istos. Nescio enim, quo modo factum est, ut de re dicere ingressus, de me plura, quàm volueram, dixerim: quod ipsum ut facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil necesse habeo, iniquitas coëgit. Difficilior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus nostris quenquam ad virtutem incitari: idq; ex eo colligunt, quod sæpissimè contingit, ut, qui optimè loquuntur, pessimè vivant. Nos verò, si diceremus, eam in disputationibus Philosophicis inesse vim, ut ex audientium animis vitia radicitus evellere, virtutesq; eisdem ingenerare possent, meritò ut vani atque ineptè gloriosi reprehenderemur. Multas magnasq; mercedes, ut ait Theognis, ferrent Philosophi, si, quemadmodum Circe herbis & cantibus suis homines statim convertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex feris homines facerent, id est, homines ferarum simillimos ad virtutem à vitio, ad rationem à furore, ad humanitatem ab immanitate revocarent. Et tamen aliquid se aliquando ejusmodi effecisse Philosophia gloriari licet. Producet n. Polemonem ab infami vita moribusq; perditissimis, ad bonam frugem & severitatem unica Xenocratis disputatione revocatum. Sed ut non peræquè in omnibus campis agricultura; ita non in omnibus animis Philosophia idem efficit. Illud quidem certè negari non potest, aut nullã omninò esse artẽ, quæ medeatur animis, quæ quanta sit in vitiis deformitas, quan-

quanta in virtute dignitas, doceat, quæ ab illis avertat, ad hanc incitet: aut eum honorem Philosophiæ potissimùm esse tribuendum. Quod autem objiciunt, plerosq́ Philosophorum factis dogmata sua evertere, neque ignem aquæ magis contrarium esse, quàm eorum mores orationi: ita enim loqui, ut vitio, ita vivere, ut virtuti bellum indixisse videantur. Utinam tale esset, ut id nobis inficiari liceret. Est enim acerbissimum negare non posse, quod sit turpissimum confiteri. Sed quoniam iis, quæ omnibus nota sunt, fidem abrogare velle dementia est: non negabimus verum esse, quod objicitur: tantùm deprecabimur, ne propter hominum vitia res ipsa in invidiam vocetur, neve, quorum facta meritò aversamur, eorundem sermonem immeritò repudiemus. Ut enim quorundam ex Epicureis dogma reprehenditur: vita laudatur: sic horum vitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum insignem statuarum opificem, tradunt, librum de artificio suo edidisse, quem Canona, id est, Regulam inscripsit: quo libro omnia, quæ in statua hominis fingenda observari conveniret, quæ singularum partium, minimarum, maximarum figura esset, qui situs, quæ inter se proportio subtilissimè & accuratissimè persecutus est. Eodem autem tempore statuam à se factam publicè proposuit, in qua ea omnia diligentissimè observata erant: ne quid præcipere aliis videretur, quod non ipse præstaret: quam statuam ipsam quoq; Canona nominavit. Vellem eandem rationem Philosophi teneremus: neq; tantùm traderemus aliis præcepta, ad quæ vitam suam dirigerent, verùm etiam vitam nostram ad ea conformatam ostenderemus. Magna sine ulla dubitatione præceptis nostris ex eo accederet auctoritas. Sed, quando id optandum potius, quàm sperandum videtur, quod in frugibus, in fœtibus arvo-

arborum, in corporibus animantium, quibus vescimur, facimus, ut resectis & amputatis iis, quæ inutilia sunt, iis, quæ prodesse possunt, utamur; idem in hoc genere Philosophorum faciendum est, ut, rejecta eorum turpi flagitiosaq́ vita gravem severamq́ doctrinam non auribus tantùm, sed multò magis animis combibamus. Non enim, si qui ex Medicis cibo se & potu aliquando ingurgitant, eò illis continentiam præcipientibus, qui sapiunt, minus parent: sed illi quidem, quid agant, non laborant, artis autem ipsius placitis & decretis obtemperant. Nam cùm alicujus mores & præcepta congruunt ac concinunt: tunc aut utraque laudanda sunt, aut utraq; vituperanda: cùm discrepant & dissident: causa nulla dici potest, quin alterum retinendum sit, alterum rejiciendum, horum à dictis facta ita distare constat, ut non cælum à terra longiùs distet: sunt autem facta turpissima: igitur sermones quibus ea ipsa facta damnantur, ac reprehenduntur, dignissimi qui audiantur. Atq; ut medici, quò majorem auctoritatem arti suæ concilient, solent interdum enumerare quosdam è præcipuis auctoribus disciplinæ suæ, qui, quod ita se comparârunt, ut præcepta sua non ostentationem scientiæ, sed legem vitæ putarent, diutissimè saluberrimeq́ vixerunt: ita nos nihil, si volumus, impedit, quamlibet multos Philosophos nominare, qui, quòd decretis suis paruerint, quasq́ leges aliis proponebant, ipsi servaverint, meritò sunt apud omnes populos nunquam intermorituram gloriam consecuti. Illi fortassis nominabunt Hippocratem, Asclepiadem, Galenum: quorum primus usq; ad annum centesimum quartum ætate provectus est, alter eò processit artis suæ fiducia, ut ausus sit cum fortuna sponsionem facere, ne medicus haberetur, si ullo unquã morbo tentatus esset: & victor cùm ad extremam senectu-

nectutem sine ullo morbo pervenisset, scalarum lapsu exanimatus est: tertius cum imbecilliori valetudine usus esset adolescens, ita eam arte correxit, ut ad septuagesimum annum pervenerit. Nos è Philosophiæ castris ad repellendos ipsius vituperatores primùm quidem in aciem educemus illud honestatis, illud modestiæ, frugalitatis, innocentiæ, fortitudinis, omnis deniq; virtutis specimen & exemplar Socratem: qui ita locutus est, ut ex ejus sermonibus omnes, quæ postea consecutæ sunt Philosophorum disciplinæ, fluxerint: ita vixit, ut hodie quoq; nomen illius non hominis, sed integritatis & innocentiæ nomen putetur. Cui succedit par illud nobile in eodem institutum ludo Xenophon & Plato: quorũ uterq; summam in dissimili genere eloquentiæ laudem pari vitæ gravitate cumulavit. Proximè hos Xenocrates: de cujus eloquentia dicit Polemon: de continentia Phryne: de frugalitate & contemptione pecuniæ Alexander, de fide & justitia universus populus Atheniensis, qui eum, dicto publicè testimonio, ad aras jurandi causa accedentem, una voce revocavit, ac jurare vetuit: parum sibi decorũ ratus, tam spectatæ fidei viro, nisi jurato, non credidisse. Inde æternum Alexandri crimen Callisthenes unoq; verbo tota vetus Academia, & Lyceum, & illa non tam Miconis & Polygnoti picturis, quàm Zenonis & Chrysippi disputationibus nobilitata Porticus, quibus ex omnibus quasi virtutis & doctrinæ officinis innumerabiles viri incertum doctiores, an meliores prodierunt. Agmen claudant Epictetus, Plutarchus, Musonius, cæteriq; illi ætati suppares, quos ita philosophatos accepimus, ut iis, quibus cum vivebant, ad omnia recta & laudabilia non voce magis, quàm exemplo præirent. His copiis facilè speramus fore, ut eorum, qui Philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita victi

erunt,

erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari velint, & in ejus ipsius, quam oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, victoriam adepti erimus longè ei dissimilem, quam veteres Cadmeam nominabant. Illa enim & victori luctuosa erat, & victo: hæc & victoribus erit lætitiæ, & victis saluti. Sin, cùm se fractos ac perculsos videant, permanebunt tamen in eadem pravitate atq; obstinatione animi: &, ut ignavi canes, Philosophiam, ad quam propius accedere non audent, eminus allatrabunt; vos tamen, optimi adolescentes, quorum causâ hic à me institutus est sermo, quibus mei labores serviunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes vigiliæ, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum: neq; patimini vos cujusquam sermonibus à suscepto studio abduci. In ea ætatis parte constituti estis, in qua & ingenium ad omnia percipienda docilius, & corpus ad tolerandos studiorum labores firmius esse consuevit. Videte, ut eam iis in studiis collocetis, quæ vobis olim maximo & usui & ornamento futura esse cognoscitis. Atq; ut obtrectatoribus nostris eripiatis omnem ansam maledicentię, connitimini, quantum potestis, ut virtutis & officii præcepta, quæ ex me quotidie auditis, non tantùm excipiatis animo, verùm etiam vita & moribus exprimatis. DIXI.

De justitiæ laudibus.

ORATIO IX.

HABITA ROMÆ POSTRIDIE Non. Mart. Anno CIↃ IↃ LXV.

QVOD principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meministis, accuratam eorum tractationem & intelligentiam

tùm ad omnes vitæ partes utilissimam, tùm iis, qui in jure civili excellere, locumq; aliquem, non inter circumforaneos istos clamatores sed inter veros, & graves, & veterum illorum simillimos Jurisconsultos obtinere meditarentur, necessariam esse: id & aliqua jam ex parte, quàm verum sit, judicare potuistis, & ex iis præcipuè, de quibus in hoc libro disputabimus, intelligetis. Ingrediendum enim nobis est duce & quasi mystagogo Aristotele in augustissimum & religiosissimum justitiæ templum: lustranda oculis omnia illius adyta: contemplanda imprimis ipsius Deæ forma: & tum quæ quantaq; vis illius potestasq; sit: tùm quibus ipsa se rebus, quibus ritibus coli gaudeat; cognoscendum est. Hæc illa est, auditores, omnium domina & regina virtutum; à qua in omne hominum genus leges & jura manârunt: quæ benefactis honores & præmia, malefactis ignominias & supplicia proponens, studia bonorum excitat, malorum improbitatem coërcet: quâ sublatâ, non domus ulla, non civitas, non hominum inter se societas, non ipsa denique universitas rerum stare ac tueri se punctum temporis posset. Etenim, quoniam hodiernus dies cæteræ disputationis prælusionem modò quandam habiturus est: dabitis mihi hanc veniam, ut, paulò altius hujus sermonis principia repetens, percurram ea, quæ priscis temporibus, summa sapientia præditi homines de justitia tradiderunt. Justitiæ originem è cælo esse dicebant: illic eam & vigere, & ex omni æternitate viguisse: certo illic ordine atq; immutabili quadam lege gubernari omnia: ideoq; æterna atq; immortalia esse. In iis autem, quæ sub orbem lunæ subjecta sunt, absolutam quidem illam & omni ex parte perfectam justitiam materiæ vitio cerni non posse: esse tamen aliquam cœlestis illius imaginem alibi expressiorem, alibi minus expressam: futu-

futurum enim alioqui, ut permiscerentur ac corruerent omnia. Atq; ut quæq; res plura & certiora illius vestigia retineret, ita esse eam perfectiorem, stabiliorem, immortalitati viciniorem: ut pauciora minusq; certa, ita minus perfectam, minusq; constantem, pluribusq; casibus atq; interitui deniq; obnoxiam. In elementis hoc primum notari volebant: eaq; dupliciter considerabant: quatenus unumquodq; eorum totum quiddam atq; integrum est: & quatenus ad compositionem quasiq; coagmentationem cæterorum corporum particulæ quædam illorum assiduè permiscentur ac temperantur. Tota igitur elementa nisi sedes ac regiones sibi à natura datas, atq; attributas obtineant, si irruere in alienas & migrare conentur: si ignis proximè sibi suppositam animalem spiritualemq; naturam depascat, & absumat: si aqua non contenta in terminis, quos pepigit Deus, terram operiat & obruat: quis non intelligit, perituræ funditus omnia, & talem quandam confusionem, qualem Poëtæ ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda & constituenda oportet, nonne justitia quadam temperationis illius moderatrice opus est: ut tantum cujusque pro rata portione, quantum satis est, admisceatur? In illa etiam quadripartita tempestatum varietate: qua distinctus est annus, idem observari posse dicebant. Quæ cùm ita sunt, ut quadam ipsius naturæ quasi lege sancitum est: hoc est, cùm & tellus conceptus seminibus hiberno frigore adstringitur, & vernis modicis imbribus ac tepore laxatur; cùm & fruges fructusq; arborum æstivis caloribus probè percoquuntur, & eodem sub autumnum remittente se paulatim ac frangente mitescunt: tùm & saluberrimus annus est, & maxima rerum ad victum ne-

cessariarum ubertate ac copia insignis. Cùm contrà fit, tùm & caritas existit annonæ, & variis morborum generibus omne genus animalium tentari solet. Cumq; unusquisq; nostrûm duabus ex partibus conjunctus concretusq; sit, corpore & animo: earum partium ex utraq; quæ justitiæ injustitiæq; vis esset, liquidò perspici posse adseverabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnem perniciem & corporibus & animis ex injustitia evenire: justitiâ salutem, incolumitatem, bona deniq; omnia effici ac contineri. Nam cùm in corporibus quatuor sint, quæ quatuor elementis proportione respondeant, igni flava bilis, aëri sanguis, aquæ pituita, bilis atra terræ: quamdiu hæc cum æquabilitate quadam inter se permista sunt; valemus ac vigemus: cùm eorum aliquod aut potentius, aut infirmius: aut plus aut minus justo est, aut se à communione cæterorum segregavit: conflictamur variis morbis, tandemq; interimus. Qua de re princips Medicorum Hippocratis in libello de natura hominis hæc verba sunt: Corpus hominis habet in se sanguinem, & pituitam, & bilem duorum generum, flavam & nigram: ex iis omnibus ipsius corporis natura est: eis fit, ut & doleat, & bene valeat. Bene igitur valet, cùm ea moderatè inter se affecta sunt & temperatione & potestate, & copia: maximeq; permista sunt: dolet autem, cùm eorum aliquod aut plus aut minus est, aut in corpore secretum, neq; cum cæteris omnibus temperatum. Hæc Hippocratis verba ipsa expressi: ex quibus intelligimus, in æquabilitate, cujus effectrix justitia est, sitam esse bonam corporis constitutionem. Sed ne aliquidem corpus utiliter ac salutariter sine aliqua imagine justitiæ potest. Nisi enim vis aliqua sit, quæ & siccum & humidum alimentum, ubi jam coctum atque confectum & in succum ac sanguinem conversum est,

æqua-

æquabiliter distribuat ac dispertiat, atq; id, quod cuique parti aptum & accommodatum est, & quantum opus est, tribuat, neq; alias partes tumidas & redundantes, alias exhaustas & evectas esse patiatur: facilè intelligimus, hæc tam admirabilis fabrica corporis nostri quantam deformitatem habitura & quàm citò ruitura sit. Atq; hæc in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum à justitia, quantum malorum ab injustitia effici creditis? In quibus cum pars una sit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proximè ad divinam naturam accedimus: altera, quæ rationis ipsa quidem per se particeps nō est, sed obtemperare tamen rationi potest: cùm quod fieri jus est, id fit, hoc est, cū pars illa superior imperat, & tanquam habenas tenens, currum regit: paret altera, & quò illa cumq; ducet, sequitur: tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officii ac virtutis splendor elucet. At cùm excusso ac depulso rationis jugo, cupiditas quasi seditiosus aliquis ac turbulentus civis, fasces arripit, in arcem invadit, mentem de sua sede contra jus fasq; deturbat: tum, ut navis discordibus acta ventis: sic hominis vita contrariis & inter se pugnantibus fœdissimarum libidinum flatibus agitata, in omnem scelerum ac flagitiorum turpitudinē præceps ruit. Ipsis igitur & animorū & corporum nostrorū inter se partibus, ut utrisq; benè ac beatè sit, justitiam quandam intercedere necesse est. Sed idem in societatibus convictuq; hominum multò evidentius, multoq; illustrius cernitur. Quomodo enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum servis quæ primæ conjunctiones sunt, convenire poterit: quæ eis omnibus vita erit, nisi & ille justè imperet, & hi justè pareant? Si vir in uxorem injurius ac contumeliosus esse velit, neque eum pro comite individuæ vitæ, pro divinorum humanorumq; omnium soci-

sed pro scorto aut pro ancilla habere si uxor sua domestica curatione non contenta, implicare se aliis rebus & viri partes præripere conetur: neque se ei morigeram præbeat: si uterque liberos in servorum, servos in pecudum loco ac numero habeat, durioriq; eos quàm jus est imperio premat: si liberi parentum, servi dominorum imperium detrectent, eisq; obtemperare ac dicto audientes esse abnuant: quis non videt, nullam in domo ita instituta concordiam, nullam benevolentiam, nullam animorum voluntatumq; consociationem, plena perpetuò omnia rixarum, discordiarum, querelarum, contentionum fore? Ut in qualibet solitudine, in quamlibet vastis ac desertis, & ab omni hominum cultu ac consortio remotis locis suavior vita, quàm in ea domo, unde justitia exsulet, esse videatur. Ita omnem fructum, omnem dulcedinem, omnem amabilitatem vitæ, vitam deniq; ipsam tollit è vita, qui justitiam tollit. Egrediamur, si videtur, domo: & in forum ac publicum prodeamus. Quis est omnium, qui eum, quem injustum esse opinetur, aditu, congressione, sermone dignum judicet? quin eum, quasi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, aversetur, odio habeat? quin ejus concursum durum sibi ac tetrum atq; ominosum putet? Quamvis enim omnia vitia bonis viris odiosa atq; invisa sunt: tamen injustitia præcipuè alienat ab iis, in quibus est, aliorum animos: omniumq; sibi odia conflat, conciliat, colligit. Cæteris vitiis affectos aliquo modo ferimus: quibusdam ignoscimus: quibusdam non nimis offendimur, quibusdam in hac vita ac morum corruptione etiam oblectamur: prodigos multi amant: avaros tolerant: multos aliena intemperantia non offendit: qui voluptates nimis refugiunt, etiam severitatis ac castimoniæ laudem ferunt: audacium in bello interdum aliquis usus est: timidis & nimis

nimis cupidis vitæ ignoscitur: injustus communi omniũ mortalium odio flagrat: suis, alienis, civibus, peregrinis, notis, ignotis juxta omnibus invisus, exosus, intolerandus est. Itaq; etsi illud omnibus à natura tributum est, ut rarò sua vitia agnoscant, eaq; modis omnibus tegere & occultare tenentur, aut etiam eis virtutum nomina imponere: ut se prodigi pro liberalibus, avari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac consideratis, audaces pro fortibus haberi & prædicari velint: facilius tamen reperias, qui se avarum, timidum, audacem, libidinosum, quàm qui injustum esse fateatur. Quin etiam cæteris vitiis suis hanc aut defensionem aut excusationem prætendere ac prætexere consueverunt, se in neminẽ injurios esse. Avarus sum fateor: sed ita, ut mea conservem, suo neminem fraudem. Prodigus: sed cui, ut largiar, eripio? in quem contumeliosus sum? Indulgeo voluptati, hilarè vivo: quidquid animo meo collubitum est, facio: sed quid tum postea? meæ libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium homo impurissimus:

> Leno, inquit, sum, fateor: pernicies communis adolescentium:
> Perjurus, pestis, tamen tibi à me nulla est orta injuria.

Videte, quàm odiosa, quàmq; abhorrens à natura sit injustitia: quàm turpe atq; invidiosum injuriam facere: cùm qui negare non possunt aliis se vitiis implicatos atque illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantùm, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Civitates verò & regna & imperia, quæ res alia nisi justitia aut initiò fundare ac constituere, aut postea tam multa secula conservare ac propagare potuisset? Nam & convenerunt homines, & vitam una colere de-

creverunt, cùm se æquo jure usuros & quod suo sibi labore peperissent, eo sine metu fruituros esse, neq; mœnibus magis, quàm legibus à vi atq; ab injuria tutos fore confiderent; & quamdiu id observatur, tamdiu amicè inter se ac concorditer vivunt: simul atq; ab æquitate disceditur, partes, factiones, secessiones, seditiones, & bella civilia exsistunt. Præclarè, ut omnia Euripides;

Custodia legum civitates continet.

Idemq; alio loco ait, justitiæ neglectum plerisq; civitatibus exitiosum esse. Justitia civitates à parvis & humilibus profectæ principiis brevi tempore ad magnam potentiam pervenerunt: injustitia florentissimæ & opulentissimæ breviori tempore funditus conciderunt. Neq; enim adamantinis illis vinculis, quæ Dionysius senior crebrò in ore habebat, vi atq; metu, sed justitia & æquitate magna imperia retinentur. Quare sapienter Persæ ei ex regiis liberis, qui natu maximus erat, quiq; in spem regni educabatur, cùm alios ad virtutem magistros dabant, tum unum inprimis, à quo justitiam doceretur. Pædalios etiam Indicam gentem literis proditum est in sacris publicis nihil aliud à Diis, quàm justitiam petere solitos esse: quod eam si consequerentur, affatim sibi bonorum omnium putarent fore. Justitiam enim & perpetuas illius, ut Poëtæ loquuntur, sive comites sive sorores, veritatem & fidem, pax & amicitia, & bonarum artium cultus, & omnium rerum expetendarum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, nunquam tubæ, nunquam litui audirentur: arma aut exederentur rubigine, aut in ligones ac vomeres conflarentur: belli, dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scitè sanè, & ex patriæ suæ consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cùm quæsitum esset, utra esset virtus præstantior, justitiáne an fortitudo:

sudo: hæc, inquit, sine illa tantùm ad perniciem valet: at, illi si pareant omnes, hujus usus nullus futurus est.

Tutus bos etenim rura perambulat:
Nutrit rura Ceres, almaq; Faustitas:
Pacatum volitant per mare navitæ:
Culpari meruit fides,
Nullis polluitur casta domus stupris:
Mos, & lex maculosum edomuit nefas:
Laudantur simili prole puerperæ:
Culpam pœna premit comes.

Quemadmodum suavissimè cecinit Horatius: ubicunque justitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc perjuria exsulant: non adulteri, non raptores, non fures, non sicarii, non venefici, non latrones, non testamentorum subjectores, non obsessores itinerum reperiuntur: ea deniq; propemodum eveniunt, quæ aureæ ætatis hominibus evenisse memorantur. Nam ne tum quidem aliam ob causam:

Ver erat æternum placidiq; tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores:
Nec renovatus ager gravidis canebat aristis,

quàm quoniam homines,

Sponte sua sine lege fidem rectumq; colebant.

Neque enim debemus illa Poëtarum figmenta, tanquam inania modò quædam aurium oblectamenta accipere: sed ex eis discere, Deum ipsum favere hominibus justis: eorum labores fortunare: eorum conatus ac consilia ad bonos exitus ducere. Nam neque dictu, neque cogitatu fas est, eum, qui summè justus est, aut ipsa potiùs justitia, non esse amicum, benevolum, propitium iis, qui ad justitiam omne suum studium conferunt, eamque toto pectore sequuntur. Itaque Hesiodus quoque, non

non tantùm aureus & ad verbum ediscendus Poëta, verùm etiam Philosophus inprimis bonus multis versibus persequitur ac percenset ea bona, quæ à Deo tribuuntur cultoribus justitiæ, contraq; eas, quæ ab injustitiæ civitatibus inferuntur calamitates. Illorum enim urbes lætas florere populis, nunquam bello, nunquam fame, nunquam aliis ejusmodi pestibus conflictari: hos & fame, & peste, & bello, & aliis innumerabilibus malis injustitiæ suæ pœnas dare. Recitarem versus ipsos: nisi Græca quidem huic sermoni admiscere nollem: Latinè autem me inaffectatam quandam illorum jucunditatem pari gravitate conjunctam assequi posse diffiderem. Quod si hæc non essent, sicq; injusti quidem abundarent omnibus copiis, in summa opum atq; honorum affluentia viverent, fortunam sibi arbitrio suo fingerent ac temperarent: justos a. odium, contemptus, egestas, exilia, orbitates, damna omnia sequerentur: tenere tamen mordicus deberemus id, quòd à Platone divinitus & religioni nostræ convenienter traditum ac disputatum est, justos etiamsi omnes fortunæ acerbitates excipiant, semper beatos, injustos etiam in maximis prosperitatibus secundissimisq; rebus infelicissimos esse. Dixi de justitia, non quæcunq; poteram: neque enim id tempus tulisset: neque omnia in unum locum congerenda ac semel effundenda erant: sed ex infinita copia eorum, quæ dici possunt, quantum satis esse hodiernæ disputationi judicavi: quotidie autem, ut spero, plura & meliora dicentur. Nunc, quod interdum disertos homines facere animadverti, ut cùm ad clausulam orationis ventum est, illa, de quibus egerunt, breviter ac summatim colligant, quo ea in uno conspectu posita altius in audientium animis ac memoria infigant: id ego quoque facere cupio: sed quia ejus artis magistri singularis cujusdam arti-

artificii eam rem indigere ajunt, quod mihi deest, ab alio mutuabor, recitaboque vobis verba quædam Poli Lucani nobilis Philosophi, unius ex illis veteribus Pythagoreis, qui tenuerunt eam partem Italiæ, quæ magna Græcia vocabatur. Quibus verbis summa eorum omnium, quæ à me hodie dicta sunt, continetur. Justitia, inquit, cæterarum omnium virtutum parens, & altrix vocanda mihi videtur: neque sine ea fieri posse, ut quisquam aut temperans sit aut fortis, aut prudens. Est enim harmonia quædam & pax totius animi cum apto & composito motu. Illius autem quanta sit vis, magis è cæterorum habituum inspectione cognosci potest. Nam cæterorum utilitates ad unum modò pertinent: hujus ad omnia, quæ composita sunt, & ad multitudinem. Ea igitur in mundo quidem providentia vocatur, & harmonia, & judicium, & mens Deorum, qui ita statuerunt. In civitate autem pax & bona legum constitutio meritò dicitur. In privata domo, viri quidem & uxoris mutua concordia, servorum autem in dominos bonus animus, & vicissim in dominis amica & benevola servorum procuratio: in corpore autem & animo, primùm quidem ea, quæ omnibus carissima sunt, vita, & bona valetudo, & integritas virium: tùm autem sapientia omnisque scientia. Quæ igitur una & totum & partes ita regit & servat, efficient omnia inter se concordia & amica, quid ni communis omnium parens & altrix omnium suffragiis prædicetur? Hæc ille. Ego autem ad hujus virtutis tractationem & cognitionem, & ad has pulcherrimas animorum epulas nobis omnibus ab Aristotele paratas vos, auditores, voco. Cogitate, quid agatis. Virtus qua de agitur, præstantissima est. Qui de ea scripsit, Philosophus præstantissimus. Utinam ex me quoque tertium argumentum sumi posset ad animos

vestros

vestros excitandos. Sed, quò minus doctrina & ingenio valeo, eò plus laboris ac diligentiæ afferam. Nullus autem est, quin adhibito labore efficere aliquid & navare possit. Multum à me operæ jam pridem in hoc libro positum est: multæ noctes vigilatæ, ut ad illius intelligentiam pervenirem: præcipuè olim, cùm in juris civilis studia incumberem: ad quæ hunc librum mirificè utilem esse intelligebam. Non puto me usq; adhuc valde fefellisse vestram de me opinionem, neque sæpe id, quod pollicitus sim, non præstitisse. Mihi credite, si quantum ego ad docendum, tantum vos ad discendum diligentiæ afferetis, efficiam, ut multos magnosq; fructus ex hujus libri cognitione capiatis. DIXI.

De sui cognitione, deque omnibus humani animi facultatibus.

ORATIO X.

HABITA ROMÆ IV. ID. NOVEMB. Anno cIↄ Iↄ LXV.

CROESUM *olim Lydorum Regem opulentissimum petendi oraculi causa, Delphos misisse accepimus, qui sciscitarentur ex Deo, non leve quiddam & nugatorium, ut antea, cùm clàm in eodem aheno testudinem simul & agnum coquens, experiri voluerat, nunquid eorum, quæ agerent homines, Deum lateret: neq; quid se facere oporteret, ut ex se procrearet liberos: neq; ecquid adversus Persas bellum suscipere deberet, neq; deniq; quidquam simile eorum, quæ prius quæsierat: sed rem omnium multo maximam, multoq; dignissimam, in qua cognoscenda plurimum ab omnibus operæ ac studii collocetur: quomodo feli-*

felicitatem consequi, & quid agens, id quod supererat ætatis beatissimè transigere posset. Sapienter hoc quidem, & non pro eâ, qua plerisq; in aliis rebus usus est, inconsiderantia & temeritate: quod de via, quæ ad summum bonum ferret, neq; statuendum sibi ipse: neq; cujusquam hominis fidendum consilio; sed Deum consulendū judicavit. Responsum autem ei redditum est planè præclarum, & illa, quæ tùm de Apollinis sapientia erat, opinione dignissimum: non si maximos auri argentiq; acervos exstrueret, non si multos exercitus aleret, non si terminos imperii sui longè lateq; proferret; sed si se ipse cognosceret, ita demum beatum fore. Jam etsi apud nos, qui vera religione imbuti sumus, nihil Apollinis valere debet auctoritas: tamen ejusmodi oracula, quæ præceptum aliquod utile ad instituendā vitam continent, amare & magnifacere debemus. Constat enim, ea nihil esse aliud, quàm insignes quasdam & eximias sapientissimorum hominum sententias; quæ quoniam divinitùs immissa in eorum animos videbantur, ad Deum referebantur auctorem. Quoties igitur audimus Apollinem respondisse Crœso, beatum eum fore, si se cognosceret: quoties præceptum eâdem de re in templo Delphico inscriptum fuisse legimus: toties illud cogitare debemus, magnum quoddam bonum esse cognitionem sui: cùm inter omnes homines omnium ætatum sapientes viros convenerit, in eo positum esse fundamentum felicitatis: neq; ulla re unumquemq; nostrum in plura aut graviora mala, quàm sui ipsius ignoratione, prolabi. Quod cùm ita se habeat, omnibus viribꝰ elaborandū est nobis, ut cognitionē nostri, quando tantū in ea momenti ac ponderis ad beatam vitā situm est, consequamur. Sed in hac re illud primùm videndum est, quid sit nosse se: ne, eò secus quàm oportet, accepto errore aliquo implicemur. Fieri n. prorsus nō potest, ut re-

ut rectè id faciamus, quod jubemur, nisi prius, quid jubeatur, intelligamus. Hoc autem non alius melius nos, quàm Plato docuerit: apud quem Socrates in Alcibiade primo multa disputat, quibus hominem animum esse, non corpus ostendet. Semper enim id, quod aliqua re utitur, ab eo, quo utitur, aliud esse. Uti autem homines & partibus corporis sui, ut manibus pedibusque, & toto corpore, ex quo effici, ut, quantum inter hominem & instrumentum interest, tantùm inter artificem & corpus intersit: quam sententiam & Aristoteles libro decimo Ethicorum comprobavit, & apud Ciceronem libro sexto de Republica his verbis Africanus expressit: Mens cujusque is est quisque, non ea figura, quæ digito demonstrari potest. Quod si homo non corpus est, sed animus: qui jubet, ut nos ipsos noscamus, illud videlicet jubet, ut noscamus animum nostrum. Atq; hoc à Platone acceptum ita extulit idem Cicero lib. I. Tusculanarum disputationum. Et illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: & nimirum hanc habet vim præceptum Apollinis: quo monet, ut se quisq; noscat. Non enim credo, id præcipit, ut membra nostra, aut staturam figurámve noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego, tibi hæc dicens, corpori tuo dico. Cùm igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit, Nosce animum tuum: nam corpus quidem quasi vas est aliquod animi aut receptaculum. Duo sunt, quæ hactenus probare studuimus: eximium quoddam bonum esse cognitionem sui, & nôsse se nihil esse aliud, quàm nosse animum suum. Nunc antequam progrediamur ulterius, illud admonendi estis, unam eandemq; rem non uno eodemq; modo à diversis artificibus considerari. Angulum rectum, ajebat Aristoteles primo horum librorum, alia ratione considerat Geometres, aliâ Faber. Sic & hominem aliter Medicus, aliter pictor;

pictor; & animum hominis aliter Physicus considerat, aliter Politicus. Physici, quæ sit animorum natura, quærunt: simplex, an composita atq; concreta: corporea, an expers corporis, mortalis & caduca; an immortalis & æterna: sitne totus animus in qualibet parte corporis, an unaquæq; illius facultas suam in corpore sedem quasiq; domicilium habeat à cæteris secretum ac separatum. Nos quæcunq; de iis & talibus ab eis, duntaxat religioni nostræ consentanea, traduntur, tanquam vera & indubitata ponentes, animum eâ tantùm ratione consideramus, qua vel depravari & corrumpi vitiis, vel virtutibus perfici & ad Dei similitudinem, quantum natura patitur, perduci potest. Quare cùm hodiè nobis illud propositum sit, ut ex Aristotelis in iis libris, qui ad moralem Philosophiam pertinent, sententia; de animi humani partibus, deq; uniuscujusq; illarum perfectione verba faciamus, (hoc enim potissimùm modo præparandos esse vos duxi ad cognitionem & intelligentiam eorum, quæ in hujus sexti libri explicatione tradentur) certos quasi cancellos circumdabimus orationi nostræ, eamq; suis regionibus ac terminis circumscribemus, ut ab iis, quæ Physicorum sunt abstinentes, ea tantùm, quæ ad munus nostrum propriè pertinent, explicemus, Hoc loco propè supervacaneum esse judico, petere à vobis, ut me attentè audiatis. Certè enim ea vobis causa hùc veniendi fuit. Et ut ridiculus fuerit balneator, si quos lavandi causa in balneas ingressos videt, ab eis multis precibus petat, ut lavent: ita ego mihi videor ridiculus fore, quod facturi hùc convenistis, id si, ut faciatis, vos rogem. Oratorum iste mos est, qui, etiam cum exploratum habent, se attentissimè auditum iri: tamen attentionem petunt: non quod opus esse eo putent, sed quoniam, si aliter fecerint, adversus artis suæ præcepta

 fecisse

fecisse se putant. Meum est conari, ut auditu digna adferam; vestrum, ne ea prætervolare patiamini, sed singula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos vestros. Mihi, ut ne ad id, quod mearum partium est, præstandum imparatus venirem, provisum est: vos quoque ad me, qua soletis benignitate & attentione audiendum satis vestrapte sponte paratos esse confido. Animi nostri sive partium, sive facultatum bipartita divisio est. Partim enim ipsarum ratione præditæ sunt, partim rationis expertes. Ac ratione quidem præditas eas vocamus, quæ ex omni animantium genere in solis hominibus; rationis autem expertes, quæ etiam in bestiis atque ex aliqua parte in stirpibus reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri & ab infimis quasi per gradus ad summa contendere decrevimus) duplicem ipsæ quoque habent varietatem. Aliæ enim sunt, quæ vitam continent; aliæ, quæ animal constituunt. Quæ vitam continent, tres sunt: quas illa & in rebus inveniendis acutissima, & in eisdem appellandis disertissima Græcorum natio vocat τὸ θρεπτικὸν, τὸ αὐξητικὸν, τὸ γεννητικόν. *Nos quia vetera quidem Romana vocabula, quibus hæc exprimamus, non habemus, iis autem, quæ postea cusa sunt, uti propter quandam, ut verum fatear, stultam & ineptam religionem non audemus, unum in plura spargere, ac diducere cogimur, dicimusque vim nutriendi, vim augendi, & vim procreandi. Hæ omnes non in animalibus modò sunt, verùm etiam in stirpibus. Quæ autem constituunt animal, duorum ipsa quoque generum sunt. Partim enim cognitione quadam & apprehensione, partim appetitione & declinatione cernuntur. Illas* γνωστικὰς *Græci, has* ὀρεκτικὰς *vocant.* γνωστικαὶ *in animalibus sunt duæ, sensus & phantasia: utendum enim est hoc, quando Latino caremus.*

Sen-

enſibus apprehenduntur ſingula tantùm, non etiam univerſa, niſi quatenus ſunt in ſingulis. Non enim lapidem ut lignum propriè ac per ſe videmus, ſed hunc lapidem & hoc lignum: aut potius neq; hunc lapidem neq; hoc lignum, ſed hujus lapidis aut ligni colorem. Senſus enim non percipit eſſentiam, ut Ciceronem locutum eſſe ajunt, ſive, ut poſteriores locuti ſunt, ſubſtantiam: ſed ea tantũ, quæ ei adjuncta ſunt: neq; roſam aut videmus, aut olfacimus, ſed roſæ odorem olfacimus, colorem videmus. Senſus autem ſunt, ut notum eſt, numero quinque: quorum tactus in omnibus eſt animalibus, cæterùm alii in aliis deſiderantur. Phantaſia rerum ſenſu perceptarum formas quaſdam, &, ut Græci loquuntur, typos recondit ac continet: ac præterea judicat de quibuſdã, de quibus ſenſus exteriores judicare non poſſunt: ut hoc flavũ eſſe dulce: & hunc, qui accedit, eſſe Socratem. Senſus in eo, ad quod propriè percipiendum aptus eſt, nunquam fallitur: dum & intervallum moderatum ſit, & inſtrumentum, & id, quod interjicitur, probè affectum. At phantaſia ſæpè fallitur: ut cùm in picturis eminere videntur, quæ plana ſunt: ut cùm remus in aqua inflexus videtur: ut cùm cani Æſopeo imago carnis in aqua caro videbatur. Hanc ineſſe in beſtiis vel ex eo cognoſcimus, quod earũ pleræq; & meminerunt & ſomniant: ut equi, ut canes: quorum neutrum ſine ea, de qua loquimur, facultate facere poſſent. Ex eis naſcũtur illæ, quas in perſequendo fugiendoq; cerni, & Græcis ὀρεκτικὰς vocari diximus. Nam cùm omnem ſenſum voluptas aut moleſtia comitetur: quarum altera naturæ conſentanea & amica eſt, altera adverſa & inimica: fit, ut nullum animal ſit, in quo non inſit naturalis appetitio eorum, quæ jucunda, & fuga eorum, quæ moleſta eſſe videantur. ὀρεκτικὰς δυνάμεις Ariſtotelis Interpretes Hammonius,

Eustratius, & alii vulgo, duas tantùm faciunt, ἐπιθυμίαν καὶ θυμόν. Sed intelligendum est, in omnibus animalibus existere, & ex bono præsenti lætitiam, & ex eo, quod nondum adepta sunt cupiditatem, & ægritudinem ex præsenti malo, & metum ac declinationem si mali quid imminere videatur. Hæc Stoici, ut me tertio ab hinc anno ex hoc ipso loco dicere memini, propria hominis, non ei cum cæteris animalibus communia esse voluerunt. Neque enim metuere bestias, sed quasi metuere, nec cupere, sed quasi cupere: eodemq; modo neq; vera ipsas lætitia, neq; vera molestia affici, sed utriusq; imaginem modò quandam ac similitudinem habere. Quam opinionem ut stultam & deliram exagitant Plutarchus, Galenus, Porphyrius, & alii. Sed Stoici, si dogmatum suorum constantiam ac convenientiam retinere ac conservare vellent, ita dicere necesse habebant. Hæc enim omnia ita definiebant, ut ex opinione nasci dicerent: ex opinione boni præsentis, lætitiam; ex opinione mali præsentis, molestiam: ex opinione boni imminentis, cupiditatem; ex opinione mali imminentis, metum. Cùm igitur opinio in solis sit hominibus, sequebatur, ut ea quoque hominum propria essent. Sed verius est hæc omnia convenire etiam in bestias: neque ex opinione tantùm consistere, sed etiam ex sensu aut phantasia boni malivè aut præsentis aut imminentis. Omnes igitur illæ facultates, de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita sunt rationis expertes, nullam ut prorsus cum ratione habeant aut communionem, aut societatem. In homine eæ, quæ Græcorum lingua ὀρεκτικαὶ nominantur, etsi ratione præditæ non sunt, rationem tamen audire, & ejus obtemperare imperio possunt. Quorum utrumq; nobis paulò enucleatius explicandum videtur. In eis igitur non inesse rationem, ex eo quivis

facilè

facilè intelligat, quod ratio ipsa secum pugnare non potest: et sæpenumerò lætitiam, molestiam, cupiditatem, metum rationi adversari videmus. Rursus, esse iis omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio est, quod suscepti præter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponuntur, aut mitigantur. Itaque rectè ex Aristotelis sententia dicitur, τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διττὸν εἶναι, τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἁπλῶς ἄλογον εἶναι καὶ κατ' οὐδένα τρόπον λόγου κοινωνεῖν· τὸ δὲ ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μεθέξει δέ τινι λογικόν. Hæc Latinè ita expeditè & ut ita dixerim, rotundè explicari non possunt. Sed nihil difficile amanti,

Libenter hos & omne militabitur
bellum in vestræ spem gratiæ.

Conabor, si qua ratione possim, hæc ita Latinè eloqui, ut intelligantur. Earum animi nostri facultatum, quæ ratione carere dicuntur, duplex ratio est. Quædam ita sunt rationis expertes, ut nulla prorsus eis intercedat cum ratione communio: Tales autem sunt quinque, vis alendi, vis augendi, vis generandi, sensus, & phantasia. Nam hæ omnes & communes nobis sunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi possunt. At eæ duæ, quarum in altera vis est concupiscendi bonum propositum, ejusque adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens, & eo cùm jam urget, dolendi, suapte quidem natura rationis expertes sunt, sed quodam modo tamen rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes esse cognoscimus? Primùm quòd his omnibus modis afficiuntur etiam bestiæ. Nam & concupiscunt, & lætantur, & metuunt, & dolent. Deinde quòd sæpenumerò cum ratione pugnant: ut cùm incontinentem aliò ratio, aliò cupiditas trahit. Qualis est Ovidii Medea, quæ se ait videre quidem & probare meliora; deteriora autem sequi. Nullo autem modo fieri

poteſt, ut eadem animi pars eodem tempore in contra rias partes trahat. Quare cùm aliò ratio, aliò cupidita trahit, facilè intelligitur, aliam à ratione eſſe cupidita tem. Unde igitur colligimus, eas eſſe tamen in homin rationis quodammodo participes? quoniam eas rationi audire imperium, eiq́; parere interdum videmus. Aga memnoni apud Homerum iraſcitur Achilles: multa ira tus dicit, quæ neque eum, cui dicuntur, neque eum, à qu dicuntur, decent. Hinc cognoſcas licet, iram à ration alienam eſſe. Cùm jam eò proceſſiſſet, ut ſtricto gladio im petum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ra tio: quam enim aliam accipiamus Pallada? Atque il Achilles divinam illam & nunquam delendam ex ani mis hominum ſententiam profert:

> χρὴ μὲν σφωΐτερόν γε θεὰ ἔπος εἰρύσσασθαι.
> καὶ μάλα περ θυμῷ κεχολωμένον. ὥς γὰρ ἄμεινον.

Homini quantumlibet irato, rationem tamen audien dam, ejusq́; obſequendum imperio dicit: id enim ſatiu eſſe. Poteſt igitur iræ furentis impetus ratione cohiber vereq́; dictum eſt ab antiquo Poëta, morbis hominu rationem mederi. Sic qui gaudent doléntve, quibus no oportet, aut plus minúsve, quàm oportet: eodemq́; modo qui aut cupidi ſunt, aut timidi, aut contrariis vitiis la borant, rationis imperium accipere & conformare ſ ad illius præcepta poſſunt. Atq; hoc eſt, quod Ariſtotele primo horum librorum dicebat, illam animi partem ra tione quidem carere; ſed tamen quodammodo particip eſſe rationis. In ea igitur ſunt omnes eæ virtutes, de qui bus in ſuperioribus libris diſputatum eſt: quæ uſitat jam & recepto vocabulo mortales nominantur. Sequi tur nunc, ut eam animi partē conſideremus, quæ ſuapt natura ratione prædita & hominum propria eſt: cuju etiam ipſius vires ac poteſtates antiqui duorum generi eſſ

esse dixerunt: Appetionis duas, voluntatem & προαίρεσιν, quam vulgò electionem vocant: quarum voluntas semper tendit ad bonum, προαίρεσις variat, & modò bona malis, interdum etiam mala bonis anteponit. Sed hac de re & diximus multa, cùm librum tertium explicaremus, & in librum septimum, ubi de continentia incontinentiaq; disputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitionis, δόξαν, id est, opinionem: διάνοιαν, quam mentis agitationem, Cicerone, nisi fallor, auctore vocare institui: & νοῦν, quem aut mentem, aut intelligentiam vocemus, licet. Mentis cum sensu, ac præcipuè cum sensu oculorũ magna quædam similitudo est: unde & sæpè Aristoteles oculum mentis vocat: & dictum est id esse mentem in animo, quod oculum in corpore: &, ut suo loco ostendimus, sensum ac mentem interdum confundit. Ut enim sensus, ita mens quoq; extremorum est: sed sensus eorum, quæ sunt inferiora demonstratione, mens eorum, quæ supra omnem demonstrationem. Mente apprehenditur Deus: apprehenduntur mentes illæ ab omni contagione materiæ separatæ: apprehenduntur mundi, & eorum, quæ illius ambitu continentur, primordia, cæteraq; ejusmodi, quæ multis magnisq; obscuritatibus involuta & in intimis rerum omnium parentis naturæ recessibus abdita & retrusa, iis demùm perfectè patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo, cœlestem quandam in terris vitam agunt. Ad illud mentis lumen, cùm se applicuit, & admovit διάνοια, in qua inest vis ratiocinandi, & ex aliis alia colligendi, ex eorum complexu ac conjunctione exsistit, & exoritur illa omnium virtutum suprema, quam magnificentissimo vocabulo σοφίαν Græci, Latini Sapientiam, nominârunt. Ea perfecta cadere in hominem non potest: recteque judicavit sive Thales Milesius, sive quis alius (non enim

inter omnes convenit) solum Deum esse sapientem. Sed tamen priscis temporibus, qui de Deo rebusq́ divinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum causis disserebant, earumq́ rerum cognitione cæteris excellere videbantur, eos sapientes vocabant. Sapientiam autem esse dicebant cognitionem divinarum humanarumq́ rerum, & causarum, quibus eæ continentur. Primus Pythagoras arrogantiam verbi fugiens, non Sophon se, id est, sapientem, sed Philosophum, i. e. sapientiæ amantem esse professus est: ab eoq́ deinceps qui se iisdem, quibus ille studiis dediderunt, Philosophorum appellationẽ retinuerunt. At mente in rebus tàm sublimibus, tamq́ arduis uti, paucissimis hominibus datũ est. Pleraq́ pars in fœdissimo eodemq́ tenacissimo corporearum cupiditatum cœno hærentes, & quasi clavis quibusdam, ut Plato loquitur, terræ affixi, ad divina & cœlestia ne aspirare quidem possumus. Quod cùm ita sit, in omnibus tamen hominibus lucent quasi scintillæ quædam illius luminis: quibus fit, ut principia disciplinarum, & communes illas sententias, quas ἀξιώματα aut κοινὰς ἐννοίας vocant, ita videamus, quasi ea, quæ cernuntur oculis, eisq́ sine causa firmiùs etiam ac certiùs quàm iis, quorum causam tenemus, assentiamur. Ad quas cùm se admovit ἡ διάνοια, & ex illis alia quædam necessariò collegit, efficitur ἐπιστήμη, id est, scientia, quam esse ajunt cognitionem rei per primam, propriam & necessariam causam. Quid mens propriè, quidq́ διάνοια sit, diximus, simulq́ paucis tùm sapientiæ tùm scientiæ originem ostendimus. Quarum utraq́ ad eam vim mentis pertinet, quam Græci ducto à contemplatione vocabulo νοῦν θεωρητικὸν vocant. Est enim & altera, quæ ab iis dicitur ὁ πρακτικὸς νοῦς, aut latiori nomine & aptiori ad omnia complectenda, ὁ νοῦς ὁ ἐν ἑκάστῳ, quasi tu dicas mentem, quæ non simplicem, ut illa,

illa, veritatem sibi propositam habeat, in eaq; acquiescat, sed referatur prætereà aliò, ut ad actionem, aut ad operis alicujus molitionem & effectionem. Hac aut videmus duce natura, aut certè facilè percipimus communes quasdam sententias de rebus bonis & malis, expetendis & fugiendis: cujusmodi sunt, tuendam esse hominum inter ipsos societatem: colendam esse justitiam: ab injuria abstinendum: vim vi repellere jus fasq; esse: itemq; alias, quæ quasi principia sunt ac semina artium ad vitam necessariarum. Ad hæc principia, cùm accessit primùm διάνοια, *quæ, ut dixi, alia cum aliis comparans, alia ex aliis nectens progreditur ac provehitur paulatim longiùs: deinde diuturnus usus & experientia cum accurata & diligenti animadversione ac notatione eorum, quæ eveniunt in vita, exsistit illa magistra vitæ, omnium bonorum consiliorum præceptrix, omnium honestarum actionum moderatrix, omnium moralium virtutum dux gubernatrixq; prudentia: eademq; illa vi excogitatæ, auctæ, & ad summum perductæ sunt artes illæ, quibus aut nullo modo, aut certè non satis commodè carere poteramus. Reliqua est opinio, varium & multiforme monstrum: quoq; non Proteus aut Vertumnus plures induerit species. Quanquam enim in rebus incertis & fortuitis proprium illius munus est: non tamen eis se finibus continet: sed indomita quadam & effrenata licentia per omne genus rerum temerè ruens, omnia permiscet atq; perturbat. Interdùm etiam sese pro sapientia, pro scientia, pro prudentia venditans, homines nimium fidentes sibi in gravissimos ac pernitiosissimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta, & instabilis est, nullius virtutis origo tribuitur: nisi quod bona opinio de iis, quæ sciri possunt præparatio quædam est ad scientiam: bona opinio de rebus*

agendis, utiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immò verò, ut in disciplinis quædam ponuntur, quibus sine ulla dubitatione credendum est: ita ait Aristoteles opinionibus ac sententiis senum, & eorum quos longa & multiplex rerum experientia cautos ac providos effecit, in consilio capiendo & in instituenda vita maximam fidem habendam esse: eas enim eandem vim ac prudentiam, quam illa principia ad scientiam obtinere. Dixi breviter, ut proposueram, de omnibus humani animi facultatibus: & quanquam hanc totam disputationem quotidianis verbis & inornato dicendi genere contexui; tamen confido, eam vobis non minùs gratam fuisse, quàm si omnes undique flosculos colligens, omnes dicendi lepores ac festivitates aucupans, concinno quodam ac modulato verborum sono aures vestras demulcere studuissem. Potestis autem facilè perspicere ex iis, quæ dicta sunt, quibus de rebus in hoc sexto libro explicando disputaturi simus. Nam cùm in superioribus libris, earum virtutum, quæ sunt in illa parte animi, quam per se ratione carere, sed rationi tamen parere posse diximus, natura pertractanda sit: in hoc de virtutibus illius superioris ac divinioris partis, hoc est, de intelligentia, sapientia, scientia, arte, prudentia, sed potissimùm de prudentia disseremus. Quid igitur? finémne statim faciam, (id enim à me jam expectari video) an priusquam desino, ad hæc toto pectore amplectenda paucis vos cohortabor? Ego verò ita faciam, neq; committam, ut aut ad ineundam, aut ad persequendam pulcherrimã & fructuosissimam studiorum viam, ullo aut loco aut tempore, mea vobis cohortatio defuisse videatur. Dubitatis igitur, adolescentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiscendam omnis vobis diligentia suscipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis voluptas negli-

negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo ejicienda sit? Ubi, quæso, istam egregiam indolem, quam in plerisque vestrûm videmus, ubi istud ingenium ad omnia summa natum, ubi istam partem ætatis, ad concipienda doctrinæ virtutisque semina omnium aptissimam, aut honestius, aut suavius, aut fructuosius collocare poteritis? Quid enim est, quo quisquam oblectari, quo ad discendum invitari atque allici possit, cujus non in hisce quotidianis disputationibus nostris copiam reperire aliquam liceat? Est, quem arduarum rerum & remotarum à cognitione vulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principiis humanarum actionum evolvendis, in patefacienda sapientiæ scientiæque natura, necessariò tractanda erunt, Est, quem non tàm ardua & sublimia, quàm in quotidiano usu posita, & ad instituendam vitam accommodata, delectent? Utilissimis ad vitam præceptis aures eorum, qui me audient quotidiè personabunt. Est, cui antiquitatis cognitio & veteris historiæ commemoratio jucunda sit? At nos quidem scitis vix ullum præceptum tradere solitos esse, quin ei illustrando repetitā ex Græca Romanaque historia, exemplorum lucem adhibeamus. Poëtarum alius amœnitate ducitur? Nos verò ex optimis utriusque linguæ Poëtis pulcherrima quæque libantes, perpetuò disputationes nostras ejus quasi salis adspersione condimus. Græcam linguam amat aliquis? Aristotelē bis quotidiè Græcè loquentem audiet: qui ea lingua dictus est aureum orationis flumen fundere. Latinam anteponit alius? Dabimus nos quidem operam, ut ex optimis Græcis, non pessima Latina faciamus: neu quis à nobis audiendis, tanquam in latinè loquendo non satis diligentibus, absterreatur. Omninoque quicunque tantā huc animorum alacritatem tantamque discendi cupiditatē adferent,

quan-

quantam ego rerum optimarum varietatem, & quantum perspicuè docendi studium adferam, faxo, nunquam eis veniat in mentem, quod docenti mihi assiduam operam dederint pœnitere. DIXI.

Pro Alfonso II. Duce Ferrariæ, &c. ad Pium IV. Pont. Max.

ORATIO XI.

NON EST HABITA.

SI quis est, qui scire cupiat, Beatissime Pater, quanto gaudio perfusus sit Alfonsus II. Ferrariæ Dux, posteaquam te in summum istum & cœlo proximum dignitatis, atq; amplitudinis gradum communi Patrum omnium voluntate ac judicio sublatum esse cognovit: is, si orationem meam cogitatione sua subsequi, quasque ille gaudendi causas habuit, earum unaquæque quantum ponderis ac momenti habeat, diligenter expendere voluerit, simul & id, quod cupit, intelliget, & mihi, si fortè illius gaudii magnitudinem verbis exæquare non potuero, ignoscendum potiùs, quàm succensendum putabit. Nam cùm ea dicendo tractanda sunt, quæ nullo verborum genere satis exprimi possunt, acris & intelligentis æstimatoris est, non dicentis imbecillitatem accusare, sed eo ipso potius argumento uti, ut id quod agitur, singulare quiddam & eximium esse judicet, quod ad id exprimendum nulla potuerit satis vehemens atq; illustris oratio reperiri. Alfonsus autem secundus, ut insignem quandam lætitiam perciperet ex eo, quod sapientiæ tuæ summa totius Ecclesiæ gubernatio delata esset, cum iisdem illis causis adductus est, quæ cæteros quoq; principes Christianos admirabili

ob eam

ob eam rem voluptate cumulârunt, tum aliis etiam quibusdam ad se propriè pertinentibus, quæ in communi omnium gaudio gaudium ipsius majus, & insignius reddunt. Ac primùm quidem gratissimum ei, atque optatissimum accidit, illi potissimum summam rerum concreditam esse, qui per omne anteactæ vitæ spatium talem se præstitisset, ut tanquam perfectum & absolutum antiquæ illius innocentiæ, & integritatis exemplum omniũ prædicatione commendaretur. Quis enim per illum, cujus locum in terris obtines, rerum omnium præpotentem Deum, multos jam annos ad istam sanctissimam sedem provectus est, te uno iis omnibus virtutibus, quas bonum, & omni ex parte absolutum principem habere decet, ornatior? Qui cùm intelligeres, animum humanum duabus præcipue rebus perfici, & ad illud, ex quo ductus est, divinitatis exemplar proximè accedere, cognitione primùm & intelligentia earum rerum, quæ dignæ sunt, in quibus studium collocetur: deinde procurandis hominum commodis, iisq; actionibus suscipiendis, ex quibus quàm maximus fructus ad quàm plurimos perveniret: jam inde à principio ita vitam instituisti tuam, ut perpetuò ad eos, quos dixi fines, omnia retulisse, neque unquam ullum temporis punctum, mentis aciem ab eis deflexisse videaris. Itaq; totum illud adolescentiæ tempus, cui & cõmuni hominum consuetudine, & quadam propè ipsius naturæ tacita lege major quædam licentia tribui ac permitti solet, à te, non in remissionibus animi, neque in eis voluptatibus, quibus ætas illa plerunq; etiam sine reprehensione capitur, positum, sed in assidua præstantium doctrina virorum consuetudine, diligentissimaq; cùm omnium honestarum artium, tùm earum præcipuè, quæ populorum rectoribus necessariæ sunt, pervestigatione consumptum est. Neq; verò

verò te ab eo, quod tibi proposueras, curriculo, aut deterrere postea laboris asperitas, aut avocare voluptatum blandimenta potuerunt. Qui semel ad solidam & immortalem gloriam recto itinere contendere penitus imbibisses, omnia tibi, dum eò, quò institueras, pervenires, contemnenda, & pro nihilo putanda esse duxisti. Nimirum illam tu virtutis pulchritudinem, quam Plato, si cerneretur, mirabiles sui amoris excitaturam esse dicebat, non corporeis, sub quos illa non cadit, sed iis, qui, si nulla cupiditatum nubes opposita est, multò perspicatiùs & acutiùs cernunt, animi oculis videras: ejusq; desiderio incensus, nisi adepta ea, vitam ipsam tibi acerbam, atque insuavem fore statuebas. Igitur cùm Patavii primùm, deinde Bononiæ, defixus in præstantissimarum artium studio, primam ætatis partem exegisses, iisq; adolescens egregiè navatæ in studiis operæ: insignibus atque ornamentis affectus esses, quæ amplissima in eis civitatibus tribui solent: judicâsti tibi jam esse ex domestico illo, & umbratili vitæ genere, quod ad illud usq; tempus flagrantissimam illam cognitionis & doctrinæ sitim explere cupiens, necessariò colueras, in solem, quod dicitur, & in pulverem prodeundum: tempus esse, ut præclara illa semina, quæ diligenter subacto ac præparato animo colueras, omni ratione foveras, alueras, auxeras, efferrent tandem ipsa se, & fructus exspectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla consequeretur actio, mancam quodammodo & inchoatam esse: qui se ita studiis abdidissent, ut nihil ex eis ad utilitatem publicam protulissent, eo nunquam magnoperè commendatos sæpè etiam reprehensos ac vituperatos fuisse. Quapropter in patriam reversus, ut, quæ te prima urbs nascentem gremio, & sinu suo exceperat, eadem quoq; primos per-

perciperet industriæ tuæ fructus, non tantum magnas controversias inter principes civitatis ortas, cùm illi te communi consensu judicem sumpsissent, sapientissimè diremisti, verùm etiam sedatis gravibus illis inter Franciscum Sfortiam Mediolani Ducem, & Joannem Jacobum Medicem fratrem tuum discordiis, pacem, pacem inquã, qua nihil optabilius est, nihil salutarius, civibus tuis insperantibus reddidisti. O felix, & auspicatum principium! O præclarè positum rudimentum! Quid non bonorum ab eo sperare poterant cives, qui primum virtutis suæ specimen pace, & privatim, & publicè componenda dedisset? Sed videlicet illa tanta virtus majorem aliquem campum, in quo excurreret, majus theatrum, in quo spectaretur, requirebat. Roma te, Roma urbium princeps jam tunc ad se vocabat, & sub cujus olim imperio beata futura erat, ejus præsentis virtutem tantò antè gustare, ac cognoscere cupiebat. Romam igitur venisti, ubi virtutis tuæ tam multa, tamq; luculenta testimonia, & pace, & bello dedisti, ut Paulus III. P. M. quem & omnes confitentur & res ipsa loquitur, cùm in cæteris rebus rara quadam & exquisita prudentia, tum miro in pernoscendis hominum ingeniis acumine, & acerrimo in ponderandis cujusq; meritis judicio præditũ fuisse, cùm in plurimis maximi momenti negotiis prudentiam, fidem, magnitudinẽ animi tuam expertus esset, primùm quidem de Epidaurio Archiepiscopatu cohonestaverit: deinde verò absentem Reipublicæ causa in augustissimum & sanctissimum Cardinalium Collegium adsciverit. Hic ego, si, quod Poëtæ solent, idem nobis quoque facere liceret; Nestoreum mihi aliquod, aut Ulixeũ eloquentiæ flumen optarem: ut quemadmodum unà cum honoris amplificatione, tua semper virtus accrevit, ita mea quoque in explicatione laudum tuarum,

quasi

quasi per gradus attolleretur, & seipsa grandior, ac sublimior fieret oratio. Vix enim fas videtur de raris insitatisq; rebus dicentem, usitato, & quotidiano genere sermonis uti. Sed in hac conscientia tenuitatis meæ una me cogitatio sublevat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum à te divinitùs gestarum non testes modò ac spectatores, sed existimatores etiam & exornatores fuerunt. Nam quo die tot amplissimi & illustrissimi Cardinales, non inconsulto aliquo & subito animorum impetu, sed post accuratam in Conclavi aliquot mensium deliberationem, ad deferendam tibi summam in Ecclesiâ potestatem consenserunt, eodem die apertissimum judicium de perspecta sibi & explorata tua omnis generis præstanti & eximia virtute fecerunt. Quare non est mirandũ, si, te tali Pontifice creato, Alfonsus secundus Ferrariæ Dux, qui studium quoddam incredibile erga hanc sacrosanctam Sedem à majoribus suis quasi hæreditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus est, quantum neque meâ, neque cujusquam oratione exprimi potest. Nam ad eas lætitiæ causas, quæ communes ipsi sunt cum cæteris omnibus Christianis Principibus, non parvi quoque ponderis aliæ accedunt. Primùm quod, Ecclesiæ cliens cùm sit, omnes opes ac facultates suas hujus sacrosanctæ Sedis auctoritate nixas & fundatas esse non ignorat: ut etiam hoc nomine impendio magis omnibus, quæ ad ejus dignitatem pertinent, affici debere videatur. Deinde qui & patrem habuerit amplitudinis tuæ studiosissimum, & ipse non paterni magis imperii, quam illius in te observantiæ hæreditatem creverit, sciatq; præterea è suis omnibus neminem esse cujuscunq; ordinis, qui non eodem planè animo sit, semperq; fuerit, quiq; honori tuo ex animo, atq; ex illa summa voluntate non faverit, cui dubium est, quin

quin is, facta ad gloriam tuam ea, quæ maxima fieri potuit, accessione, incredibilem quandam ex eo hauserit voluptatem? Postremò, qui sese haud ita pridem cum illustrissimo Principe Cosmo Florentinorum & Senensium Duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate devinxerit, cur non immortaliter gaudeat, qua ex gente ipse uxorem acceperit, ex eadem, qui universam Ecclesiam cum summo imperio regeret, extitisse? Ille verò statim accepto nuncio sese in viam dedisset, neque ullam moram interponendam putasset, quin præsens tibi gratularetur, pedibusq; tuis suppliciter advolutus in tua potestate esse se ac semper fore ostenderet, nisi prius perculsis & afflictis, nec opinata patris sui optimi ac præstantissimi principis morte, suorum animis aliquid consolationis adhibendum esse duxisset. Quam quidem excusationem partim inevitabili necessitate, partim naturali pietate subnixam, à te, Beatissime Pater, æquo animo acceptum iri confidit: quodq; multò antea, si licuisset, facturus erat, ad pedes tuos prostratus, te patrem ac dominum agnoscit, tibi se suaq; omnia in fidem & clientelam tradit: & ut unà cum sententia, verborum quoque formulam apud majores hac in re usitatam retineamus, DEBITAM TIBI OBEDIENTIAM PRÆSTAT; *seq; semper non ad fortunas modò suas, verùm ad sanguinem quoque & vitam pro huius sanctissimæ Sedis dignitate profundendam paratissimum fore, omni asseveratione confirmat.*

Pro Alfonso II. Duce Ferrariæ, &c. ad Pium V. Pont. Max.

ORATIO XII.

HABITA ROMÆ XV. KALEND. Quinct. Anno cIↃ IↃ LXVI.

IN COMMUNI *omnium Christianorum Principum gaudio, quo eos optatissima summi honoris ad te concordibus horum amplissimorum Patrum suffragiis delati fama cumulavit,* PIE V. *Pontifex Maxime, si præcipuam quandam ac prope singularem Alfonsi II. Ferrariæ Ducis lætitiam exstitisse dixero, vereor ne quis id magis ex veteri, & quotidiana omnium consuetudine, quàm quod ipsi præter cæteros gratum id ac jucundum acciderit, à me dictum arbitretur. Ita enim jam usitatum est, ut omnibus Pontificibus, omnium Principum nomine eadem illa dicantur, ut & eos, qui audiunt verisimile sit ea modò sibi videri audire, qui cuilibet alii eundem adepto honorem dicerentur: & ii qui dicunt non tam ex suo sensu orationem depromere, quàm ex vetere aliquo libro solennem, & certis conceptam verbis gratulandi summis Pontificibus formulam recitare videantur. Neque verò dubitari potest, quin æquissimum atq; honestissimum sit, quemcunq; hic plenissimus ordo ad Ecclesiæ gubernacula admoverit, quod totum illud negotium non humanis consiliis, sed divini Spiritus instinctu, atque afflatu administrari certissimum est, ejus ut cæteri quoque Principes libentissimis animis imperium accipiant, auctoritatem agnoscant, leges observent, se suaque omnia ejus potestati tradant ac permittant: eum denique, qui*

Deo

Deo maximè placuit, sibi quoque gratissimum acceptissimumque esse profiteantur. Sed tamen & longè alia illa est animorum alacritas, cùm homines eum, quicunque sibi rector divinitùs sibi datus est, libenter accipiunt: alia cùm quem semper ipsi eo munere dignissimum judicarunt, quemque semper toto pectore optaverant, eum divino quoque judicio probatum vident: & quanquam omnium publicè interest, qualis sit Pontifex, non est tamen obscurum, esse quosdam populos, quosdamque Principes, quorum id privatim multis de causis maximè intersit. Ex quibus ut unum esse Alfonsum secundum Ferrariæ Ducem omnes homines intelligant: neque vulgarem illam, aut mediocrem lætitiam fuisse, qua ipse accepto Pontificatus tui nuncio perfusus est, idq; eò dici, non quòd ita dici soleat, sed quod verissimum sit: constitui, si per te liceat, Beatissime Pater, primùm quidem breviter exponere, cur tibi potissimùm boni omnes communibus votis istum honorem mandari & optaverint, & optare debuerint, deinde verò, quas privatim causas Alfonsus habuerit, propter quas eximiam quandam ex eo perceperit voluptatem. Sed quoniam prior orationis meæ pars explicari aliter non potest, quin de tuis laudibus nonnulla dicantur, idq; cum aliqua tua molestia fieri necesse est; propterea quòd, ut quisq; laude dignissimus est, ita minimè libenter laudes suas audire consuevit, supplex à te etiã atq; etiam peto hanc veniam, Pater optime ac sanctissime, ut quæ de virtutibus tuis toto orbe jam pridẽ sparsa ac disseminata sunt, ea me strictim ac modicè attingere ac delibare patiaris. Vos autem, patres amplissimi, oro atq; obtestor, ut si me sublimia humiliter, ampla tenuiter, illustria inornatè tractantẽ, & ex innumerabilibus, quæ ad dicendum suppetunt, plurima prætermittentem,

pauca proponentem verius, quàm exponentem audietis: cogitetis cum animis vestris, neq; posse quempiam in tam ubere materia omnia persequi, neq; ea, quæ satis per se splendida & magnifica sunt, ornatu verborum indigere, & mihi eam imprimis cautionem adhibendam fuisse, ne sanctissimi ejusdemq; modestissimi Principis patrisq; nostri aures, quanquam verissimis, & omnium sermone celebratissimis: inusitatis tamen, & longè multumq; supra exempla vulgaria positis laudibus suis offenderentur: Atque equidem, Beatissime Pater, ut mea tibi quantum in me situm est, minimè molesta sit oratio, abducam, & avocabo eam à persona tua & de te reticens rem tantùm ipsam excutiendam considerandamq; proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab ipso ineuntis ætatis principio illud arduum ac cum labore ad virtutem directum iter ingressus, hoc robore animi, atque hac indole continentiæ esset, ut omnia blandimenta voluptatum respuens, & aspernans, nihil in vita expetendum, aut magnifaciendum putaret, nisi quod esset cum laude & cum dignitate conjunctum, seq; jam tum à corpore quàm maximè abstrahens ad divinarum rerum cognitionē cura omni studioq; raperetur: quis non facilè auguraretur, ex illa herbescentis adhuc, seq; paulatim exserentis ingenii teneritate magnas aliquando virtutis ac sapientiæ fruges exstituras? Quod si idem, cùm se paulùm jam corroborasset, ut planè liber ab omnibus impedimentis iter sibi destinatum expeditius conficeret, secederet, segregaretq; se à commercio vulgi, & solitariam vitam amplexus, nomen daret in eam sodalitatem, quæ, ex quo primùm instituta est, perpetuum quoddam inexhaustæ fœcunditatis seminarium hominum & doctrina & virtute præstantium fuit, quis non in ea spe, quam jam antea concepisset, magis ac magis confirmaretur?

retur? Jam verò si multos annos in eodem ordine ita vixisset, ut non æqualibus modò suis, aut minoribus natu, sed ipsis senioribus exemplum innocentiæ, & integritatis esset, nullam unquam ullius turpitudinis aut flagitii, ne tenuissimam quidem suspicionem dedisset, neque in castigandis aliorum delictis remissus esset; & tamen aliis omnibus faciliùs ignosceret, quàm sibi: pium ac justum bellum indixisset, cùm omnibus vitiis, tùm præcipuè pravis, & veræ ac Catholicæ religioni contrariis opinionibus, multos mortales, aut errore lapsos, aut ab aliis in fraudem inductos revocâsset in viam; obstinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obesset, repressisset legum habenis. & omnes vires suas ad eos exterminandos contulisset, ejusq; rei causa nullam offensionem, nullam simultatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem sibi unquam defugiendam putâsset; nemo, ut opinor, inveniretur, qui non tantum illud virtutis & constantiæ lumen in excelso aliquo & illustri loco collocandum arbitraretur. Ad hæc omnia si judicium & auctoritas acris alicujus, ac severi Pontificis accederet, qui nulla prorsus alia re, quàm illa præstanti virtute commotus, eum virum, de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in sacrosanctum Cardinalium Collegium adscisceret, isq; se in illo dignitatis gradu constitutus, eundem toto decennio præstaret, quem in aliis vitæ partibus præstitisset, quis non ei bonus Pontificatum maximum spe & votis omnibus destinaret? Quis non omnes Christiani nominis & animi provincias gaudio triumphaturas, florentesq; beatas futuras, tali sibi dato gubernatore confideret? Si hæc in extremis Galliæ aut Hispaniæ, aut etiam remotioris alicujus provinciæ finibus dicerem, pro certo tamen haberem cognitum iri ab omnibus, te, Pie Quin-

se, eum esse, quem mea jam dudum notaret ac designaret oratio. Nam quæ tandem vitæ tuæ pars non ejusmodi fuit, ut in ea cùm semper reperirent boni, quod imitarentur, nihil reperire possent improbi, quod calumniarentur? Majori tu & tranquilliori animo paupertatem tulisti, quàm ceteri divitias ferunt. Nunquam tu honores secutus es: sed recto semper itinere gradientem, & de sola virtute sollicitum, de aliis rebus non laborantem, ipsi te ultrò sunt honores consecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutavit; nisi quod ut tua virtus à pluribus cognosceretur, effecit: eandem, quam privatus, comitatem, atq; affabilitatem, eundem cultum, eandem vitæ ac disciplinæ severitatem retinuisti. Una erat omnium vox, neminem esse, qui majore libertate sententiam diceret, qui minùs ad gratiam loqueretur, qui quæ vera rectaq; erant constantiùs, aut animosiùs tueretur. Itaq; non in sermone tantùm, sed in vultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur, & tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus, ut si cui fortè adhuc dubium fuerat, hominúmne judicio, an divino numine summi Pontifices crearentur, quod tamen nemini unquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitiis sublata esse videatur. Non enim fumosæ majorum imagines, non invidiosa divitiarum magnitudo, non blanditæ principum commendationes viam tibi ad Pontificatum munierunt: eadem illa virtus, quæ te ab ipsis incunabilis susceptum perpetuò comitata erat, seriùs omninò & votis nostris, & meritis tuis; sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines Deo proxime solio, suis ipsamet manibus collocavit. Et hæc quidem omninò omnibus Christianis & principibus & populis ingentem lætitiam attulerunt. Quas autem causas habuerit Alfonsus II. cur

ex eo

ex eo præcipuum quoddam gaudium caperet, sequitur ut exponam. Non est dubium, quin totius Christianæ Reipublicæ intersit, quàm optimos Pontifices creari; sed tamen id magis quodammodo pertinet ad eos populos, qui reguntur ab ipso Pontifice, quàm ad illos, qui procul positi, etiamsi in iis, quæ ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent, in cæteris tamen à Regibus aliisvé principibus gubernantur: itidemq́ inter principes: magis ad eos, qui sunt in fide ac clientela Ecclesiæ, quàm ad eos, quibus nulla talis intercedit cum hac sancta & Apostolica Sede coniunctio. Cùm igitur antiquissima, & nobilissima Principum Estensium familia & antiquitùs à Pontificibus Romanis Ferrariam acceperit, & ab eisdem ducali nomine atque auctoritate decorata fuerit, semperq́ ex eo in hujus sanctæ Sedis patrocinio permanserit: constat, cujusmodi Pontifices sint, quàm amantes religionis ac justitiæ, eorum magis, quàm multorũ aliorum principum, interesse. Deinde cùm ex aliis multis & præcipuè ex illustrissimo Cardinali Ferrariensi patruo suo Alfonsus II. de tua præstanti virtute cognósset: neq́ nescius esset, quanto opere & is, & frater suus illustrissimus Cardinalis Estensis dignitati tuæ verè atq́ ex animo faverent, fieri nullo modo poterat, ut non & idem evenire cuperet, quod & patruum, quem semper meritissimò plurimi fecit, & fratrem, quem æquè amat ac seipsum, tanto studio procurare intelligebat. Postremò, cum ita natura comparatum sit, ut eos quisq́ ornatissimos ac florentissimos esse cupiat, quorum causa plurimùm laboravit, in plurimaq́ se ac maxima pericula exposuit, necesse est, insigniter caram esse Alfonso Ferrariæ Duci, hujus sanctæ Sedis dignitatem, pro qua majores ipsius tot labores susceperunt, tot discrimina adierunt, toties de vita fortunisque omnibus dimicárant.

Nihil augendi aut amplificandi causa loquar, Pater Beatissime: sed id tantùm optima fide testabor, quod si opus sit, certissimis ac locupletissimis auctoribus probare nullo negotio possum: si ea minutatim persequi velim, quæ à principibus Estensibus pro Apostolicæ Sedis auctoritate, ac totius Italiæ salute fortiter facta sunt, non dies modò me, sed vox ipsa viresq; deficient: Sed, ut omittam ea, quæ nimis antiqua videri possunt (siquidem mille jam anni, & eo amplius sunt, cùm hæc nobilissima familia floret, aliosq; assiduè ex aliis Principes perpetua quadam serie propagat) illud certè prætermitti non potest, quod cùm Fridericus Ahenobardus à Gregorio Nono damnatus atq; hostis judicatus, ob idque implacabili adversus Ecclesiam Romanam odio flagrans, per Italiam immanissimi latronis more bacchairetur, vastaret agros, oppida diriperet, depopularetur, incenderet, non sexui, non ordini, non ætati ulli parceret, cæde ac sanguine compleret omnia, administrumq; ac satellitem crudelitatis suæ haberet Eccellinum, quem non tam inter sceleratos tyrannos, quàm inter tetras, & immanes belluas, numerare meritò possumus: utriusq; copias non tam numeroso, quàm valido exercitu fudit, ac fugavit Azo Nonus Marchio Estensis. Quin etiam cùm Salinguerra Taurellus, qui Eccellini sororem in matrimonio habebat, eiq; in omni scelere geminus erat, Ferrariam vi & armis occupatam & oppressam teneret, miserorumq; civium cervicibus prædo crudelissimus incubaret, ejusdem Azonis virtute, & armis Ferraria ab illius tyrannide vindicata est. Cujus rei causa primùm quidem universus populus Ferrariensis Azonem ipsum dominum, ac principem suum consalutavit, deinde verò Pontifices, habita ratione & sumptuum, quos ipse in liberanda Ferraria fecerat, & beneficii, quod ab ea Apostolica Sedes

des acceperat, eandem illam urbem plerisque ejusdem habendam ac regendam concesserunt. Neque unquam, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusarunt principes Estenses, dum pro Ecclesia propugnarent, se suaque omnia prompto animo in discrimen opponere. Quæ omnia aliaque ejusdem generis plurima non Ferrariensium tantum annalibus, quorum hac in parte fides alicui fortassis suspecta esse possit, sed optimi cujusque illorum temporum aut etiam inferiorum scriptoris monumentis prodita, & testata sunt. His virtutibus domus Estensis ad tantam gloriam jam pridem pervenit, ut summi Pontifices, ut Imperatores, ut Hungariæ, ut Galliæ Reges, aliique potentissimi Principes pulchram sibi ac decoram illius affinitatem judicarint. Hæ causæ sunt, Beatissime Pater, cur Alfonsus II. qui neque pietate in Deum, neque observantia erga Sedem Apostolicam, neque ulla denique virtute cuiquam ex majoribus suis cedere meditatur, te Pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium cœperit. Neque quidquam libentiùs fecisset, quàm ut ad te primo quoque tempore veniret, & sanctissimis pedibus tuis advolutus quantoperè tibi, & huic sanctæ Sedi devotus addictusque sit, modis omnibus declararet, nisi id temporum ratio prohibuisset. Sed cùm ita evenisset, ut felicissimi Pontificatus tui principium in id tempus incidisset, quo ipse uxorem domum duxerat: judicavit te pro tua singulari clementia non iniquo animo laturum, si priùs cœpta nuptiarum solennia celebraret, ac cum uxore unum, aut alterum mensem commoraretur: deinde ad debitum officium tibi præstandum veniret. Nunc autem aliud interea multò gravius objectum est impedimentum. Nam cùm sceleratissimus ille religionis nostræ hostis Turcarum tyrannus numerosissimo exercitu Hungariæ immineat, generosis-

simus Princeps, qui admirabili studio ardent incedendi assiduè per vestigia majorum suorum, Maximiliano Imperatori uxoris suæ fratri, sponte se in belli, ac discriminis societatem obtulit, eiq; pollicitus est, simul atque accersitus esset, se ad eum nullâ interjectâ morâ, cum quantis p[o]sset copiis esse venturum. O vis virtutis, quid non in pectoribus verè generosis efficis? Non dulcedine patriæ, quam abitu suo mœstam & paventem relinquit, non nuper ductæ uxoris caritate, quæ sibi eo discendente à visceribus suis distrahi ac divelli videtur, non hostis feritate, non periculi magnitudine retineri fortissimus Princeps potest. Valeant, inquit, valeant alia omnia, ubi Christianæ Reipublicæ defensio agitur, indignus sim majoribus meis, si quidquam ei anteponendum putem. Verebatur autem, si huc iter cœpisset, ne interea accideret aliquid, ut statim regredi, atque in Hungariam proficisci necesse haberet: neque dubitabat fore, ut hæc excusatio sua à te quoq; Beatissimè Pater, non modò acciperetur, verùm etiam commendaretur. Sed quod ipse si licuisset præsens facturus erat, idem nunc per hunc illustrissimum Principem ac Marchionem Franciscum Estensem patruum suum facit: quo deligere neminem poterat, in quo plus inesset vel fidei vel auctoritatis. Per eum igitur, Beatissime Pater, Alfonsus II. Ferrariæ Dux eam, quam debet TIBI, ET SANCTÆ SEDI APOSTOLICÆ OBEDIENTIAM PRÆSTAT, SE SUAQUE OMNIA TIBI TRADIT AC CONSECRAT, SEMPERQUE SE IN TUA ATQUE HUIUS SANCTÆ SEDIS *potestate fore sanctissimè pollicetur. Tu eum vicissim, Beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubitatione facturum esse confidit, paternâ benevolentiâ complectere: & quemadmodum ipse semper omnes vires suas ad defendendam tuam, & Apostolicæ Sedis dignitatem studio-*

sissimè

ſiſſimè conferet: ita tu eum totamq́ unà familiam Eſtenſem, eximium nobilitatis Italicæ florem, non tuendam modò tibi, ac conſervandam, ſed amplificandam etiam indies ac cohoneſtandam judicato. DIXI.

Pro Carolo IX. Rege Chriſtianiſſimo ad Pium V. Pont. Max.

ORATIO XIII.

HABITA ROMÆ ANNO cIↃ IↃ LXVI.

SI EORUM, *quæ oratione tractantur, magnitudo & præſtantia non aliunde, quàm ex ejus, qui de eis diſſerit, ingenio & dicendi copia penderetur: magnoperè mihi verendum eſſet, Beatiſſime Pater, ne hodierno die, in hoc auguſtiſſimo & ad dicendum ampliſſimo orbis terrarum loco, ſplendor, ac dignitas maximarum pulcherrimarumq́ rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum eſt, ingenii mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, hujus clariſſimi viri Oratonis ad te regii juſſu, quantum gaudium Rex Carolus IX. te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum eſſe, ut veteri atque uſitato, de ſingulari atque eximia pietate, qua Reges noſtri, multis ab hinc ſeculis præ cæteris omnibus perpetuò floruerunt, breviter diſſeram: & non omnia quidem, quod infinitum eſſet, ſed aliqua tamen eorum, quæ illi tum pro religione, tum pro hujus ſanctæ Sedis defenſione piè fortiterque geſſerunt, commemorem: oſtendam deinde,*

quan-

quanto ſtudio atque ardore animi, Rex noſter jam nunc in hoc ineuntis adoleſcentiæ flore, per illorum veſtigia gradiatur: quamque ſibi hujus præcipuè laudis principatum appetat ac concupiſcat: quibus expoſitis, illud quoque facilè intelligetur, quantæ ipſi curæ eſſe debeat Eccleſiæ ſtatus: qui cùm, ſecundum Deum, ex Pontifice potiſſimùm pendeat: quantoperè te tali viro his turbulentiſſimis temporibus divinitùs Pontifice creato, ſibi præter cæteros gaudendum arbitretur. Quæ omnia ſi quis ita ſe tractare poſſe confidat, ut rerum magnitudini orationis pulchritudo reſpondeat: eum oportet aut ita exercitatum eſſe in dicendo, ut facultate ſua fretus, nihil ſibi difficile atque arduum putet, aut ita inexercitatum, ut errore ductus, rerum pondera & momenta ſatis acutè atq; intelligenter perſpicere ac dijudicare non poſſit. Neque mihi nunc alia ulla res perculſum ac debilitatum hac cogitatione animum erigit ac confirmat, quàm quod apud te dicendum eſt, Beatiſſime Pater, qui & ea ſapientia es, ut, quanti quæque res ſit, ex natura ipſius, non ex iis, quæ de ea dicuntur, ponderes; & ea lenitate ac manſuetudine, ut eis, qui potiùs, quàm officium deſerant, ejus onere opprimi malunt, facilè ac libenter ignoſcas. Mihi verò memoria vetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum noſtrorum decora circumferenti, non unde incipere, ſed ubi deſinere debeam, ſtatuere difficile videtur. Tanta eſt enim rerum ab eis geſtarum magnitudo, tanta copia, ut neque poſſit quiſquam, ne ſi mentiri quidem velit, majora confingere, neque vera conſectans, omni tam brevi temporis ſpatio perſequi: ſed aut ab ipſo multa, aut ipſum à tempore deſeri neceſſe ſit. Nam quæ tandem gens in toto orbe terrarum nominari poteſt, quæ ſemel ſuſceptam JESU CHRISTI *Salvatoris noſtri religionem majore*

con-

constantia puram incorruptamq; servaverit? Quæ plures atrocioresve illius hostes aut exstinxerit, aut bellica virtute domitos errorem suum deponere, seq; ad Ecclesiæ societatem recipere coëgerit? quæ Apostolicæ Sedi laboranti tam sæpe subvenerit, eamq; Tyrannorum iniquitate & injuria oppressam non in pristinam modò dignitatem restituerit; sed tam multis ornamentis affecerit, tam firmis præsidiis muniverit? Omnia, quæ ab aliis regibus, aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si unum in locum collata cum iis, quæ nostri gesserunt, comparentur, & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille jam anni sunt, & aliquanto an plus cùm Hlodoveus, qui postea Hludovicus vocatus est, primus Regum nostrorum, salutari aquâ ablutus, nomen in Christi militiam dedit. Neque diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacissimos hæreseos Arianæ defensores, eos commisso in Pictonibus prælio vicit, regemq; eorum Alaricum manu sua interfecit. Neq; multò pòst haud procul Burdigala reliquias eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arianus vocatur. Itaq; ob id factum Anastasius Imperator, honoris causa, tunicam ei purpuream, sive, ut tum loquebatur, blatteam misit, simulq; coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretii gemmis, unionibusq; collucentem: atq; eum per legatos non consulem modò ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperii, sed generis humani patrem vocavit: felicem prædicans, cujus potissimùm manu divina providentia illos urbis Romanæ eversores, provinciarum vastatores, Dei hominumq; hostes cadere voluisset. Ille, ut principem verè magnanimum decuit, munera quidem Imperatoris non repudiavit: sed illum, quam dixi, coronam augustius

quid-

quiddam & magnificentius esse duxit, quàm ut cuiquam mortalium conveniret: dignam rem sacrario, dignam, quæ non humano usui, sed divino cultui addiceretur: Itaque eam summa cum veneratione, in templum Lateranense missam, D. Petro Apostolorum principi consecravit. Nimirum ut belli principia ex solo divini cultus studio exstiterant, ita victoriæ insignia non alibi, quam in celeberrimo aliquo templo, collocari par fuit: ut omnibus seculis in illo nobili munere, non tam illa clarissimarum gemmarum multitudo, quàm Hlodovei regis pietas religioq; fulgeret. Neque se tantò patre parum dignum præstitit Childebertus: qui Almaricum Alarici filium, cui etiam sanciendi fœderis causa sororem Hlodildem in matrimonium dederat, cùm in paterna impietate perstare, ideoq; in uxorem, quam abducere à Catholica religione non poterat, injurium ac contumeliosum esse cognosset: bello eum persequi non prius destitit: quàm & Tyrannum ipsum obtruncavit, & populos, qui ei paruerant, ab Arianæ opinionis pravitate revocavit: O sancta bella, quæ non ad unius hominis ambitionem, aut avaritiam explendam, sed ad veram & Catholicam religionem latiùs spargendam suscipiebantur! O felices victorias, quæ & victoribus immortalem gloriam, & victis æternam salutem afferebant! Sed ita magna & memorabilia sunt, quæ mihi se ad dicendum offerunt, ut, cùm singula intueor, nihil eorum sine flagitio prætermitti posse existimem: ita multa rursus, ut, cùm universa contemplor, plurima mihi necessariò omittenda esse cognoscam. Dagoberti tamen primi singularem eximiamq; pietatem tacitus præterire non possum: qui, & edicto proposito omnes, qui fidem Catholicam non amplecterentur, intra certam diem, aut Galliæ finibus excedere, aut capitis supplicio affici jussit:

& in

& in reliquis vitæ partibus ita se gessit, ut, qui honores more nostro relatis in divos haberi solent; eos illi post mortem Ecclesia decreverit. De Carolo autem Martello quid primum, quid postremum eloquar? Ille Saracenos, ferocissimam, & Christiano nomini inimicissimam gentem profligavit, quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim prælio cecidisse, cùm è nostris paucissimi desiderati sint, historicorum monumenta testantur. Ille Frisios, impio falsorum Deorum cultui deditos, & à Christiana religione abhorrentes, repudiatâ superstitione, Christo initiari coëgit. Ille Visigothos & Saracenos conjunctis copiis bellum renovare, & Narbonensem provinciam occupare ausos aggressus, agros eorum cadaveribus stravit, fluvios eorum sanguine infecit. Ille cùm Gregorius III. Pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem ejus imploràsset, Luitprandum, Longobardorum Regem, ab hac urbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, Beatissime Pater, ille, inquam, Pipinus, Patres amplissimi, à quo est Pontificum maximorum auctoritas à contemptu vindicata, opes auctæ, potentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctoribus memoriæ proditum est, cùm Aistulphus Rex Longobardorum universam Italiam sub imperium subjungere meditaretur, jamq; Ravennam, & magnam præterea Flaminiæ partem occupàsset, Stephanus Secundus Pontifex, cùm priùs opem ab Imperatore Constantino petisset: atq; ab eo neglectus esset, consilium cœpit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum & ea pietate esse, ut auxiliũ sibi libentissimè laturus esset; iis viribus, uti facilè posset. Neq; eum sua frustrata est opinio, Nam Pipinus & illum excepit iis

omni-

omnibus honoribus, qui maximi poterant excogitari, usque eò, ut ei obviam profectus, tria millia passuum pedibus confecerit, manu sua frenum equi, quo ille vehebatur, tenens; & cùm Alpes incredibili celeritate superasset, transportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, ut, collatis signis depugnare non ausus, Ticini se mœnibus tueretur. Ubi tàm diu obsessus est, dum se omnia, quæ abstulerat, restituturum, neque unquam Pontifici molestiam exhibiturum, interposito etiam jurejurando, fidem daret. Qua postea neglecta, cùm, longè lateque omnia populatus, postremò hanc ipsam urbem obsidione cinxisset; Pipinus, qui tanquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuò reversus, virtute & armis perfecit, ut Aistulphus supplex easdem conditiones denuò acciperet; neque priùs pedem ex Italia movit, quàm præfectura Ravennatium, finibus longè maximis, utpote quibus & Flaminia & Æmilia tota contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in turri, cui Borgiæ nomen est, in qua hæc omnia olìm honoris ergò incisa & perscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur. PIPINUS PIUS PRIMUS AMPLIFICANDÆ ECCLESIÆ VIAM APERUIT ET EXARCHATUM RAVENNÆ CUM AMPLISSIMIS. *Pars tabulæ, in qua reliqua scripta erant, aut casu aliquo, aut temporum, aut hominum injuria confracta est. At ænea quidem & marmorea monumenta conficere ac consumere longinquitas temporis potuit. Pipini certè gloriam nulla unquam delebit vetustas, nulla inobscurabit oblivio. Sentio tantas res multò brevius multoque exilius à me tractari, quàm dignitati atque amplitudini ipsarum conveniret. Sed quis modus futurus erat, si quæ sic quoque vix à me percursa sunt, iis in singulis*

immo-

immorari, atque insistere voluissem? Nunc quoque si de Caroli Magni laudibus disserere vellem, quantus se mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniam, in qua hæreses denuò efferre se & subcrescere cœperant, ab adolescentulo perpurgatam. Dicerem immanissimam Saxonum gentem, semper victam, semper rebellantem, cùm inter se constantia Caroli, & illorum pervicacia certarent, vix tandem continuò triginta trium annorum bello perdomitam, & abjecto idolorum cultu CHRISTI leges accipere coactam. Dicerem Italiam vincendo peragratam, dignitatem Hadriani Pontificis vindicatam, Desiderium Aistulphi successorem, cùm eadem, quæ ille moliretur, oppressum: additam ditioni Pontificiæ Corsicam, additos ducacus Spoletanum & Beneventanum, additum quidquid Lucam & Parmam interjacet. Neque præterirem reditum in Italiam, & Leonem III. Hadriani successorem in sedem, & fractis & obtritis hostium Ecclesiæ viribus, restitutum. Illa verò quanto pleniore ore laudarem: relicto amplissimo & florentissimo regno, susceptum iter impeditissimũ, & difficultatis ac periculi plenum, & ducto per tam varias gentes validissimo exercitu, terram illam, quæ vagitus JESU CHRISTI nascentis excepit, quæ eum concionantem audiit, admirandis operibus certissima divinitatis suæ signa dantem obstupuit, spectavit sublatum in crucem, & suo sanguine peccata nostra expiantem, ex impiorum manibus ereptam & recuperatam? Talia quamlibet multa dicerem, multa tamen necessariò prẹterirem, summa omnia, & illo nobili Magni cognomine majora. Quod si vellem ulterius progredi, & tum quæ priscis temporibus Hludovicus Pius, Philippus primus, Hludovicus Crassus, Philippus Augustus, Divus Hludovicus, alii reges, tum recenti memoria Franciscus primus, Henricus secun-

 dus,

dus, Franciscus secundus religionis & sedis Apostolicæ causa fecerunt, exponere: commemorarem, quàm multi ex eis ad eam defendendam in Italiam cum exercitu venerint: quàm multi Pontifices laborantibus rebus suis in Galliam confugerint: quàm multa Concilia, cùm alibi nusquam possent, in Gallia tutò ac liberè celebraverint, multorum dierum multorumq́ voluminum, non unius horæ & unius orationis negotium esset. Ob quæ omnia semper summi Pontifices & quoscunq́ potuerunt honores habuerunt regibus nostris, & ex omni antiquitate in scriptis suis omnibus exquisitißimis laudibus extulerunt. Exstat epistola D. Gregorii ad CHILDEBERTUM *regem, cujus hoc principium est*: QVANTO CÆTEROS HOMINES REGIA DIGNITAS ANTECELLIT, TANTO CÆTERARUM GENTIUM REGNA REGNI VESTRI CULMEN EXCELLIT. *Innocentius III.* REGES GALLORUM, PRÆ CÆTERIS TOTIUS ORBIS REGIBUS, *ait*, SEMPER APOSTOLICÆ SEDI, *ut ipsius verba ponam*, OBSEQVIOSOS, ET DEVOTOS EXTITISSE. *Honorius III. eosdem* OPPOSUISSE SE TANQVAM MURUM INEXPUGNABILEM PRO POPULO CHRISTIANO. *Gregorius IX.* REGNUM GALLIÆ, *ait*, ESSE QVASI PHARETRAM, QVAM CHRISTUS SIBI CIRCA FEMUR ACCINXIT, EX QVA SAGITTAS ELECTAS EXTRAHENS, IPSAS, UT SIBI GENTES, ET REGNA SUBIICIAT IN ARCU, *ita enim loquitur*, BRACHII POTENTIS EMITTIT. REGEM GALLIÆ *Gregorius I.* REGEM CATHOLICUM, ET PRÆCELLENTISSIMUM FILIUM SUUM; *Gregorius IX.* CHRISTIANISSIMUM INTER OMNES CHRISTIANOS; *Innocentius IV.* CATHOLICUM PRINCIPEM ET CHRISTIANIS-

NIS-

NISSIMUM REGEM; *Urbanus IV.* PRINCIPEM INCLITA DEVOTIONE PRÆCLARUM, PRINCIPEM CHRISTIANISSIMUM PRÆCELLENTIUM MERITORUM, ATHLETAM CHRISTI STRENUUM, ET SOLICITUM FIDEI CHRISTIANÆ DEFENSOREM VOCAT. *Quæ omnia honoris & dignitatis plenissima nomina, & illum, quem tot seculis obtinuerunt, atque obtinent, inter omnes Reges principem locum, Reges nostri, non aut ambitione sua, aut aliena assentatione consecuti sunt: sed ipsi suis laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine comparârunt. Ab iis igitur majoribus ortus Carolus IX. nihil aliud sibi studio habet, nihil aliud dies noctesque curat ac cogitat, quàm quomodo possit eorum quàm simillimus evadere, & quam nobilitatem à majoribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatum. Quam ad rem divinus adolescens & ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, & assiduis Catharinæ matris, omnium, quas hodie sol aspicit, sapientissimæ, ac præstantissimæ mulieris vocibus incitatur. Itaque in iis acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium ex pulcerrimo spectaculo, matris omnia recta & salutaria suadentis, & filii omnibus maternis consiliis libentissimè obsequentis. Quàm multa ex eo adhuc puerulo auditæ sunt voces, erumpente foràs, seq; jam tum patefaciente natura, quæ & excellens acumen ingenii, & indolē virtutis omnia mox egregia exempla edituræ indicarent? Quorum ego si nonnullas proferre instituā, facilè convincam, neq; Cyri illius veteris, neq; Alexandri M. dicta quædam in pueritia, quæ in admiratione sunt,*

ullo modo esse cum Caroli dictis, comparanda. Sed nihil dictis opus est, ubi facta ipsa loqui quodammodo videntur. Quis est enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis, ac tempestatibus agitata sit? Nam cùm inaudita quadam ante hoc tempus calamitate, multorum ex nostris hominibus animos nefariæ quædam & exsecrandæ opiniones occupâssent, atque in eis insedissent, ut ipsi nihil sibi non tentandum putarent, quo nobilissimum regnum ab Ecclesiæ communione, & ab hujus sanctæ Sedis obedientia abducerent: tanta ex eo consecuta est rerum omnium perturbatio, ut toti Galliæ ultimum, quod impiorum potius capiti sit, venisse exitium videretur. Videre erat eadem in domo filios à patribus, fratres à fratribus, viros ab uxoribus propter hanc de religione dissensionem, capitali odio dissidentes. Neq; se privatis parietibus continuit mali vis. Inita occulta primùm, mox etiam aperta adversus Deum, adversus Regem, & Reginam, adversus omnes rectè sentientes scelerata consilia. Perditi quidam ac nefarii homines, quos illa furens turba, quasi nuper cælo delapsos novi Evangelii doctores, sequebatur, convocatos suos, nocturnis concionibus ad contemnendos magistratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda oppida, ad cædem & sanguinem, ad rapinas & ad prædas incitabant. Horum vocibus, quasi quibusdam furiarum facibus, cùm accensa impiorum pectora essent, itum est ad arma: occupatæ improvisò opulentissimæ ac munitissimæ urbes: interceptæ regiæ pecuniæ: direptæ bonorum fortunæ, ipsi aut expulsi aut occisi: antiquissima & religiosissima templa partim spoliata, partim inflammata: partim diruta & solo æquata: quæ dejecta non sunt, in iis ea patrata, quæ commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporum

vel

vel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam: cum de legum auctoritate sceleratorum audacia triumphabat: cùm prostratæ religioni victrix insultabat impietas: cùm tremefactis omnibus bonis & optimo quoq; pessima omnia metuente, & volitantum huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum voces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus Rex plura se & difficiliora, propagandæ religionis causa, fecisse ac præstitisse, quàm quenquam alium ex omni memoria principem, verè ac meritò gloriari potest. Omnes enim alii in externos bella gesserunt, hic suis bellum inferre coactus est. Alii & à suis & ab alienis adjuvabantur, hunc & sui, & alieni oppugnârunt. Aliis, si vincerent, proposita erat, præter gloriam, imperii ac potentiæ suæ amplificatio: sin vincerentur, erat, quò se reciperent: Huic, sive vinceret, spectanda magna strages suorum, cum insigni virium suarum imminutione; sive casu aliquo vinceretur, regno fortassis carendum fuit. Et hæc tamen omnia eum non deterruerunt, quo minus urbes suas obsideret, earum mœnia tormentis bellicis quateret, agros popularetur, obsessos commeatibus intercluderet, prælia, in quibus multi fortissimi imperatores militesq; ceciderunt, committeret: omnia deniq; in solo suo faceret, quæ in hostili fieri solent. Neq; ut opinor, aliud bellum ætate nostra gestum est, in quo, quidquid ex utraq; parte periret, uni periret. Quamquam autem messes se suas, ut dicitur, urere intelligebat: tamen, quoniam integritas religionis aliter conservari non poterat, omnia sibi perferenda esse statuebat. Reginæ autem in illis tumultibus quod studium, quæ sollicitudo, quæ concursationes fuerunt? Quid non illa tentavit, quid non molita est, ut omnia quàm minimo damno componerentur: ut & conservaretur Catho-

lica religio, quod semper ei præcipuum fuit, & quàm minimum sanguinis funderetur? In quo fecit rem gentis suæ nomini mirificè congruentem. Medicata enim est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliæ malis, & eam se difficilimis temporibus præstitit, ut non jam verius mater Regis, quàm mater regni nominari meritissimò possit. Ejus enim præcipuè, & aliorum regni sui procerum, consiliis, & virtute fortissimorum imperatorum, ac militum suorum, quorum alii occubuerunt, alii adhuc superstites sunt, Carolus Rex Galliam ex atrocissima tempestate servavit, & in eum, in quo nunc est statum redegit. Quod si nondum omnia, quò vellemus planè perducta sunt, cogitare debemus: bene agi cum iis, qui tam graviter ægrotârunt, cùm etiamsi nondum recuperârunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes Medici solent ex malè affectis corporibus vitiosos humores paulatim educere: ne, si semel universos exhaurire voluerint, quos sanare conantur, occidant. Non est verendum, ne faciliora non perficiat is, qui jam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albingenses D. Hludovici temporibus concitârunt. Duodecim annos natus erat D. Hludovicus, cum ad regnum vocatus est. Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio solio collocavit. Tum Blanca Regis mater, & filium sanctissimè educabat, & propter teneram illius ætatem, ipsa Galliam administrabat. Horum numerum utroque ita Catharina perfuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigenses, pueritiam Regis, occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentârunt. Albigensibus multò teteriores nostrorum temporum hæretici, eadem spe delusi, Regem regno, regnum religione

gione spoliare studuerunt. Illi cùm sæpè victi, neq; quiescere, neq; ad sanitatem redire vellent, exstincti tandem deletiq; sunt. Non alia hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigensium confutandos, & ad multorum animos eis liberandos, D. Dominici conciones & vitæ sanctitas incredibiliter profuerunt. Non minus te, beatissime Pater, qui & in D. Dominici familia educatus es, & illum moribus refers, & singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus Rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Novit enim eximiam integritatem vitæ tuæ: novit perpetuum purgandæ Ecclesiæ studium: novit labores in exstirpandis hæresibus ab ineunte ætate susceptos: novit animum nihil nisi de Deo & de utilitate publica cogitantē. Neq; nostris ignota sunt, quæ tu ad mores hominum corrigendos, & ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem, & jam fecisti, & quotidie facis. Refrenatas libidines, repressam & cohibitam luxuriam, expulsa nequitiæ instrumenta, sublatam penitùs omnem Ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos, & jussu, & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius urbis faciem, nos vidimus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus Rex incredibile gaudium cepit: & ut quod facis, quàm diutissimè facere possis, à Deo optimo maximo votis omnibus petit. Quem animum suum ut tibi patefaceret, legavit hûc clarissimum & nobilissimum virum Justum Turnonium, Comitem Russilionis, magni illius Francisci Cardinalis Turnonii, cujus memoriam & tibi, beatissime Pater, & vobis omnibus, Patres Amplissimi, gratam esse ac jucundam scio, fratris nepotem, hominem, ut omnia uno verbo complectar, suo genere dignissimum: cujus egregiam virtutē & sæpè alias, & proximè in illo memo-

memorabili adversus hæreticos prælio spectatam, Rex ipse amplis & honorificis præmiis prosecutus est, cooptato eo in equites ordinis sui & quinquaginta cataphractis equitibus praeesse jusso. Per eum Carolus Rex, Beatissime Pater, sibi, & toti Ecclesiæ de tuo Pontificatu gratulatur: te verum JESU CHRISTI Vicarium, verum Petri successorem, non dubitanter agnoscit: tibi & huic sanctæ Sedi verè atque ex animo quam debet, obedientiam præstat ac defert: & ut certò sperat, se in omnibus, quæ à te præstari poterunt, à te adjutum, atque ornatum iri: ita se omnes vires suas ad Ecclesiæ & Sedis Apostolicæ defensionem semper promptissimo animo collaturum, neque hac in re cuiquam mortalium concessurum pollicetur. DIXI.

Pro Sigiſmundo Auguſto Rege Poloniæ ad Pium V. Pont. Max.

ORATIO XIV.

HABITA ROMÆ XIIX. KALEND. Febr. Anno cIↃ IↃ LXVII.

QVANTO opere gavisus sit universus orbis Christianus, posteaquam auditum est, summum honorem, jampridem summis virtutibus tuis debitum, tandem aliquando tibi divinitus delatum esse, PIE Quinte Pontifex maxime, vel ex hoc intelligi potest, quod concepti ex ea re gaudii vis non vicinarum se regionum, ac provinciarum finibus continuit, sed solis instar, omnia, simul ut exortus est sua luce complentis, ad remotissimas gentes, & posita in ipsis Christianæ ditionis finibus regna, admirabili cele-

ritate penetravit. Neque verò ei contigit, quod ventis solet, qui, cùm unde oriuntur, ibi vehementissimi sint, ad longinqua fracti ferè, debilitatiq; perveniunt; sed quod ingentibus, vastisq; fluminibus: quæ, cùm ab ortu ipso magna sint, perpetuò tamen aucta, & tumefacta progressu, eò majores undas volvunt, eò amplioribus, ac capacioribus feruntur alveis, quò à fontibus ac capitibus suis longius recesserunt. Ut cùm aliis permultis nominibus beatissimum te omnium mortalium prædicare liceat, tùm hoc non minimum sit, quod ex honore tibi habito, & ad illos, qui eum tibi decreverunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis lætitia redundârit. Ac cæteri quidem viciniores principes, ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos ad te, gratulandi causâ, suo quisq; tempore miserunt, cognoscere potuisti, hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorum Imperium terminatur, quanto gaudio pii omnes exsultaverint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora & prosperiora omnia sperare cœperint, cùm, quò jam pridem sanctitatis tuæ fama pervenerat, eodem te in istam celsissimam dignitatis, atq; honoris sedem adscendisse perlatum est. Potentissimus enim, idemq; religiosissimus Princeps, Sigismundus Augustus Rex Poloniæ, quàm jucundus & exoptatus sibi suisq; populis ejus rei nuncius acciderit, testari cupiens, ea de causa legavit hûc illustrem virum Petrum Barzium, Senatorem Regni, ex quo hæc omnia non minùs certò cognoscere, quàm si Regis ipsius non os modò intueri, & sermonem audire, verùm etiam penitus perspicere intimos sensus animi posses. Is cùm mihi mandaverit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis majestatisq;

plenissimo cœtu, & de regni antiquitate, atq; amplitudine, & de rebus, quas, multis ab hinc seculis, Polonorum Reges ad Christiani Imperii fines tùm tuendos, tùm propagandos, sine ulla propemodum intermissione gesserunt, & de ipsius Sigismundi Augusti Regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac constantia, deq; quotidianis pro Christiana Republica laboribus ac periculis dicerem: quæso, obtestorq; te, beatissime Pater, tribue mihi hoc beneficium, ut, dum hæc summatim persequor, orationis meæ cursus aurâ lenitatis ac facilitatis tuæ adjuvetur. Maximas res, memoratuq; ac cognitu dignissimas afferam, & quanquam notas atq; illustres, tùm suepte splendore ac magnitudine, tùm propter regiæ fortunæ sublimitatem, quæ magnorum & potentum Regum actiones obscuras esse non patitur: tamen eò minus pervulgatas, quod Polonorum gens semper in præclaris rebus gerendis, quàm in iis, quæ gessisset, memoriæ prodendis, occupatior fuit: semperq; majorum suorum virtutem imitari, quàm celebrare gloriosius duxit. Atque ut, unde proposui, exordiar, & Poloniæ Rex quàm longè lateq; dominetur, expediam: tota illa Germaniæ pars orienti soli propior, quæ est inter fluvios Guttalum, quem hodie Odram vocant, & Vistulam, qui antiquis temporibus Germaniam à Sarmatia dividebat, & Sarmatiæ, quantum est à Vistula ad Borysthenem, & à Ponto Euxino usq; ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum millia interjecta sunt, illius imperio continetur. Regio propè tota æqua, & plana, multis magnisq; fluminibus, & ad fertilitatem, & ad mercaturas, commodissimis irrigua, rebus ad vitam necessariis usq; ad abundantiam dives. Habitatorum autem ea multitudo, ut, cùm equitatus regius ex solis nobilibus constat, centum quadraginta equitum

millia

millia armare, & in aciem secum, si res ferat, educere Rex Poloniæ possit. Homines natura fortes & animosi, quiq; non facilè aut voluptatibus molliantur, aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam immortalitatis instar; vitam per dedecus retentam, quavis morte pejorem putant. Ignominiam, ut fugiant, nihil non fecerint; ut mortem, nihil. Hæc hominum, hæc locorum ingenia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus, & partim ab Ecclesiæ cōmunione dissociatis ac diremptis, partim apertis & capitalibus Christiani nominis hostibus, ut in illo confinio, tanquā in communi quadā arce ac propugnaculo, fortissimi viri ad sustinendam & propulsandā barbarorum immanitatē, & ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias divino consilio constituti ac collocati esse videantur: quò essent cæteri Polonorū virtute tecti, Polonorū laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neq; mihi videor quidquam à suscepto munere facturus alienum, si breviter exposuero, quemadmodum illos DEUS, ante sexcentos abhinc annos, discussis errorum, quibus involuti erant, tenebris, ad Evangelii lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste, quæso, animis, quicunq; corporibus adestis, & in re maximi momenti divinæ bonitatis ac sapientiæ magnitudinem considerate. Omnes ferè magnæ & memorabiles in rebus humanis mutationes aliquanto antea aut uno, aut pluribus illustribus ac notabilibus signis divinitùs portendi ac præsignificari solent. Cùm igitur tempus illud appropinquaret, quo se DEUS Polonis patefacere, eosque impia superstitione purgatos cœlesti doctrina imbuere statuerat: adventantis jam, & instantis salutaris illius mutationis hanc, quam mox audietis, significationem dedit. Imperabat Polonis Ziemomislus Lesci filius, Princeps (quatenus

hæc

hæc convenire in hominem non Christianum queunt) & justitiæ, & clementiæ, & beneficentiæ, & aliarum virtutum laude cumulatus: & in quo nihil præter Christi cognitionem desiderares. Huic, cùm multos annos sine liberis esset, graviterq́ eâ re angeretur, tandem natus est filius, sed oculis captus: ita ut non facilè dijudicari posset, majorémne dolorem percepisset ex orbitate, an perciperet ex unici filii cæcitate. Omnia remedia, omnes medicorum conatus mali pertinacia elusit. Iam ad septimum annum pervenerat puer, eiq́ patrio quodam ritu primam comam tonderi, nomenq́ imponi oportebat: cùm præter omnium spem subitò oculis uti cœpit. Incredibili lætitia perfusus pater convocatos ad se hariolos consulit, quid ex tam admirabili successu filio suo, quid toti Poloniæ portenderetur, respondent, eo imperante, Poloniam mirabiliter illustratum iri. Ex ea spe atq; omine puero nomen inditum Miecislao, quod gentis lingua significabat eum, qui sibi gloriam gladio pariturus esset. Nullo enim alio modo illustrari posse Poloniam, quàm bello, & armis cogitabant. Jam adoleverat Miecislaus: jam ad virilem ætatem pervenerat: jam mortuo patre rerum potiebatur: & cæteris quidem virtutibus patri non absimilis, nihil cæteroqui bello egregium aut memorabile gerebat: ita ut tota Polonia, & se credulitatis, & vanitatis vatum suorũ responsa damnaret. Sed majus quiddam, quàm quod illi suspicati erant, parabat DEUS. Miecislaus, ductis barbarico more septem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Intereà fundente se, ac spargente quotidie latius Christiana religione, pervenerant & in Poloniam sancti quidam viri, qui aut solitariæ vitæ, ut quietioris, & ad res divinas sine ullo impedimento contemplandas aptioris, studio ducti, aut periculorum metu, in abditis,

ditis, & remotis sylvarum recessibus delitescentes, Christo,ut poterant, serviebant. Horum quibusdam in animum immittit Deus, ut ad Principem adeant, eique polliceantur & liberos, & alia multò majora, si, repudiato falsorum numinum cultu, Christum verum Deum agnoscere, & traditam ab eo doctrinam suscipere vellet. Ipse quoq; divini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se, ac facilem salutaribus illorum monitis præbuit. Neq; longius res ducta est, quàm dum prima ac præcipua religionis nostræ capita edoceretur. Quæ, ut percepit, magna pompa, ac celebritate publicè baptizatus, brevi tempore totam Poloniam ad Christianam pietatem & exemplo suo incitavit, & cohortationibus ac præmiis allexit; & minis ac suppliciis adversus pertinaces propositis perpulit. Tùm demùm cognitum est, quod Miecislaus totos septem annos cæcus fuisset, significatam esse hoc modo diuturnam Poloniæ gentis cæcitatem; quod, omnibus humanis auxiliis frustra tentatis, tandem divino beneficio lucem aspexisset, fore ut populi quoque cæcitas nullâ humanâ ope sanabilis divinitùs depelleretur. Neque vana fuit hariolorum prædictio: Eo enim rerum potiente, Polonia splendore divini luminis illustrata est. Notum est autem, interdum fieri, ut etiam superstitiosi, & impii homines, Deo permittente, vera vaticinentur. Neque temerè inditum nomen. Gladio enim sibi & suis gloriam peperit, non quidem ferreo, aut ulla ex alia materia confecto, sed gladio illo utrinque acuto, gladio Spiritus, quod, ut ait Paulus, est verbum Dei. Ut autem ab ea Ecclesia, quæ cæterarum omnium mater ac magistra est, Christianè vivendi leges acciperent, & ex eo fonte haurirent, unde nihil non purum & incorruptum hauriri potest, Legatos miserunt ad Johannem Pontificem ejus nominis tertium decimum,

per

per quos & eum, ut communem totius Ecclesiæ Pastorem, venerarentur, & ab eo sibi peterent Episcopos mitti, à quibus regi, & quæ sibi credenda, quæq; facienda essent, cognoscere accuratius possent. Misit ille Italorum hominum spectatæ probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi novellas illas ac teneras nuper in horto CHRISTI depactas ac consitas plantas, copiosis sanctorum præceptorum imbribus irrigârunt. Hujus Miecislai soror Adleida, cùm Geisæ Ungarorum Principi nupta esset, cohortationibus suis perfecit, ut ipse quoque cum tota Ungaria Christi Sacramento adigeretur. Neque verò ejus filius Boleslaus primus Poloniæ Rex, aut majoribus suis laude bellica, aut patri propagandæ religionis studio cessit. Qui suscepto adversus Saxonas bello, & ea, quæ illi dudum Polonis ademerant, recuperaverit, & cùm universam illam oram ad Albim & Salam fluvios, & Chersonesum Cimbricam, quæ hodie Dania vocatur, sub Imperium suum subjunxisset, ut ostenderet, eam se victoriam Christo quæsisse, non sibi, nihil in victos acerbè, aut crudeliter statuit: sed cùm eos ad accipiendam Christi doctrinam compulisset, fixis memoriæ causa in Salæ ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam se recepit. Nunquid igitur ea laude contentus, otio se postea tradidit? Imò verò declaravit, nunquam desidem atq; ignavam esse virtutem: nullas ei esse à præclaris actionibus ferias: fortes & constantes viros honestorum laborum ac munerum perfunctione, non ad quietem invitari, sed ad alia ex aliis assiduè suscipienda incitari. Nam cùm Prussi aliquot antè annis divum ADALBERTUM *interfecissent: ejusq; corpus quidem ipse æquo auri pondere à Barbaris redemisset, (mirum hoc quoq; pietatis argumentum: sed in tanta temporis angustia multa necessariò prætermittenda*

tenda sunt) cædis autem ultionem in aliud tempus distulisset: tunc demùm ratus advenisse tempus illud, cùm & punienda eorum audacia, & armis frangenda pertinacia esset, bellum eis intulit, neq; magno negotio victor non aliam eis pœnam imposuit, quàm ut erroribus suis depositis CHRISTO *initiarentur. Hîc mihi, beatissime Pater, venit in mentem, quod olim à quodam Græco Imperatore dictum est, qui à suis in exilium pulsus, cùm apud hostes, ad quos confugerat, multò lautius ac magnificentius haberetur, quàm apud suos; Perieramus, inquit, nisi periissemus. Ita enim, & qui ab illo principe vincebantur, dicere poterant, se, nisi ab eo victi essent, perituros fuisse. Quid ego jam, ut Pomerani à Boleslao tertio, Prussi à Boleslao quarto ad Christum, à quo defecerant, revocati sint, persequar? Rerum me copia, Beatissime Pater, inopem consilii reddit. Quod si in me ulla dicendi vis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copiosam ad dicendum materiã dari: ut in singulis ejus partibus accuratè percensendis, copiosè exornandis, artificiosè exaggerandis, jactare atq; ostentare me possem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum vultus tantùm atq; ora, multorum summa modo capita ostendit, totum reliquũ corpus abscondit, ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum æternis dignissima laudibus facta, in angustum unius brevissimæ orationis curriculum concludenda sunt, multa, quæ si pandi explicariq; possent, quasiq; spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modò, & attingere, multa etiam significare potiùs, quàm ostendere, necesse est. Ideoque ne de bello quidem, quod Boleslaus Quintus cognomento Pudicus adversus Iazigas, qui hodie partim Valachi,*

par-

partim Ungari sunt, gessit, copiosiùs dicam: tantùm quasi præteriens admonebo, eum, cùm gentem illam ferocissimam devicisset, illos omnes, quorum virtuti, ut ait vetus Poëta, fortuna belli pepercerat, quasi opima quædam spolia Christo consecrâsse, neque aliud eis, quàm ut Christiani fierent, imperâsse. Ad Iagellonem enim Sigismundi Augusti proavum festinat animus, cujus admirabili inusitatæq́; virtuti utinam par à me adferri posset orationis genus. Sed ita prorsus existimo: omnes, qui ubique sunt eloquentissimos homines, si communi studio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo viriũ, conferant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita se habere eos, qui me attentè audire non gravabuntur, facilè cognituros esse confido. Lituania, beatissime Pater, amplissima, & fortium virorum feracissima regio, cæteris finitimis populis ad religionem Christianam adductis, in veteri superstitione perstabat. Colebant autem ejus provinciæ homines ignem pro Deo, ei aras, ei templa ponebant, eum summa diligentia in celeberrimis quibusq́; oppidis perpetuum asservabant. Fulmini quoque divinitatem quandam inesse credebant, idq́; sua lingua Deum Percunum nominabant. Sed & lucos & selectas quasdam in sylvis eximiæ proceritatis arbores venerabantur ut Deos. Viperis quoq́; & aliis serpentibus eundem tribuebant honorem. Quicquid horum violâsset, inexpiabile ab eo scelus conceptum putabant. Cùm hoc per se miserabile erat, talem tantamq́; provinciam tanto tempore in tanta errorum fœditate versari, tùm illud accedebat incommodi, quòd gens bellicosa, & ferox finitimos sibi Christianos quotidianis incursionibus lacessens, nunquam quiescere patiebatur. Ei genti annos abhinc amplius ducentos viginti imperabat Iagello, idemq́; præterea & Samogitiam & magnam

gnam

gnam Rusciæ partem obtinebat, fortis & strenuus Princeps, & quanquam religionis nostræ mysteriis nondum initiatus, tamen, ut qui Christiana matre genitus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cùm igitur per id tempus mortuo Ludovico Ungariæ & Poloniæ Rege: regni proceres de Hedvigi ejus filia, ad quam regnum delatū erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati, qui renunciarent, eum cum omnibus suis velle Christianum fieri, petere, ut sibi Hedvigis uxor daretur: hoc si fieret, paratum esse omnes ditionis suæ provincias cum Poloniæ regno ea lege conjungere, ut nunquam divellerentur. Quàm lubentibus animis Poloniæ proceres eam legationem audierint, nihil opus est dicere. Sustulerunt manus ad cœlum, & gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tandem illorum populorum misertus, eam mentem immisisset Iagelloni. Ipsa tamen Hedvigis, in qua eximiam formæ pulchritudinem singularis modestia æquabat, nihil de matrimonio suo sine matris auctoritate statuere voluit: totamq; rem ad illius voluntatem rejecit. Missi ad eam oratores in Ungariam, quò se mortuo viro contulerat, quibus illa responsum dedit pietatis & prudentiæ plenum. Longè à se abesse eam mentem, ut quidquam impedire vellet, quod & ad amplificandum regnum Poloniæ, & ad religionem latius spargendam pertineret. Cogitarent Poloni, & in commune consulerent, réque maturè deliberata id facerent, quod & DEO acceptissimum, & regno utilissimum putarent fore. De procerum igitur sententia, constituto ad nuptias celebrandas die, Cracoviam magno septus comitatu venit Iagello: & quia fortassis à matre puer acceperat, sanctos illos Reges, quorum memoriam nuper Ecclesia recolebat, ad adorandum CHRISTUM *recens natum non sine muneribus*

veniſſe, ne ipſe quidem immunis ad Chriſtum venire voluit, eiq́ pro munere non thus, non aurum, non myrrham, ſed fratres ſuos, quos ſecum baptizari voluit, ſed Lituaniam, ſed Samogitiã, ſed Ruſſiã, ſed omnes uno verbo, quos in poteſtate habebat, populos obtulit. Quàm jucundum illud non hominibus modò, ſed angelis ipſis fuiſſe ſpectaculum credimus, cùm vir fortiſſimus ad ſacros fontes incredibili alacritate properaret: cùm ſe in vas ad eam rem præparatum cupidiſſimè immergeret, cum magna & clara voce DEUM & homines teſtaretur, ut in ſe aqua illa ſpargeretur, ita ſe pro Chriſto ſanguinem ſuum, ubi res ferret, ſparſurum eſſe. Baptizatus igitur & novo nomine Vuladislaus Iagello dictus, poſtridiè Idus Februarias, eodem die reginam in matrimonium duxit, neq́ multò pòſt conſecratus & inunctus, ac coronatus Rex Poloniæ, totum eum annum in pacando regno conſumpſit. Eo autem anno, qui proximè ſecutus eſt, cùm ei nihil longius videretur, quàm dum populos ſuos in Chriſtianorum numerum aggregatos videret, comitatus uxore & multis principibus viris, multis itẽ Epiſcopis ac Sacerdotibus in Lituaniam profectus, quàm multis, quàm certis, quàm inuſitatis documentis pietatis ſuæ magnitudinẽ teſtatus eſt? Nam cùm populũ ægrè ab inveterata ſuperſtitione avelli videret, ipſe omnibus inſpectantibus, manu ſua illis, quas aliquando coluerat, arboribus, magnâ vi ſecures impingens, easq́ ab radicibus deturbans, tùm ingentem vim aquæ profundens in illos tamdiu adoratos ignes; Non eſt, clamabat, non eſt Deus, quod exſcindi ac dejici, non quod extingui poteſt. O mirificos Deos, quorũ alter alteri pro pabulo eſt, alter alterum abſumit. In venenatis a. & mortiferis animalibus, quæ poteſt eſſe divinitatis ſimilitudo? Agnoſcite, agno-

agnoscite, miseri, errorem vestrum, & resipiscite, & tandem aliquando mentis oculos ad DEUM omnium rerum effectorem convertite: ne dum æternum (ut falsò putatis) ignem colitis, in alium ignem verè æternū incidatis. Simul hæc, simul eis religionis nostræ principia, ut poterat, edisserebat, ut eodem tempore & vetus ille ignis pro Deo habitus, exstingueretur, & novus ignis divini amoris in eorum pectoribus accenderetur. Cumq; neq; sacerdotes, quos secum adduxerat, Lituanicam linguam, neq; Lituani ullam aliam intelligerent, ipsemet eos summam fidei nostræ ab Apostolis traditam, quam symbolum vocamus, ipse formulam precandi à CHRISTO JESU institutam, ipse cætera, quæ discere solent ii, quos Catechumenos vocamus, in Lituanicum sermonem convertens, neq; ullum in ea re laborem subterfugiens, edocebat. O regem rari & singularis exempli! O ardorē animi commemorabilem! O pietatem omnibus seculis prædicandā! Ita igitur inflammavit Lituanorum animos, ut ad danda Christo nomina, & ad sacrosanctā illam aquæ aspersionem simul omnes facto agmine concurrerent; seq; longiorem moram pati non posse clamarent. Ideoq; solis nobilibus singulatim baptizatis, cætera multitudo idem sacramentum catervatim distributa suscepit. Quid ego nunc exstructarum ab eo sacrarum ædium multitudinē, quid divitiarum Ecclesiastici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? Quid susceptos in Samogitia ad Christum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quæ in Lituania obierat? Illud verò minimè prætereundum est, quod ne regnandi quidem suavitas, maxima illecebra peccandi, quæ sæpenumerò multos adversus alia omnia satis firmos abstulit, ullam vim habuit, ad Uuladislai fidem ac constantiam labefactandam. Nam cùm Bohemi, quorum animis,

paulò ante Johannes Huß & Hieronymus Pragensis pestiferum opinionum suarum virus afflaverant, mortuo Vencislao rege suo, Legatos ad eum misissent, per quos ei regnum deferebant, multisq; precibus obsecrabant, ut id aut ipse, aut Vitoudus frater ipsius patruelis susciperet, maximo uterq; animo eorum preces repudiavit, addita illa nobili, & nunquam satis celebrata voce: Religionem sibi esse, hæreticis imperare. Non patitur temporis brevitas, ut aut plura de hoc dicam, aut de ejus filio VVladislao tertio Poloniæ & Ungariæ Rege, qui, ut Pontificis maximi auctoritati pareret, cum Turcis, quos diu vexaverat, multisq; præliis fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato adversus pactas cum eis inducias bello, tùm quoque magna eorum edita strage, in ipsa tandem acie fortissimè dimicans interfectus est. Eademq; me causa cogit, tùm alios aliquot reges silentio involuere, tùm in Sigismundo primo Sigismundi Augusti patre laudando esse breviorem. Cujus pietatem quidem ac religionē magnificentissima templa partim instaurata, & refecta, partim ditata, partim etiam à fundamentis excitata, & perpetuum prohibendarum à regno suo novarum opinionum studium, bellicam verò fortitudinem tàm multæ, tamq; memorabiles de Moscis, Valachis, de Tartaris, de Turcis victoriæ, &, ut cætera taceam, octoginta Tartarorum millia uno ad Borysthenem prælio profligata testantur. Qui cùm octoginta duos vixisset annos, carus suis, metuendus hostibus, virisq; venerandus, satur vitæ, satur gloriæ, moriens, Sigismundum Augustum non regni magis quàm virtutum suarum hæredem reliquit. Hic, si præsens adesset, beatissime Pater, sanctissimos pedes tuos deosculatus, hac ad te oratione uteretur: Magno gaudio affectus sum, Pater sanctissime, cùm te ad Ecclesiæ gubernacula admotum,

& in

& in isto celsissimo inter mortales solio collocatum esse cognovi. Qualem enim jam dudum certa & constanti fama esse te acceperam, tali gubernatore navim Ecclesiæ in his turbulentissimis tempestatibus egere intelligebam. Quem in locum Christiana Respublica deducta sit, etsi dubitandum non est, quin tu ex ista edita ac præcelsa specula optimè videas; nos tamen, qui ab hostibus undique circumsessi sumus, certè propius intuemur. Et ab hoste immanissimo ac potentissimo invadimur, & domesticis seditionibus laboramus. Neque ulla res majores ei animos facit, quàm quòd intelligit graviori, & implacabiliori odio Christianos à Christianis, quàm Christianos à Turcis dissidere. Ita qui conjuncti ac conspirantes terrori essemus, divisi ac dissentientes ludibrio & despectui sumus. Jamq; mali vis, invitissimis, & ne quidquam renitentibus nobis, non obscurè per partes usq; adhuc integras serpit. Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium mærore senserunt, & nos, quanquã omnia probibendi causa facimus, pervincere tamen non possumus, ut nihil populis nostris vicinitate ac contagione noceatur. Hem, nunquámne his tot, tàm gravibus, tàm diuturnis calamitatibus remedium aliquod reperietur? At tu, beatissime Pater, cujus & apud Deum preces propter sanctitatem, & apud homines jussa, propter auctoritatem plurimum valent, per illam qua genus humanum complecteris charitatem, per illam curam quam Christianis omnibus & debes & præstas, per illum ipsum, cujus in terris vice fungeris JESUM CHRISTUM, succurre ac subveni communibus malis, & omnes cogitationes, omnia consilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Christianos populos & purgandos ab erroribus, & firma ac stabili concordia inter se devinciendos. Quod igitur Rex ipse per se facere pro-

pter locorum distantiam non potest, id per hunc clarissimum virum Oratorem ad te suum facit: per eum tibi gratulatur, per eum ad te omnes vires ac copias suas defert: per eum tibi & huic sanctæ Sedi obedientiam præstat, quamq; laudem à majoribus suis hæreditariam accepit excubandi assiduè pro Christianis, & quicunque hostes Christi atq; Ecclesiæ fuerint, eosdem habendi pro suis, eam se diligentissimè ut semper fecit, conservaturum, neque unquam ab eorum virtute degeneraturum esse promittit. Tibi autem, beatissime Pater, cùm omnia fausta & prospera precatur, tùm quò facilius ea, quæ à te exspectantur, perficere possis, illud à Deo votis omnibus petit, ut publico Ecclesiæ bono non minus diu Pontifex vivas, quàm te Pontificatu dignum vixisse, omnes, qui verè & incorruptè judicant, confitentur. DIXI.

De toto studiorum suorum cursu, deque Eloquentia ac cæteris disciplinis cum Jurisprudentia conjungendis.

ORATIO XV.

HABITA ROMÆ ANNO CIↃ IↃ LXVII.

NON eram nescius, cùm hanc Pandectarum interpretandarum provinciam susciperem, fore, ut multis sermonem darem: quibus mirum ac novum videretur, me, qui tot annos in hoc docendi munere ita consumpsissem, ut eos modò libros attingerem, qui, aut ad eloquentiam, aut ad Philosophiam pertinerent, mutata subitò voluntate ad tra-

tractationem Juris Civilis tàm longo intervallo redire: à quo me plerique jampridem animum omninò avocâsse, & ad mitiora studia, tanquam ad Sirenum scopulos, adhæsisse, aut quasi loti cujusdam Homericæ, ita illorum dulcedine, ac suavitate captum, hujus jam ne per somnum quidem meminisse arbitrarentur. Quibus ut satisfaciam, simulq́; vobis omnibus hujus consilii atque instituti mei rationem reddam: etsi non libenter facio, ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quædam de toto studiorum meorum cursu breviter commemorare constitui; quæ si audire ac cognoscere grave non erit, spero fore, ut gravissimi quidem & eruditissimi homines, quos hîc adesse video, factum meum non improbent: vos autem optimi & studiosissimi adolescentes, etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cùm enim, quæ præcipuè res progressus meos retardaverit, meq́; decurso jam spatio à calce ad carceres, ut dicitur, revocaverit, cognoscetis: forsitan, exemplo meo edocti, melius ipsi vestris rationibus consuletis. Ego igitur, ut primùm puer Grammaticorum & Rhetorum præceptis visus sum utcunq́; imbutus esse, leviter gustatis dialecticæ principiis; cæteris autem Philosophiæ partibus ne à limine quidem salutatis, nulla Græcæ linguæ intelligentia, nullo rerum usu, nulla antiquitatis cognitione instructus, animum ad Jus Civile appuli; & iis doctoribus, qui tùm illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Jamq́; eò processeram, ut, quæ tùm præcipuè laudes habebantur, & in argumentando satis acutus, & in respondendo non incautus, & quacunq́; de re ageretur, abundè loquax essem: & quod multis palmariũ videbatur, multarũ legum nõ intellectarũ principia uno spiritu citare, multorũ interpretũ nomina recẽsere, multos versus, multas paginas,

multas columnas, porticus etiam, ut opinor, peristylia & intercolumnia, nullo negotio, numerare quamlibet multa possem. Cùm ipse me eo nomine circumspiciebam, méque pulchrum, ac beatum putabam, tùm uno ore omnes, ut ait Comicus, omnia bona dicere, & laudare fortunas meas, qui tantula ætate tantum mihi, ut ipsi putabant, sapientiæ; ut res ipsa docuit, stultitiæ & inanium supellectilem, comparâssem. Jam omnes me mei foro & cancellis & subselliis destinabant: magnamq; in spem venerant, rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum; præsertim cùm & natura essem firmis lateribus, & voce magna, &, quod caput est, illi me quos dixi magistri, si non multùm sapere; at certè, quod apud eos pro eodem erat, multum audere, multumq; clamare docuissent. Quid verbis opus est? Inibi jam erat, ut illud vitæ genus ingrederer, cùm Deus (Deus enim fuit: neque hoc mihi ex animo excuti potest) Deus igitur effecit, ut quædam Budæi & Alciati & aliorum ejusdem notæ hominum scripta, quæ nunquam ante illud tempus adspexeram, in manus meas venirent. Quæ, cùm evolvere cœpissem, passimq; in eis multa reperirem, quæ de magistris meis nunquam audîssem: multas sententias, quas illi me ratas ac firmas esse docuissent, gravissimis argumentis convulsas ac labefactatas, multa ex Græcis Scriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita, quibus in omnibus mihi tenebræ essent: nolite quærere, quid mihi animi fuerit. Visus mihi sum de cœlo decidisse: aut in alium quendam orbem delatus esse: neque aliter affectus sum, quàm egeni & inopes homines interdum solent, qui cùm totam noctem somniarunt se divites repentè factos esse, ubi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectârunt, experrecti, omnia domi suæ obtenta telis aranearum vident.

vident. Quid facerem? ego ille paulò antè tumidus & ferox, cùm mihi derepente vultus, animus, verba cecidissent: jamq́ suffusus pudore, verecundarer inter eos versari, qui de me ita magnificè senserant, subduxi me clanculum ex illis, in quibus diu merueram, castris, & in Græciam navigavi: id est, ad Græcarum literarum & disciplinarum magistros me contuli: eademq́ opera perlustravi etiam vetus illud Latium, id est, omnes ad unum veteres linguæ Latinæ Scriptores diligenter & accuratè pervolutavi, sedulò undecunque omnia colligens, quibus mihi Jurisprudentia instructior, & ornatior fieri posse videretur. Atque in hac peregrinatione, tùm in Lycéi ambulationibus, tùm in Academiæ spaciis, sæpè me exercui: neq́ aut illius è Gargetio delicati atq́ otiosi senis hortos invisos præterii, quanquam venenorum quàm salubrium herbarum feraciores, neq́ disjectas veteris illius Pœciles, non tam Polygnoti manu, quàm Zenonis ingenio nobilitate, reliquias neglexi: Et ut magnam voluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta, aut Nili, fontes ac capita ipsa venerunt: juvit me incredibiliter, cùm apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manâssent amplissima illa Juris Civilis flumina, per quæ toto orbe sparsa atq́ diffusa, tàm multi assiduè summo homines ingenio navigarent. Intereà, ut paterfamilias, qui, mercaturæ causa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieq́ animo caram domi uxorem reliquit, sæpè de ea cogitans, sicubi aut gemmam aliquam, aut scitè tornatum annulum, aut monile baccatum, aut segmentatam vestem, aut alia mundi muliebris ornamenta conspexit: studiosè omnia comparat ac seponit, quibus eam domum reversus, muneretur: sic me per omne scriptorum genus vagantem nunquam ea

cura ac cogitatio deserebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque possem, quod, cùm ad Jurisprudentiam reverterer, ad eam expoliendam & exornandam accommodatum esset. Sciebam enim, quàm turpe haberetur, & diu manere, & inanem redire. Quod autem Homerus ait: Ulixem in illo diuturno errore crebrò spectare solitum Ithacam versus: itidem ego ad Jurisprudentiam identidem reflectebam oculos: & ab ea tàm diu abesse me, vix satis æquo animo ferebam. Quin etiam, ne me amœniores illæ disciplinæ usu quodammodo suum facerent, multa sæpenumerò faciebam usucapionis interrumpendæ gratia: quod & mea qualiacunque scripta declarant, crebris Jurisconsultorum adspersa sententiis, & quotidianæ disputationes, quibus, quoties erat occasio, aliquid ex hac disciplina petitum intexebatur, non obscurè indicabant. Nunc, cùm mihi videar non ea quidem omnia, quæ animo conceperam, perfecisse, sed usque eò tamen progressus esse, ut iis, qui Juris Civilis cognitionem ex ipsis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre possim: putavi tempus jam ipsum postulare, ut prodirem, & navatæ in hoc genere studiorum operæ, specimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potissimùm extra ordinem interpretari voluerim, causa hæc fuit. Videbam eruditissimos in schola viros, quibus docendi juris munus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui posset Jurisprudentia, non certius, aut copiosius, aut majori cum dignitate videatur explicatura sensus suos, quàm ab illis quotidiè explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quæ in hac arte, aut cogitari prudenter, aut disputari acutè, aut certò definiri ac statui possunt. Itaque, cùm in omnibus habeam, quod admirer, in nullo habeo, quod desiderem. Sed illi tamen, quod dignitati suæ, eique, quàm meritissimò obtinent,

tinent, auctoritati consentaneum sit, intelligentes, perpetuò in gravium & arduarum quæstionum tractatione versantur: exquisitam singularum vocum explicationẽ; ut humile quiddam, neque satis dignum, in quo tempus conterant, aut prætermittunt, aut modicè attingunt. Planeq́; si ad eos audiendos ii tantùm accederent, quos oporteret, id est, qui prius in Grammaticorum, Rhetorũ, Philosophorum scholis diu multumq́; exercitati essent: nihil amplius, quàm quod ipsi cumulatissimè præstant, requireretur. Nunc, quod ego me principiò fecisse dixi, ut ad jus audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo vereor, ne etiam hodie à plerisq; peccetur. Cogitavi igitur, si pro mea virili parte huic incommodo mederi studerem, neq; invidiosum id mihi, neque inutile aliis fore. Nam neq; invidiam habet ullam, quod ab aliis neglectum jaceat, id sumere: & in exercitu non tantùm Imperatorum & tribunorum ac centurionum, sed & gregariorum militum, & calonum quoque ac lixarum aliquis usus est. Neque, si gubernatorum in navi regenda præcipuum est munus, non ii quoque utiles sunt, quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor. Quanquam si id, quod res est, fateri, si recta & vera speciosis, ac fucatis anteponere, si quanti res quæq; sit, non quanti vulgò fiat, spectare volumus; multò plus est in hac pura & simplici verborum explicatione momenti, quàm plerique fortasse suspicarentur. Nam cùm verba, ut ait Aristoteles, sint eorum, quæ animo concepimus, notæ: fieri nullo modo potest, ut, qui vim verborum non percipit, eam sententiam, quæ illis verbis expressa est, assequatur. Itaq; & idem Aristoteles alibi ait, eos, qui, quid quoq; verbo propriè indicetur, non satis intelligunt, in rebus judicandis sæpenumerò falli; & apud Platonem Cratylus ex verborum intelligentia

cogni-

cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem est, qui nesciat, patrum avorumq́ nostrorum memoria, cum perversa quædam ac pestifera opinio invaluisset, nihil cultum orationis, nihil historiæ veteris notitiam ad eos, qui graves ac serias disciplinas tractarent, pertinere; Græcas verò literas etiam impedimento esse, quanta & quàm densa caligo universum propè terrarum orbem obtexerit? quantaq́ verborum neglectum, rerum ignorantia consecuta sit? Sed quid necesse est huic rei aliunde argumenta petere? Illi ipsi, quorum libros quotidie terimus, veteres Jurisconsulti in explicandis legibus, Senatusconsultis, edictis prætorum aut ædilium, constitutionibus, decretis, epistolis principum, quam, quæso viam rationemq́ tenuerunt? Nempe in patefacienda singularum vocum vi ac proprietate tam multi tamq́ assidui sunt, ut magnam industriæ suæ partem in eo consumere videantur. Quod prolatis ac productis ipsorum locis probarem, si quàm facilè, tàm necessarium esset. Antistium Labeonem Jurisconsultum nobilissimum cùm alicubi valdè commendâsset Gellius, ad postremum addit: Latinarum vocum origines rationesq́ percalluerat: eaq́ præcipuè scientia ad enodandos juris laqueos utebatur. Hos me sequentem duces, nemo, ut opinor, meritò culpaverit. Quam igitur interpretandi viam nobis Ulpianus, Paulus, Gajus, Marcellus, cæteriq́ juris Antistites præiverunt, eam sequemur, & eorum vestigiis, quantum vires nostræ ferent, insistentes, summa ope conabimur, efficere, ut neq́ prætermittamus necessaria, neq́ inutilia consectemur: & quotidie tamen aliquid minimè vulgare minimeq́ contritum adferamus. Quod ut jam nunc perspicere possitis, dum ad titulum de justitia & jure interpretandum accedo: quæso, diligenter attendite. DIXI.

Cur ad munus docendi, quò se spontè abdicaverat, revocatus sit.

ORATIO XVI.

HABITA ROMÆ PRIDIE KALEND. Mart. Anno cIↄ Iↄ LXIX.

QUOD *antiquitus à sapientissimis viris dictum est, non licere cuiquam mortalium quid facturus, aut non facturus sit, certò pronunciare: quòd in vita multa eveniunt; tùm ut ea ne facias, quæ facere decreveris: tùm ea ut facias, quæ nunquam facere constitueris: id ego & sæpè antehac in aliis, & in meipso nuper verissimum esse cognovi. Nam in hoc publicè docendi munere quinquennium jam cum aliqua hominum approbatione versatus, eo me, ut scitis, superioribus mensibus spontè abdicaveram: idq; eo animo, ut, quod ex me sæpè auditum est, nunquam me postea eandem provinciam suscepturum, nunquam eosdem labores denuò subiturum putârem. Cogitabam, satius esse desinere quàm deficere: me, sive placuissem, satis jam spectatum esse: sive displicuissem, plus satis: satius esse cum desiderio, quam cum satietate discedere: utcunque esset, tradendum quasi cursu aliis lampada, qui & laboris patientiores & doctrinæ copia instructiores, institutam hîc & inchoatam à nobis majore animo, quàm viribus Jurisprudentiæ cum eloquentia, & cum antiquitatis cognitione conjunctionem exædificarent, ad summumq; perducerent. Mihi, ad nominis mei commendationem, abundè videbatur tanti ac tàm præclari operis, aliqua saltem fundamenta jecisse, & præstando*

stando

ſtando, quod poſſem, alios qui plus poſſent, ut experiri vellent, exemplo meo excitâſſe. Jamq́; totus in eo eram, non ut me languori quidem ac deſidiæ dederem: qui ſemper ignavorum vitam mortemq́; juxta æſtimâſſem: ſed ad eas artes mecum incolendas ac celebrandas referrem, quibus uſq; à puero deditus fui: & ad mandandas literis cogitationes quaſdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certè, ut quod mihi otiũ Hippoliti Cardinalis Ferrarienſis ſtudiorum ac fortunarum mearum patroni ſumma liberalitate conceditur, ejus aliquis fructus non ad præſentes modo & eos, qui nunc ſunt, ſed & nunc ad exteros, & olim ad poſteros perveniret. In hac me cogitatione defixum, & tanquam in portis, complicatis velis, cæteriſq; armamentis omnibus compoſitis quieſcentem, veſtra, Cardinales Ampliſſimi, auctoritas expergiſci denuò, & ſubductam jam navim mutato conſilio, deducere, & vela ventis pandere coëgit. Quæ mihi res eò mirabilior viſa eſt, quòd non deerant homines & ingenioſi, & eruditi, & exercitati, qui vobis ad hoc munus obeundum ultrò ſtudium atq; operam profiterentur ſuam, quorum etiam unum à me ipſo verè atq; ex animo commendatum eſſe memini. Itaq;, ut in hiſtoriis eſt, eos, qui M. CATONEM in præturæ petitione ſuperârunt, ipſoſmet mirari ſolitos, quòd ſe tali viro populus Romanus prætuliſſet: ſic fateor, mihi mirum viſum eſſe, quid ita vobis potius libuerit, me alia jam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium acceſſione revocare: quàm in locum meum aliquem ex iis ſufficere ac ſubſtituere, qui id in beneficii loco petebant. Quod ego neq; ita me ignoro, ut mihi tribuam, ac non veſtræ potius humanitati, quàm ulli merito meo acceptum feram; & tamen non debeo eſſe, aut adverſus dignitatem meam, aut adverſus veſtra judicia improbè curioſus. Nam,

ſive

sive aliquid esse in me, cur hîc honos mihi habendus esset, judicâstis, potius eniti ac contendere debeo, ut vestram de me opinionem rebus confirmem, quam ut verbis refellam: sive, quod magis credo: vestra tantùm in eo humanitas & quædam erga me voluntatis propensio valuit, non minùs optabile, aut honorificum duco; à vobis amari, quàm magna aliqua sive eruditione, sive eloquentiâ præditum judicari. Illud quidem neq; reticere, neq; dissimulare possum, recentem istam vestræ erga me voluntatis significationem magnum mihi onus imposuisse, magnam curam & solicitudinē, magnam vigilandi, laborandi, contendendi omnes industriæ meæ nervos necessitatem attulisse. Non enim mihi tantùm elaborandum est, ut, si quam mihi existimationem superiorum annorum labores, vigiliæq; pepererunt, eam conservem ac tuear: sed multò magis, ut vestra de me judicia sustineam, & aliqua saltem ex parte respondeam illi exspectationi, quam de me, verisimile est, in multorum animis pondus auctoritatis vestræ concitavit. Quod quidem me studiosissimè constantissimeq; facturum vobis omni adseveratione confirmo, daturumq; operam, ut hæc, quæ nunc cincti ac circumfusi estis, studiosorum adolescentiū multitudo, si nulla alia re, at certè industria & assiduitate vix alium quemquam à vobis ad rationes suas accommodatiorem huic muneri præfici potuisse fateatur: Sed jam tempus esse videtur, ut specimen vobis aliquod exhibeam ejus rationis ac viæ, quam & usque adhuc in docendo tenui, &, nisi vos aliud jubeatis, deinceps perpetuò tenere decrevi. Quod dum facio, date mihi, obsecro, hanc veniam, ut avertam à vobis orationem, atque ita disseram, quasi ii tantùm adessent, quorum causa me rude jam, ut arbitrabar, donatum, in hanc arenam denuò revocandum censuistis. DIXI.

De Doctoris officio, deq; modo Jurisprudentiam docendi.

ORATIO XVII.

HABITA ROMÆ PRID. NON. NOvemb. Anno CIↃ IↃ LXIX.

MAIOREM indies fructum capio ex hoc consilio atq; instituto meo, exornandi Juris Civilis, neq; lautius modò ac nitidius, sed distinctius etiam & ad rudiorum captum accommodatius, quàm pleriq; vulgò solent, explicandi. Nam etsi satis intelligo, non tantum mihi esse vel virium vel auctoritatis, quantũ ad hoc, quod animo concepi, quodq; omnibus votis expeto; planè perficiendum requireretur: juvat tamen, tanti ac tàm præclari operis qualiacunq; fundamenta jacere experiri, si fortè alios rebus omnibus instructiores commovere, & ad eandem cogitationem suscipiendam excitare possim: efficere deniq; ut quicunq; olim de hoc meo conatu verè judicare & poterunt, & volent, quidvis mihi potius, quàm aut in deligenda rectè docendi ratione ac via judicium aut in eadem aliis commonstranda voluntatem defuisse fateantur. Quibus enim rebus ejus, qui quamcunq; artem docere instituit, officium contineri arbitror, eas ut præstarem, & alias semper & præcipuè, ex quo libros Pandectarum explicare ingressus sum, magno mihi studio elaboratum est. Ac ne quis fortè quærat, quæ tandem illa sint, in quibus & multum operæ posuisse me dico, & multum ponendum esse omnibus, qui docendi munus, ita ut oportet obire ac sustinere meditantur: exponam ea, ut potero, breviter, vobisq; potestatem faciam, ex iis,

quæ

quæ hodierno die de doctoris officio dicam, existimandi quid à me in posterum non exspectare tantùm, sed etiam exigere debeatis. Existimo igitur duobus verbis comprehendi posse munus ejus qui docet: videndum enim ei esse, quid doceat, & quomodo. Prius illud eam vim habet: curandum esse ei, primùm ut vera doceat; tum ut propria ejus artis, in qua versatur, aut certò cum eo quod agitur conjuncta & cohærentia. Modus autem docendi is est, ut perspicuè doceat: quod duabus rebus conficitur, ordine, & genere sermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato. Hæc omnia qui præstet, ut in docendo & vera tradat, & pertinentia ad eam artem quam docet, & ea ita distinguat, ut suo quidque loco digerat ac collocet, & verbis propriis, significantibus, ab eorum, qui purè ac nitidè loquuntur, consuetudine non abhorrentibus efferat, atque eloquatur, ei ego nihil omninò ad summi ac perfecti doctoris laudem deesse statuo: qui autem cum ea plenè quidem & absolutè præstare non posse se agnoscat, eò tamen quicquid habet virium confert, ut ad eas laudes quàm potest proximè accedat, dignissimum esse, cujus honestissimos conatus, & industriam ad præclara tendentem, bonorum omnium perpetuus applausus approbatioque comitetur. In his omnibus variè peccatum esse video à multis eorum, qui quadringentos ferè ab hinc annos jus civile tractarunt: quorum etiam nonnulli tanto apud multos in pretio sunt, ut, quasi Atlantis humeris cœlum, ita eorum auctoritate hujus artis dignitas sustineri putetur. Nam & multa sæpe pro veris falsa docuerunt: & referserunt libros suos alienissimis quæstionibus: & sine ullo ordine omnia tradiderunt: & cùm Latinè loqui nescirent, novum quoddam & monstrosum sibi confinxerunt loquendi genus, ut si veteres illi Pauli, & Ulpiani, &

Papiniani & cæteri juris antistites reviviscant, multis interpretibus eis opus futurum sit, ad eos qui scripta sua interpretati sunt intelligendos. At cur falsa quidem pro veris tradiderint, non negaverim alias quoque fuisse caussas: duas tamen præcipuas fuisse arbitror: ignorationem antiquitatis, & perversum quoddam studium contradicendi. Etenim cum tota Reipublicæ atque imperii Romani facies ita versa atque immutata esset, ut nullum retineret veteris formæ vestigium, aliæ consuetudines essent, aliæ leges, alia religio, alii magistratus, alia judicia: exstincto autem lumine Latinarum & Græcarum literarum, omnia densissimis ignorantiæ tenebris sepulta atque obruta tenerentur, fieri nullo modo potuit, quin homines ejus Reipublicæ ignari, cujus leges & jura tractabant, tanquam in illuni nocte sine lumine errantes, sæpè offenderent, sæpe laberentur, sæpe quovis potius, quàm quo instituerunt; pervenirent. Ad quod incommodum cùm aliud accessisset, ex prava quadam ambitione, quæ multorum ex illis animos occuparat, ut indecorum putarent, cuiquam assentiri, ac tum demum sibi pulchri ac beati viderentur, si superiorum placita labefactare ac subvertere; ipsi autem aliquid, quod ante se nemo dixisset, adferre potuissent: quasi clavum clavo, sic opinionem opinione trudentes, eò tandem rem perduxerunt, ut, cum receptum sit, in rebus judicandis communem interpretum sententiam sequendam esse, sæpenumero, quæ in plures probata sit, in tanta discrepantia ac varietate dubitetur. Scitum autem est, quod ait Plato, semper inter se consentire eos, qui aliquid sciunt. Nam neque sciri potest nisi quod verum est: neque in quaque re verum esse amplius uno potest. Jam, quod secundo loco posui, multas sæpe ab eis inculcatas quæstiones, neque juris civilis proprias, neque ad id quod in manibus

bus erat, ullo modo pertinentes, id quin verum sit, dubium nemini unquam futurum est, qui eorum scripta vel per transennam, ut dici solet, adspexerit. Nisi fortè quærere, quæ sit potestas, ablativi, ut loquuntur, absoluti, aut gerundii, aut relativi, QUI, QUÆ, QUOD, & similia, quæ vel referre piget, Grammaticorum non est potius quàm Jurisconsultorum: aut quæ sit ratio definiendi, quid intersit inter definitionem & notationem vocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non Dialectici potiùs, quàm juris civilis professores, docere debent: aut denique innumerabilia, quæ eorum commentarios legentibus passim occurrunt, non melius & verius ab iis artificibus, quorum propria sunt, explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem semper sapientissimus quisque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex veteribus Philosophis, ut summum ac supremum hujus universitatis parentem atque opificem Deum dicerent in orbe condendo nihil aliud præstitisse, quam quod confusas & permistas inter se rudis materiæ partes discrevisset, certoq́ ordine suis quamque in sedibus collocasset. Impia opinio, fateor. Omnia enim non tantùm digessit ac disposuit, sed ex nihilo effecit ac procreavit Deus. Sed tamen ex eo intelligi potest, quæ illorum de ordine opinio fuerit, quantamque vim in eo inesse crediderint: cùm à quo nihil amplius quàm confusas mundi partes in ordinem adductas esse dicebant, eum tamen ipsi quoque cum cæteris verissimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum vocarent. Exstat præclara sententia apud Xenophontem in Oeconomico, nihil esse aut pulchrius, aut ad usum commodius quàm ordinem: nihil contrà aut adspectu fœdius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat,

quàm confusionem ac perturbationem. At nostri illi cùm dialecticen aut non didicissent, aut ita didicissent, ut non didicisse exstaret: quibus, quæso, modis omnia miscuerunt? qualem nobis, cujusq; generis præceptorum farraginem reliquerunt? Ut si quis rusticus hordeum, triticum, viciam, legumina in unum acervum conferat, non illius acervum commentariis existimem perturbatiorem fore. Mihi quidem, cùm in eos inspicio, sæpissimè Ovidiana illa de Chao in mentem veniunt:

Quaq; erat & tellus, illic & pontus, & aër.

Non aliter enim apud hos, ubi verbi caussa, de auctoritate magistratuum agitur, dicetur etiam aliquid de testamentis, ubi de emptione & venditione disseritur, aliquid de pœnis, aut de auctoritate tutorum inseretur: nihil est denique quod certam sedem ac domicilium habeat: nihil quod non alienissimo æquè facilè ac suo loco pertractatum reperiatur. Inde illæ crebræ ex uno in alium locum rejectiones: cùm te, quod hic agendum ac tractandum erat, id jubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, nunquam, nisi admonitus, divinare potuisses. Prorsus ut si quis paterfamilias vestem non in vestiario, sed in arca panaria conderet: panem ex puteo hauriret, pisces in nemore, lepores in piscina inclusos haberet. Apud Aristotelem primo Physicorum recensetur opinio veterum quorundam, in quibus fuit & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet inesse dicebant: idq; exprimebant hemistichio quodam, ut opinor, Empedoclis, πᾶν ἐν παντὶ μέμικται. Hoc an in Physicis verè dicatur, viderint, qui illa tractant: in talium certè interpretum commentariis verissimè dici potest. Atq; hoc sunt etiam, qui eos de industria fecisse dicant, ut artem juris obscuriorem, ac difficiliorem cognitu redderent, & ad cæteros labores illum quoque adderent, quo excarnificarent

discen-

discentium ingenia, pervolutandi sæpè illas ingentes librorum moles, & omnia alieno loco potius quærendi quàm suo. Quod si verum est, (nam ego quidem aliam potius fuisse causam suspicor, neq; ita de eis malè sentio, ut, cùm melius possent, noluisse credam) sed tamen si ita est, non obscurum est, quàm eis pro tam sancto atq; honesto proposito gratiam debeamus. Ultimus locus erat de genere dicendi, quo dixi eos, quidquid docent, uti debere nitido, perspicuo, usitato, tali denique, ut sine ullis salebris, sive ulla asperitate influat in aures animosq; discentium, eisq; se non adscita fucisq; ac pigmentis quæsita, sed naturali pulchritudine ac suavitate commendet. A quo ii, quos dico, quàm longè omnes abfuerint, quis non videt? Et sunt tamen qui eos defendant: ut nulla est tam mala caussa quæ patronos non inveniat: dicuntq; eloquentiam in eo qui jus docet non requiri: satis esse si artem suam teneat: ejus præcepta dum tradat, quibus ea verba pronunciet, nihil interesse. Citant etiam in eam rem verba quædam Ciceronis, quibus ait, se in Philosopho eloquentiam, si adferat, non aspernari: si careat, non admodum requirere: Nimiùm delicatos esse, qui in tanta præclarissimarum rerum copia etiam verborũ concinnitatẽ requirant: & perinde facere, ac si optimos & saluberrimos cibos fastidirẽt, nisi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum præterea facilius intelligi ac percipi, quæ qualibuscunq; verbis sine delectu efferuntur, quàm si quis in eisdem pura ac Latina oratione exprimendis elaboraret. Postremò, usu hoc jam & experientia compertum esse, quibus verborum cura est, eos exsuccos ferè, & aridos, & exsangues, & grammaticos potius aut ludimagistros, quam veros & solidos jurisconsultos evadere: cùm contrà, qui magno & forti animo contempserunt sermonis delitias, & illud horri-

dum, incomptum, agreste, rusticanum dicendi genus adamarunt, ii demum juris ac legum cognitione impleant pectus; in consultationibus, in foris, in subselliis regnent, in omnium majoris momenti controversiarum disceptatione ac dijudicatione dominētur. Quibus ut respondeam, primùm dico, non existimare me eloquentiam, neque ad jus neq; ad ullam omninò artem tractandam, necessariò requiri: ne ad illam quidem ipsam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cùm ipsi eloquentes non essent, optimos tamen aliis ad eloquentiā duces ac magistros fuisse: qualem in Græcia Hermogenem, in hac urbe Quintilianum fuisse ajunt. Et Aristoteles, si se ad dicendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiæ præcepta nemo unquam meliùs, aut perfectiùs tradidit. Munditiam quidem sermonis non in artibus modo docendis, sed etiam in congressibus & in familiari colloquio ab omnibus ingenuis & paulò liberaliùs institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. Fictilibus æquo animo cœnare possum: præsertim si epulæ sint, ut ais, exquisitæ: sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam potiùs quàm vomitum concitent. An tu convivatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in vasis cœno ac luto conspurcatis apponat? Nam quod ajunt, facilius intelligi quæ ita dicuntur: credo equidem hoc inter ipsos verum esse. Balbi enim balbos, ut est in proverbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adolescentes, in Ciceronis, Cæsaris, Plauti, Terentii & similium libris exercitati: & Latinæ linguæ intelligentes, novos sibi de verborum significatione commentarios conquirant oportet: cùm accessuri sunt ad illas mixobarbaras cantiones. Neq; enim una saltem lingua est, qua loquuntur, sed deterrimus quidam cinnus

nus ex fœdissima barbararum, peregrinarum, inauditarum vocum colluvione, olens, ut servus ille Plautinus ait, allium, hircum, haram, suem, canem, capram, commistam: ut quemadmodum odor, qui ex Averno afflabatur, supervolantes aves necare solitus dicitur, ita illud pus, illa sanies, illud virus optima quæque ingenia exanimet. Ego quidem certè multos novi optimos adolescentes & acutissimo ingenio præditos, qui cum in aliis disciplinis exercitati, ad artem se juris accingerent, talium magistrorum incondita voce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem:

Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusq́ue repentè refugit.

Quod autem quasi firmamentum defensionis suæ ponunt, non posse quemquam magnum jurisconsultum evadere, cui ulla faciendæ ac poliendæ orationis cura sit, prò Deum immortalem, etiámne hoc tam erudito seculo, in hac tanta luce ac splendore disciplinarum omnium cuiquam se persuasuros putant? Quemquamne ex illo suo grege inquinatè ac contaminatè balbutientium potiùs, quàm loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hoc omitto: ad id, quod institueram redeo. Dixi quatuor esse, quæ, qui jus docent, præstare debeant, ut vera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum, Id qui non præstarent, culpavi. Dicet aliquis: Quid? tu te igitur ea præstiturum esse profiteris? Non ausim tantum de me, aut mihi, aut vobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, neque planè imparatum esse me ab iis, quæ ad id efficiendum necessaria sunt, & ut aliquid olim præstitisse dicar, summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Die crastino conabor viam

vobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de pactis agatur hoc loco: tùm quid sit pactum, quæ pactorum divisiones: qui quibus pacisci possint: quiq; sint pactorum effectus. Hæc crastinæ disputationis capita futura sunt, Inde ad ea jurisconsultorum veterum fragmenta, quæ in hunc titulum relata sunt, sigillatim interpretanda veniemus. DIXI.

De auctoritate & officio Judicum.

ORATIO XIIX.

HABITA ROMÆ POSTRIDIE NOvemb. Anno cIↃ IↃ LXXI.

CONSTITUERAM hodie, nullâ, ut Gajus noster loquitur, præfatione factâ, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere institui accedere: idq; & vobis utilius, & mihi convenientius fore arbitrabar: nisi me amici quidam, quorum & judicio, & auctoritati plurimum tribuo, de fixa jam statutaq; sententia deductum, sibi potiùs quàm mihi, hac in re morem gerere coëgissent. Neq; tamen eis planè adsensus sum: sed, ut Homericus Juppiter, partem ejus quod petebant concessi, partem negavi. Nam quod contendebant, ne statim in ea, quæ hujus artis propria sunt, ingrederer, sed anniversarii laboris quasi vestibulum populari aliqua & magis ad omnium sensus accommodata disputatione exornarem, in eo non gravatè ipsorum voluntati acquievi: quod auctores erant, ut aliquod mihi undecunque argumentum sumerem, quamlibet remotum & alienum ab eo quod ageretur, populare modò, & plausibile, & in quo ostentare

vim

vim ac copiam dicendi liberet, id ut ipsos à me obtinere finerem, ipse à me non potui obtinere. Vix ista faciebam adolescens, cùm & omnes vias perveniendi ad aliquam eloquentiæ famam studiosè conquirerem, & iis in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis hæc non ferri modò, sed & requiri solent. Hac verò ætate, & hac qualicunque hominum opinione de me, & suscepto munere, quod ab omni vanitate longissimè abesse debet: si puerorum aut sophistarum in morem de comenda ac pingenda oratione solicitus sim, & sine ulla necessitate eas mihi ad dicendum materias deligam, in quibus bellè ac commodè aliquid dicere posse videar, ineptis fortasse gratum faciam; quos semper fucata & inania omnia, magis quàm vera & solida delectant: gravium certè ac cordatorum hominum non effugiam justam ac meritam reprehensionem. Obsequamur igitur amicorum petitioni: sed ita, ut ne obliviscamur, quid deceat. Explicaturus sum eam partem Digestorum, in qua de judiciis differitur. Sed prius dicam nonnulla de ipso munere judicandi, quantum in eo sit auctoritatis, quantum ponderis & momenti ad totius Reipublicæ felicitatem: tùm, qualem esse eum oporteat, qui ei muneri rectè, & pro dignitate præfuturus sit: quæ in judicando servanda, quæque fugienda videantur: quæ omnia à nostris quidem partim modicè attinguntur, partim ut certa & indubitata ponuntur: à Philosophis autem, unde nostra fluxerunt, accuratè ac copiosè pertractari solent. Dicam autem non oratorio more, sed hoc nostro scholastico, & umbratili, & sedato, non ad permovendos animos, sed ad docendos, non ad faciendos clamores, sed ad silentium potiùs & attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res consecuturum esse confido, ut & amicorum petitioni, si minus plenè, ac certè aliqua ex parte satisfiat:

fiat: & hoc quamvis ex alia arte accersitum disputationum mearum caput cum cætero corpore satis aptè ac concinnè cohærere videatur. Tanta igitur est, ut hinc potissimum exordiar, in omni civitate eorum, qui judiciis præsunt, auctoritas, ut ex eis potissimùm Reipublicæ felicitas aut infelicitas pendeat. Etenim verè dixerunt veteres, legem esse animam civitatis, & perinde felicem, aut infelicem evadere unamquamque civitatem, ut bonis malisvé legibus temperata est. Utor hîc legis nomine magis ad populi consuetudinem, quàm ad veritatem: scio enim, si qua mala lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam esse. Sed si tantum positum est in legibus: legum autem ipsarum nullus est usus, nisi sint, qui eas consequantur ac custodiant: & legum ministri ac custodes magistratus, unde eos nomophylacas Plato vocat: magistratuum porrò præcipua vis in exercendis judiciis cernitur: constare opinor, qualia in civitate judicia sint, talem esse totius civitatis statum. Imò verò ea prima fuit antiquissimis temporibus caussa congregandarum civitatum: ut essent, qui vim coërcerent, tenuiores à potentiorum injuriis defenderent, suum cuique tribuerent, juris æquabilitatem inter omnes proportione tuerentur. Hanc originem creandorum regum fuisse; quod vetustissimum in terris imperii nomen est, Herodotus, & ab eo mutuatus Cicero tradunt. Itaque reges ipsi antiquitus judicabant, ut Minos, cujus singularis justitia judicem cum veterum opinione, etiam apud inferos fecit: ut Tenes cultus apud Tenedios pro Deo: quem cum securi insulam ex se dictam obambulare solitum tradunt: eoque percutere, quos caussa discussa, injuriam fecisse cognôsset. Ut Philippus Macedo, quem etiam patienter tulisse accepimus; objurgatum ab anicula: cui audiendæ sibi esse otium negaverat: cum illa retulisset, ne regnaret

igitur,

igitur, si audiendis ac dijudicandis caussis vacare nollet. Et perdiu, qui Hebræorum populo summo cum imperio præerant, non reges, sed Judices vocabantur: ut intelligamus nihil esse tàm regium quàm judicare. Sive enim privata judicia inspiciamus: verè ait Cicero, omnes omniũ pecunias positas esse in potestate eorum qui judicant: sive publica, omnium civium non fortunæ modò, sed dignitas, existimatio, salus eorum, qui judicia publica exercent, fidei, religioniq́ commissa est. Sapientissimus homo Democritus duabus rebus Rempublicam contineri dicebat, pœnâ & præmio: earum autem rerum utraq; in eorum manu est, qui munus sustinent judicandi. Magna igitur adhibenda cautio est in judicibus deligendis: eorumq; & singularũ quædam prudentia, & spectata probitas esse debet, ne si, aut errore ducti, aut cupiditate abrepti, permißâ sibi potestate, secus quàm decet, utantur, ipsa civitatis fundamenta subvertant. Ac veteres quidẽ illi paucissimis verbis judicis officium concludebant: cùm ita dicerent, legem esse mutum judicem, judicem a. legem loquentem. A bono n. judice ita prorsus omnia judicari oportet, ut lex ipsa, si loqui posset, judicaret: atq; ita legem & judicem inter se conspirare, ut sit lex quasi anima judicis; judex, quasi vox legis. Et, quemadmodum Aristoteles ait, legem esse mentem cupiditatis expertem, ita optandum esset, ut ejusmodi judices reperirentur, qui, omni cupiditate spoliati, mente tantùm ac ratione disceptandis controversiis uterentur. Sed talia optare licet, sperare non licet. Nimis enim verum est, quod in quodam cantico posuit SIMONIDES, *perdifficile reperiri hominem* τετράγωνον ἄνευ ψόγου. *Huic incommodo sapientissimi quique veterum quæcunque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles censuit, in benè instituta civitate, omnia, quoad ejus fieri posset,*

legi-

legibus comprehendenda: quàm paucissima autem in potestate atq; arbitrio judicum relinquenda. Cujus rei tres ab eo sanè graves caussæ adferuntur. Una, quòd multò major numerus necessarius est judicum, quàm eorum qui leges ferant. Facilius autem est paucos bonos & prudentes viros reperire, quàm multos. Altera, quòd longius tempus datur legem aliquam laturis, quàm de certo aliquo negotio ac controversia cognituris. In majori autem temporis diuturnitate major est penitus pervidendi veri facultas. Tertia, quæ omnium potentissima est, quòd leges & in futurum prospiciunt, & universè ac generatim feruntur, ut neque gratiæ, neq; odio locus esse possit. At judicia & de præsentibus negotiis, & de certis personis exercentur; ut & gratia, & odio, & invidia, & miseratione, & ratione proprii alicujus commodi, aut incommodi, facillimè abduci à vero judicis animus queat. In judicibus autem deligendis illud præcipuè observandum est, ut boni viri eligantur; in quo veteres ita diligentes fuerunt, ut sæpe in libris nostris viri boni nomine non alius quàm judex intelligatur. Et Horatius narrat patrem suum, cùm sibi virtutis & officii præcepta traderet, laudandarum actionum exempla ex judicibus potissimùm sumere solitum esse. Sic me, inquit:

Formabat puerum dictis: & sive jubebat,
Ut facerem quid: habes auctorem, quo facias hoc:
Unum ex judicibus selectis objiciebat.

Et alibi cùm viri boni quasdam quasi notas enumerando percenseret, hanc inter præcipuas ponit;

Quo multæ, magnæq; secantur judice lites.

Ac videte quantoperè veteres illi Romani, eos, qui res judicabant, ab omni improbitatis suspicione puros esse voluerint. Notationi atq; animadversioni censoriæ non tri-

tribuebant auctoritatem rei judicatæ: neque si quis à censoribus senatu motus esset: propterea ei aditum ad honores denegabant. Quinimò quosdam à censoribus senatu ejectos, ipsos posteà censores fuisse legimus. Sed tamen, ut omnis etiam levissima suspicio abesset à judicum moribus, lege Julia repetundarum qui senatu moti essent judices non poterant dari. Ætas etiam in judicibus consideranda est: neq; enim idonei sunt adolescentes ad tantum munus sustinendum. Cujus rei tres ferè caussæ adferri solent. Una, quòd de moribus adolescentum nihil adhuc certò sciri potest. Mutantur enim, ut ait Horatius, in horas. Et improbum quidem esse aliquem ut agnoscas, vel unus dies sufficit, ut ait Theognis: at diu vixerit oportet, de cujus probitate certum judicium fiat. Altera, quod in juvenibus magnæ & vehementes sunt animi commotiones, quas illi sæpius, quàm rationem sequuntur. Postrema, quod longus rerum usus in judice requiritur, qui cadere in adolescentem non potest, οὐ νέον, ait Plato libro tertio de Republica, ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neq; verò quilibet senex ad judicandum aptus est. Non enim ut prudentia necessariò ætatem requirit: ita ætas necessariò prudentiam adfert. Sed is demum, cui anteactæ vitæ cursus & integritatis, & prudentiæ opinionem comparavit. Observabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhausti homines facilè ad judicandum admitterentur. Cùm enim plerīq; à Theognidis sententia non abhorreant, & paupertatem omni ratione fugiendam putent, verendum videbatur, ne sæpe tales judices non tàm rationem muneris sui, quàm magnitudinem munerum alienorum considerarent: neve libentiùs in nummorum, quàm in argumentorum, quæ utrimq; adferrentur ponderibus expendendis occuparentur; &, utrius gravior esset

manus,

manus, ejus caussam quoque meliorem videri pronunciarent. Atque ob eam caussam judices non tantùm ex moribus & ex ætate, sed etiam ex censu legebãtur: quod Romanis alicubi objicit Tertullianus: Cumq; jurisjurandi religio maximum & sanctissimum fidei vinculum meritò apud omnes existimetur, judicaturi prius jurabant, se ex legum præscripto judicaturos: cujus rei frequens apud Demosthenem, & alios mentio est. Ne verò legum verbis callidè, & subdolè interpretandis ab earum sententia & voluntate discederent, adderent, τῆ γνώμη τῆ δικαιοτάτῃ, *ut apud Demosthenem, aut quod idem valet,* τῆ ἀρίστῃ, *ut apud Aristotelem in Rhetoricis, & apud Julium Pollucem in libro octavo relatum est: quo significabant, se ita leges interpretaturos, ut rationi & æquitati maximè consentaneum videretur. Quin etiam, ut majore divini numinis metu perfunderentur, judicabant in loco sacro. Quamvis enim Deus omnibus locis præsens est, ejusq; ut ait Aratus, omnia plena sunt: in consecratis tamen locis magis omnes nescio, quo modo illius præsentia commovemur. Atq; hanc consuetudinem antiquissimam fuisse, Homerus ostendit: qui judices in Achillis clypeo sculptos & senes fuisse ait, & in sedilibus lapideis sacro in loco consedisse.* οἱ δὲ γέροντες, *inquit,* εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις, ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ. *Summa autem in eo adhibenda diligentia est, ut tollantur omnes occasiones, quæ possunt efficere aliquem animi motum, quo judex abducatur à vero. Nam quod de amore ait Theocritus, pulchra ei videri, quæ pulchra non sunt, idem absolutè de toto talium commotionũ genere dici potest: prout quisq; affectus est, ita res ei alias atq; alias videri. Arquatis, ait Varro, & veternosis omnia lutea videntur: febricitantibus amara, quæ dulcia: aliter omnibus de rebus ebrii, aliter sobrii, judicant. Idem putandum est evenire*

iis omnibus, quorum animus aut amore, aut odio, aut ira, aut invidentia, aut denique aliquo πάθει occupatus est. Docent Philosophi, si sensus de rebus sibi objectis verè judicaturus sit, oportere ipsum sentiendi instrumentum, quod illi αἰσθητήριον vocant, ἄποιον, id est, omni qualitate, earum saltem, de quibus judicandum est, vacuum esse. Sic & judicis animum in sola veritate defixum ab omni perturbatione purum ac liberum esse oportet. Malè verum examinat omnis corruptus judex, ait Horatius. Quoniam ergò nemo, ut omnia moliatur, exsuere ac deponere insitum atque ingeneratum omnibus sui amorem potest: ideò veteres neminem rei suæ idoneum judicem esse voluerunt: quod & apud juris nostri auctores sæpè legitur: & ante eos ab Aristotele, & in Ethicis, & in Politicis dictum erat. Nec de filii quidem negotio idoneus judex est pater. Amat enim eum ut partem sui. Et quamvis reperiuntur patres quidam, qui de filiis severissimè judicârunt, ut in externa historia Zeleucus: in Romana Brutus, Manlius, alii: usitatius tamen est, patres in filiorum peccatis connivere. Sed hac de re alio loco plura dicentur. Corrumpuntur judices etiam donis: & ea causa fuit, cur iis legibus, quæ de pecuniis repetundis latæ sunt, punirentur, qui ob rem judicandam pecuniam accepissent. Narrat Plutarchus, Thebis olim positas in publico fuisse judicum statuas, easque sine manibus: quod indicio esset, nihil eos à quoquam accipere debere: ejus autem, qui judicio præsideret, etiam sine oculis: quod ipso personarum adspectu judices interdum à recto abduci arbitrarentur. Antonius certè apud Ciceronem gloriatur, M. Aquillium, in manifesto repetundarum crimine, hoc potissimùm à se artificio liberatum, cùm eum mæstum ac sordidatum produxisset, tunicamque ejus à pectore discidisset, & cicatrices adversorū vulnerum,

quæ

quæ ille pro Republica acceperat, ostendisset. Ita judices, quem absentem forte damnâssent, eum, adspectu ipsius commoti, liberârunt. Eodem artificio multis ante annis usus erat Hyperides, qui, ut narrat Athenæus, cùm Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atque ita teneretur, ut argumentis purgari non posset: cùm multa pro ea dixisset, ad postremum statuit eam in conspectu judicum, & pectus ejus papillasq; nudavit: qui adspectus tantum potuit, ut, quam omnium sententiis damnatum iri opinio erat, omnium suffragiis absoluta discesserit. Ex quo institutum est, ut Ariopagitæ noctu judicarent. Cujus rei præter cæteros auctor est Lucianus. Sed & quò judicia integriora & incorruptiora essent, nomina ipsa eorum, de quibus ageretur, in Ariopago recitari solita, quidam tradiderunt. Ut, nulla prorsus personarum ratione habita, de rebus tantùm ipsis judicaretur. Multum etiam in judiciis pervertendis potest eloquentia: neque prorsus mentiebantur veteres illi magistri, qui se docere profitebantur, quo modo causa inferior, dicendo superior fieri posset. Cui enim nota sunt verba Ciceronis in causa Cluentiana, objectas à se judicibus tenebris gloriantis? ideoq; rectum erat illud eorundem Ariopagitarum institutum, apud quos Oratores præconis voce nihil verborum extra rem facere, & neq; Procemiis uti, neq; Epilogis jubebantur. Sapienter quoq; Anastasius & alii posteriores Imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriæ suæ sine speciali jussu principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, unumquemq; necessariò in patria sua multis cogitationibus, adfinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri: iisq; omnibus rebus judiciorum religionem ac severitatem impediri. Eodem pertinebant permissæ antiquo more alternæ judicum

reje-

rejectiones; ut è judiciis omnis omninò suspicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminem, ait Cicero pro Cluentio, voluerunt majores nostri non modò de existimatione cujusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima, esse judicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Expediret etiam in eos judices, qui se corrumpi sivissent, gravissimas pœnas constitui: ut fecisse Cambysen ait Herodotus, qui (utinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo) supra injusti judicis corium in lora dissectum, ejus filium ac successorem sedere jussit: ut eum à paternæ improbitatis imitatione, paterni supplicii memoria revocaret. Omninò autem judicibus tria in animo perpetuò habenda esse arbitror. Unum, ut cogitent, quemadmodum ipsi de aliis judicant, ita de se non alios tantùm homines, sed ipsum DEUM *judicaturum. Alterum, ne prius sententiam ferant, quàm diligentissimè utriusq; partis jura cognoverint. Meritò laudatur à Platone illud Hesiodi,* μὴ δὲ δίκην δικάσῃς πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσῃς. *Et elegans est illud Philippi, ut opinor, Macedonis, qui cum altera aure occlusa accusatorem audiret, interrogatus, cur id faceret, dixit, se eam servare integram reo. Postremum illud est, debere quidem judicem, planè medium esse: ideò enim* μεσίται, *ut ait Aristoteles, vocantur: Sed tamen, si in alterutram partem inclinandum sit, ut Circe dicebat, minus periculi esse, si navis ad Scyllam potius paulũ inclinaret, quàm si ad Charybdim; ita in hominibus puniendis minus mali esse in clementia ac lenitate, quàm in sævitia, & acerbitate. Nam etsi laudata est apud veteres prætoris cujusdam severitas, cujus tribunal scopulum reorum vocabant, multò tamen majorẽ laudẽ haberet illa vox Neronis, si ex animo prolata esset, aut si ipse in eadem mansuetudine perstitisset,*

qui subscripturus sententiæ capitis in quendam; Utinam, inquit, nunquam didicissem literas. Et M. Antonini illud præcipuè commendatur, quod pœnas legibus definitas semper usque ad aliquem modum mitigabat. Pleni sunt libri nostri talium sententiarum: Benignius interpretandæ sunt leges, quò voluntas earum conservetur. Et, interpretatione molliendæ sunt pœnæ potius, quàm exasperandæ. Non possum hoc loco præterire dictum quoddam vetustissimi Oratoris Antiphontis: εἰ δέοι τι ἁμαρτεῖν, τὸ ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον, ἢ τὸ ἀδίκως ἀπολέσαι. τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημά ἐστι. τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι, ἀσέβημα. *Cujus sententiæ similem quandam ex libris nostris suo loco proferemus. Dixi de auctoritate & officio judicum, non quæcunque poteram: neque enim id aut res postulabat, aut tempus patiebatur: sed ea tamen, quæ dixi, neque aliena, neque inutilia fuisse confido. Quid præstiterim, vos ipsi judices eritis. Si quis erit, qui me contendat debuisse statim ad ea, quæ Juris Civilis propria erant, accedere: ab eo peto, ne mihi veniam neget, quòd ego amicis rem non magni momenti petentibus negare non potuerim: néve sit ita difficilis creditor, ut in crastinum exspectare nolit, cùm præsertim ipsi Jurisconsulti sub eo, quem explicaturi sumus, titulo tradant, in mora modici temporis non magnum damnum inesse censeri.* DIXI.

ORA-

ORATIO XIX.

MANDATU S. P. Q. R. HABITA IN ÆDE SACRA B. MARIÆ VIRGINIS.

QVÆ EST IN CAPITOLIO, in reditu ad urbem *M. ANTONII COLUMNÆ POST TURCAS NAVALI PRÆlio victos.*

IDIBUS DECEMBR. ANNO ↀ Iↄ LXXI.

SI ULLA POST HOMINUM MEMORIAM *parta victoria est, in qua & admirabilis se divini numinis potentia ostenderit; & quid fortium virorum virtus, quid singularis auctorum prudentia valeat, cognitum ac declaratum sit: in hac certè, quam superioribus diebus Imperatores ac milites nostri ex immanissimo ac deterrimo Christiani nominis hoste retulerunt, ita hæc omnia patefacta sunt, ut nunquam majoribus, aut illustrioribus argumentis, aut illustrata esse, aut in posterum illustrari posse videantur. Quare & immortali ac præpotenti Deo, hujus tanti boni, ut aliorum omnium, auctori, gratiæ, quantas maximas animus noster capit, agendæ sunt; & fortissimis, ac clarissimis viris, qui periculum à nobis omnibus vitæ suæ periculo depulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter corporibus suis occluserunt, qui pestem ac perniciem, quam illi nobis machinabantur,*

bantur, in ipsorum capita converterunt, quin illorum temeritatem consilio, furorem fortitudine, audaciam virtute superârunt, novi atque inusitati honores pro nova ipsorum atque inusitata virtute tribuendi. Quod enim tantum ac tàm singulare honoris genus reperiri, ac excogitari potest, quod non & aliis, qui egregiam in hoc bello Reipublicæ Christianæ operam navârunt, & tuæ inprimis, M. ANTONI COLUMNA, *virtuti rebusq́; gestis, & ab aliis* CHRISTIANIS *populis, & præcipuè à populo Romano debeatur? Cujus universi quod sit erga te studium, quæ voluntas, neque tibi unquam aut dubium aut obscurum fuit; & tamen nuper apertissimè cognoscere potuisti, cùm, tuo in urbem ingressu, tantus ad te omnium ætatum atque ordinum concursus factus est, tanta effusa omnis generis multitudo, ut ipsi septem colles, ipsa urbis mœnia, si natura pateretur, sedibus suis relictis, obviam tibi prodire cupere viderentur. Quacunque incesseras, faustis acclamationibus omnia personabant: omnes redundantem & foràs erumpere gestientem lætitiam ore, oculis, manibus indicabant: omnium in te uno figebatur obtutus: omnes te, non ut unum ex principibus civitatis, sed ut firmissimam ac solidissimam Romani nominis ac dignitatis columnam intuebantur. Cœlum ipsum manifestò favit honori tuo: cùm quod aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, ingressuro te, ita derepente nitere cœpit, ut illa subita serenitas facilè omnibus indicârit, honores, qui tibi haberentur, etiam cœlestium judicio comprobari. Nunc quoque, quanta hoc augustissimum templum frequentia hominum compleverit, vides: qui omnes eo animo huc convenerunt, ut* CHRISTO JESU VICTORI ET VICTORIARUM DATORI, UT BEATISSIMÆ VIRGINI, UT CÆTERIS COELITIBUS, QVORUM AUXILIO HANC

VI-

VICTORIAM SINE ULLA DUBITATIONE ACCEPTAM FERRE DEBEMUS, *tùm propter fusos ac fugatos hostes, tùm propter te salvum ac sospitem in patriam reductum, ritè, ac piè, ut debent, gratias agant. Beatum, te, M. ANTONI, propter cujus & abeuntis periculum, & redeuntis salutem, templa complentur. Meminimus omnes, superioribus mensibus, te ad bellum profecto, quæ totâ urbe fuerit trepidatio, quæ sollicitudo, qui pavor. Quamvis enim & duces delecti erant fortissimi ac sapientissimi, & ex toto propemodum orbe Christiano flos ipse nobilitatis convenerat, & præcipua Italiæ atque hujus urbis ornamenta ac columina in exercitu versabantur: tamen eò magis metuebantur varii bellorum & ancipites casus; quod, si quid aut propter vim tempestatum, aut propter hostilium copiarum magnitudinem, aut quo alio eventu gravius accidisset: nulla reliqua spes erat, ullum amplius ætate nostra talem exercitum posse denuò comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quædam latronum multitudo, nostro sanguine cruenta, nostris spoliis onusta: qui & semper aliâs suopte ingenio feroces, & tùm maximè propter recentes victorias spe atque animis inflati, tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, ut classem quidem nostram à se spiritu ipso difflatum iri; eâ verò disjectâ, quasi janua quadam effracta ac revulsa, omnes sibi Christianorum portus, omnes insulas, omnem oram maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem nostrum, quòd anno superiori eas Deus alienatæ à nobis, propter peccata nostra, voluntatis suæ significationes dederat, ut non injuria trepidaremus, ne ille meritò nobis iratus, per hostes nominis sui à populo suo pœnas repetere decrevisset. Sed ô cæca hominum judicia. O abstrusa & recondita Dei consilia.*

O bonitatem ac clementiam ipsius perpetuò prædicandam. Verè Dominus est, qui vulnerat & medetur: percutit & manus ejus sanabunt: qui mortificat & vivificat, qui deducit ad inferos, & reducit: Pro paterna sua misericordia, castigans castigavit nos, sed morti non tradidit nos. Respexit ad lachrymas, ad jejunia, ad eleemosynas, ad preces Ecclesiæ suæ, ad quæ omnia PIUS V. ET NOMINE ET RE SANCTISSIMUS PONTIFEX; toto illo tempore, alios omnes, & præcepto & exemplo suo incitabat. En senex sanctissime, & veterum illorum Pontificum simillime, scelerum ultor, justitiæ cultor, veteris disciplinæ restitutor, cui bono publico, his miseris ac turbulentis temporibus, Ecclesiam suam gubernandam commisit Deus: hic est fructus lachrymarum atque obsecrationum tuarum: tui fletus pepererunt nobis hoc gaudium; tua quotidiana sacrificia hanc nobis à Deo victoriam impetrârunt. Metis exsultans, quod lachrymans semināsti. Te novo Moyse manum in cœlum tollente, novus hic Josua superabat Amalechitas. Tu mentem in Deo, nostri milites in barbarorum corporibus tela figebant. Confirmabant illorum dexteras preces tuæ, & hostilium gladiorum cuspidem retundebant. Itaq; quantò plus nobis dedit DEUS, quàm petebamus? Nos timidi vota faciebamus, ut hostium classis, cùm adventare nostram, auditum esset, quàm celerrimè se ad suos reciperet: quo post tot editas strages, timuisse tamen, & exspectare ausa non esse nostrorum impetum videretur. Nam illud propè immodicum videbatur optare, ut & congrederentur, & se barbari, nostrorum virtute cognita, in fugam darent. Quodsi ad efficiendam aliquam imaginem speciemq; victoriæ, aliquot illorum naves depressæ, aliquot captæ, numerus aliquis captivorum liberatus esset: abundè omnes non exspectationi

tioni modò, sed optatis quoque nostris satisfactum fore arbitrabamur. Ut autem sine magna nostrorum clade, amplius quadraginta hostium millia cæderentur: ut decem & eò amplius millia caperentur: ut centum nonaginta quinque illorum triremes, aliaq; complura navigiorum genera in nostrorum potestatem venirent: ut plus quindecim captivorum nostrorum millia liberarentur: ut ex tanta illorum multitudine vix unus perfidus pirata, & unus item sævissimi prædonis Ariadeni filius fuga elaberentur, qui ad superbas immani illius Tyranni aures acerbissimum minimeq; ab ipso exspectatum tantæ cladis nuncium adferrent, quis unquam nostrûm non dicam sperare, sed propemodum optare ausus est? Præcurrit fortitudo vestra spes nostras: quæque nos, ne frustrà optaremus, verebamur, ut ea frustra hostis optaret, admirabili Dei beneficio & vestra singulari virtute perfectum est. Illud verò memorabile & animadvertendum, neque fortuitò accidisse, sed justissimo DEI judicio effectum esse credendum est: quod qui duo ex illa impura fœdissimorum mancipiorum colluvie maximas minas jactare; qui uni ex omnibus Christianorum vires maximè despicere soliti erant: ut etiam apud illum stolidum ac furentem Dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid usquam CHRISTIANORUM esset, undiq; exterminaturos: ii potissimùm cùm ad manus ventum est, ita subitò perterrefacti sunt, ut mare ipsum angustum eis esse ad fugam videretur. O NONÆ OCTOBRES quàm faustum ac felicem, nobis posterisq; nostris vestri memoriam reliquistis. Quis non eorum, qui prælio non interfuerunt, ut sibi liceret spectasse, quæ illo die gesta sunt, annum unum de consequentis vitæ suæ spatio, si fieri posset, ademptum velit? Solem ergo ipsum; ita vivam, in tam pulchro spe-

spectaculo, ut Josue olim adversus Amorræos pugnante, substitutum fuisse arbitror: nisi tanta fuisset vincendi celeritas, ut, qui nihil metuebant, id unum metuere viderentur, nisi prius advesperasceret, quàm omnes hostes, aut cæsi, aut capti, aut fugati essent. Quænam igitur statuæ, qui arcus, quæ columnæ, quæ trophæa vobis excitari poterunt, viri fortissimi, quæ non dico paria esse meritis vestris, sed eorum partem adumbrare aliquam possint? qui futuri sunt usq; eò diserti ac copiosi historiarum scriptores, qui cum ad NAUPACTEAM VICTORIAM ventum fuerit, non potius metuant, ne quid de illius magnitudine deterant, quàm eam se verbis exæquare posse confidant? Semper enim justum minuendi metum faciunt ea, quæ amplificandi spem sua magnitudine sustulerunt. Vos exsultantem barbarorum audaciam compressistis: vos maria illis clausistis, nostras aperuistis: vos flammam atq; ferrum, vos cædem, incendia, rapinas, libidinem, à Christianorum vita, tectis, fortunis, corporibus arcuistis: vos à templis sacrilegia: ab oppidis direptionem, ab agris vastitatem depulistis: per vos cruentata ac tepefacta maria illorum sanguine redundârunt: per vos vicina littora illorum, aut sauciorũ, aut morientium inconditis ululatibus personârunt: vobis magistris didicit noster miles vincere, barbarus vinci: vobis Christianorum alii vitam debent, alii libertatem, omnes securitatem. Durum, fateor fuerat, audire, tàm multa oppida à nefariis latronibus capta, tàm multa incensa: tàm multas regiones vastatas: abducta in servitutem tàm multa hominum millia: sed, si Christi potentia, si Christianorum fortitudo aliter apud Barbaras gentes illustrari, quàm post tot acceptas calamitates, non poterat, propè est, ut exclamem, tanti fuisse. Certè quidem ut verni temporis clementia & amœnitas minus

nus hilararet animos nostros, nisi eam hyemis rigor & asperitas antecessisset: ita minus omnes hujus victoriæ jucunditatem ac dulcedinem sentiremus, nisi eam cum superiorum temporum tristitia, & acerbitate compararemus. Neque verò eos tantùm, qui ex illo nobis omnibus salutari prælio, re benè gesta, incolumes reverterunt, omnibus maximis honoribus debemus afficere: sed eorum quoque memoriam grato animo amplissimisque laudibus prosequi, quos in illo conflictu fortiter dimicantes, non tàm vis hostium perculit, quàm ille ipse, pro quo pugnabant, sibi pignoratus est CHRISTUS. Qui si, ut credibile est, prius Christiano ritu expiati, ac culpis omnibus soluti, tunc verò in DEUM tantùm intuentes, & in eo mente ac cogitatione defixi, vitam pro illius gloria projecerunt, eodem illo temporis puncto, angelorum legionibus stipati, triumphantes in cœlum evolarunt. O vos beatissimos, qui sanguinem vestrum pro eo fudistis, qui prior ipse pro vobis suum sanguinem fuderat: qui mortem naturæ debitam, pro vitæ auctore potissimùm reddidistis. Illi impii, quos tùm concidebatis, cùm concidistis, & mortem oppetierunt cum ignominia, & mortui pœnas nunc ad inferos luunt: vos verò & extremum spiritum victores cum gloria effudistis, & mortali conditione vitæ in immortalitatem commutata, piorum estis æternam sedem & locum consecuti. Beata vita, quæ tali morte conclusa est: beata mors, quæ tali vitæ principium dedit. Sed ut ad te, M. ANTONI, mea jam revertatur oratio, neque populus Romanus ignorat, neque unquam ulla ignoratura est aut gens, aut ætas, hujus immortalis gloriæ multò tibi plus, quàm pro virili parte debere. Tu jam inde à principio, cùm à sanctiss. Pontifice Pio Quinto hujus saluberrimæ Principum Christianorũ conjunctionis fundamenta jacerentur, ad eam rem ex

ipsius sententia conficiendam, plurimum laboris, operæ, auctoritatis contulisti. Tu cùm classi Pontificiæ summo cum imperio præfectus esses, in Siciliam profectus: interea dum JOHANNES AUSTRIUS non mea tantùm, sed omnium prædicatione major adolescens: cujus in totam Christianorum classem summa erat auctoritas ac potestas, eodem perveniret, & milites, & classiarios studiosissimè exercuisti, &, ut omnium rerum ad maritimum bellum necessariarum copia suppeteret, perfecisti. Tu, quoties de summa re deliberatum est, eas sententias dixisti, quæ summam prudentiam cum summa animi excelsitate conjunctam indicarent. Tu cùm offensiones quædam intervenirent, quæ rem in summum periculum adduxerant: iratorum animis, sapientissimè cepto consilio, & gravi atq; accommodata ad tempus oratione mitigatis ac compositis, nascentis mali occasionem sustulisti. Tua cohortatione inflammati milites ad pugnam exarserunt: tuum in ipsa pugna exemplum secuti, omnia pro Christo pericula contempserunt. Pervenit, ac perlatus est usq; huc tuarum immortalitate dignarum vocum sonus: OPTIMIS AUSPICIIS GERI QVÆCUNQVE PRO CHRISTIANA RELIGIONE GERERENTUR: BARBARICAM AUDACIAM CEDENTIBUS INSTARE, INSTANTIBUS CEDERE: NOSTRORUM ET VICTORIÆ ET MORTI IMMORTALEM GLORIAM PROPOSITAM ESSE: *illo duce atque auspice, cujus brachia in cruce pandentis effigies, è summæ regiæ triremis eminens, nostros animaret, terreret hostes, de secundo prælii exitu nemini esse dubitandum.* Audivi, audivi ipse de fortissimo viro, cujus eximia virtus & sæpè aliàs, & in hoc bello vel maximè spectata est, quiq; tuorum in hac expeditione consiliorum, ac laborum particeps fuit, quàm præclarum tibi, quamq; honorificum testimonium tribuerit

buerit DIVINUS ADOLESCENS JOHANNES AUSTRIUS; *postridie ejus diei, quo debellatum est: cùm apertè prædicaret, tuum in hac sancta belli societate conflanda præter cæteros laborem ac studium; in deliberando prudentiam & altitudinem animi; in re gerenda fortitudinem, & alacritatem exstitisse: te & committendi prælii consuasorem, & comparandæ victoriæ adjutorem sibi præcipuum fuisse. Quæ cùm omnia magna & præclara sint, multò tamen à te majora, & præclariora populus Romanus exspectat. Properant,* M. ANTONI, *nostra omnium vota, quique animis præsentis gaudii magnitudinem capere vix possumus, rerum à te gestarum præstantia, quasi quibusdam alis sublati, cogitatione & spe multò jam ulterius provolamus. Non satis est impulisse hostem: prosternendus & opprimendus est, antequam se novis opibus copiisq; renovârit. Extorquenda sunt vobis ex illius belluæ faucibus impioq; dominatu ampla illa & optima regna, in quæ, à Romano Imperio distracta atq; divulsa, nullo jure, injustissimus possessor invasit. Tendit vobis Judæa supplices manus & palmas, quarum feracissima est, vestris victoriis triumphisq; despondet: obtestaturq; vos per eum, quem ex purissimæ matris utero mirabiliter exeuntem excepit: cujus vestigiis impressa, cujus admirandis operibus nobilitata, cujus sparso pro nobis omnibus sanguine irrigata est, ne se diutius patiamini indigna Christi hostium servitute oppressam teneri. Duce olim columna Judæi ex dura ac diuturna servitute extracti sunt. Utinam nostris quoque temporibus Judæa ipsa duce* COLUMNA *ex multò duriori multoq; diuturniori servitute extrahatur. Proditum est literarum monumentis, imperante Constantino, Constantini Magni filio, visam*

esse

esse in cœlo sub specie crucis ingentem COLUMNAM CORONATAM, quæ longè latèq; collucens, à monte olivarum usque ad eum montem, ubi Christus, pro nobis omnibus morte affectus est, pertingeret. Declarandum est tibi, M. ANTONI, rebus ac factis, tàm insigne prodigium ad te, & ad gentem tuam pertinere. An verò gentes quædam antiquis temporibus, propter violata majorum suorum sepulchra gravissima bella susceperunt: nos JESU CHRISTI Domini ac Dei nostri sepulchrum, monumentum salutis nostræ, pignus resurrectionis nostræ, ab immundis canibus tamdiu teneri, eisq; ludibrio esse patiemur? Ite potius optimis omnibus generosæ ac fortes animæ: ite accensa divinæ gloriæ studio pectora: continuate victorias: connectite triumphos: invidete posteris vestris gloriam ejus terræ, ex qua salus nostra prodiit, ab immanibus belluis receptæ ac recuperatæ. Ubi melius sanguis spargi potest? ubi melius vita deponi? ubi verior ac solidior gloria comparari? O Christe, te appello. In tua manu bellum & pax: in tua manu victoria; in tua manu regum ac populorum corda sunt. Inspira nostris ardorem pugnandi: da eisdem vim facultatemq; vincendi; immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc sanctam societatem nomina dederunt, ut id primo quoq; tempore facere maturent: non quod tu, qui omnia potes, aut eorum opera, aut nostra ad hostes tuos obterendos egeas: sed ut omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam veniant ejus gloriæ, qui ex nominis ac cultus tui propagatione capietur: & quando urbem Romam imperii sedem ac domicilium, Ecclesiam Romanam religionis firmamentum esse voluisti: da Pio Quinto Pontifici, da populo Romano hoc munus, ut in hanc potissimùm urbem, & ad hunc potis-

simùm

ſimùm Pontificem partæ tam nobilis victoriæ aliquando nuncius adferatur. DIXI.

ORATIO XX.

HABITA ROMÆ IN ÆDE DIVI PETRI IN VATICANO V. ID. MAI. Anno cIɔ Iɔ LXXII.

In funere Pii V. Pont. Max. qui obiit Kalend. Maj. ejuſdem anni.

DICTURUS ex veteri conſuetudine de Pii Quinti ſanctiſſimi, & in omni virtutum genere ſummi Pontificis laudibus, in hoc orbis terrarum auguſtiſſimo, nobiliſſimoq́ conſeſſu, Patres ampliſſimi, maximoperè commoverer, ac conturbarer animo, tum ob virium mearum imbecillitatem, tum ob brevitatem temporis mihi ad me comparandum dati: Si exiſtimarem aut ullam in quoquam vim dicendi meritis ipſius parem poſſe reperiri, aut ullam longitudinem temporis ſuffecturam ei, qui tam copioſi ac multiplicis argumenti partes omnes pertractare ac perſequi vellet. Sed cùm & omnibus, & vobis præcipuè, qui propius illum cognoviſtis, notum exploratumq́ ſit, iis illum ſupra cæteros mortales virtutibus floruiſſe, quarum præſtantiam, non dicam exæquare dicendo, ſed aſſequi cogitando difficile atq́ arduum ſit: ipſa me animoſiorem atque alacriorem facit ſuſcepti muneris difficultas: cogitantem, quod mihi neceſſariò eveniet, ut & multa memoratu digniſſima prætermittam, & ea ipſa, quæ attingam, jejuniùs multò atque exiliùs, quàm

quàm pro ipsorum dignitate, percurram, idem cuilibet quamlibet exercitato, & omnibus rebus ad dicendum instructo homini eventurum fuisse. Ac quoniam augurattur animus: eum jam in æternas illas beatorum sedes evectum, & cum Deo conjunctum, quæ hoc tempore à nobis dicuntur, quæque fiunt, audire atque intueri: eundem in hoc munere obeundo modũ tenebo, quem tenerem, si ipse, mortali adhuc corpore indutus, præsens adesset: ut & eo genere orationis utar, quo ipsum præcipuè oblectari solitum novimus, non pigmentis ac fucis oblito, sed severo ac solido: & ea sola in ipso commendem, quæ ipse in rebus humanis sola commendanda ducebat. Qui ethnicorum more vixerunt, ethnicorum more laudantur: ego tam sancto, tamq; Christiano principi nullam laudem convenire arbitror, nisi verè ac propriè CHRISTIANAM. *Itaq; in quibus exaggerandis, & amplificandis veteres plurimi erant, & à quibus ferè hujus generis orationum principia ducebant, patriæ claritatem, quam etiam quidam ex illis primam partem felicitatis esse dixerunt nobilitatem generis, opes, ac copias, ea nos, etiam si verè ac copiosè id facere possemus, in talis tamen viri laudibus numeranda non diceremus. Quanti hæc sint, declaravit ipse Christus, qui totius orbis Dominus, obscurum & ante id tempus ignobilem pagum, in quo nasceretur elegit: Deus & Dei filius, faber & fabri filius haberi voluit: rex omnium, in paupere tugurio natus, non habuit ubi reclinaret caput. Immò verò ii demum gloriosi mihi præter cæteros, atq; illustres videntur, etiamsi hæc humanarum rationum monumentis expendere libeat, qui DEO tantum freti, ea, quæ inter homines summa habentur, sine ullis ejusmodi præsidiis, sua sibi virtute pepererunt. Pulchrum est enim ita abundare, ut nemini quidquam debeas;*

beas;ita illustrare alios, ut nihil ipse splendoris ac claritatis ab aliis mutuatus esse dicaris. Sed, his omissis, quæ semper sapientissimus quisq; contempsit, jam quasi thesaurum quendam rerum pulcherrimarum, ac pretiosissimarum aperiens, spectandumq; proponens, evolvam & explicabo vera illa & divina bona, quæ semper illum bonis amabilem, improbis formidabilem, utrisq; admirabilem, reddiderunt. Qui statim ab ipso ineuntis ætatis principio, cùm, & divino lumine collustratus, & domesticâ, ut credibile est, institutione commonefactus, iis, qui in seculo viverent, difficilem esse in cœlum viam judicasset, impulsu Spiritus sancti, fugit è patria inferiori ac terrestri, ut Abraham, iterq; illud arripuit, quod ad illam superiorem ac cœlestem tendenti tutius, atq; expeditius esse intelligebat. Fugit ut Loth; neq; post tergum respexit; cùm sciret, eos, qui manu ad aratrum appositâ respiciunt retrò, aptos non esse ad regnum Dei. Fugit ut Jacob, & in ea demùm terra conquievit, in qua vidit scalas, per quas itur in cœlum. Dedit enim nomen in laudatissimam illam D. Dominici sodalitatem; in qua, ut primùm instituta est, tanquam in optimo ac fertili agro, eodemq; benè ac diligenter subacto, & exculto, viri & doctrinæ magnitudine, & vitæ sanctitate præstantes, nunquam alii aliis succrescere, alii ex aliis continenter propagari ac proseminari desierunt. In ea ita vixit, ut juvenis senibus, tyro veteranis, novitius exercitatis, tanquam exemplum continentiæ, tolerantiæ, frugalitatis, obedientiæ, omnis deniq; virtutis proponeretur. Neq; verò cœpit quidem ita vivere, sed in eo non perstitit; neq; perstitit quidem, sed non longiùs progressus est; neq; progressus quidem, sed in medio cursu defatigatus. Immò verò totum vitæ spatium ita transegit, ut, cùm jam pridem ad summam virtutis perfectionem

per-

pervenisse judicaretur, ipse tamen quotidie seipso melior ac perfectior cerneretur. Cùm autem alia in hoc viro admirabilia fuerunt, tùm singulare studium conservandæ veræ, ac Catholicæ religionis, adversus eos, qui illam ulla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium semper eluxit. Quibus cum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in vita ab eis vexandis, & exagitandis conquievit. In aliis erratis condonandis, atque ignoscendis, quanquam & sui & aliorum severissimus censor, non ita se durum atque inexorabilem præbebat: qui ab Ecclesia descivissent, nisi aut ipsos erroribus, aut ipsis orbem purgaret, vitam sibi acerbam atque insuavem esse ducebat. Exedebat animum ipsius zelus Ecclesiæ: neq; quisquam unquam verius idem, quod olim David, dicere potuit. Nónne qui oderunt te, Domine, oderam, & super inimicos tuos tabescebam? Perfecto odio oderam illos. Ergò cum ei munus in eos inquirendi publicè mandatum esset, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quæ pericula, quas vitæ ac capitis dimicationes sibi, dum illos modis omnibus persequitur, defugiendas putavit? quas non potius ultrò ac cupidè appetiit? quam sæpe ab illis petitus, à Deo mirabiliter servatus est? Ut de eo dici possit, quod alicubi ait Cyprianus; Non animum martyrio, sed martyrium animo defuisse. Ob hæc tanta ac tam præclara in Christianam Rempublicam merita, primùm creatus Episcopus Nepesinus, deinde à Paulo IV. in vestrum, Patres amplissimi, Collegium adscitus, atque aggregatus, quanta cum dignitate dignitatem illam sustinuerit, quid opus est, præsertim apud vos agentem, pluribus verbis exponere? Quantum ei prudentiæ & acuminis ad videnda ea, quæ vera, & recta essent, quantum animi, & libertatis ad eadem proferenda, quantum

tum auctoritatis ad obtinenda semper fuit? Nihil unquam ille in dicenda sententia aut metui, aut gratiæ dedit: nunquam ad cujusquam voluntatem orationem suam accommodavit: nunquam quidquam veritate prius, aut antiquius habuit. Itaq; vulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces enim apud eum neq; ad justa impetranda necessarias esse, neque ad injusta extorquenda efficaces. Quod si quidam ex veteribus Romanis eo nomine felix habitus est, quod ab eo nemo ullam rem improbam petere auderet: quid hunc dicemus, quem omnes, qui quid petituri erant, in quo vel minimum turpitudinis inesset, tanquam scopulum quendam refugiebant? Ut autem divino consilio vestris suffragiis, in Pii Quarti locum suffectus est, tanta subitò extitit bonorum alacritas & exsultatio, tanta improborum fuga & trepidatio, ut neq; illi quidquam sibi optatius potuisse contingere, neque hi uspiam se jam tutò posse consistere arbitrarentur. Cernere erat bonos hilares & erectos, tristes improbos & abjectos: illos gaudio triumphantes, hos de consciscendo sibi voluntario exsilio consilia inter se communicantes: illi gratulatum ad templa convolabant, hi adspectum hominum lucemq; vitabant: illos sublatos in cœlum, hos amandatos infra terram putares. Neque verò multis edictis aut programmatis opus fuit ad pestes quasdam hominum ex urbe pellendas. Ut sol exoriens nebulas disjicit, ut ventus aream purgat: ita nomen ipsum novi Pontificis dissipavit improbos, & urbem tetra illa impurorum hominum colluvione purgavit. Jam in ipso Pontificatu qualis fuerit, si quis subtilius requirere instituat, ita reperiet, multis seculis nullum Pontificem fuisse, quid ad veteres illos, Sylvestrum, Gregorium, Leonem, ejusdemq; generis alios, vivendi ratione, & consuetudine

propius accesserit. Primùm enim si privata & domestica spectemus, eandem in victu cultuq; parcimoniam retinuit, quibus à principio se, cum adhuc in monasterio esset, assuefecerat. Eadem jejunia erant, eædem preces, eadem statis anni temporibus à certis ciborum generibus abstinentia, eadem interioris vestitûs asperitas; neque quisquam unquam intemperans tanto studio voluptates corporis consectatus est, quanto ille eas perpetuò repudiavit. Imò verò, quarum Ecclesiæ constitutionum propter senectutem, aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumque petentibus fieri solet, iis ut ipse se solveret, quamquam & affecta ætate, & corpore admodum imbecillo nunquam tamen adduci potuit. Quotidiè ferè sacrificabat; si id non poterat, omninò tamen sacrosancto Missæ sacrificio intererat. Nunquam ex ejus ore verbum unum prodiit, quod non aut ad Dei laudem, aut ad eorum qui aderant emendationem pertineret. Sic quanquam adhuc in terra positus, versabatur in cœlo: & cum hic nobiscum viveret, jam tamen civis erat Sanctorum & domesticus Dei. Tota quoq; ejus familia ad exemplum Domini composita erat: cumq; multis in locis familiares principum sumptuoso vestis genere, arrogantia & contemptu cæterorum, licentia & dicendi & faciendi quidquid collibuit, distingui ab aliis soleant, hic suos ita instituerat, ut nulla re magis quam modestia singulari, & præcipua quadam sanctimonia vitæ à vulgaribus discernerentur. Atque hæc privatim. Publicè autem quot quantaq; beneficia & in hanc urbem, & in totam Christianam Rempublicam contulit? Revocavit veterem Ecclesiasticam disciplinam: quæ ita jam obsoleverat, vix ut ejus imaginem in veterum scriptis agnosceremus. Judiciorum severitatem, quam jam improbissimus quisq;, aut eludere, aut perrumpere solebat,

bat, renovavit: cumque acrioribus remediis egere hoc seculum judicaret, propositis etiam acerbioribus suppliciis, hominum libidinem audaciamque frenavit. In quo, si qui sunt, qui eum ut nimis severum, ac rigidum culpare audeant, & , ut molles ægroti de medicamentorum amaritie conquerantur, facere id non possunt, quin eadem opera de sua nequitia & levitate fateantur. Nam si adversus extraneos tantùm severitatē adhibuit, in se autem, & in suos remissus, atque indulgens fuit, tum sanè hos reprehensores audiamus: sin & domi, & foris, & in suos, & in alienos sui se similem præbuit, neque quenquā usque eò carum habuit, ut ad ejus peccata connivendum duxerit: fateamur, id quod res est, severitatem illam ab eximio quodam justitiæ studio profectam, his temporibus necessariam ac salutarē fuisse. Jam eum & ab omni avaritia ac sordibus longissimè abfuisse, & liberalitate ac magnificentia excelluisse, & res ipsa loquitur, & ii quoque, qui propter eas quas dixi caussas parum ejus gloriæ favent, confitentur. Cui rei argumento est, & innumerabilium privatorum inopia sublevata, & infinita illa vis pecuniarum, quâ omnibus propè orbis Christiani partibus aliqua difficultate pressis, ac laborantibus sine ulla cunctatione subvenit. Illud verò immortale, & omnium gentium omniumque seculorū prædicatione celebrandum beneficium, quo universam Christianam Rempublicam affecit, inita & constituta cum Philippo Rege verè Catholico, & cum Venetis, belli adversus Turcas gerendi societate, quis unquam satis pro dignitate laudaverit? Quam in societatem, ut cæteros quoque principes Christianos perduceret, cùm alia multa molitus est: tum anno superiori, periculosissimo tempore, maximis caloribus, eum quem semper meritissimo unicè dilexit, sororis suæ nepotē, Michaelem Cardinalē Alexandrinū,

 sibi

sibi sanguinis quidem conjunctione proximum, sed virtutis imitatione propiorem, in cujus adspectu, ac colloquio acquiescebat, cum quo cogitationes ac consilia sua communicabat, in quo maximum posteritati suæ præsidium collocarat, eum igitur legatum in Hispaniam, in Lusitaniam, in Galliam misit: neque ejus, quem tantoperè amabat, vitam in apertum discrimen exponere veritus est, dum ne quid intentatum relinqueret, quod ad Christi gloriam & ad Christianorum utilitatem pertineret. Hæc ego cùm laudo, Patres amplissimi, vos laudo. Magna enim vestra laus est, aliorum quidem, quod ex corpore vestro talem principem elegistis; aliorum verò, quod vos talis princeps in amplissimum ordinem adlegit. Singulares principis nostri virtutes Deus Opt. Max. singulari felicitate cumulavit, datis ei de duplici genere hostium duabus maximis pulcherrimisq́ victoriis, altera terrestri de iis qui in Gallia, & à Christo, & à rege defecerant; altera navali, cujus recens adhuc memoria est, sempiterno Christiani nominis hoste, Turcarum tyranno. Sed & hæc & alia plurima, quæ sciens prudensq́, ne longior sim, prætereo, historiarum scriptores monumentis suis commendabunt æternitati, mihi autem breviter de ipsius exitu, ac migratione ex hac vita dicendum est: ut intelligant omnes vitam ita laudabiliter actam, non minus laudabili fine esse conclusam. Duo sunt, quæ, cùm ad extremum vitæ ventum est, etiam spectatæ virtutis viros de gradu dejicere interdum solent, doloris acerbitas, & mortis metus. Et sunt tamen, qui quamdiu à se mortis pericula abesse confidunt, dolorem satis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui, dum ne gravi, & diuturno dolore crucientur, imminentem mortis necessitatem satis æquo animo exspectant. Qui autem utrumque præstet, ut neque doloris acerbitate ac diuturni-

turnitate frangatur, neque adventantis, atque imminentis mortis metu terreatur, ei pectus incredibili quadam fortitudine armatum esse ac munitum necesse est. Quæ laus si cui unquam meritò tributa est, huic certè omnium confessione tribuenda est. Qui cum quadraginta totos dies tantam vim doloris perpessus sit, quanta maxima cadere in hominem potest, nunquam tamen ullam vocem parùm se dignam emisit: sed illud in ore frequentissimè habuit, Domine adde sanè ad dolorem, dum addas & ad patientiam. Mortem autem sibi ab ipso morbi principio certam, atque exploratam ita non exhorruit, ut de ea sine ulla prorsus aut vultus, aut animi perturbatione loqueretur: planeq; ostenderet eam à se, ut divus Paulus ait, in lucro poni. Ac ne cui dubium sit; præscivisse eum, sibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas, atq; illustres ejus rei significationes dedit. Unam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie Parasceves, hoc est, vicesimo nono ante ipsius obitum die, sacrosanctam Eucharistiam sibi porrigentem, & usitata verborum formula utentem, jussit insistere, & ita verba concipere, ut in iis tantùm fit, qui sanctissimum illud Sacramentum pro viatico accipiunt, ut paulò pòst ad aliam vitam commigraturi. Alteram quòd cùm, ob quandam morbi levationem, depulsum ab eo esse mortis periculum, constans opinio esset, septem illa præcipua urbis templa invisere voluit, ejusq; itineris, quanquam viribus morbi gravitate ac longinquitate dejectis, magnam partem pedibus confecit, apertè profitens, velle se eorum reliquias postremum videre, quos se non multò post visurum esse speraret in cœlo. Mortem autem illius & præcesserunt multa prodigia, terræ fremitus, terræmotus, fluminum inundationes, crebri fulminum jactus, & secuta est tanta populi consternatio, ut ejus deside-

 rium

rium vix longo tempore mitigari posse videatur. Sed nos quidem alienissimo Reipublicæ tempore optimo & præstantissimo principe orbati sumus: ille autem, ut confidimus, è tenebris, ac vinculis corporis in lucem libertatemq́ productus, promissam piis omnibus possidet hæreditatem: ita ut mors ipsius, si sortem nostram respicimus, luctu & lamentationibus; sin ipsum, cultu & gratulationibus prosequenda sit. Vos verò, Patres amplissimi, quos jam unos mœsta tanti gubernatoris obitu intuetur Ecclesia, quorum ex auctoritate ac suffragiis, secundum Deum, tranquillitas temporum & salus Reipublicæ pendet, consulite quàm primùm rebus afflictis, & ex vestro nobilissimo corpore ac Collegio, aliquem ejusmodi Ecclesiæ rectorem deligite, qui & sedare possit mœrorem ex hujus morte conceptum, & voluntate, prudentia, usu rerum, auctoritate aptissimus sit ad perficienda pulcherrima ac præstantissima opera, quæ præpropera hujus morte imperfecta atque inchoata manserunt. DIXI.

De via & ratione ad eloquentiæ laudem perveniendi.

ORATIO XXI.

HABITA ROMÆ NON. NOVEMB. Anno. cIↃ IↃ LXXII.

IUS civile me non vulgari via, sed nova quadam, & ante me in his quidem scholis inusitata ratione tradere ingressum, & in opere institutoq́ pulcherrimo quartum in annum, magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem, vestra, Cardinales amplissimi, in medio cursu insistere, aliudq́ munus suscipere coëgit auctoritas.

tas. Nam, cum homo eruditissimus, qui tradendis eloquentiæ præceptis in hac urbe consenuerat, & afflicta valetudine, & ipsa jam ætate otium ac quietem postulante, missionem à vobis honestissimam impetrâsset, nec ei facilè successor idoneus reperiri posse videretur, mihi potissimum mandandum esse ab eo derelictam provinciam censuistis. Parebo libens, ut debeo, auctoritati vestræ: neq; mihi quidquam unquam à vobis imponetur aut laboris, aut oneris, quod non ego prompto atq; alacri animo subeam: quæque mihi à vobis imperata erunt, nunquam aut aspernabor ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extimescam. Vestrum est decernere ac statuere, quam à quoq; nostrûm hujus quasi Reip. literariæ partem administrari ac procurari velitis: nostrum, parere & mandata vestra subsequi, neq; unquam nobis ita placere, aut tantum nobis tribuere, ut de vestro judicio judicemus. Equidem quod ad me attinet, neque ullam artem, quæ quidem hominis ingenui studia digna sit, sordidam & abjectam esse duco; & hanc ad quam tradendam nunc vocor, semper nobilissimam existimavi: & si aliter sentirem, fortassis tamen non vererer imitari Laconem illum, qui in convivio extremo loco jussus accumbere, convivatoris ingenium ac judicium commendavit, qui rationem excogitâsset, qua illi quoq; loco dignitatem compararet. Non enim tantùm, ut vulgo dicitur, magistratus virum ostendit, & in luce hominum collocat, sed etiam sæpè magistratum is qui eum gerit, exornat. Epaminondam ferunt, cùm à civibus suis Telearchus creatus esset: is apud Thebanos magni momenti magistratus: non detrectâsse, sed dixisse ita gesturum, ut deinceps Telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum est. Tantum enim Epaminondæ valuit auctoritas, ut post eum Telearchi perpetuò creati

sint ex principibus civitatis. Hæc & talia dicerem, si in eloquentiæ professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed & de re ipsa, & de me longe mihi alia opinio est. Quamvis enim non inficior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertæ atque ornatæ orationis fuisse: studioséque in eam rem operam dedisse etiam, si vultis aliquando imposuisse populo, & apud eos qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis, neque indiserti hominis opinionem venisse: vereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam veteranos milites pro tyronibus habendos, cùm diu à pugnando cessârunt. Sed quoniam id tantùm à me exspectari ac requiri puto, primùm ut vobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas vias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perveniri: deinde ut ad superandam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modò erit, neque autem multum, neque tamen nihil omninò fore confido, auxilio sim: suscipiam, ac subibo paulò majore cum fiducia onus id, quod mihi si meum perpetuum publicæ utilitatis studium divinæ benignitatis aura comitetur, utcunque posse videor sustinere. Ut enim, si quis homo egens ac tenuis, alios se collocupletaturum esse profiteatur, ridiculus sit: sin id tantùm polliceatur, ostensurum se, quam viam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens à fortuna sua suscipere videatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim, quibus eloquentes fieri possint, meritò irridear, cùm ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat; sin id tantùm dicam, posse me iis, qui eloquentiæ studio tenentur, vias quæ ad illam ferant ostendere, & ad id quod adamârunt consequendum aliquid opis afferre: caussæ, ut opinor, nihil sit, cur me quisquam aut nimium mihi adsumere,

atque

atque arrogare dicat, aut ea polliceri, quæ præstare non possim. Nolite autem, auditores, existimare, me vulgare aliquid vobis & in medio positum polliceri, cùm polliceor, me vobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neque ita eloquentiæ nomen accipite, ut vulgò accipi consuevit. Hodie enim ut quis vulgaria Rhetorum præcepta utcunque didicit, & in Ciceronis scriptis tantum posuit operæ, ut, adhibito Nizolii libro, possit orationem aut epistolam scribere, cujus tum singulæ voces, tum ipsa etiam structura, & collocatio Ciceronem oleat, protinus magno eorum consensu, qui nihil altius, aut sublimius cogitant, eloquentis nomen assumit. Itaque, si de quopiam istorum percunctêre, num Platonem, Aristotelem, Theophrastum legerit: denique num Philosophiam attigerit, negabit: se enim, relicta aliis Philosophiæ studio, eloquentiæ gloria contentum fuisse. Quid Herodotum, Thucydidem, Xenophontem quam diligenter, studioseq́ue versaverit? Aliquid se fortasse ex eis libasse dicet, sed properantem & aliud agentem, & qui unam modò spectaret eloquentiam. Certè igitur Homerum quem ut cæterarum ingenuarum artium, ita eloquentiæ quasi fontem quendam, esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, à quo optimè ali eloquentiam, ipsi eloquentiæ magistri prodiderunt, cæteros denique Græcos & Latinos Poëtas accuratè pervolutâsti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem, quas nugas nominas? quasi ego Poëta, non Orator, esse voluerim. Nimirum igitur, cùm à te omne aliud scriptorum genus abdicâsses, in illis eloquentiæ luminibus Lysia, Hyperide; Andocide, Isæo, Isocrate, Demosthene, quam plurimum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod studium collocâsti, eos, sæpè relegens in succum ac sanguinem convertisti tuum. Imò, inquit, quorundam ex istis vix ipsa no-

mina agnosco: alios à Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac delitiis fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiæ studio inflammatus, nunquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui: cujus in scriptis ita diligens ac sollicitus fui, ut, quemadmodum numni aurei aut argentei à plumbeis tinnitu ipso dignoscuntur, ita ego voces Ciceronianas ab iis, quæ Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac dijudicare possim. Benè sit, inquam, istis auribus tuis tàm delicatis, tamq́ eruditis: sed cur, quæso, cùm Ciceronem tanti facias, eos, quos tantoperè ab eo laudari videbas, non attigisti? Istos, inquit, legissem, si Græcè eloquens esse voluissem. Latinæ quidem eloquentiæ laudem affectanti satis esse unus Cicero visus est. Quæ ista, malum, Latina eloquentia est, aut quando quisquam veterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiam vocat, cùm genera causarum, & nomina figurarum, & vulgaria quædam præcepta de conformandis orationis partibus, & hujusmodi nænias didicerit, voculas ex Cicerone collectas conjungere, & ex eis quasi tessellis jejunam ac famelicam orationem contexere, sedulò caventem ne quid dicatur, quod non antè Cicero dixerit? Picarum & Psittacorum ista eloquentia est, auditas voces iterare ac reddere; neq́ quidquam unquam dicere quod sit verè ac propriè tuum.

Aliud antiqui vocabant eloquentiam, qui nisi de civilibus negotiis ornatè ac copiosè loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modò clamores faceret, modò circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem eloquentem vocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de virtutibus ac vitiis, multa de permotionibus animi, multa de ve-

de veterum institutis, ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum civitatum disputabant, seq; propterea non Rhetoras, aut, quæ tùm usitata erat ipsorum appellatio, Sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine Politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles coarguit, ipse tamen docet, Rhetoricen quiddam esse ex Dialectica & ex Politica conflatum atque commistum: & opus Rhetorices esse ait iis in rebus omnibus, quæ in consultationem cadunt, omnia videre, quæ ad fidem faciendam accommodata sunt. Tribus autem præcipuis capitibus contineri ait, si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos viros esse nos opinentur. Si eorum animi motus quosdam concipiant ad id, quod volumus efficiendum atque obtinendum accommodatos: si id quod probare volumus, aut demonstremus, aut demonstrare videamur. Ut autem Dialecticus, non ille ex scholastico pulvere clamator odiosus ac molestus, sed verus ac germanus Dialecticus duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo & inductione: sic ei compar ac geminus, & in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quæ duobus illis ex altera parte respondeant, enthymema quod syllogismo, exemplum quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his suam & aliorum dignitatem tuetur: neq; sine magna copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Enthymematum copia à Philosophis, exemplorum à Poëtis & historiarum scriptoribus petitur: neque quisquam oratoris, aut eloquentis nomine dignus evaserit, qui non prius omnia Philosophorum scripta, quæ quidẽ ad formandos mores & ad tractandam Remp. pertinent, omnem historiam veterem, omnes antiquos & Græcos, & Latinos Poëtas diligenter & accuratè pervolutârit.

Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor: sed magnum & id, quod hoc labore petitur. Et verum est, quod ait Horatius: nil sine magno vita labore dedit mortalibus. Ad hanc facultatem consequendam ego me vobis, Auditores, quantum vires meæ ferent, ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur: vobis, ut ille ait Comicus senex, seritis, vobis occatis, vobis eisdem metitis, vobis denique iste pariet lætitiam labos. Videbitis me quotidiè causa vestra efficientem, quæcunque potero: conantem etiam ea, quæ non potero. Alite vos quoq; studium meum attentione vestra: &, dum ætas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis aliis curis occupatur, dum cætera, quæ ad capiendum ingenii cultum requiruntur, affatim suppetunt, nolite committere ut utilitas vestra, quæ & Gregorio Pontifici Maximo, & amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandavit, & nobis omnibus tantæ curæ est, à vobis, à quibus minimè decet, negligatur. Equidem pro mea virili parte nullo loco vobis deero: docebo, admonebo, instabo, urgebo, excitabo, nonnunquam etiam, si res ita poscere videbitur, objurgabo atq; increpabo. Nolite exspectare, dum vobis aduler. Contemnam vos, si vos literas contemnetis. Sin eas amabitis: & amabo ipse commoda vestra ex animo, &, ut vos me vicissim meritò ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum disputationum explicare decrevi. Cras id facere incipiam. Polliceor autem vobis, qui me attentè audient, curaturum me, ut eis operæ suæ ratio constet.

DIXI.

Pro

Pro Carolo IX. Galliarum Rege Christianissimo ad Gregorium XIII. Pont. Max.

ORATIO XXII.

HABITA ROMÆ KALEND. JANUAR. Anno cIↃ IↃ LXXII.

Si pro cujus quisque propugnatione ac defensione plura pericula subiit, plus excepit acerbitatem, pluribus quasi procellis ac tempestatibus agitatus est: plus gaudii ex iis, quæ ad retinendam atque amplificandam illius dignitatem pertinent, ad eum pervenire credendum est: dubitare non potes, Beatissime Pater, quin Carolus Rex, te Pontifice creato, tantò cæteros Reges eximia quadam percepti ex ea re gaudii magnitudine superaverit, quantò non hujus modò memoriæ, sed omnium ætatum ac seculorum Reges gravi ac diuturna susceptorum pro Sedis Apostolicæ auctoritate laborum ac discriminum perpessione superavit. Quò tibi gratior esse debet ac jucundior gratulatio, quæ tibi hodierno die fit ejus Regis nomine, qui cùm, pro incredibili studio atque observantia erga te sua, primus omnium hoc officio fungi cuperet: iis tamen difficultatibus, quæ omnibus notæ sunt, impeditus non prius tibi gratulari potuit, quàm divino consilio contigit, ut posses tu quoque ei vicissim verè ac meritò gratulari. Etsi autem, quæ proximè in Gallia pro religione gesta sunt, propter summam illius regni nobilitatem atque amplitudinem toto jam orbe celebrantur: neque locus, neque regio in terris ulla est, quæ non plena sit & laborum ac miseriarum, quas ...

annis pertulerunt: & virtutis ac felicitatis, quæ nuper usus Carolus Rex, maxima ex parte eos in veterem statum vindicavit: quia tamen neque Regis nostri & nomine, & re Christianissimi pietas in Deum, quam ipse omnibus notam testatam esse vult, ulla ex re melius cognosci; neque ullum dicendi argumentum hoc quidem tempore reperiri potest, in quo plus aut dignitatis, aut delectationis inesse videatur: peto à te, Beatissime Pater, ut hoc temporis, quod mihi ad dicendum tua benignitate conceditur, in harum potissimum rerum tractatione consumi collocariq́ patiaris. Quis igitur in Gallia rerum status fuerit, quo tempore Carolus Nonus ad Regni gubernacula morte fratris admotus est, omnes facilè recordamur. Nam, quæ mali vis jam tunc Henrico regnante, in venis ac visceribus Galliæ concepta ac conclusa latuerat; cuique optimus ille Rex, ob perpetuò deplorandum inopinatæ mortis eventum, remedium adhibere, cùm maximè cuperet, non potuerat: eadem cùm se sub Francisco secundo commovere cœpisset: & ab eo quoque intempestiva morte prærepto, compressa modò & cohibita, non etiam exstincta & sublata esset ad extremum universa se ingresso regnare Carolo, effudit. Ut autem aquæ impetus saxorum lignorumvé oppositu diu retentus ac retardatus, si fortè tandē ea, quæ obstabant, aut sublata, aut perrupta & disjecta sunt, multò major ac vehementior esse consuevit; ita illi hominum omnia turbare cupientium cœtus, quos ad id tempus legum ac regum terror tanquam vinctos infrenatosq́ tenuerat, fractis postremò repagulis furere ac bacchari per nobilissimum regnum, & in summa impietate summā licentiā nacti, divina humanaq́ omnia cædibus & incendiis miscere cœperunt. Atq́ ut antiqui fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Hercule recens nato, duas ad eum inusitatæ

tatæ magnitudinis angues supernè lapsos esse, qui jacentem adhuc in cunis opprimerent: hoc novo Hercule (Qui enim adhuc adolescens tot jam monstra perdomuerit, meritissimo hujus nominis honore affici potest) regni habenas tractare aggresso, infinita quædã non è superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium vis, qui & pestilenti afflatu suo omnia contaminare, & teterrimum virus suum longè lateq́ spargentes, non ipsi modò regi adhuc puero, & regnum & vitam, adimere, sed & ex toto regno verum Dei cultum, quo uno æternæ vitæ spes continetur, exterminare conarentur. Qui divini quidem numinis metu jam pridem projecto; legum autem & judiciorum auctoritate, tùm maximè propter infirmam regis ætatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam vastitatem, quot inaudita crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt? Horret ac refugit animus ea memorare, quæ post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immissas, contigerunt: profanata, eversa, incensa templa: aras sacerdotum cæde maculatas: abstractas ex sedibus suis virgines Deo sacras, direptas urbes, campos manantes sanguine, fluviorum cursus humanis corporibus impeditos: ludentem excarnificandis hominibus sævitiam, feritatem, ne conditis quidem mortuorum ossibus ac cineribus abstinentem. Quis usque eò Gallici, aut potius Christiani nominis hostis est, qui illa sine lachrymis aspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot virorum fortium, tot egregiorum principum, tot summorũ Pontificum, qui tantâ cum laude Ecclesiæ DEI præfuerunt, parens. Tune illa es, quæ susceptam à Christi & Apostolorum discipulis fidem nunquam postea deserueras? quæ non à tuis tantùm, sed ab aliorum quoq́ finibus hæreticos aliosq́ hostes nominis Christiani tàm sæpè depuleras?

Quæ

Quæ Europam, Africam, Asiam, gestis pro Christi fide bellis nobilitaveras? quæ violatam ab aliis Sedis Apostolicæ dignitatem tam sæpè restitueras? tàm firmis præsidiis sepseras? tàm multis ornamentis affeceras? quæ urbem Romam ab imminenti direptionis & excidii periculo tàm sæpè liberaveras? Verè enim hoc, Beatissime Pater, verè & sine cujusquam injuria gloriari possumus: duabus præcipuè laudibus homines nostros, post Christum natum, supra cæteras gentes perpetuò floruisse, quòd & Christianæ religionis non conservandæ tantùm, sed etiam propagandæ studiosissimi, & ad accipienda omnia regum suorum imperia paratissimi semper fuerunt. Omnes autem illarum pestium conatus eò dirigebantur, ut & à Deo, & à Rege abductam Galliam, earum, quas dixi, laudum utraque spoliarent. Quod, si utrumque consequi ac perficere non possent, certè quidem ut eam à summorum Pontificum cultu, & à Romanæ ac Catholicæ Ecclesiæ communione divellerent. Hoc præcipuè imbiberant: hoc spectabant: hæc eis à principio mens, hoc consilium ac propositum fuit. Neque verò dissimulanter ferebant, conquieturos se, & ut prius, regis Imperio parituros, dum Romani Pontificatus auctoritas è Gallia tolleretur. Quin etiam si se Rex ab hac sancta sede dissociare vellet, promptam ei & facilem viam ad fines regni proferendos, & ad finitimas provincias sub Imperium suum subjungendas ostentabant. Sed magnus & à natura ipsa ad honestatem conformatus animus, nec asperitatibus terreri, nec ulla utilitatis specie à recto avocari potest. Rex fortissimus & majoribus suis dignissimus, qui PIETATIS AC JUSTITIÆ *gloriam ita etiam puer adamâsset, ut ipsis earum virtutum nominibus quasi pro symbolo utatur, omnia sibi prius perferenda statuit, quàm quidquam committendum,*

dum, quo earum alterutra, vel minima ex parte violari videretur. Repudiatis igitur omnibus improborum consiliis ac suasionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, sed tamen, ut qui corruptas ac vitiatas corporis sui partes, aliis omnibus frustrà tentatis, urunt postremò, aut secant, ne earum contagio cæteris obsit, cùm jam in lenioribus remediis nulla spes esset, ad acriora descendere, & vim quodammodo visceribus suis inferre coactus est. Intestinum ac domesticum bellum, in quo omnia, quæ cogitari possunt miserrima, insunt, necessariò ei adversus suos suscipiendum ac regendum fuit: & ruina restinguendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagraret. Cõmissa multa prælia: multa cæsa hominum millia, sæpè fusi ac profligati hostes: Rex tamen clementissimus, & suos, si qua ratione posset, prolatando potius ad sanitatem perducere, quàm delere ac perdere cupiens, eis conditionibus acquieverat, quas æquissimas etiam iniquissimi judicarent. Pacata ac composita omnia videbantur: jamq; spes erat, plerosq; ex illis miseris agnituros errorem suum, & ad Ecclesiæ gremiũ suapte sponte redituros: Cùm illi patriæ prædones, ac parricidæ, qui totam prope Galliam insepultis suorum corporibus obruerant, quasq; sepelierant, quorum ipsi gladii assuefacti trucidandis insontibus, assiduè cædem sanguinemq; sitiebant, parùm se anteactæ vitæ responsuros judicârunt, nisi palmas illas, quarum adhuc cruda & recens memoria erat, novi sceleris accessione cumularent. Agebant illos præcipites, & ad supplicium rapiebant pœnæ eorum, quæ tàm multa adversus Deum & homines impiè nefarieq; commiserant: iis illi agitati, & à mente consilioq; deducti, veriti non sunt adversus illius regis caput ac salutem conjurare, à quo post tot atrociora facinora, non modò veniam consecuti erant,

sed etiam benignè & amanter excepti. Qua conjuratione sub idipsum tempus, quod patrando sceleri dictum ac constitutum erat: divinitus detecta atque patefacta, conversum est in illorum sceleratorum ac fœdifragorum capita, id quod ipsi in regem & in totam propè domum ac stirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem, & in fastis eximiæ alicujus notæ adjectione signandam, quæ paucorum seditiosorum interitu regem à præsenti cædis periculo, regnum à perpetua civilium bellorum formidine liberavit. Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidius arbitror: & flumen Sequanam majores undas volvisse, quò citius illa impurorum hominum cadavera evolveret, & exoneraret in mare. O felicissimam mulierem Catharinam regis matrem, quæ cùm tot annos admirabili prudentia parique sollicitudine regnum filio, filium regno conservásset, tùm demùm secura regnantem filium adspexit. O regis fratres ipsos quoq; beatos: quorum alter, cùm, qua ætate cæteri vix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater commisso prælio fraternos hostes fregisset ac fugásset, hujus quoque pulcherrimi facti præcipuam gloriam ad se potissimum voluit pertinere; aliter, quanquam ætate nondum ad rem militarem idonea erat, tanta tamen est ad virtutem indole, ut neminem nisi fratrem in his regendis æquo animo sibi passurus fuerit anteponi. O diem denique illum plenum lætitiæ & hilaritatis, quo tu, Beatissime Pater, hoc ad te nuncio allato, Deo immortali, & divo Hludovico regi, cujus hæc in ipso pervigilio evenerant, gratias acturus, indictas à te supplicationes pedes obiisti. Quis autem optabilior ad te nuncius adferri poterat? aut nos ipsi quod felicius optare poteramus principium Pontificatus tui, quàm ut primis illis mensibus tetram illam caligi-

liginem, quasi exorto sole, discussam cerneremus? Hoc ille nobis portendebat ac præsignificabat dissectus draco, gentis tuæ, beatissime Pater, nobilissimũ ac pulcherrimũ insigne: fore, ut immanis ille draco, aut illa potius multorũ capitũ hydra, quæ non paludẽ aliquã Lernæam; sed potentissimũ & opulentissimũ regnũ tamdiu obsederat, te Pontifice dissecaretur. Nunc igitur cõtemplare, quæso, animo novũ illum Davidẽ, cæsi ac prostrati Gigantis spoliis ac sanguine decorũ: Eumq́ hilari vultu ad genua tua provolutum, ita tecum loqui existimato: Ego, Pater sanctissime atq optime, cùm majores meos, maximos & potentissimos Reges, acepissem omnes usq à Hiodoveo in sinceritate atq integritate religionis Christianæ, ne uno quidẽ excepto, plus mille annos firmè ac constanter perstitisse: eosdemq́ præcipua quadam erga Sedem Apostolicã observantia periculisq́ ac laboribus pro illius defensione aditis, & illud, quo nullum pulchrius est, Christianissimorũ nomen, & primariũ inter Reges Ecclesiæ filios locum consecutos: statim à puero illud mihi proposui, ut eos potius, aut adæquare, aut etiã, si fieri posset, superare contenderẽ, quàm cõmitterẽ, ut nõ satis respondere traditæ mihi ab illis gloriæ judicarer. Itaq & Pium V. dum inter homines fuit sanctissimè ac religiosissimè colui; &, eò ad meliorem vitam vocato, cùm primùm audivi te in locũ illius esse suffectũ; tanto gaudio affectus sum, quantũ percipi, aut cogitari maximum potest. Multa enim jam pridem de tuis in omni genere præclaris virtutibus audiverã, quæ de isto honoris amplissimi fastigio dignissimũ reddidissent. Prudentiam, quam nihil fallere, justitiam, quam nihil inflectere; fidem & constantiam erga amicos, quam nulla temporum asperitas imminuere, aut labefactare potuisset. In colendo Deo pietatem sine simulatione; in regendis hominibus severitatẽ sine superbia;

 in ad-

in administrandis negotiis & sine festinatione diligentiam, & sine tarditate gravitatem. Movit etiam me subita illa totius Cardinalium Collegii in decernenda tibi summa potestate consensio: quæ neque sine certa & explorata opinione virtutis tuæ, neq; sine singulari divinæ providentiæ afflatu potuit contigisse. Magna me spes tenet, fore, ut sub tali Pontifice in ovile Christi gentes, & quæ veram religionem nondum acceperunt, aggregentur, & quæ ab ea desciverunt, denuò congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas & regni mei opes tibi libentissimè defero, ea fide, quam rebus in regno meo gestis satis jam & tibi & universo orbi, ut arbitror, approbavi; simulq; tibi & APOSTOLICÆ SEDI, QVAM DEBEO OBEDIENTIAM PRÆSTO ATQVE EXHIBEO, ET PRÆSTITURUM ATQVE EXHIBITURUM IN PERPETUUM SPONDEO. *Neque dubito fore, ut à te vicissim quæcunque ad meam & regni mei dignitatem pertinebunt, non tantùm intacta & inviolata conserventur, sed etiam, ubi occasio tulerit, augeantur. Hæc, quæ tibi Rex ipse, Beatissime Pater, præsens dicere cuperet; quia id non poterat, per hunc illustrem virum Nicolaum Rambolleti Dominum, equidem ordinis regii, unum ex intimis Consiliariis suis, custodiarum suarum præfectum, Caroli Cardinalis Rambolleti fratrem, & natura, & virtute germanum significanda censuit. Quanquam enim facilè intelligebat, hæc eadem te ex præstanti viro, pariq; dignitate prædito Francisco Barone Feralio, Oratore apud te suo cogniturum: non tamen sibi visus est suam in te colendo pietatem satis declaraturus, nisi hujus rei causa propriam ad te legationem destinâsset.*

DIXI.

De

De utilitate, jucunditate ac præstantia literarum.

ORATIO XXIII.

HABITA ROMÆ XV. KALEND. NOvemb. Anno cIↄ Iↄ LXXIII.

CUM *mihi à summis viris, quorum auctoritate, atque imperio nostra omnium studia diriguntur, mandatum esset, ut hodierno die, quo, ut scitis, more majorum, noster hîc quasi Musarum exercitus quotannis lustrari solet, de præstantia literarum & earum artium, quæ literis continentur, aliquid publicè dicerem, quo juvenum animi ad earum amorem incitarentur: quod prius facere debueram, sed inconsulto quodam obsequendi studio abreptus non feceram, cœpi oneris suscepti magnitudinem, cum viribus meis sollicitè comparare. Atq; interdum quidem ita ratiocinabar, ut mihi nihil arduum, aut difficile impositum crederem. Nam, ut Cyrenæus Poëta facilè ait esse omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tantaq; laudum argumenta sint, ita facilè videbatur homini quamlibet infanti atque indiserto laudare eas artes, quas verè ac meritò bonorum fontes nominare possumus. Neq; enim dubitabam, quin omnium concessu multò justius artibus nostris, quàm illis, de quibus id Xenophon dixit, bonos hujus nominis tribueretur. Cogitabam etiam, tùm demùm in summa me difficultate versaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est, vituperare jussus essem: aut earum dignitatem abjicere & extenuare dicendo: nullum enim sanè argumentum, quod quidem alicujus momenti esset; ad eam rem reperire potuissem.*

Quod, si Socrates præsente Phædro amorem vituperaturus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio caput obnupserit: multò me magis verecũdari par fuisset, in tanto eruditissimorum hominum cœtu declamantem adversus eas artes, quarum omnes dignitate ac pulchritudine, ita incensi estis, ut sine earum tractatione ne vitam quidem ipsam jucundam putetis. Nunc, ut idem ille sapientissimus senex factu facilè esse ait Athenienses Athenis laudare, quod, quæ quisq; amat, ea libentissimè laudari audit; sic & ipse mihi videbar facilem & expeditam provinciam suscepisse commendandi ac celebrandi apud vos ea, quæ vobis omnibus in amoribus ac delitiis esset constaret. Sed interdum occurrebant alia, quæ me commoverent, nec quieto esse ac securo animo sinerent; Nam & in tàm ubere ac copiosa materia necesse est, unicuique audientium multa in mentem venire, quæ commodè dici queant; neque fieri potest, ut quidquid omnes cogitant, dicat unus: & ea est hominum natura, ut, cùm quis, quod ipse dixisset, id ab eo, qui dicit, omissum videt: non hoc quoque dici potuisse, sed hoc potissimum dici debuisse contendat. Ita dum pro suo quisque captu, quid ipse dicturus fuerit, cogitat, & alia propè omnia fastidiens, dum id unum dicatur, avidè exspectat: quidquid dixeris; semper videberis omisisse præcipua: & omnia communia ac contrita dixisse, quod ea non dixeris, quæ si dixisses, ipsa quoque aliis obsoleta & vulgaria viderentur. Ut melior hac in parte sit eorum conditio, qui aridis ac sterilibus in argumentis versantur: quorum, sive abundarunt, laudatur ingenium: sive defecerunt, materiæ jejunitas accusatur: cùm contra: ubi ampla dicendi seges est, quidquid allatum est, ubertati materiæ adscribatur, quidquid omissum est, tibi. Ego verò quomodo aut quidquam allaturum esse me sperem, quod novi-

novitate audientium animos teneat, cùm iis in rebus mea versatura sit oratio, in quibus præstantissima se omnium ætatum ingenia exercuerunt: aut ita dicturum, ut non innumerabiles alii iisdem de rebus ornatius ac copiosius dixerint? Sed mihi neque valdè laborandum est, ut nova conquiram: non enim cantilenæ sunt hæ, quibus novitas, ut ait Telemachus, conciliat gratiam: sed præcepta, quibus vetustas addit auctoritatem: & si vera, utilia, apta ad id, quod mihi propositum est, digna hujus loci auctoritate, digna vestris auribus attulero, quibus ea cumque verbis extulero, hoc ipso me satis ornatè dixisse arbitrabor: Agite igitur, viri præstantes, & cum aliis nominibus, tum præcipuè harum de quibus dicere ingredior artium cultu & tractatione clarissimi: agite studiosi adolescentes, quorum mollis adhuc; & tenera ætas in ejusdem gloriæ spem eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum felicitatem vestram, qui instinctu quodam afflatuque divino ad eas potissimùm artes animum appulistis, quibus, sive quis utilitatem sequatur, nihil fructuosius; sive oblectationem, nihil suavius ac jucundius: sive splendorem ac pulchritudinem, nihil illustrius, aut ad struendam nominis immortalitatem firmius ac stabilius reperiri potest. Nam si veteres illi, qui errore ducti plures esse Deos opinabantur, quem cuique eorum diem consecrârant, eo laudes ipsius commemorare ac concinere solebant: multò nobis justior caussa est, quicunque iisdem honestissimarum artium studiis, quasi quibusdam sacris initiati sumus, cum hic nobis anniversarius dies, majorum sapientia & auctoritate, ad intermissam per aliquot menses earum exercitationem de integro repetendā constitutus sit: cur ab earum commendatione principiū ducere debeamus, easq́ celebrare,

quas nobis vicissim aliquid celebritatis allaturas esse confidimus. Meminisse autem debemus, idcircò id sanctum, atque augustum locum ad hanc rem delectum esse, ut & in laudandis artibus Deum ipsum laudemus, qui ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit: & publicè contestemur, ac profiteamur studia omnia laboresque nostros & Deo auctore, atque auspice suscipi, & ad ipsius gloriam, tanquam ad finem nobis omnibus præcipuè propositum, referri. Unde igitur, in tanta eorum, quæ se ad dicendum offerunt copia, potissimùm exordiar? An ab eo, quod semper apud gravissimos quosque gravissimum fuit, antiquitatis testimonio? Quæ cum artes omnes bonæ sint; nam si quæ malæ artes dicuntur, immeritò eis artium nomen tribuitur: has tamen nostras proprio ac peculiari nomine bonas artes vocavit: easdemque artes ingenuas, artes liberales: quod alias aut à servis, aut ab hominibus servitio præditis ingenio exerceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli consentaneum judicaret. Quinetiam cùm Græci earum cognitionem, sua lingua tali quodam vocabulo affecissent, ex quo id modò intelligeretur, statim à pueritia dandam eis operam esse: majores nostri, ut pleraque melius ac sapientius: qui totum hoc artium genus, humanitatem vocârunt: credo, indicantes, non multò minus inter homines talibus disciplinis expolitos, & vulgus aliorum, quam inter cæteros & pecudes interesse. Homines enim duabus præcipuè rebus à cæteris animantibus discernimur, ratione, & rationis interprete oratione: quarum utraque in eis, qui harum artium expertes sunt, rudis quodammodo & inchoata: qui eas penè penitus combiberunt perfecta in illis, atque absoluta est. Aristippus quidem, cùm quæsisset quidam ex eo, quid boni filio suo allatura eruditio esset: Si nihil aliud, hoc certè,

certè, inquit, quod in theatro lapis in lapide non sedebit. Idemq; alteri qui cùm sibi nimium magnam mercedem posci pro institutione filii videretur, dixerat; Ista pecunia servum mihi emere possum. Tu verò, inquit jocans, etiam eo amplius: si unum emeris, duos habebis. Significabat videlicet, quorum collustratus doctrinarum luce non esset animus, eos lapidum, non hominum, aut, si fortè inter homines, servorum, non ingenuorum loco ac numero esse habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quatuor omninò esse viæ videntur, quarum unam aliquam à principio ætatis capessere, postea persequi propè necesse sit: ex quibus ne dubium quidem esse potest, quin ea, quam ipsi ingressi estis, longè multumq; aliis omnibus anteponenda videatur. Nam qui ista ætate sunt, partim otio se atque ignaviæ dedunt, mollemq; vitam ac voluptariam sequuntur, ii præsertim quibus amplum patrimonium est: partim si angustior sit res, quàm ut nihil agentes ferat, dant se ad artem aliquam factitandam: alii, qui excelsiore sunt animo, armorum tractationem, & militaris rei gloriam sibi proponunt: alii denique animum ad literas & ad hæc mitiora studia appellunt. Quid igitur istis turpius aut abjectius, qui torporem ac desidiam amplexi, vitam luxu atq; inertia transigunt, nihil agentes quo se homines esse testentur? Qui, ut Phæaces illi Homerici:

Non pugnis duráve exercent membra palæstra:
Sed mensam & citharæ strepitum, dulcesq; choreas.
Stragulaq; & molles curant post balnea lectos:

Margitæ illius simillimi, de quo idem Homerus:

Non fodere ille bonos, durisvé ligonibus arva
Vertere, non ulli vivebat idoneus arti.

Sic enim & hi neque domi, neque militiæ, neque privatim, neque publicè, neque sibi, neque aliis utiles, ita vitæ

curriculum conficiant, ut, veluti naves nullum sui vestigium relinquant. Qui mihi, si Diis placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alii, inquiunt, in opere occupati sunt, nobis majorum nostrorum virtute est, unde otiosi lautè splendideq; vivamus. Quid majores vestros nominatis? qui si vestri similes fuissent, vos hodie in postremis jaceretis. Si, quales vos estis, tales ipsi fuerunt, indigni sunt qui nominentur: sin alii, vos indigni, qui eos nominetis. At, videte, quantoperè à sapientissimi poëtæ Hesiodi judicio vestra oratio discrepet, Laborem ille & industriam nemini, languorem & ignaviam omnibus turpem esse confirmat. Præclarè Cicero: Mihi quidem, inquit, qui nihil agit, esse omninò non videtur. Nam & Physici docent; quæ cuiq; rei caussa est, ut sit, eandem ei esse caussam ut aliquid agat Sed omittamus hos molles & delicatos, neque eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus: teneamusq; id quod à sapientissimis viris proditum est, nihil esse inertia fœdius: otio ali vitia: ocium, ut non gravissimus Poëta gravissimè tamen cecinit Catullus, non privatis modò hominibus, sed & regibus, & prius beatis urbibus exitii caussam fuisse. Cùm igitur otiosa & ignava vita ne vita quidem habenda sit, videamus, num ad aliquam potius aliarum artium, quàm ad literas, animum adjicere præstet. Equidem cùm mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studiis nostris, aut nulla, aut non magna communio est, ex iis quidem quæ ita necessariæ sunt, ut eis civitas nullo modo carere possit, duas præcipuas judico, agriculturam & mercaturam: ex iis autem, quæ ad ornamentum civitatis & ad animos honesta voluptate perfundendos pertinent, duas minimè sordidas, minimeq; illiberales, picturam, & statuariam. Nam quod boni unaquæque

civi-

civitas percipere ex suo & patrio solo potest, id agricultura educit, atq; elicit; quo eget, id aliunde mercatura importat. Ita civitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem & statuariorum opera & voluptatis atq; admirationis habent plurimum, & quæ liberalium artium nota est, ingenii, non corporis, viribus constant: & ad conservandam clarorum virorum memoriã, cæterosq; ad eorum imitationẽ incitandos non immerito magnam vim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harũ artium ullam cum literarum studio comparare? Nisi fortè majus est agrum, quàm ingenium, colere, aut jacta in terram semina, depactive surculi, quam ingenia præceptis Philosophiæ consita, ampliores, aut uberiores fructus ferunt. Mercatura autem vel si tenuis est, sordida est: vel si ampla, tot exposita periculis, ut meritò ille olim Laco negaverit, optabilem sibi videri fortunã, quæ rudentibus apta esset: cuicuimodi autem sit, tota ferè ad quæstum, & ad lucrum refertur. At literarum tractatio & dignitatis plenissima est, & quietis; & eas opes consectatur, quæ nec furem, nec prædonem timent, nec incendiis, ruinis, naufragiis obnoxiæ sunt, nec ullis deniq; casibus eripi possunt. Jam v. quæ Apellis aut Protogenis tabulæ, cum Homeri pictura quæ Phidiæ; aut Praxitelis statuæ cum literarum monumentis conferri queant? Quos ipsos hodiè ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorẽ gloriã essent cõmendatione scriptorũ, quàm artis suæ operibus consecuti. Nam quæ illi artificio suo elaborârant, & solius corporis effigiẽ exprimebant, & uno tantùm spectabantur in loco, & eam naturã habebãt, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis confectura, ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes, & clarorum virorum non formam

modò

modò corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas, subjiciunt oculis, & iisdem quibus orbis ipse terrarum, terminis, ac regionibus continentur, & tantam vim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operum confectrix vetustas his unis non modò nihil detrahat, sed majorem indies comparet, ac conciliet dignitatem. Trecentas sexaginta Demetrio Phalereo statuas æreas populus Atheniensis anno uno, eoq; non toto posuerat: quibus omnibus DEMETRIUS *ipse superstes fuit. At quæ ipse sibi monumenta ingenii ac doctrinæ magnitudine exstruxerat, ea & multis post ipsum seculis viguerunt; &, cum postea densa quædam & opaca nox omnem propè disciplinarum lucem exstinxisset, ex oculis erepta, incredibile desiderium sui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elatè & magnificè de se, ut solet, Pindarus, sed tamen verè. Statuarium esse se negat, qui mutas statuas edolet una defixas in basi: sed quos ipse cantibus suis celebret, eorum famam, terræ marique spargi ac disseminari. Sed erunt fortasse qui vitam militarem huic nostræ pacatæ, atque umbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium virorum virtutem detrectare, aut conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram, neq; propositum est, neq; fas videtur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, omnem industriam ad eos celebrandos conferendam censeo: & hoc ipsum numero inter præcipua bona, quæ ab artibus nostris in vitam hominum manant: quod earum ope præclara illorum facinora ad immortalem posteritatis memoriam consecrantur. Sed tamen si quis secum in animo reputet, quæ vita sit ejus nominis, qui, modicis opibus instructus, in literarum studio molliter ac placidè consenescat, & quæ ejus, qui ab adolescentia armis tractandis assuetus, sub dio sæpius, quàm sub tecto, sub pellibus*

sæpius,

sæpius, quam domi somnum capiat, vix dubium fore arbitrer, utra melior & magis expetenda sit. Alterius aures tubarum & lituorum & cornuum clangore, alterius Musarum concentu & Apollinis fidibus assiduè personant: illius oculi cæde & sanguine, & incendiis; hujus admirabilium naturæ operum adspectu & contemplatione pascuntur. Ille aut in ipso ætatis flore hostili gladio transverberatur, aut mancos ac debiles artus & insignem cicatricibus vultum referens, domum redit; hic ut animo ita & corpore integer, vultum, nisi quantum rugæ, caniq́ venerationis addiderunt, etiam nutrici agnoscendum, perfert ad ultimam senectutem. Neq́ verò minus gloriosa, aut minus hominum generi fructuosa hujus quàm illius opera. Occupatur ille in finibus imperii proferendis, hic in finibus cupiditatum regendis & coërcendis: novit ille quemadmodum urbes expugnentur, hic quemadmodum gubernentur: ille quemadmodum injuria aut repellatur, aut reponatur: hic quemadmodum & accipiatur æquo animo, & negligatur: dicet ille, quàm multos homines manibus suis trucidaverit: hic quàm multos à cæde facienda, oratione sua revocaverit: ille quàm multos in servitutem abduxerit, hic quàm multos à servitute vitiorum in veram libertatem perduxerit: illius usus nisi in bello nullus est, hujus opera, & in bello, & in pace salutaris. Itaque si homines inter se amicè ac concorditer viverent, si Dei ac naturæ jussa sequerentur, si denique ii essent, qui esse deberent, jacerent omnes artes belli, ut quarum inter justos justus usus esse non possit, nostræ verò tum demum florerent, ac vigerent, tum demum eas optimus quisque summa corporis & animi contentione sequeretur. Neque verò quenquam ita esse arbitror sanguinarium, cui non præoptanda videatur nullius

empta

empta latrunis gloria, neq; ullo, nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quàm tabo & cruore oblita & multa strage ac cladibus comparata. Multa consultò prætereo: quòd mihi, non tàm, & copiam & varietatem consecter, laborandum est, quàm ut effugiam satietatem. Quis enim unquam tanta ubertate ingenii, tanta dicendi copia præditus reperietur, qui literas ita laudare possit, ut non semper, cùm plurima dixerit, plura tamen omisisse videatur? Omnia, quæ homines in vita expetunt, cujuscunq; tandem generis illa sint, nulla re certius, aut facilius, quàm eruditione ac literis, acquiri, conservari, amplificari queunt. Est qui rei familiaris angustia pressus, ex ea expedire se, & ad moderatas opes: sine ulla turpitudine, pervenire cupiat (Quæ ad id conficiendum via aut honestior, aut expeditior, aut facilior est? Quam multos ex tenui & exsili patrimonio, aut juris scientia, aut medendi arte fretos, ut eas potissimùm nominemus, paucis annis ad maximas divitias pervenire vidistis? Nam quod plerique vulgato jam proverbio dictitant ex omni nostrarum artium numero duas modò illas frugiferas esse ac fructuosas, cæteras cultoribus suis decoquere, ac decollare: in eo vanitatis illos, ac mendacii facilè res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio, qui cùm à propinquis objurgaretur, quod omne tempus in sapientiæ studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant omnia, nulli usui esset: vultis, inquit, ostendam vobis, posse hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, divitem fieri, & hanc esse, si quis velit, ad quæstum ac compendium vel maximè compendiariam viam? Cùm illi se velle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia, magnam eo anno olearum ubertatem prævideret fore, multò antè exiguo pretio cùm contrà licitaretur nemo, omnia

omnia Chiorum, ac Milesiorum prela ac trapeta conduxit: quæ cùm postea suo tempore, quanti voluit: elocásset, magnamq; ex eo vim pecuniæ collegisset, ostendit Philosophos non tàm rem facere non posse, quàm majoribus, ac præstantioribus cogitationibus occupatos, de ea facienda non laborare. Quid Leontinus Gorgias? nonné Rhetorices professione, & maximas sibi divitias peperit, & tantam gloriam, ut ei vivo ac videnti honoris ergò, aurea statua in Apollinis Pythii templo constituta sit? Quid ille qui eloquentiæ quasi mercator, atq; opifex quidam habitus est Isocrates? non & summa gloria fuit, & iis opibus, ut ter ad triearchiam vocatus, cùm eam bis effugisset, ad postremam splendidissimè ac magnificentissimè obierit? ad eam autem non ferè nisi opulentissimus quisq; ac locupletissimus adigebatur. Neque mendicus erat, optimus pessimi principis magister Seneca, neq; de jure consulebatur. Et tamen quantam sibi opum vim homo externus, & alienigena eloquentia & eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam, quibusdam incredibile visum iri. Sed tamen, si vera sunt, quæ literis prodita sunt, haud scio an ullus hodie tota Italia Princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cùm ex veteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur: Senecæ opes Crassi opibus duplo majores fuerunt. Propè est ut pigeat, in hac parte tamdiu immoratum esse: sed tamen dicendum fuit aliquid adversus stultitiã eorum, qui ajunt, si quis juris scientiã, & artem medendi excipiat, cæterarum artium nostrarum sterilem esse culturã. Qui error ex eo potissimum natus est, quod doctrinæ mediocritas magnos efferre fructus non potest. Itaq; excellendum est iis, qui magna & præclara concupiverunt. At nos simul atque paulùm ultrà prima elementa progressi sumus, falsa

falsa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuò opes, & honores congeruntur, jacere literas clamitamus. Non jacent literæ: non jacent: neq; jacuerunt unquam: &, si antea jacuissent, GREGORIO XIII. *Pontifice non jacebunt. An ille, cùm & omni doctrina instructissimus sit, & ad illos veteres atq; usitatos nostros & literarum patronos, Joannem Moronum sacrosancti Collegii Decanum, priscæ majestatis absolutissimum exemplar, cujus in ipso nutu plurimum auctoritatis residet, cujus è vultu ipso, atque oculis elucet gravitas humanitate condita: Aloysium Cornelium Camerarium hominem plenum officii, & ad omnium animos ac voluntates devinciendas ipsis Gratiarum manibus factum: & illa duo ornamenta seculi firmamenta literarum, domicilia virtutis, & eruditionis Gulielmum Sirletum & Franciscum Alciatum, & eos igitur, quorum jampridem in fide, ac clientela eramus, cùm proximè eum, quem pleno gradu per sua vestigia incedentem videt, quemque optimo jure cordi suo charissimum habet, fratris filium* PHILIPPUM S. SIXTI *Cardinalem addiderit, eumq; florentis ætatis commendationem à literarum patrocinio ducere voluerit; qui tali argumento declarârit voluntatem erga nos suam, is, metuimus, ne literas aut egere, aut jacere patiatur? Sed ut unde digressus sum, redeam, atque id quod institui, absolvam: & ad facultates ac copias sine dedecore parandas accommodatæ sunt literæ, & multò magis colendæ iis, qui opibus abundant: ne, si id facere neglexerint, instrumentis sibi à Deo ad virtutem datis per inertiam abusi esse dicantur. Eademq; ratio est & eorum quibus clari, & eorum quibus obscuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo majori, aut illustriori ornamento condecorare, &, ut Homeri verbo utar, coronare possunt nobilitatem à majo-*

majoribus acceptam; neque hi ex tenebris ulla ratione facilius mergere, sed in luce, atque in oculis omnium collocatos, à contemptu, atque ab oblivione in perpetuum vindicare. Rex erat ac Regis filius Alexander Macedo: & viam sibi ad summam claritatem ac potentiam armis quotidie muniebat. At is & plus se debere Aristoteli, à quo eruditus, quàm Philippo, à quo genitus fuerat, & cujus in regnum successerat, prædicabat: &, cùm ab illo divulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, ægrè tulit; ac generosa quadam indignatione motus, epistolam ad eum scripsit, in qua hæc verba sunt: Nam qua re post hæc cæteris præstabimus, si quæ à te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia, quàm opibus & potentia cæteris anteire. Hac igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines literæ collocarunt? Obstetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem vendendis oleribus vitam tolerâsse accepimus. At ipse & regum familiaritate usus est, & ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Æschinis mater, etiam si Demostheni credimus, vulgati corporis. At eum Rex Macedonum Philippus quantoperè coluit? Quid tibicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum Regem Hieronem fuit? Sed quid hujus rei plura exempla conquiram? Signantur eruditorum hominum nominibus tempora: ut minus sæpe, quibus illi regnantibus vixerint, quàm qui eis florentibus regnaverint, quærere soleamus. Neque tamen hæc præcipua sunt eorum bonorum, quæ percipiuntur ex literis; sunt

alia longè majora longeq; diviniora. Literæ inditos nobis à natura honestatis igniculos excitant: luxuriantes quasiq; fruticantes cupiditates stringunt ac coërcent, easq; rationis finibus regnat: abducunt à vitiis, duces & magistræ sunt ad virtutem: prosperis in rebus ornamento sunt, solatio adversis: neque illis exultare atque efferri suos, neq; his frangi ac deprimi sinunt: eam deniq; tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex Philosophiæ studio, notissimo versu respondisse dicitur: Chœnix lupinum, & mentis à curis quies. O magnum & excelso animo præditum virum. Quod aliis regna & imperia non adferunt, ut soluto ac libero animo sint, id ipsi, propter literarum, & Philosophiæ commercium, chœnix lupinorum adferebat. Quod si tam multa tamque præclara bona literis ac disciplinis continentur: si ipsis nominibus ac vocabulis testata est vetustas, earum cognitionem & hominibus, & liberis atq; ingenuis hominibus dignißimam esse; si & ignava vita homine indigna est: & nullo in studio melius, quàm in literis industria collocari potest: si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates via optimè literis sternitur: si eisdem & animi tranquillitas, & nominis æternitas comparatur: quid statis, adolescentes, aut cur oblatam vobis tanti boni consequendi occasionem effugere atq; evolare patimini? cur non aliis omnibus curis & cogitationibus ex animo abjectis atq; abdicatis, in hanc unam toto pectore incumbitis? Non hoc sedendi, ut ait Bacbylides, ac cunctandi tempus est. Non enim ex plano ac facili gloria hæc petitur, neq; lata, ut ait Propertius, via currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atq; edito monte habitare dixerunt: Laborem & sudorem & vigilias

vigilias in earum atrio ac vestibulo excubare voluit Deus: qui, ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus venalia proposuit. Ego autem, ut liberè vobiscum agam, valdè vereor, ne, cùm plerisque vestrûm alia omnia abundè sint, mollitia multi & laboris odio à studiis avocentur. Itaque quibus verbis Homerica Pallas Nausicaan è somno excitat, quam segnem, & ignavam vocat, quod vestes magni pretii, sibi emptas à parentibus, neglectui habeat, easque illotas ac sordidas jacere patiatur: surgere igitur eam jubet, & ad eas abluendas cum prima luce proficisci, præsertim cùm instet tempus nuptiarum: iisdē meritò multos è vobis aliquis quotidie objurgaverit. Surge quamprimùm miser, & ex animo torporem atque ignaviam excute. Quid tu istud ingenium, quod tibi à communi omnium parente Deo, multò qualibet veste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere, quasique rubigine obduci pateris? cur non potiùs diluculo ad illos proficisceris omnibus obvios & expositos doctrinarū fontes, quibus te mersans, ex quibus arbitratu tuo hauriens pectus & purgatum vitiorum maculis, & multa præclarissimarum rerum cognitione madidum referas? Præsertim cum puerulus amplius non sis, sed ea jam appropinquet ætas, qua tibi in lucem atque in conspectū hominum prodeundum est. Hinc n. demùm multò magis quàm unda illa dicit, & tibi paries gloriam, & parentum pectus gaudio lætitiaque complebis. Sed jam longior, quàm par erat, fui. Cogitate, obsecro vos, languidis ac remissis omnia difficilia, navis & industriis omnia pervia, ac facilia esse. Deus optimus maximus, cui quæcunque hîc acta dictaque sunt, grata & accepta esse cupio, vobis omnibus eum animum inspiret, ut hæc, ad quæ vos hortatus sum, tam sequi velitis, quam consequi potestis. DIXI.

ORATIO XXIV.

HABITA ROMÆ ANNO cIↄ Iↄ LXXIV.

In funere Caroli IX. Gallorum Regis.

HOc igitur unum restabat adflictis ac penè prostratis infelicis Galliæ rebus, ut Carolus Rex, quo se illa recreabat ac solabatur uno, de quo cogitans, in quem intuens omnium quas excepit, acerbitatum memoriam deponebat, cùm bonorum animos ad aliquam spem quietis erigere cœpisset, in ipso ineuntis adolescentiæ flore, acerba atque immatura morte raperetur? O fallaces hominum spes? O incerta vota? O lubrica & ancipitia humanæ vitæ curricula. Meritò lachrymis oculi omnium madent: meritò omnia planctibus gemitibusq; circumsonant: meritò undique querelæ & lamentationes exaudiuntur. Tu ipse, Beatissime Pater, cujus & in prosperis rebus spectata moderatio est, & in adversis animi magnitudo, in tanto casu cohibere dolorem non potes: quasq; lachrymas gravitas & constantia retinere ac frenare consueverat, eas nobilissimi omnium Regni miseratio, & paterna charitas elicit. Planèq; aliis in rebus quærenda est fortitudinis ac constantiæ laus: in tàm gravi vulnere, tàm dubiis ac formidolosis Christianæ Reipublicæ temporibus accepto, immanis quædam duritia esset, non flere, non ingemiscere, non commoveri. Qualem enim, quantumq; Regem, & quanta, non dicam indole, quod tamen in homine adolescente satis esse videretur; sed quanta omnium regiarum virtutum copia præditum amisimus?

Quem cùm divina providentia, annos natum non amplius decem, in illo celsissimo majorum suorum solio collocâsset: quantas ille jam tùm, quamque crebras, in illa ætate, quæ nihil cogitare, nihil loqui, nisi leve, ac ludicrum solet, inusitatæ cujusdam & inauditæ prudentiæ significationes dedit? Incredibile dictu est, quàm sæpè ille in deliberationibus publicis sapientissimorum senum sententias puerulus anteverterit, quæque illi dicere in in animo habebant, ea prior ipse protulerit: nemo ut esset, cui non, in tanta annorum immaturitate, tanta mentis & consilii maturitas divinum potiùs quiddam quàm humanum videretur. Est certè, est aliqua vis originis ac sanguinis: quosque magnis ac nobilibus populis Rectores destinavit præpotens ille rerum omnium Moderator Deus, in eis plerumque virtus non exspectat annos: sapientiæque semina eorum animi & comprehendunt facilius, & tempestivius adolescunt. Jam quæ laus in filiis præcipua est, reverentia adversus parentes, & eorum præceptis ac monitis obtemperatio, ea ille ita præstitit, ut nunquam omninò neque privatis, neque publicis in rebus voluntas ipsius à sapientissimæ matris consilio discrepârit: Quid? in fratres quanta, quamque se omni ex parte prodens charitas? Quod & semper aliâs cognitum est, & proximè cùm ab HENRICI Regis in Poloniam proficiscentis amplexu avelli non poterat, seque à vita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum; & de ardentissimo studio, quod semper habuit conservandæ ac propagandæ CATHOLICÆ RELIGIONIS, quid ego nunc plura & prædicem, aut quid res in omne ævum omnium scriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenii, & in his temporis angustiis coner? Cui enim ignotum est, aut cui notius, quàm tibi, Beatissime Pater, vobisque

bisq; omnibus, Patres amplissimi, quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus conflictatus sit, quæ pericula subierit, quibus damnis se, regnúmq; suum spontè mulctaverit, dum quidvis satiq esse ducit, quàm ut quidquam in Gallia, se vivo, de Christianæ Religionis integritate minueretur? Qui quot annos regnavit, totidē continenter pro fidei defensione pugnavit. Etenim tetra illa natio perditorum ac profligatorum hominum, qui fraudibus ac mendaciis suis nuper delapsæ de cœlo & sibi solis patefactæ veritatis nomē obtendunt: qui, quòd ad legem Dei, cupiditates suas dirigere gravantur, legē Dei, ad cupiditates suas detorquere conantur: quorū conspirationes sub HENRICO II initæ, sub FRANCISCO II. leviter patefactæ, susceptis à CAROLO Regni habenis, apertè se ac propalam effundentes, potentissimum, dum per illos licuit, Galliæ Regnum omni scelere ac crudelitate lacerârunt, non tam id agebat, quanquam id quoque, ut Regiam auctoritatem convelleret, quam ut Regnum ab Ecclesiæ communione divelleret. At ille generosi seminis adolescens, qui amorem DEI & Ecclesiæ cum ipso nutricis lacte suxisset, totaq; mente penitus combibisset, articulatim se prius concidi ac comminui passus esset, quam à recta illa regula patriæ & avitæ religionis abduci. Itaque dum purgare Regnum suum illis pestibus nititur, dum illius hydræ & in suam & aliorum perniciem contumacis assiduè renascentia capita amputare conatur: quatuordecim, tot enim regnavit annos in perpetuis bellorum fluctibus: & in perpetua Regni ac vitæ suæ dimicatione transegit. Ut, nisi pulcherrimum illud CHRISTIANISSIMI cognomen à majoribus suis hæreditarium accepisset, id ipse sibi posterisq; suis sua virtute peperisset. Quin etiam, cùm capitales quidā ac nefarii homines dicerent, facilem ei esse & expedi-

peditam viam non modò ad pacandum Regnum suum, sed etiam ad fines illius sine ullo labore amplificandos ac proferendos, si remittere aliquid de tanto illo vetustæ religionis conservãdæ studio vellet: magno animo aversatus ac detestatus illorum consilia, omnes, sibi coronas, omnia regna, omnia Imperia sordere dixit præ illa immortalitatis corona, quam sibi in cœlo repositam esse consideret: Cùmq; eum exaggeranda hostium multitudine ac viribus perterrefacere vellent: Dominus, inquit, Dominus ipse eos interficiet spiritu oris sui. Propè supervacaneum videri potest, cùm de tàm Christiano Principe verba faciã, quanta illius erga Sedem Apostolicã observantia fuerit dicere. Quo n. quisq; Christum ipsum sanctius & religiosius colit, eò studiosiꝰ & magis ex animo Vicarios ipsius colat, necesse est. Quo modo ille de Pio V. cujus memoria in benedictione est, & sentiebat, & loquebatur? Quem sibi non hominem, sed angelum quẽdam humana inter mortales specie versantem videri dicebat: cujus monitus tanquam cœlestia quædam oracula reverebatur. Nam de te, Beatissime Pater, qui successor illius omnium votis expetitus, divino consilio delectus, tam subita tamq; admirabili totius sacrosancti Collegii consensione declaratus es, quam magnificè in omni sermone prædicare solitus esset, dicerem: si quam facilè præstas, ut ab omnibus uno ore lauderis, tàm libenter eos, à quibus laudaris, audires. His ille artibꝰ ita sibi bonorũ omnium animos voluntatesque devinxerat, ut, quãquã ex ejꝰ ætate & temperatione corporis, probabiliter spectare poterãt, diu se illiꝰ virtute fruituros; cuperent tamen omnes, si fieri potuisset, partẽ aliquã vitæ suæ conferre ac contribuere, & annis suis vitã illius prorogare. Sed nihil in humanis rebꝰ firmũ, nihil stabile, nihil diuturnũ reperiri potest. Dũ condocefacere nos vult DEUS,

 ter-

terram nobis, non pro domicilio, sed pro diversorio datam: hanc, quæ vita dicitur, non tàm vitam esse, quàm iter ad vitam: in cælo, non in terra, nobis esse spem defigendam ac collocandam, agitat omnia arbitratu suo, &, quæ solida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis vertit. Cùm vexata tot calamitatibus Gallia paulùm tolleret oculos, & DEI ac Regis sui perduellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehensis, tandem aliquando se post tot mala respiraturam sperare inciperet: ecce tibi lenta & omnem fallens medicorum industriam febris, vires adolescentis immortalitate digni, & nati ad relinquendam omnibus bonis perpetuum desiderium sui, ita paulatim attrivit ac labefactavit, ut ad postremum inevitabilem ei attulerit ex hac vita migrandi necessitatem. Quod ubi percrebuit, qui tùm plangor omnium, quæ complorationes, quæ lamentationes fuerunt? Alius sibi scindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus & humeros crebris ictibus verberabat; alii interire amores ac delitias Galliæ, alii cadere columen religionis, alii Catholicorum præsidium dejici, alii alia, quæ diversis diversa, non diversus suggerebat dolor, miserabiliter querebantur. Ipse unus interritus, & æquissimo animo exitũ divinæ voluntatis expectans, cùm matrem, uxorem, fratrem, cæterosq́ propinquos ad se convocari jussisset: primùm quidem Sacramenta, quibus morituri præmuniri, & Deo conciliari solent, omnia & poposcit, & magna cum animi submissione ac divinæ majestatis veneratione suscepit: deinde verò contestatus, eò tantùm sibi molestam esse mortem, quod fratrem suum, tùm Poloniæ, mox etiam Galliæ Regem futurum, moriens complecti non posset: cæteróqui gaudere se, quòd tantum successorem habiturus esset, cujus singulari & tot jam documentis

mentis

mentis comprobata virtute non dubitaret fore, ut res Gallieæ feliciter componerentur : interea obtestari, atque obsecrare matrẽ, ut regni gubernacula susciperet, quaque prudentia Regnum sibi tot annos cõservâsset, eadem fratri suo conservaret : sese jam tunc omnem potestatem regiam in eam, usque ad fratris reditum, transferre : hortari cæteros, ut ipsius primũ, deinde fratris, cùm revertisset, imperio amanter ac fideliter obtemperarent : præcipuè autem, ne quid unquam prius aut antiquius haberent conservatione Catholicæ religionis : ex ea bona omnia fluere ; ea neglecta collabi ac concidere omnia. Sed jam valete, inquit, & mei memores este. Ego enim ad DEUM *vocor : quem ut æquiorem ac placabiliorem peccatis meis judicem experiar, vestris me omnium adjuvari precibus postulo. Hæc fatus, deficiente jam, & moribunda voce, tuũ,* CHRISTE JESU, *nomen invocans, tuum sanctissima Virgo apud filium opem implorans, ad vos, ut confidimus, evolavit. Ac, si quidem ipsum spectemus, gratulari ei potiùs quàm lugere debemus. Regnum enim terrestre cœlesti, laborem quiete, mortalitatem immortalitate mutavit. Quod mortuus est, humanæ fragilitatis est ; quod ita mortuus, divinæ cujusdam felicitatis. Bonum certamen certavit : cursum consummavit, fidem servavit. Aut jam coronavit eum Deus, aut brevi, tuis, Beatissime Pater, & totius Ecclesiæ precibus adductus, coronabit corona justitiæ, quam promisit diligentibus se. At illam tot Regum matrem, toties jam custodem ac conservatricem Regni, ipsa sua felicitate miserandam quò nunc, quò tandem esse animo creditis? Quæ ex summis honoribus summos dolores consecuta, ter jam, & in viro, & in duobus filiis mortua, vitæ suæ superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, à quibus claudi cupiebat suos : tàm sæpè eis officia præsti-*

tit: quæ sibi ab eis præstari maluisset. Quid illa fortissimarum domina gentium Gallia? quæ sibi eodem funere cũ Rege suo efferri visa est: quæ jacet adhuc perculsa & attonita tanto vulnere, metuens, ne illius atrocitate, etiam illa, quæ consanuisse videbantur, recrudescant. Pro Deus optime maxime, etiam cùm ulcisceris, benefice; etiam cùm pœnas exigis, misericors: quibus tàm gravibus culpis tàm diuturnam in se iram tuam Gallia provocavit? Quatuordecim jam anni sunt: & eò amplius, cùm illud potentissimum & memoria nostra florentissimum Regnum perpetua bellorum civilium serie ita & ab alienis & suis vexatur, ac diripitur, ut de eo jam dici possit, quod scriptum est apud Prophetam: Residuum erucæ comedit locusta: & residuum locustæ comedit bruchus: & residuum bruchi comedit rubigo. Atq; ut magis intelligatur, id divina ultione fieri, quoties inibi esse videtur, ut jam jamq; componãtur ac tranquillentur omnia in ipso, ut ita dicam, portu frangitur navis. Properarat HENRICUS II. *pacem cum* PHILIPPO *Rege Catholico quibuslibet conditionibus facere, ut, expeditus belli curis, hujus mali nascentis semina elideret. In ipso ejus rei conatu ac molitione, inopinata morte sublatus est. Sub* FRANCISCO II. *conspiratione detecta, spes objecta erat, fore, ut, paucorum supplicio cæterorum audacia in perpetuum reprimeretur: Ante ipse mortuus est, quàm de sontibus comprehensis supplicium sumeretur. Nunc nuper eò rem perduxerat* CAROLUS NONUS, *ut omnes instare finem malorum existimarent. Aliter Deo visum est: qui* HEINRICO III. *Galliæ & Poloniæ Regi, quem tàm multis tàmq; illustribus argumentis sibi charissimũ esse declaravit, hanc felicitatem, ut speramus, reservare maluit. Neq; dubium est, hoc ita eventurum, si omnes nos à vitiis nostris aversi, quæ* DEI *placandi certissima*

ratio

ratio est, tota mente convertamur ad Deum, eumque assiduè obsecremus, ut compescat iram suam: &, quoando CAROLUM *in sinum, ut speramus, suum exscepit,* HENRICI III. *ductu, sub* GREGORIO XIII. *raptores quidem lupos interfici; oves autem, quæ aberrârunt, in ovile suum reduci velit. Ita eveniat, Domine* JESU, *cui laus omnis & gloria debetur in omnem æternitatem.* DIXI.

ORATIO XXV.

AD S.D. GREGORIUM XIII. PONT. MAX. NOMINE HENRICI III. GALLIÆ ET POLONIÆ Regis, habita Romæ in Consistorio publico, LUDOVICO CASTANÆO RUSBIPOCÆO, Equite Ordinis Regii, viro illustri, ejusdem Regis nomine obedientiam præstante, VIII. Kalend. Quinctil. anno cIɔ Iɔ LXXVI.

GRATUS *quidem ac jucundus tibi esse debet,* BEATISSIME PATER, *eorum omnium Legatorum adventus, qui hûc à Christianißimis Principibus mittuntur: tùm ut tibi summum in terris honorem gratulentur: tùm multò magis, ut se Christo ac tibi, ut par est obedire, manere in officio, præstare in fide, & vires, & copias suas ad Apostolicæ Sedis defensionum semper promptas ac paratas & esse, & fore, profiteantur. Nam & ex illa ipsa divinitus tibi delata dignitate, majorem à te capi jucunditatis fructū necesse est, cùm ea cæterosque quoque lætari perspicis; neque tibi, qui communis Christianorum omniū Pater es,*

ulla

ulla ex re verius ac solidius gaudium objici potest, quàm cùm filios dignitatis tuæ studiosos, auctoritati tuæ deditos, præceptis ac monitis tuis obtemperandi cupidos videas. Sed tamen omnibus seculis ea Gallorum Regum in Pont. Max. asperrimis ac difficillimis temporibus promerita fuerunt, ut multis nominibus eorum & studium atque obsequium præcipua quadam charitate complectendum, & legati æquissimis animis audiendi, & dicta, factaq́ omnia singulari quadam paternæ voluntatis propensione in optimam partem accipienda videantur. Quoties enim in hoc amplissimo nobilissimoq́ consessu Reges Galliæ nominantur, toties in omnium animis memoria renovatur, & officiorum, quæ illi longè plurima, longeq́ maxima in hanc sanctam Sedem contulerunt: & honorum, quos ab ea vicissim eximios, pro sua in eam eximia pietate retulerunt. Si quis autem Rex unquam fuit, qui propter virtutis ac rerum gestarum magnitudinem exquisitissimis honoribus afficiendus esset: eum se jam nunc in ipso adolescentiæ flore HENRICUS TERTIUS Galliæ & Poloniæ Rex præbuit, nihil ut de eo tàm honorificè dici possit, quin id jam pridem virtus ipsius in omni genere spectata superárit. Quò te libentius accepturum esse confidimus eam fidem, venerationem, obedientiam, quam talis tantusq́ Rex hodierno die per clarissimum & omni laude cumulatissimum virum Ludovicum Castanæum Ruspipozæum, Equitem ordinis Regii, Oratorem ad te suum, tibi, BEATISSIME PATER, & Sedi Apostolicæ præstat. Cujus enim Regis nomen à summo Ecclesiæ Pastore & Gubernatore, audiri libentius debet, quàm ejus, qui cum hæreditario jure principem inter Christianos Reges locum majorum suorum virtute partum, obtineat, ita per eorum vestigia graditur, ut quantum ab eis omnibus splendoris accepit, tan-

tun-

tundem ipse unus facilè afferat universis? qui, cùm adhuc adolescentulus ac propè puer esset, ita sæpè, ita fortiter, ita feliciter adversus hostes Ecclesiæ dimicavit, ut eorum astus consilio eluserit, temeritatem virtute domuerit, pertinaciam constantia fregerit. Quàm sæpè eo sibi per hostiles cuneos omnia ferro pervia faciente, ex hostium ipsorum tantæ, tamq; præmaturæ virtutis admiratione defixorum manibus tela irrita ceciderunt? Quàm sæpè cominus ab eis petitus, ita mirabiliter servatus est, ut Deus ipse sua manu ictus in eum directos depellere, & telis ac tormentis vim nocendi adimere videretur? At ille laudis & gloriæ cupidus, vitæ ac sanguinis prodigus, Dei memor, immemor sui, in victoria salutem, in virtute victoriam, in vita ob talem causam in omne discrimen exponenda virtutem positam judicabat. Itaque cùm generosissimi adolescentis non jam prælia, sed victoria, ac triumphi numerarentur, jamq; totum terrarum orbem tàm inusitatæ tamq; inauditæ virtutis fama peragrasset: fortissima ac bellicosissima Polonorum gens eum sibi Regem concordibus suffragiis adoptavit. Quo ille nuncio abstractus ab ingentibus, ac penè ad exitum perductis, liberandæ ac purgãdæ Galliæ cœptis, in regnum virtuti suæ ultrò delatum proficiscens, quacunque iter fecit, omnes & Principes & populos sui amore & admiratione complevit. Vix dum novi & à se expetiti Regis suavitatem Polonia gustaverat, cùm secuta CAROLI NONI *Regis acerba, & perpetuis lachrymis prosequenda mors, res in Gallia componi cœptas, majoribus denuò procellis involvens totius Regni statum in ultimum discrimen adduxit. Celeriter igitur è Polonia periclitantis & Regem suum implorantis Patriæ voce revocatus, cùm easdem illas dissensiones, quæ Galliæ Regnum propè subverterant, non*

modò

modò non sedatas, aut mitigatas, sed auctas etiam ac corroboratas offendisset: corruptos ac depravatos ob bellorum longitudinem mores: multorum animos, etiam ex iis, qui se Catholicos esse profitebantur, studio partium infectos: plena omnia licentiæ, plena rapinarum, plena scelerum, plena hostium, & externorum & domesticorum: eadem tamen, qua semper fuerat animi præsentia ac magnitudine: tuo etiam BEATISSIME PATER *& consilio & auxilio fretus, bellum repetiit ac redintegravit: diuq; viris equisq; ut dicitur, tentavit efficere, ut vi & armis perdomita contumacium & regni perturbatorum superbia, pax & quies tandem aliquando fessæ tot calamitatibus Galliæ redderetur.*

Sed ut animadvertit, nihil ea ratione, quam tamdiu tenuerat profici, ac potius Regno & Religioni vehementer offici, quæ jam multis in Gallia locis labasceret, à plerisq; etiam penitus exularet: interea uri ac vastari agros; oppida diripi: omnia itinera latronum ac prædatorum cohortibus obsideri. Regni vires quotidianis cædibus ac stragibus enervari: opes immensis sumptibus exhauriri: innunerabilem vim teterrimorum facinorum in utroq; exercitu quotidie perpetrari: extremam cladem ac perniciem imminere, nisi maturè subveniretur: aliud sibi consilium necessariò capiendum judicavit. Optimus ac mitissimus Princeps, qui sanare vellet suos, non perdere, idem fecit, quod prudentes medici solent: qui cũ ustionibus, sectionibus, inedia, detractione sanguinis, non morbum, sed ægrotum ipsum confici ac profligari vident, ad aliam curandi rationem confugiunt; & fomentis ac remediis mollioribus & victu paulò copiosiore indulgentes, malunt ægrotum cum aliqua parte morbi alere, quàm utrumque simul è medio tollere. Maluit igitur & ipse in tanto támque manifesto interi-

tus periculo, ei parti suorum, quæ adhuc superesset ignoscere, quàm committere, ut brevi ne superessent quidem, quibus ignosceret. Cúmq; cogitaret, illum ipsum rerum omnium præpotentem Deum multa tolerare, quæ non probet: ipse quoq; in tantis angustiis multa à quibus animo & voluntate longissimè abhorret, interea tamen sibi toleranda esse statuit, tùm aliquid melius eveniret. Certè enim, BEATISSIME PATER, *fretus ea spe, quàm in Deo primùm, deinde ex omnibus mortalib. in te potissimùm collocavit, melius aliquando fore confidit. Multa oratione conficiuntur, quæ ferro nunquam confici possent. Sæpè quos severitas frangere non potuerat, clementia inflexit. Equi adversus frænum contumaces interdum sessore habenas remittente consistunt. Multi, qui terrore & malo domari non possunt, indulgentia & facilitate mitescũt. Pugnabitur adversus eos, qui à nobis dissident precib. assiduis, & privatim & publicè ad Deum fusis. Piorum & eruditorum concionatorũ vox, præcipuum instrumentum Dei ad inserendam in animis hominum fidem, quæ in plerisq; Galliæ partibus armis oppressa conticuerat, liberè jam toto regno audietur. Licebit impia & pestifera dogmata rationibus & argumentis confutare ac redarguere: vera ac salutaria confirmare & constituere Catholicæ Religionis usus & exercitatio, quæ multis ex locis indignissimè sublata & expulsa erat, restituetur ac renovabitur. Dabitur à nostris opera, ut vitæ ac morum suorum exemplo ad bonas partes alliciant, & ad sanitatẽ perducant eos, quos armorũ vis magis ac magis usq; adhuc efferavit. Rex ipse unà cũ fratre, forti ac strenuo, Catholicæ Religionis studiosissimo Principe, concordibus ac consociatis animis enixè omnia facient, quæ ad errores ex animis suorum evel-*

evellendos accommodata esse arbitrabuntur. Catharina Regum mater, summa prudentia & consilio prædita mulier, & liberorum amans ultra consuetum matribus modum, cujus è sinu pax hæc prodiit, cujus præcipuè opera & laboribus conflata & conciliata est, omne ingenium, quò plurimùm valet, omnemq; auctoritatem suam conferet ad filios in fraterna concordia perpetuè continendos, & ad populos ejusdem religionis communione devinciendos. Rex quidem ipse, quod maximi momenti est, non tàm nomine, quàm re & animo, & tota vivendi ratione Christianissimus, vitam sibi potius eripi patietur: quàm fidem: neq; unquam degenerabit à majorum suorum nota testataq; virtute: & quam tibi, BEATISSIME PATER, *ac Sedi Apostolicæ, verè atq; ex animo obedientiam præstat, eam se constantissimè præstiturum usque ad extremum spiritum pollicetur.* DIXI.

ORATIO XXVI.

In funere Pauli Foxii Archiepiscopi Tolossani, Regis Galliarum Oratoris.

AD GREGORIUM XIII. PONT. MAX. ET AD SEDEM APOSTOLICAM; Habita Romæ, in æde sancti LUDOVICI IV. Kal. Junii cIↃ IↃ LXXXIV.

SIcut opum ac potentiæ, sic eruditionis ac sapientiæ hæredes à magnis ac præclaris viris institui possent, is demùm PAULO FOXIO *idoneus laudator reperiretur, quemcunque ipse sibi earum virtutum successorem esse voluisset. Nam nec in quo amplior & uberior omnium laudandarum artium*

artium seges effloruerit, nec in quo vis & copia dicendi major, quàm in eo exstiterit, ex omni memoria nostra deligi quisquam potest. Quò mihi majus ac difficilius onus impositum esse video, in hoc ornatissimo consessu de laudibus ipsius verba faciendi: quod neque unquam subire ausus essem, nisi & mea me multis abhinc annis suscepta adversus eum observantia, ut id facerem, adduxisset, & eorum, quorum imperium detrectare non poteram, auctoritas coëgisset: neque nunc ei me ferendo parem fore confiderem, nisi mihi, quod vix dictu credibile est, ipsa levamento ac solatio esset difficultas. Nam si quenquam alium de PAULO FOXIO *pro ipsius dignitate dicere posse existimássem, valdè me puderet in eum locum conscendisse, unde nihil aliud viderer præstitisse, quàm ut summi viri laudes inopia dicendi detererem: nunc cùm satis intelligam, quod mihi eventurum est, ut oratio mea longè multumque infra ipsius dignitatem jaceat, idem cuilibet quamlibet copioso & exercitato homini eventurum fuisse, facilè patior delectum potissimum esse me, cujus prædicatione quasique præconio admirabilium ipsius in omni genere virtutum, ad eos, quibus illæ fortè minus notæ fuissent, qualiscunque cognitio perveniret. Sed quoniam & multa mihi ac præclara dicenda, & in unius semihoræ curriculum omnia concludenda sunt, ad res ipsas veniam, neque committam, ut ex tam brevi tempore pars à me ulla in rebus non necessariis consumpta videatur. Primùm igitur si generis nobilitas quidquam ad commendationem pertinet, verè hoc affirmare possumus, non multas gentes in universo terrarum orbe reperiri, quæ cum gente* FOXIA *vel antiquitate, vel rerum gestarum gloria comparari queant. Quæ cùm ipsa per se nobilissima est, tum hoc nobilior quod cum potentissimis Regibus & Imperatoribus multi-*

tiplici se jam pridem affinitate devinxit. Nā ut vetustiora taceam, neq; illa repetam, quæ quingentos ferè abhinc annos à COMITIBUS FOXIIS gesta, & nobilium scriptorum consignata monumentis, nulla unquam obliterabit ætas, bis certè centum proximis annis tres ex gente Foxia nobiles ac potentes reginæ exstiterunt: Earum prima est Anna, JOANNIS Foxii Candalæ Comitis filia, quæ Ladislao Bohemiæ & Ungariæ Regi in matrimonium collocata, filiam ex eo sibi cognominem sustulit, uxorem postea Imperatoris FERDINANDI, matrem Imperatoris MAXIMILIANI, aviam ejus qui nunc feliciter imperat RODOLPHI. Secundo loco nominabo Catharinam, Gastonis quinti filiam, Reginam Navarræ, quæ id regnum, in quod FRANCISCO Phœbo fratri suo successerat, dotale ad JOANNEM ALBERTIUM detulit: quo ex matrimonio natus est Henricus Rex, avus Henrici, à quo hodieq; idem regnum hæreditario jure obtinetur. Sed & illius invicti Gastonis, ducis Nemorensis, qui dum vixit, terror hostium Gallici nominis fuit, qui fulminis in morem hostiles turmas disjicere, qui quacunque incedebat, victoriam in manibus gestare videbatur, qui semper vincere assuetus, postremò ad RAVENNAM, dum pro LUDOVICO XII. avunculo suo fortissime dimicat, etiam moriens vicit, ejus igitur Gastonis sororem, Germanam nomine, Ferdinandi Castellæ Regis matrimonium tenuisse, notissimum est. Neque hoc loco reticenda est Margarita Foxia, Gastonis Quarti filia, quæ FRANCISCO Duci Britanniæ nupta, Annam ex eo suscepit, Caroli Octavi primùm, deinde etiam Ludovici Duodecimi uxorem, ex qua nata est Claudia uxor Francisci Primi, mater Henrici Secundi, avia ejus, qui hodie regnat, & ut speramus ac cupimus, diutissimè ac felicissimè regnabit Henrici. Sed aut hæc satis sunt ad ostendendum

sten-

ſtendendam ſummam nobilitatem gentis Foxiæ, aut non video, quid ſatis eſſe poſſit. Ex hac tam illuſtri gente natus eſt PAULUS FOXIUS anno Chriſti M.D.XXVIII. patre Joanne Carmanii Comite, matre Magdalena Caupenia, nobiliſſimus quidem utraq; ſtirpe, ſed ingentem virtute ſua cumulum ad veterem ſuorum gloriam additurus. Natus autem eſt ea non oris modo ac vultus, ſed totius corporis pulchritudine, ut ex ipſo aſpectu imago quædam ingenitæ virtutis atque honeſtatis emicaret. Vidi equidem illum & adoleſcens adoleſcentulum, & vir virum, & ſenex ſenem: mea enim quàm illius, biennio ferè grandior erat ætas. neq; quenquam unquam videre memini, in quem verius conveniret id, quod Græci de Alcibiade prædicant, in omnibus ætatis partibus æquè gratam ac jucundam ipſius formam fuiſſe. Ingenium ad omnes honeſtas diſciplinas docile, & ad eas percipiendas ita factum, ut quæ diſcebat, non tam accipere à magiſtris, quàm ipſe ex ſe parere, & eorum reminiſci quodammodo ac recordari, ex illa vetere Platonis ſententia, videretur. Mores etiam tum in illa ætatis teneritate graves, ſeveri, compoſiti, & humanitatis tamen ac facilitatis condimento temperati: ut eos quibus cum una erat, & incredibili quadam jucunditate conciliaret ſibi, & exemplo ſuo, ab omni improbitate revocaret. Deniq; ut in herbeſcenti ſegetum viriditate certa propè ſpes futuræ meſſis apparet, ſic nemo tunc erat, qui non eum à puero, qualis poſtea fuit, tamen facilè auguraretur fore: juſtum, integrum, continentem, abſtinentem, amantem pacis ac concordiæ, veracem, apertum, ſimplicem, ad omnium potius peccata, quàm ad ſua conniventẽ. Literarũ ſtudia ita puerulo adamavit, itaq; in eo poſtea cõſtanter perſtitit, ut id unũ à publicis negotiis diverticulũ perpetuò habuerit,

ut quidquid ab eis dabatur otii, semper in literis omne consumpserit. Græcis igitur & Latinis literis Lutetiæ diligenter excultus, ibidemq; in Philosophiæ studio magna cum cura exercitatus, Tolosam se ad percipiendam jurisprudentiam contulit, quo in studio tantos brevi tempore progressus fecit, ut adhuc adolescens publicè de utroque jure, magna cum omnium admiratione responderit, eosq; honores consecutus, qui amplissimi; confecto studiorum curriculo decerni solent, incredibili hominum concursu jus civile docuerit: cùm ad eum inusitata quadam dicendi facultate, de obscuris dilucidè, de confusis ac perturbatis ordinatim ac dispositè, de dubiis enucleatè disserentem, etiam ii, qui diu magna cum laude docuerant, discendi caussa quotidie convenirent. Inde cùm in aulam regiam venisset, ita statim HENRICO II. Regi, acri ac perspicaci ingeniorum existimatori, ita cæteris principibus viris carus atque acceptus fuit, vix ut quisquam unus uni carior foret, quàm unus hic universis. Ipse verò & officia obibat diligentissimè, neque ullum diem abire patiebatur, quo non & regem & cæteros principes salutaret, & cum eis sermonem conferret, & eos, quò opus erat, deduceret ac reduceret: neque tamen, quod plerique omnes aulici faciunt, reliquum tempus otiosè & inutiliter absumebat: sed repetitis de integro studiis, Platonis præcipuè & Aristotelis & Xenophontis ac Plutarchi, & cæterorum ejusdem notæ libros ad formandam vitam, & ad rationem gubernandæ Reipublicæ pertinentes, ita studiosè pervolutabat, ut eos in succum ac sanguinem suum converteret, omniaq; eorum præcepta in numerato haberet, quibus non ad inanem loquacitatem, sed ad danda capiendaq; de rebus maximis consilia tempestivè uteretur. Historiæ quoq; multum operæ ac studii dedit, gnarus il-

lustria præcepta nulla re magis, quàm exemplis illustribus confirmari. Itaq; tum sacram, tum profanam, tum veterem, tum novam, tum domesticam, tum externam ita pertractaverat, ut quacunq; de re dicere ingressus esset, optimis & accommodissimis exemplis ad confirmandum id quod volebat, nunquam non abundaret. Quid de temporum ratione, quid de terrarum situ, quid de populorum institutis, ingeniis, moribus, fœderibus, quid de quarundam gentium inter se aut naturali consensione aut odio vetere & ingenio loquar? quarum ille omnium rerum tantam notitiam habuit, ut id unum tota vita egisse videretur. His omnibus artibus instructus, cùm jam ad obeundas legationes esset aptissimus, antequam tamen ullam earum susciperet, ex usu suo fore ratus est, si in amplissimo Senatu Parisiensi per tempus aliquod versaretur, ibiq; disceptandis quotidiè maximi momenti negotiis, firmiora & solidiora sapientiæ fundamenta jaceret, seq; illi præstantium virorum cœtui quasi recoquendum & expoliendum daret. Qua ipsius voluntate cognita, confestim Rex HENRICUS eum in Consiliariorum numerum adlegit: in quo hic eî etiam præcipuus honos habitus est, quòd cum in eo Senatu plura sint inter se distincta auditoria, quorum ad supremum non nisi gradatim pervenitur, PAULO FOXIO jus inter primos assidendi, dicendæq; sententiæ statim à principio tributum est. Ibi verò partam sibi antea juris intelligentiam assiduo tractandorum negotiorum usu ita perfecit ac perpoliit, ut brevi tempore principem inter Jurisconsultos locum obtinuerit, cùm eos quidem qui in libris consenuerant, seq; uni cognitioni dediderant, usu & exercitatione rerum forensium: eos autem qui se magis ad usum forensem applicuerant, eruditionis copia & magnitudine: aut potius, si apertè id

quod res est, extincta jam invidia, profiteri volumus: utrosq; utraq; laude superaret. Prima inde legatio in Scotiam fuit sub id tempus, quo Maria Regina Scotiæ, mortuo FRANCISCO II. *viro suo in regnum suum reverterat. Ubi* FOXIUS *ea fundamenta jecit & tuendi regni & conservandæ religionis, in quibus si postea pari fide ac consilio ædificatum esset: fortassis hodie neq; Regina miserabiliter captiva teneretur, neq; status religionis laboraret. Illinc cùm rediisset, anno M. D. LXI. Legatus in Angliam missus est, ubi quadrienniū integrum, tanta fide ac diligentia, tanta dexteritate ac prudentia, tanta perspicacitate ac solertia in munere suo versatus est, ut magnis interea in Gallia motibus excitatis, nihil Angliæ Regina struere, nihil moliri, nihil machinari potuerit, ad conatus eorum, qui à Deo & à Rege rebellaverant adjuvandos, quod nō ipse detexerit ac patefecerit, Regiq; indicaverit, eiq; viam ac rationē ostenderit, qua perniciosa Iezabelæ consilia maturè præveniret & occuparet.* FOXII *præcipuè consilio occultisq; monitis, inita est à Rege ratiō extorquendi ex Anglorum manibus celeberrimi ac munitissimi portus Gratiarum, quo illi sibi hæreticorum opera tradito Galliam ab ea parte obsessam tenebant.* FOXII *consilio repertum est, quomodo Rex ea pactione quā* HENRICUS II. *fecerat, de restituendo Angliæ intra certum tempus Calitio solveretur: utq; obsides eo nomine dati, dimidio ejus pecuniæ, qua Rex depaciscendi facultatem dederat, redimerentur. Illud verò commemoratione dignissimum, quòd quamdiu in Anglia fuit, nullam unquā diem intermisit, quin, quamlibet fremente Regina sacrosanctum Missæ sacrificium domi suæ celebrari jusserit: ad quod clam avidè conveniebat ac concurrebat, magna & Anglorum & exterorum* CATHOLICORUM *multitudo, quos ille fovebat, consolabatur,* pro-

protegebat, quorum omnium arx, portus, præsidium, perfugium erat: à quibus non tantum mala multa iminentia depulit, sed effecit etiam, ut multa damna, quæ eis data erant, restituerentur. Ob quæ merita, ubi primùm ex Anglia revertit, in sanctius atq; interius Regis consilium adlectus est. Secuta legatio Veneta: in qua nõ tantùm Regi cumulatissimè satisfecit, sed etiam illis sapientissimis Patribus, universæq; Venetæ civitati jucundissimam virtutum suarum memoriam reliquit. Cujus legationis expleto tempore, cùm in aulam rediisset, inter togatos Regis consiliarios, & tranquillis & turbidis rebus, unus semper è principibus fuit: cùm & doctrina, & usu rerum & prudentia excelleret: neq; sibi quidquam, præter sincerum Dei cultum, dignitatem & utilitatem regiam, allevationem vexati tot acerbitatibus populi, in dicenda sententia propositum haberet. Inde sub finem anni M.D. LXXIII. legatus de rebus gravissimis & ad Summum Pontificem, & ad plerosq; Italiæ Principes, quæ sibi mandata erant, illa toties experta fide ac dexteritate transegit. Interea cum Gallici tumultus utcunque compositi viderentur, missus est à Rege ad Heinricum Regem Navarræ, qui tunc in Aquitania erat, ut eum auctoritate ac præsentia sua in officio contineret. Quamquam autem vitari nullo modo potuit, quin anno post novæ turbæ concitarentur, tantum tamen PAULI FOXII *virtute perfectum est, ut, cùm quibuscunque aliis in locis hæreticorum factio potentior erat, divini cultus ne vestigia quidē relinquerentur, everterentur templa, sacerdotes crudelissimè contrucidarentur: Agini, quæ urbs, secundum Burdegalem, Aquitaniæ principatum obtinet, & in toto eo tractu, rebus divinis libere opera daretur, starent sarta tecta templa, sacerdotes ab omni*

contumelia & injuria tuti forent: sacra & Catholicæ conciones nunquam intermitterentur: cùm & publicè & privatim FOXIUS Catholicis animos faceret, eosq; ad benè sperandum excitaret: ita ut eorum protector, conservator, parens uno omnium consensu haberetur: Scripsit ea de re Clerus Aginensis ad virum summa dignitate præditum CAROLUM RAMBOLLETUM Cardinalem, petens ab eo, ut hæc omnia summo Pontifici diligenter exponeret, eiq; omni asseveratione confirmaret, quicquid templorum, quicquid sacerdotum, cæterorumq; divino cultui mancipatorum hominum in ea provincia maneret, id omne secundum Deum, unius PAULI FOXII virtuti auctoritatiq; deberi. Sæpe igitur in magnum vitæ discrimen adductus est, cùm iniquo animo ferrent milites à templis deprædandis cupiditatem, à Sacerdotibus mactandis crudelitatem suam unius hominis auctoritate prohiberi. Multa præterea memoratu dignissima: sed mihi non tam orationis conquirenda copia est, quàm vestra satietas refugienda. Decernitur ei à Rege legatio ad summum Pontificem: ita tamen, ut priusquam in eam proficisceretur, unà cum Catharina Regis matre Aquitaniam, Galliam Narbonensem, Provinciam, Allobroges obire, in singulis oppidis consistere, ac conventus agere, resq; perturbatas, quantum temporum ratio ferret, optimè ac commodissimè componere juberetur. Quid ego nunc dicam, quàm salutare iter illud fuerit, aut quantam afflictis rebus levationem attulerit? Catholica religio multis in locis, à quibus exulabat, restituta, Bona sua, & exercendorum munerum suorum facultas Ecclesiæ ministris reddita, multorum animi, qui nutabant, confirmati. Multa munita loca in Regis potestatem redacta, auditæ populi quærimoniæ, adhibita remedia multis, malis quæ superiorum temporum cala-

calamitate importata erant. Quarum omnium rerum laus Deo primùm, deinde PAULI FOXII prudentiæ magna ex parte tribuenda est. Regina Regis matre Lugdunum usque deducta, Romam iter cœpit: ibi ita se moresq; suos, totamq; anteactam vitam Pontifici probavit, ut ab eo decoratus sit Archiepiscopatu Tolosano, ad quem ipse multis ante annis miro bonorum studio efflagitabatur. Neq; dici potest in obeundi Legati munere quantopere, & Pontifici, & Regi, & omnibus summis pariter ac infimis gratus acceptusq; fuerit, integritate vitæ, summa vultus ac sermonis comitate, promptissimo ad opem ferendam animo, sive quis auxilio, sive consilio indigeret. Quanquam autem nulla ei pars ætatis à magnis memorabilibusq; rebus vacaverat, exigua tamen omnia videri poterant; prout ea erant, quæ agitabat animo, si quando in Galliam redire, & Ecclesiam sibi creditam præsens gubernare potuisset. Imbiberat enim penitus in mandata sibi provincia, ad TRIDENTINI Concilii præscriptum omnia revocare & exigere, omnem munerum ECCLESIASTICORUM nundinationem, fœdasq; illas, sed nimis usitatas eorum fiduciarias mancipationes funditus tollere, dissolutos ac diffluentes Ecclesiasticorum mores severis legibus coërcere ac constringere, clericorum seminaria instituere, templa eversa erigere, ruinosa fulcire, reditus Ecclesiasticos injustis possessoribus eripere, Xenodochiorum ac collegiorum præcipuam curam suscipere, & perficere, ut eorum, qui illa fundâssent atq; instituissent, mens ac voluntas diligenter ac religiosè observaretur, omnia deniq; summo studio facere, quæ ad boni & inculpati præsulis officium pertinerent. Sed ô spes hominum fragiles, ô fallacia consilia. Hæc eum cum maximè meditantem, & ea una in cogitatione noctes diesq; defixum,

morbus gravius & mortifer occupavit. Cujus primam impressionem expertus est adstans ad aram, cum solenni die, quanquã principium quoddam leviter commotæ valetudinis sentiens, abstinere tamen à re divina facienda noluisset. Quem cùm & medicorum cura, & singulari victus temperantia depulisse jam videretur; haud ita multò pòst, cùm ad hominis GALLI *de magna re sua periclitantis caussam adjuvandam, ut erat in omnes officiosissimus, iniquo & alieno tempore accurrisset, domũ ut rediit lassus, denuò decubuit: nec alius ei postea morbi quam vitæ finis fuit. Quo autem ille animo morbum sævientem, quo mortem certam jam & imminentem tulit? quot quantasq; moribundus animi verè Christiani significationes dedit? Qua submissione animi peccata sua confessus, eorum sibi veniam à Deo & à Pontifice dari petiit? Qua veneratione sacrosanctum Christi Corpus excepit? Quàm placidè ac patienter sacro oleo perunctus ac delibutus est? Quibus omnibus Sacramentis armatus ac munitus, cum toto morbi tempore, non tantũ quamdiu sui compos erat, sed etiam cùm propter vim morbi in capite grassantem aliquo mentis errore afficeretur, sic quoq; tamen nihil aliud quàm* CHRISTUM, CHRISTUM DEUM *suum, in ore perpetuò habuisset, ad eum quem spirabat unum, quo fidebat uno, ut quidem speramus ac cupimus, evolavit. Hem* PAULE FOXI, *quãtam quamq; justam multis mærendi occasionem morte tua obtulisti. Et si tua quidem causa, nihil est quod lugeamus. Tu præclarè ac laudabiliter vitæ cursum confecisti. Tu ita maximis honoribus perfunctus es, ut te semper homines majoribus dignum judicarent. Tu ausam lacessere te invidiam virtute constantiaq; superâsti. Tu, quod ii, qui olim habiti sunt sapientißimi, in aliqua felicitatis parte posuerunt, in ipso senectutis limine ereptus,*

ptus,

ptus, impendentia deterioris ætatis incommoda morte vitasti. Is cujus tu judicium maximi faciebas GREGORIUS PONT. MAX. *& vitam tuam summè probavit, & mortem non modò honorificentissimis verbis, sed etiam lachrymis prosecutus est. Omnium erga te ordinum caritatem satis hæc ipsa principum virorum, quæ ad cohonestandum funus tuum convenit, multitudo declarat. At Tolosæ dolendum, quæ similem tui pastorē nunquam fortassis habitura, prius te spoliata est, quam vigilantiæ tuæ fructum ullum percipere posset. Dolendum Regi, qui tam duris temporibus, tanta fide, tanta prudentia præditum Consiliarium amiserit. Dolendum Ecclesiæ, quæ labantibus in Gallia rebus suis magnum auxilii spem in auctoritate tua collocârat. Sed omnibus in rebus divinæ voluntati acquiescendum est. Nos, quod unum tibi præstare possumus, & colemus memoriam tui, & te fusis ex animo precibus adjuvare conabimur sperantes fore, ut ipsi vicissim tuis precibus adjuvemur.*

DIXI.

EPI-

EPISTOLARUM.

M. ANTONII MURETI PRESBYTERI, ET CIVIS ROMANI.

LIBER PRIMUS.

M. ANTONIUS MURETUS JOANNI NICOTIO V. CLAR. Consiliario Regio S. D.

EPISTOLA PRIMA.

MULTÆ causæ sunt, JOANNIS NICOTI, vir clarißime, propter quas magnorum & illustrium virorum epistolæ expetantur. Sunt quas sermonis nitor & elegantia, & nativa quædam pulchritudo, nullo ut videtur, artificio exculta, nullis pigmentis colorata commendet: Sunt contra, quæ & verborum & sententiarum minimè vulgato genere cultum & artificium ostentent. Nonnullæ etiam ita scriptæ sunt, ut historiam quasi quandam contineant eorum temporum, quibus ii, qui illas scripsêre, vixerunt. Atq; hæ, sive à disertis, & ingenuarum artium scientia expolitis hominibus prodierint; tantò cupidius leguntur: sive etiam ab iis, qui lepore ac festivitate dicendi caruerint, non tamen propterea negliguntur. Historia enim, ait Plinius, quoquo modo scripta delectat. Graves quædam & Philosophicæ, officii præcepta tradunt; falsas

sas opiniones evellunt ex animis; quanta in virtute dignitas; quanta in vitiis turpitudo sit, docent: quo in genere Seneca excellit. Quædam etiamsi ad res modò privatas & familiaria negotia pertinent, excitant tamen hominum studia, propter eorum, à quibus scriptæ sunt, auctoritatem. Natura enim comparatum est, ut quos admiramur ac magnifacimus, eorum omnia maxima minima cognoscere cupiamus. Recteq; ac verè Xenophon, virorum virtute præstantium non seria modò, sed & joca digna esse ait, quæ memoriæ commendentur. Et certè si; vascula quædam, quibus illi usi erant, & alia quæ in eorum supellectile ac frivolis fuerant, mortuis ipsis cupidos emptores invenerunt: quomodo lucernam Epicteti mille drachmis, Protei Stoici baculum talento venditum accepimus: multò magis eorum quamlibet tenues & exiles epistolæ in pretio esse debent. Sed ego hæc omnia mecum agitans, causam tamen reperire nullam queo, cur aliquem epistolarum mearum librum videre, multi istic, ut scribis, elegantis ingenii homines concupiscant. Sive enim Latinas literas amant, & ad aliquam Latinæ scribendi facultatem pervenire cupiunt, quisquamne est, qui cum extent Ciceronis, Senecæ, Plinii epistolæ, non dicam ex meis, sed ex cujusquam, qui his mille annis vixerit, Latinæ linguæ, aut integritatem, aut copiam sibi petendam putet? Idem etjam de illo qualicunq; scribendæ epistolæ artificio dixerim. Quid enim aut Plinio limatius; aut Seneca gravius, aut Cicerone in omni genere perfectius optari potest? Gravidarum mulierum morbus ille fuerit, quæ, neglectis bonis ac salubribus cibis, cinere se nonnunquã & carbonibus pascunt. Ne res quidem ipsæ adducere, aut invitare quemquam possunt ad epistolas meas cupidè legendas. Homo enim privatus, qui ita in libris

ac literis consenuerim, nullam & unquam attigerim Reipub. partem, nullam unquã epistolam scripsi, nisi quæ ad mea non magni momenti negotia pertineret. Quis autem ego sum, ut, quod postremo loco posui, auctoritate quisquam adductus mea res meas cognoscere cupiat? Mitto jam, quod cùm in cæteris, tum in hoc præcipue genere ita negligens sum, ut epistolas uno impetu fusas, raro admodùm bis legere; certè quidem nunquam bis scribere, sed ut primùm fluxerunt, liturarum sæpè ac macularum plenas ad amicos mittere soleam. Itaque multũ negotii habui in iis, quas ad te nunc mitto, colligendis. Nã præter paucas, quas familiares quidam mei descripserant, cæteræ ab iis ipsis, ad quos missæ erant, aut ab iis, in quorum manus, mortuis ipsis pervenerant corrogandæ, quasique ostiatim conquirendæ fuerunt. Quas non ullo ordine aut personarum, aut temporum (neque enim res tanti videbatur) sed ut quæque allata erat, & cum eis nonnullas ad me, à viris doctrina & autoritate præstantibus scriptas, in unum volumen congerendas curavi, ut tuæ vel voluntati obsequerer, vel auctoritati obtemperarem. Tantum enim & amicitiæ nostræ, & prudentiæ tuæ in maximis muneribus publicis obeundis jam pridem spectatæ tribuo, ut nulla in re tibi aut volenti negare, aut suadenti adversari fas putẽ. Quare quid à me postules, aut quid me facere jubeas, ipse videris: certe quidquid postulaveris: quod quidem in me situm sit, consequeris. Hoc autem æquiore animo passus sum extare aliquas Epistolas meas, quod quædam multis jam abhinc annis editæ sunt pro meis, de quibus scribendis, ego ne per somnium quidem unquam cogitavi. Confinxerat eas is ipse, qui tanquam à me ad se missas divulgaverat, homo eruditus ille quidem, sed improbus, & natura nocendi ac male-

~~lefaciendi cupidus~~: *Cùm plurima & maxima officia, quibus à me affectus erat, summis injuriis compensare vellet. Qua de re olim à me graviter objurgatus, multis tũ lachrymis à me veniam petiit, laqueo digna commisisse se fassus, cùm ei sermoni* HADRIANUS TURNEBUS, *&* JOHANNES AURATUS, *præsentes interessent. Sed mittamus hæc. A te pro amicitia nostra peto, des operam, ne quid istic excudatur pro meo, quod meum non sit. Quid enim futurum est, nisi coërceatur istorum audacia, qui superioribus mensibus Poëma quoddam de laudibus* IOANNIS AUSTRIACI, *quod ego nunquam legeram, pro me ediderunt: In quo & mihi & ei, cujus illud põema est, imposita insignis injuria est. Nunc tua potissimùm fide, diligentia, auctoritate, voluntate erga me fretus, nihil tale post hac eventurũ esse confido. Vale,* ROMÆ, *9. Kalend. Septembr, M. D. LXXIX.*

JOHANNES NICOTIUS LIBELLOR. SUPPLIC. IN REGIA MAG. Marco Antonio Mureto Viro eruditissimo, S. P. D.

II.

REm periculi mei me fecisse ex te audio, quo efflagitatione mea, quas ad plerosq; amicos tuos dedisti literas, tandẽ in manꝰ hominũ venire sinas. Ergò v. mi MURETE, *id, quid periculi sit non sanè video: excidisse tibi quidẽ certè, singularis hujus erga literatos omnes beneficii gratiã facilè perspicio, qui istam clavã de manibus me tibi extorsisse tàm ingenuè fateare. Nulla n. mehercule earum, quas memoras causa satis justa, ad premendũ tibi unquam fuit: Nã quam jam inde ab adolescentulo, unus è nostris hominibus, Romanam illam*

em-

amplitudinem ac dignitatem. & quovis scribendi, & toto ipsius vitæ genere ita sis consectatus, ut fato tuo civitate etiam Romana donatus fuisse videare, quisquam quæso, erit, qui, quùm tuas epistolas leget, non ex orationis venustate (Romana ista quidem prorsus) & eximiarum atque præstantium rerum tractatione, singularem & voluptatem, & fructum capiat? Quæ tu summè doctus, ad præstantes omni probitate atque eruditione viros scripsisti, quotidieq́ quin scribas, efficere planè nequis, non ex earum quidem commentationum genere sunt, quibus non amplius quodvis, quàm familiarium Epistolarum nomen, meritò debeatur. Literatorum, MARCE ANTONI, ac studiis, doctrinæq́ deditorum virorum inter ipsos, per literas consuetudo, quidpiam egregium atque excellens semper habuit, perpetuoque habitura est. Id adeò quidem, ut illorum, qui olim extitere, etiam συμπόσια ac δεῖπνα in rebus opera & oleo nostro dignis esse ducamus. Fuit, eritque quoad quidem mortales terram colent, cuiq́ seculo, rerum & , publicarum & privatarum, tùm earum quoq́, quas neutrarum expertes facilè dixeris, sua quædam norma ac ratio, quam, qui id ætatis degunt, multò certè magis è re sua condiscant, perceptamq́ usurpent, quam quæ longè anteactis seculis extitit. Memini quidem me, quùm in Lusitania Christianissimi Regis Legatus essem, non tàm in rebus Legationis illius commodè gerendis antiquis vel fœderibus, quæ cum Lusitanorum Regibus, nostris olim intercessere, vel Annalibus utriusq́ gentis versandis, quàm quorum ætati fermè suppares sumus, adjutum ac sublevatum fuisse. Enimverò MURETE, nonnihil haud ita dispar, in ipso etiam scriptorum genere contingit. Nam quùm ad consuetudines hominum inter se instruendas atque ornandas, quæ viri omni do-

ctrina eruditi, cum sui similibus per litteras colloquuntur, magnoperè conducant; ipsa autem consuetudinum colendarum ratio ac disciplina, nequaquam in ætates solùm, verùm etiam propè jam in annos singulos varia eveniat: non tam aut Ciceronis quidem ipsius, aut aliorum quos refers, Epistolis, qui nunc inter homines agunt, quàm aut tuis, aut eorum qui tui sunt similes, qui profectò perpauci sunt, adjuvabuntur. Non sunt deniq; ejusmodi tuæ Epistolæ, quæ seclis innumerabilibus manere, ac, ut Scævola ajebat, canescere nequeant. Itaque tu, ne tibi desis, valdè te hortor atq; moneo. Meo res omnis plane, quandoquidem ita tibi cavere velle videris, periculo esto: Etsi verò id me tutò jubere facilè sentio, ea lege tamen ac conditione quodvis periculum abfuturum promitto, si quod nunc agis, id tu multò dehinc etiam prolixius ages, quæq; in isto genere postbac scribes, diligenter ac summa fide ad me perferenda curaveris. Quod autem scribis, partum à malevolo, nescio quo, per summam fraudem, suppositum tibi fuisse, qui falsò se tuum esse dictârit, id equidem adeò immeritò tibi accidisse, ut debeo, magnoperè doleo. At herclè, illo mihi haud satis insidiosè eam fraudem adornâsse videtur. Qui enim scripta tua legerit, vix alterius cujusquam, quantumvis affabrè effictum commentum, pro tuo agnoscet. Sunt, mi MURETE, pestes quædam hominum, per summam nequitiam ac inertiam, aliena laude dolentium. Quos tu, cui quidem benè beateq; vivendi ratio constat, propter magnitudinem & animi & ingenii, moderatè feras oportet. Hujusmodi ego hominum monstra, à lacessitis ulciscenda minimè esse censeo, quibus ipsis invidia, quæ miserrimè peruruntur, satis superq; perenni supplicio est. Nam monstro sanè haud absimile est, in obscuro Patriam jacere malle, quàm ferre æquo animo,

lumen ei à præstantiore quepiam præferri. Haud sanè luminosior usquam Gallia nostra futura erat, quo illum animo fuisse intelligo, quàm quantum ille sua face ei prælucere potuisset. Non, ut in prædiis urbanis, æquè in litterarum morúmque studiis, ne altius quis tollat, actio ullo unquam jure prodita apud ullum unquam populum fuit. Quin τοῦ ἀγαθοῦ παντελῶς μὲν πᾶσι ἐφίεσθαι ἐξεῖναι, *tuus ille, aut si certè das, etiam noster in* Νικομαχείοις *docet. Nihil planè erat, quod malevolus ille jure queri posset, si tu, doctrina singulari ac ingenii vi admirabili, in sublime te efferens, ipsius (qui ne in secundis quidem fortasse consistit) fenestellis officiebas: quùm ipsi pariter altius tollendi, omnium gentium institutis ac moribus, jus esset. Ut ille mihi prorsus ignaviter, ne dicam nefariè, sibi prospexisse videatur, qui Patriæ, in qua ambo & nati & educati, quo summo ornamento es, erisque dum Latinæ loquentur literæ, id* λίαν φθονερῶς, *damno sibi existimârit. Sed illum jam missum facio. Tu verò, mi* MURETE, *qua animi magnitudine polles, hanc fraude tibi injuriam factam magnificè contemne: ac perge porrò, quò jamdiu contendis, ad palmam quam sanctissimi mores, & in omni doctrina exantlati labores tibi mox in manum dabunt. Me tibi vindicem, quoad vivam, si quidem me ad eam rem idoneum censes, non defuturum, hoc mihi credas, vehementer velim. Vale, & me, quod facis, etiam atque etiam ama. Datum* BRAIÆ COMITIS ROBERTI *pridiè Kalend. Octobr.* M. D. LXXIX.

M. AN-

M. ANTONIUS MURETUS S. D. PAULO MANUTIO.

III.

HEri redeuntem me à Balneis Aponi, quo me, partim animi, partim valetudinis causa, contuleram, exceperunt litteræ tuæ: quæ, quàm mihi gratæ fuerint, noli quærere. Mihi crede, quidquid reliquum erat molestiæ ἐξ ἐκείνου τοῦ συμπτώματος οὗ περὶ πρώην ἔμαθες detersferunt, omnemque ex eo natam ægritudinem depulerunt. Habebant egregiam sanè atque illustrem significationem veteris illius ac perpetui amoris erga me tui, de quo, etsi mihi nunquam, ut dubitarem, contigit: tamen fit, nescio quomodo, ut omnis illius expressio, quasiq; professio pergrata mihi, perq; jucunda sit. Ego, mi Manuti, cùm de eo, quod mihi contigerat, retulissem ad medicos, neq; illis omni ex parte indicâssem, neq; quidquam de tota mea ratione ac consuetudine vivendi reticuissem: nihil aliud reperire potui, nisi id quod ipse per me facilè suspicabar; nocere mihi, quòd tàm rarò exirem domo: quodq; ut me impetus ceperat, ita me, nulla habita ratione temporis, ad legendum, aut ad scribendum darem. Itaq; de eorum consilio meditor paulò laxius ac solutius vivere: & ante cibum ambulatiuncula modici sudoris aliquid excitare: præterea q; cùm videbitur alienis & oculis legere, & manibus scribere; quem ad usum parare cogito amanuensem quempiã, cui Epistolas inambulans, dictem: nisi si quid erit τῶν ἀπορρήτων: quanquam hæc quoq; interdum, sed ἐν αἰνίγμασι. Antea enim solebam statim à prandio calamum in manũ sumere, & horam unam atq; alterã Epistolarum scriptioni dare: quo, reipsa comperi, nihil esse pernitiosius. Cavebo igitur, & ut mones, parcam mihi, cùm mea causa, tùm me Hercule etiam tua.

Non enim levem neq; contemnendam jacturam faceres, si quid mihi contingeret, φίλου γὰρ οὐδὲν κτῆμα τιμιώτερον. Ego verò amicus tibi sum, & amicus ex animo: quales admodum paucos esse, non injuria querebatur Theognis. De Catullo, exiguam tu quidem mihi diem præfinis: sed tamen dabitur opera, ut satisfiat tibi. TORQVATUS BEMBUS *respondit se cognoscendi mei cupidissimum esse, mihique libenter gratificaturum quacunq; in re posset. Quod scribam aliud nihil occurrit, etiam atq; etiam vale, mi Manuti. A. D. 4. Kal. April.* PATAVIO.

EIDEM.

IV.

DE *Tibullo & Propertio: Libenter hoc & omne militabitur bellum: ut ille ait. Ita enim de me meritus es, itaq; assiduè mereris, nulla ut in re unquam à tuo studio discrepare debeat voluntas mea. Sed quæso te, quid tu facere cogitas? an forte eadem opera Catullum cum commentario meo, Tibullum autem & Propertium sine ullo commentario emittere, eosq; tres unum in librum conjungere? Tale enim aliquid mihi venit in mentem suspicari. Hoc si est, non equidem reprehendo, neque improbo: etiam librum puto vendibiliorem fore. Sed tamen novum, ut puto, multis videbitur. Sin alia quædam tua ratio est, fac ut sciam. Nam si ego rectè conjeci καὶ τῆς σῆς προαιρέσεως ἐπέτυχον, capiam fortasse aliquid novi consilii, quod tibi non displiciturum esse confidam. Hodiè constitutum factum erat cum amicis quibusdam, ut ad Torquatum adiremus unà: sed hoc tempus nubilum, caliginosum, pluviosum, vereor, ne illis obstet, quò minùs ad me veniant. De loco Plutarchi mihi quoq; cogitanti ac scribenti, permirum, perq; incredibile videbatur. Accuratiùs*

ratiùs igitur cogitabo, & cras, aut summum perendie, totam illam rationem minutissimè, καὶ τῇ ἀκριβολογίᾳ τῇ μεγίστῃ *confectam, ad te mittam. Quid amplius? Uxoris tuæ fratrem nondum vidi: Hercules quoque tuus sexto aut septimo abhinc die venit ad me, neque unquam postea rediit. Ego autem, quando præsenti tibi studium in te meum declarare non possum, libentissimè illud, excipiendis, &* καθ' ὅσον οἷόν τε, *omni genere officii prosequendis tuis declararem. Quare, etsi quid eorum causa possim, non video, aut potius, nihil posse me, propè video: tamen erit mihi pergratum, si ita ad eos scripseris, hanc domum æquè ipsis patere, ac tuam, neque quidquam mihi posse accidere gratius, quàm si me ipsi aliquid sua causa facere jubeant. Ama me: mi Manuti, & valetudinem tuam cura. Prid. Idus April. A. D. LVIII. PATAVIO.*

EIDEM.

V.

DE TORQVATO *vehementer amo te. Exemisti enim mihi scrupulum sanè molestum. Nam subverebar, si ad illum scribens, patris mentionem facerem, quo id ipse animo accepturus esset: ideoq; avebam videre Epistolam tuam; quæ me docuit metum illum inanem fuisse. Illi igitur Tibullum, cujus principium mittam ad te cras, aut summum perendie, intereà operis, quod agant, non defore, tuarum litterarum sermo declarat. De Propertio videbimus. Summoperè cuperem, si commodè fieri posset: ut Tibulli principium cum Catulli fine eodem filo conjungeretur. Cujus meæ cupiditatis, quæ causa sit, facilè te suspicaturum puto. Esset, ut opinor, munus hoc pacto,* οὐκ οἶδ' ὅπως εὐπρεπέστερον καὶ μουσικώτερον. *Nihil tamen nisi tuo commodo velim. Quod tot versus deletos*

miraris, dicam tibi, quid factum sit. E libris, quos ad me misisti, neuter erat, qui non in primo illo filio, tàm multa ad marginem adscripta haberet, ut verendum esset, ne librarii fallerentur. Concerpsi igitur unum è meis, sed tàm multa in eo menda reperi, ut coactus sim mutare consilium. Quod autem numerus versuum non congruebat, eò factum est, ut aliquot delendi fuerint. Nam, quod ita cecidit, ut à Pentametro inciperet pugna, non consilio factum est, sed casu. Potest autem facilè corrigi. Characteres tui Græci sanè luculenti, ac dolorem Gallorum nostrorum vicem, quos à te cæteris omnibus rebus jam pridem victos, typorum quoque Græcorum elegantia superatum iri video, nisi plus te quàm plerosque illorum amarem. Edendi autem Syriani consilium, cui tandem displiciturum, displiciturum verò? imò cui, qui quidem homo sit, non summoperè placiturum putas? Germanum illum iterum tibi commendo, bonus vir est & literatus; & benè apud eum beneficium collocabis. Sed ego captus dulcedine quadam ad te scribendi, non sentio tempus effluere. Vale. Hercules Podocatharus miratur te ad binas litteras suas nihil respondere: neque non tamen facilè suspicatur, id quod est, te non libenter scribere, nisi urget necessitas, cum manu tua nunc quidem scribere necesse habeas. Salvebis ab eo, & à Molinio nostro. De Epistolis tuis, noli laborare, brevi eas habiturus es. Iterum vale. Prid. Non. Maii, PATAVIO. Anno M.D.LXVI.

EIDEM.

VI.

SI PEGASI sint isti tui operarii, tamen fieri nullo modo potest, ut uno die chartas quinque descripserint, quas heri te accepisse oportet: at tuæ hodiernæ literæ signi-

significant opus eis deesse. Itaque quid cogitem, nescio. Chartas quinq́, cùm istic essem apud te reliqui: alteras quinq́ nudiustertius misi; tu, ut omnia jam confecta esse significes, cras tria folia impressa missurum esse te dicis; iterum tibi dico: quid cogitem nescio. Nam, sive illa ad te perlata sunt: deesse illis, quod agant, non potest: sive non sunt, verendum est, ne eodem modo aut intercipiatur, aut pereat, si quid amplius misero. Itaque nihil amplius mittam, dum quid illis factum sit, cognovero. Vale 10. Kal. Maji. PATAVIO.

EIDEM.

VII.

MIror, quid acciderit, quòd à te nihil hoc triduo litterarum; præsertim cùm adhuc ad binas meas nihil responderis; quarum alteras accepisti cum indice eorum, quæ in Catullo peccaverant librarii: alteras cum tertio folio Tibulli. Utinam ne vera sint ea, quæ mihi veniunt in mentem. Nam, verè ut dicam, summus amor erga te meus interdum vereri me cogit de firmitate valetudinis tuæ. Quæso te, eripe mihi hanc molestiam: & si apud te est, ut volumus, ad intermissum scribendi institutum redi. Ego cùm primùm à te litteras accepero, mittam ad te & Tibulli reliquum, & scholia. Vale. 3. Id. Maji. PATAVIO.

EIDEM.

VIII.

EGo verò te nihil de me tàm improbè suspicatum, certò scio: teq́ omnia scripsisse ἀπλέστατα καὶ ἀφιλέστατα *persuasissimum habeo. Sed quod ea de re scripsi, jocatus sum nõ tàm in te, quàm in meipsum. Sed quãdo tu ita vis,*

omittantur sanè hæc nomina. Catulli, quod reliquum est, ad te mitto. Cætera urgeo. In iis, quæ accepi, non admodùm multa librariorum menda sunt: nonnulla tamen, sed levis momenti, in Ode Sapphonis tria aut quatuor, quæ sanè excidisse nollem. At hæc relinquamus. Cogito, cui Tibullum, cui Propertium, ex more dicare debeam: neque satis explicare me possum. Nam ex iis, qui mihi veniunt in mentem, alii σεμνότεροι sunt, alii κενώτεροι. Adolescentes homines vellem, ingenio eleganti & non alieno ab his literis, &, totum φιλοδόξους magis, quàm φιλοχρημάτους. Omninò Venetiis exeundum est. Nam ista littora planè littora sunt, frustrà ares, frustrà seras. Tu, si potes, consilio me adjuva. Nam mehercule, si nihil aliud ostendatur, potius amiculo cuipiam meæ sortis hoc munusculum deferam, qui me amet, qui mihi benè cupiat, qui mihi saltem gratias agat, quam cuiquam ex istis splendidis, qui omnia sibi ultrò deberi putant. Quæso te, quando ego neque defugio, neq; defugiam unquam quicquid tu voles laboris, suscipe hanc cogitationem causa mea, & quid facere debeam, mone. Novi te, ut in cæteris, ita in his quoque rebus acutissimum & sagacissimum, ubi tu τῇ ἀρίστῃ γνώμῃ, ut soles, consilium dederis, quicunq; erit eventus, æquissimo animo feram. Vale. A. D. V. Kalend. Maji. PATAVIO.

EIDEM.

IX.

DE Propertio quietus esto. Libenter hoc & omne militabitur bellum, in tuæ spem gratiæ. Neq; quod dixeram, eò dixeram: sed tu aliorsum accepisti, tantùm enim loquebar περὶ τῆς προσφωνήσεως. Accipio tamen, quod das, fore, ut tui isti Pegasi minus incitatè volent. Mitto ad te

ad te Epistolam ad Bembum αὐτοσχεδιασθεῖσαν. *Mihi crede, semel scripsi: semel relegi, sed eò fidentius, quòd ad te mittitur, tanquam Aristarchum, quidquid minus placuerit* ὀβελίσαντα. *Per me quidem non interpoles modò eam licet; verùm etiam de integro cudas. Tantò melior erit, si tua erit; ac ne sic quidem mea esse desinet:* NAM *in hoc quidem genere* τὰ τῶν φίλων. *Quid amplius? reliqua Tibulli cras mittam, ac fortassis etiam scholiorum partem; ut gustum aliquem futuri operis capias. Tabellarii urgent,. Vale.* MOLINUS *te salutat. Postrid. Non. Maji.* PATAVIO.

EIDEM.

X.

CUM VENETIIS *discederem, reliqui apud* SIXTUM MEDICEM, *optimum & humanissimum virum, cujus ut scis, hospitio usus eram, libros aliquot tuos, itemque volumen unum mearum variarum lectionum: quæ omnia puto jam pridem ad te perlata esse. De Dionysio injeci jam mentionem Cardinali: cùm ipse me de te, tuisque rebus perhumaniter interrogâsset. Tu, si me audis, videbis, ut ne res in longum differatur. Nolim enim contingere ut alius quispiam occupet. De sene illo impuro, quid vis, tibi respondeam? denuò confirmâsse se dicitur. Omninò tamen si homo bulla, eò magis senex. Sed ô incertam conditionem nostram. Ille exsuccus, exanguis, exhaustus, senio confectus: & ipse orbis senium, qui jam jamque animam efflaturus videbatur, vivit tamen, vivit? Imò verò; sed nolo cætera, quæ leviter immutata, pulchrè ut opinor quadrarent. At Gallorum Rex, integra ætate, firma valetudine, maximis viribus, florentissimis rebus suis, inopina morte perculsus est. Quo qui-*

dem casu valdè accisæ sunt spes nostræ, magnaq; hic & animorum & vultuum facta mutatio. Sed omittamus hæc. Cùm hîc sunt studiosi nominis tui, & scriptorum tuorum admiratores maximi: tum M. P. Medius οὐ τῶν τυχόντων homo & Græcarum & Latinarum literarum scientia excultus, & Philosophus, & si quæris, me hercules etiam Poëta valdè bonus, ita te amat, ut nihil ardentius fieri posse videatur. Est autem natura comparatum, ut quos amamus, ab iis etiam nos amari velimus. Cupit igitur ad amicitiam tuam mea opera pervenire: & ea re scripsit ad te Epistolam, quam ad te, cum his litteris mitto. Videor facturus injuriam humanitati tuæ, si te orem, ut ad ipsius litteras respondeas. Puto enim sponte facturum. Sed tamen, quia & ego hominem valdè amo, & ipse te magnopere observat, mecúmque diligentissime egit, ut id à te peterem, peto & quæso. Quid jam? quid aliud? Nihil nisi ut valetudinem tuam cures: & me ames, & Aldum nostrum salutes meo nomine; quem ego medius fidius, in oculis fero. Vale. A. D. 14. Kal. Sext. FERRAR.

EIDEM.

XI.

HEri ad te scripsissem, sed volui gratificari Lazaro Mocenico adolescenti optimo, ingeniosissimo, studiosissimo; quod & ipse incensus erat cupiditate cognoscendi tui, & eum ego cupiebam à te cognosci, de quo me tàm sæpe prædicantem audiisses. Hic enim est unus propemodum, de quo ego mihi omnia summa polliceri audeo: neq; metuo, ne me spes fallat. Quæso te, complectere eum mea causa quàm poteris humanissimè: dignus est enim omni benevolentia atque amore. Ingenium summum, industria mirifica, mores optimi atq; incorruptis-

ruptissimi. Deniq; quicquid dici de illa ætate honorificè potest, id me de eo dixisse & meritò dixisse tibi persuadeto. Accipies ab eo, quod superest Tibulli, & scholia mea in primum librum; de quibus cupio audire judicium tuum. Quid est, quod hodiè ad me Molinius scripsit, mira quædam esse, quæ tu mihi, cùm istuc venissem, dicturus esses? Si me amas, quicquid est, scribe. Ego enim, nisi quid aliud acciderit, nondum me istuc venturum puto. Vale, 15. Kal. Junii, PATAVIO.

EIDEM.

XII.

EGo verò Herculi quidem optimo atque honestissimo adolescenti sua & tua ex causa: tibi verò, tua & mea ex animo gratulor. Nam & ipsius studiis & valetudini tuæ præclarè consuletur, & ego Epistolas à te accipiam non crebriores tantùm & longiores; verùm etiam ita me HERCULES amet, nitidiores & alacriores. Vel illa quam hodiè accepi, quàm festiva est? quàm hilaris? quàm tua? Itaq; MOLINIUS exultat quotidiè addi aliquid ad laborem suum: soletq; mihi sæpè in sermonibus dicere, ingenium tuum sibi agrorum Siculorum simile videri; è quibus;

Æstiva quantum decerpunt luce capellæ,
Tantum fecundus gelida ros nocte reponit.

Heri misi ad te reliquam partem scholiorum in Tibullum. Nam in quartum librum, cur hoc tempore nihil scribam, magna causa est. Propertium urgeo: cujus principium paucis diebus ad te mittam, id est, cùm Tibulli, quod ab operis descriptum est, accepero: Columbinum tuũ misi, qui ad me accerseret: sed is negavit se domi esse. Cras si non modò columbinis, sed aquilinis etiã feratur alis, nõ effugiet colloquium meũ. Vale, mi Manuti.

χαῖρε.

κἀμὲ, ὥσπερ εἴωθας, ἀντιφιλῶν διατέλει. 7. Kalend. Junii. Mira illa, de quibus mihi Molinius scripserat, si potes, scribe: aut apertè aut συμβολικῶς.

EIDEM.

XIII.

SI nihil est aliud, præter occultam quandam coitionem factam à duobus civibus, amicis nostris ad dejiciendum eum, qui successit in Polyphemi locum: causa nulla est, cur id tantoperè celatum velis. Nam hîc quidem res omnium sermone celebrata est. De Ferrariensi, neq; nihil est, quod audisti, neque tamen mihi adhuc, quid facere debeam, constitutum est. Omninò cuperem aliquam μεταβολήν. Non quin placeat magis in dies Patavium: sed quid intelligam, scio te quoque intelligere. Neq; verò ita multum laborarem, SIGONIONE an mihi etiam: si quæris, mihi quidem magis arrideret ea conditio, qua nunc est Sigonius; idq; cum aliis de caussis, tum quia tecum essem. Spes est, aliquid super hac re ante Octobrem III. viris constitutum iri. Neq; sanè facere aliter possunt, nisi paulatim Patavinam scholam exinaniri velint. Expectabimus igitur, & si res succedet ut volumus, gaudebimus: sin, humaniter feremus, & perspiciemus rationibus nostris. Propertium urgebo, ut jubes. Scholia in Tibullum, cum ivibi erit, ut excudantur, velim mihi paulò diligentius inspicienda mittas. In carminibus quibus celebratur hortorum Deus, jambica quædam sunt, quæ ab omnibus tribuuntur Tibullo. Unum etiam ejusdem argumenti epigramma reperio in antiquo Tibulli libro. Hanc igitur appendiculam adjiciemus, si voles. Quartus liber tam multa habet quæ non intelligam, ut in aliud tempus differre satius putem.

Valde

Valde me pupugit, quod scripsisti de Simiolo illo Parisiensi; nunquam putâssem sub tanta simplicitatis specie latere tantam perfidiam. Mihi paucis diebus ad illum alterum necessariò scribendum est: egoq́; si tibi ita videbitur, libenter faciam, ut inseram literis meis, testimonium meum judicii de eo tui, Tu maximo animo contemne ista omnia, ut facis, & ad valetudinem tuam, vel conservandam, vel confirmandam studium confer. Vale 4. Non. Junii. PATAVIO.

EIDEM.
XIV.

CUM constituissem hodie ad te scribere: hesterno die non scripsi: quòd ἀγροικείαν εἰπεῖν, stomachum mihi moverant versus, quos ad me miseras; de quibus tamen valde amo te. Defunctus enim, ut semper, amici officium es; cùm ea, quæ ad me tantoperè pertinerent, mihi non ignota esse voluisti. Sed impurum ego illum si vivo; etsi rectius tu: qui tetra hæc & impura animalia, ut despiciam, mones. Coram igitur colloquemur. De Dulcio, eum enim significari puto, consilium tuum sequar. Ad te scribere aliquid te dignum, mihi hoc crede, gestit animus: & est ὑπόθεσις præclara aut innumerabiles potius ὑποθέσεις. Sed ita pridem versus facere destiti, ut valde metuam, ne nihil succedat. Tentabo tamen, etsi nunc propter hoc consilium de migratione, animo non sum valdè apto ad poëticas hilaritates. Erat & ad Petrum τὸν ἐξηρόχειων (finge aliquod ejusmodi nomen aut Latinum aut vernaculum, ita quem dicam intelliges) ode una jam pridem scripta: de qua quid faciam nescio. Nam neq́; cum homine in eam suspicionem adducto, nisi prius de illius innocentia constiterit, quidquam mihi esse negotii volo: & per-

& perire eam, etsi nihil est, nollem. Ad hæc exspecto, quid sentias. Nunc est quod te magnoperè oratũ velim. In iis literis, quas ante hos 15. dies ad Petrum Morinum dederam, narrabam deferri mihi conditionem opimã & honorificam inprimis: neq; quænam esset, exprimebam; ajebam autẽ, me eam neq; accipere, neq; planè repudiare audere, nisi penè penitus perspecto ejus, qui me ad se vocat, animo. Nunc cuperem (ac vide quam improbus sim, qui te quoq; mea caussa improbum fieri velim) cuperem igitur, epistolam ad me benè longam eo argumento scriberes, ut laudares consilium meũ, qui & lucro præsenti, quod, ut scis, offerebatur, & tranquillitati studiorum meorum, & aliis ejusmodi rebus, hujus familiaritatem, ἢ θεραπείαν, ἢ ἄλλο ὅτι ποτὲ ὀνομαζόμενον μάλισ' ἂν δέχοιτο, anteposuerim. Erit tibi campus amplissimus amplificandi conditionem illã quam repudio; & tamen ex conditione ostendendi, quanto sit hęc honestior ac splẽdidior; dicendi de hominis ipsius laudibus: etiam de iis, qui cum eo sunt: si quis eorũ tibi nominatim appellandus ac celebrandus videbitur; idq; cùm ad meas rationes accommodatissimũ fuerit; tum tibi fortassis inutile ad gratiam ipsius recolligendam, & ad medicinam faciendã animo nonnihil, ut scis, exulcerato. Vellem etiam certo prædiceres fore, ut magnos aliquãdo ex eo industriæ meæ perciperẽ fructus. Puderet eum fortasse olim, facere te ψευδόμαντιν. Eam a. epistolam ad ipsum finem tuarum imprimi vellem. Hoc à te vehementer peto. Ea lege tamen si tibi quoq; hoc è re utriusq; nostrûm fore videtur. Cras cætera. Vale mi optime & optatissime Manuti. Epistolæ tuæ nullæ præterea sunt: quas quidem edi oporteat. Sunt enim in aliis pleraq; omnia τῶν ἀπορρήτων. Iterum vale. Hodierna elegantissima est, sed ut videtur, non divulganda. Nicolaum tuum, aut nostrum potius ἀντασπάζομαι.

EIDEM.

XV.

VAlde recreatus ſum iis literis, quas à te hodie accepi. Etenim qui natura in omnibus rebus meis Δύσελπις πέρα τοῦ μέτρου eſſe ſoleam, tantum ex indignatione quadam ſuperioribus diebus concepta ad illam naturalem δυσελπιστίαν adjeceram; ut non tantùm aliis omnibus aſper, moroſus, ἀπροσήγορος: Verùm etiam mihimet ipſi odioſus atque inviſus eſſe cœpiſſem. Sed redibo ad me, meq; amabo, ne quid non amem, quod ames tu in quo eſt, quidquid uſquam eſt, amabile. Raſarium, & illud alterum hominis ſomnium πολλὰ οἰμώζειν jubeo. Quanquam quæ indignitas eſt, me à tam indoctis tamq; abjectis nebulonibus oppugnari? hóccine ſeculum? Mihi crede, niſi ſuſtentaret me voluptas ea quam ex amicitia noſtra capio, evaderem aut Athenienſis ille μισάνθρωπος, aut Bellephoron Homericus, qui καππεδίον τὸ ἀλήϊον οἶος ἀλᾶτο, ὃν θυμὸν κατέδων, πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων. De Pola, quid ego tibi: mi Manuti, gratias agam? aut quibus verbis iſtam animi tui magnitudinem planè regiam prædicem? Ecquod erit unquam tempus, cùm ego tibi, cum liberis tuis aliquam beneficiorum partem reponam? Sed quo tu liberalior es, & amantior mei, eo me majore ſtudio cavere decet, ne majorem commodi mei, quàm tuarum virium, rationem habuiſſe videar. Neque enim æquum eſt, ut propter me peregrinum hominem, cui nihil eſt, præter animum bonum & fidem, quicquam de tua re familiari detrahatur. Omnia perpeti ſatius eſt; non deerit, unde vivam, & ſi hoc deerit, non deerit, unde moriar. ~~Satis diu vixero, ſi antequam è vita migrem, inſigne aliquod voluntatis erga te meæ teſtimonium edere potuero.~~ Quanquam quid eſt, cur hoc ſperare debeam? ~~Animus tibi,~~ Manuti, ~~animus pro præmio accipiendus eſt:~~

quo

quo tu si contentus esse nolles, ad meas maximas acerbitates, accederet illa omnium gravissima; quod homini uni omnium optimo, & de me optimè meritò, gratiam referre non possem. Vale. A. D. 7. Kal. Septemb. PATAVIO. Scripseram jam nescio quid literarum Ferrariam, ad Petrum Morinum, id cùm, cui traderem, nescirem, visum est, ad te mittere; tuum erit, aliquam viam videre, qua illa & tutò & celeriter, perferantur. Id opinor, per Vincentium Valgrisium commodissimè facere poteris. Ille enim solet interdum ad Morinum ipsum scribere. In eis literis illud etiam adscripsi: cum quid scribere ad me vellet, ut ad te mitteret, te mihi diligentèr curaturum. Id, ut facias, peterem à te, si opus esse existimarem.

EIDEM.

XVI.

MOriar si quicquam unquam feci invitus: sed tamen effugere non possum, quin tibi de Tibullo parum obsequar. Etenim quæ in eo libro maximè videntur operam meam requirere, ea ego æquè intelligo, atque si scripta non essent. In ipso quasi limine, ejus generis nonnulla sunt; neque tamen despero fore, ut aliquando vel casu incidam, vel labore & diligentia perveniam ad aliquid, quod lucem eorum nonnullis adferat. Itaque quantum me amas, tantum à te peto atque contendo, ut me hac in parte animo meo obsequi sinas. Nam quòd vereri videris, ne dem sermonem hominibus malevolis, libero de hoc metu. Malo si alterutrum necesse sit, silentium meum culpari, quàm audaciam notari. Crede hoc mihi, non sine summa molestia facio, ut tibi petenti negem. Sed tamen jam pridem convenerat inter nos, ne quid

quid tu à me peteres, nisi quod vires ferrent; quid autem illæ ferant, ego unus omnium optimè novi. Misi qui Columbinum accerseret. Is se cras sub lucem ad me venturum esse dixit: Agam cum eo de re tua accuratissimè, & pecuniæ, quantum opus erit, numerabo. Si fieri posset, ut sex aut septem Tibulli, regia charta describerentur, esset mihi summopere gratum. Hac de re ipse statuas. Vale & me ama. Postrid. Idus Junii. PATAVIO *M.D.LVIII.*

EIDEM.

XVII.

OBsecro te, quid tu tibi vis cum istis inscriptionibus? Mureto meo, & si nolit: sed malo volentem. Ego tuus esse nolo? aut omninò esse is, quem & esse me & haberi cupio, nisi tuus sim, possum? Ego verò (tuum enim tibi regeram) tuus sum & si nolis: sed malo volentis. Quanquam illud verius, nostrum utrumque utriusque esse, neque quicquam esse alteri altero carius; idque quoniam ita uterque vult, alter etiam debet. An verò me aut oblitum esse, aut oblivisci posse putas, quid tibi debeam? Itaque valde me sanè conturbasti: & miror, quid tibi in mentem venerit, ut id faceres. Quæ errata sunt in Tibullo, & Propertii principium, sine ulla dubitatione, cras mittam. Nunc eò non possum quod omnes mei absunt domo, non redituri, ut opinor, ante cœnæ tempus: & quatuor illa Tibulli folia sunt in cubiculo Molinii; quod ipse abiens obseravit. De Propertio etiamnum incertus sum; sed facilis jactura. Nunc ad Columbanum, in quo cupio me falli, sed multa concurrunt, quæ suspicionem faciant, eum non optima fide tecum agere, & vulpina potius calliditate, quàm columbina simplicitate præditum esse. Primùm, quòd totum illud genus hominum, qui ex alie-

nis litibus victitant, quæsticulosq́ sibi ex aliena stultitia colligunt, mihi sanè suspectum est; iste autem tuus, nam quæsivi; homo tenuis est; cujus generis, nisi adest probitas eximia, in tractandis nummis sublesta est, ut Plautus loquitur, fides, at hæc καθολικώτερα *sunt: & à me ne animadvertentur quidem in eo, quem tu perveterem amicum vocas, nisi alia accederent; ad me nunquam, nisi ter quatérve evocatus venit; & sæpe, cùm se venturum constituit, fallit; libellis tribus sibi opus esse dixerat ad iter; post, quinq́ petiit, cùm ad rem ventum est; aureum præterea nummum poposcit, & abstulit, biduo aut triduo serius profectus est quàm dixerat; cùm tanquam mox in iter se coniecturus, à me discessisset, quo se mox ut rediisset, ad me venturum pollicitus esset; non nisi biduo post venit, & quidem ter accersitus. Deinde* σκήψεις καὶ ἀναβολαί, *se ita rem constituisse, ut certissimum sit, bis duodecim aut quindecim diebus pecuniam tibi numeratum iri: melius nihil potuisse fieri. Mandavi ei ut ad te de re tota quamprimùm quàm accuratissimè scriberet: isq́ ita se facturum recepit: neq́ tamen fecit, quantum literarum tuarum sermonẽ audio. Omnino* οὐκ ἀκίβδηλον οὐδὲ εἰλικρινές, *negotium. Ego eum denuo conveniam, & urgebo. Literas quas ad Duditium scribis, curabo. Vale A. D. 6. Kal. Quintil.* PATAVIO, *Duditius, cùm hæc scripsissem, venit ad me, & literas tuas accepit.*

EIDEM.

XIIX.

ITeradum eadem isthæc mihi, Tam ἄλυτοι *sunt isthic leges, ut, quo de loco, neminem nostrûm* ἐθρυλλεῖτο *cogitare oporteret, eum ad locum,* ὃ Πολλὰς δ' ἐφθίμους *tàm facilè perveneris? Quos equidem puto si fortè is, cui*

Gra-

Græcè è venali silentio nomen est, Bononiam iverit, eadem prudentia, τὸν τῶν Ἀθηναίων ἑρμηνευτὴν in locum illius suffecturos. Ecquid tibi videor σοφῶς αἰνίττεσθαι? Sed tamen τὰς τῶν κρατούντων. Redeamus igitur domum. Mihi verò idem planè videtur, quod tibi; nihil esse ad rationes meas accommodatius, quàm si istic aliquid, quale volumus, confici possit. Quare à te jam non magnoperè postulo, ut de me agas, studere de illi alteri cuperē. Video enim eadem via, mihi quoq; aliquid confectum iri. De te quidem (si ego tuos sensus bene cognitos habeo) non est, quod Bononienses cogitent. An tu conditionem quietam, opimam, cum propè certa magnarum rerum exspectatione conjunctam, interpositaque præsertim & tua & mea fide illorum caussa relinqueres? teq; abjecta valetudinis cura suscipiendo laboriosissimo munere,~~in præsentissimum vitæ discrimen abjiceres~~? De Bargæo injecisti scrupulum. Nam si ille professus fuerit, video petitionem amico illi nostro difficiliorem fore. Absq; eo quidem certus, ut opinor, esset. Te omnia mea caussa facturum non dubito, mi Manuti. Scio enim teq; quàm constanter, quos semel complexus es, fovere pergas. Sed gratissima mihi tamen est, quam tuis literis expreßisti, significatio voluntatis tuæ. Ego, ut me aliquando meritò amâsse dicaris, omni spe conabor efficere. Vale. De Philipono oblitus fueram; puto illum apud me esse. Prid. Non. Septemb. PATAVIO.

EIDEM.

XIX.

ADolescentes qui ad te has literas perferent, si genus requiris, nobilißimo ac splendidißimo inter suos orti sunt loco: si bona animi, & studia laudandarum artium spectas, conjecturā facere, vel ex eo potes:

quòd, cùm ipsis domi in summis delitiis & in maxima rerum omnium affluentia vivere liceret, longinquas peregrinationes suscipere, seseq́ excolendi ingenii caussa infinitis difficultatibus objicere maluerunt. Ii cùm judicarent idem, quod omnes qui rectè sentiunt, judicant ingenii & eloquentiæ gloria Italiam cæteris nationibus; In Italia autem longè unum cæteris omnibus PAULUM MANUTIUM antecellere, neque se studio suo satisfacere posse arbitrati sunt, nisi in Italiam venirent: neque cùm in Italiam venissent, nisi Pauli Manutii aspectu & collocutione fruerentur. Quod autem de scriptis utriusq; nostrûm intellexerant, quanta inter nos voluntatum ac studiorum conjunctio esset; statuerunt se id, quod cuperent, nullo modo melius quàm per me, consequi posse, mecumq́; egerunt, ut eos tibi quàm diligentissimè commendarem. Ita igitur facio; petoq́; à te, ut, si ulla unquam apud te mea commendatio valuit, quod scio valuisse quam plurimas, huic plus etiam quam cæteris, tribuendum putes: adjiciasq; ad illam humanitatem, qua omnes excipere solitus es, quidquid rogante atq; obsecrante me, adjici potest. Vale Postr. Non. Septemb. PATAVIO.

EIDEM.

XX.

Tibulli primum folium accepi. Scholia mitto locis aliquot leviter immutata. Lectionem non perfacilem fore operis puto, tum propter alia, tum propter crebras interpositiones. Sed in te spes est, etsi, ne vivam, si non interdum ac sæpe vereor, ne mea scribendi negligentia noceat oculis tuis. Quæso tamen à te, ut hanc molestiam, mea caussa, devores: curesq́; quod commodo tuo facere possis, ne tam multa hic peccentur, quàm in

Ca-

Catullo, ideò admonere te visum est; quoniam in primo illo folio, quod accepi, novem librariorum errata sunt, levia quidem nonnulla: sed plurima animadversione digna, quale est charta tertia. Sit dives: jure furorem: cùm scribendum sit: Sit dives jure furorem & cætera. Multum autem ad sententiam interest, utrubi nota illa hypodiastoles collocetur. Illud etiam gravius, quod charta quarta ubi vulgo legitur, Capiti: cùm ego è veteribus libris emendassem. Capite: nescio qui factum est, ut tui vulgatam scripturam retinuerint. Si me amas jube eos omni diligentia in exemplar à me emendatum intueri; pertinet ea res non mediocriter ad utrumq; nostrûm. Columbinus tuus profectus est, quo scis, ego nudius tertius ei mox ut dicebat, iter ingressuro, aureum nummum (tantum enim opus esse dicebat) dedi. Puto hodie reversurum, quid actum sit, faciam te confestim certiorem. Propertium sunt qui suadent ut mittam ad Franciscum Gonzagam. Qua de re aveo scire, quod tibi videatur. Valetudinem tuam cura diligenter. Salve à Molinio II, Kalend. Quinctil. PATAVIO.

EIDEM.

XXI.

VEnit ad te altera mea ad Pontificem oratio: quam cupio æquè placere tibi, atq; iis placuit, qui me dicentem audierunt; quod, cùm mihi venit in mentem tuarum planè Atticarum aurium, & polituli illius ac limatuli judicii, vel sperare, improbum puto; cùm cogito, quantum me ames, quamq; esse soleas mearum rerum, non æquus modò existimator, verum etiam benignus prolixusq; laudator, ne posse quidem aliter evenire arbitror. Brevi, ni fallor, accipies & tertiam. Quod si progrediemur ad hoc exemplum, poterimus olim Pontifi-

ciarum orationum quasi σωμάτιον quoddam conficere. Me à te amari certo scio: neq; dubitare te, quin ego tibi in amore respondeam. Salve à Ludovico Beccatello Archiepiscopo. Molinio meo multam salutem. Vale. A.D. 4. Kal. Januar. M.D.LX. ROMÆ.

M. ANTONIUS MURETUS S.P.D. PAULO SACRATO.

XXII.

FEci nuper, nescio quid verborum de nobili illa victoria, qua Turcæ à nostris ad Naupactum superati sunt: tanto hominum concursu, quantum ipse non facilè credidissem. Quamvis autem res erat nihili, tamen ita multi quotidie petebant describendi sibi potestatem fieri, ut satius visum sit semel, quidquid esset, librariis permittere: præsertim cùm magistratus populi Romani judicarent, id ad ipsius populi dignitatem pertinere. Exemplum unum ad te mitto: quod semel inspectum cū Paludino, Canalio, Jacobo Canano, Antonio Montecatino, cæterisq; communibus amicis communicare poteris: ut sive placuerit, capiatis ex eo aliquid voluptatis: sive minus, intelligatis tamen, conservari à me ut decet, memoriam vestri. Vale. ROMÆ 7. Kalend. Ianuar. M.D.LXXI.

EIDEM.

XXIII.

IN multis, tenuibus illis quidem, sed ipsa aßiduitate molestißimis occupationibus meis, usus eram ea libertate, quam tu mihi dederas, ne prius ad literas tuas respondere necesse haberem, quàm Episcopus Hadriæ isthuc rediret. Quod tum exspecto, etsi quibusdam & meis & ipsius familiaribus negotium dederam, ut me tem-

tempestivè de discessu ipsius admonerent: prius tamen eum abiisse rescivi, quàm de abitu cogitare cognossem. Factum id non modò eorum, quibus id mandaveram negligentia: sed & consuetudine quadam multos jam menses à me suscepta, nunquam, nisi cum urget necessitas, exeundi domo, & perrarò veniendi in ædes Cardinalis: non quin & ipse me libenter videat: & ego eum, qua debeo, observantia colam. Sed tanta me satietas, tantum odium & aulæ & rerum aulicarum cepit, ut nunquam mihi magis solus videar, quàm in illa turba: nunquam melius comitatus, quàm cùm me solus in bibliothecam abdidi. Itaq; cum Cardinale ipso ter, opinor, aut ad summam quater collocutus sum, postquam huc venit. Multi fortassis hanc aut asperitatē, aut rusticitatem vocabunt. Vocent sanè, ut libet, mihi ægrè est, quod non jampridem ita vivere cœperim, & tamen vivente Hippolyto Cardinali alia ratio erat. Referta erat domus hominibus eruditis, ex quorum convictu ac sermone, aliquid perpetuo disceres. Ipse quanquam doctrina mediocri, magno tamē & excelso ingenio, & mirifice dedito studiis nostris. Itaq; domus ipsius Academia quædam videri poterat. Hic amat quidē & ipse mirificè homines bonarū artium scientia excultos, sed sua ei comitas damno est. Dum enim omnes blandè excipit, cum omnibus humanè colloquitur, facilem se atq; obvium omnibus præbet, excitat quidem admirabiles amatores sui: sed à tam multis gratiam ipsius ambientibus perpetuò obsidetur, ut ei vix ad curandum corpus satis temporis supersit. Quid quæris? Ego qui quotidie cum illo altero suavissimis sermonibus horas aliquot transigere consueveram, nunc in alium quendam orbem mihi delatus videor. Sed hæc mussanda sunt: quæ tamen semel in tuum hominis amicissimi sinum effundere volui, putans in eo aliquid levationis fore.

Nunc ad alia venio. Quòd tam sæpe me in epistolis tuis tamq; honorificè appellas, gratiam habeo: etsi video te multo plus amori, quàm judicio tribuere. Sed hoc ipsum non minus jucundum est, sentire me à te unicè diligi. Quid nunc præterea scribam, nihil habeo: nisi fortè illud scire vis; me hoc anno, si Deus volet, explicaturum publicè libros Politicorum Aristotelis: in quibus videor mihi navaturus operam, & multa ab aliis interpretibus non animadversa dicturus. Hoc te puto malle, quàm quid ne bello aut pace dicatur, & quæ ejus generis vulgo à circumforaneis hominibus disseminantur, ἕκαστος γὰρ τῶν ἑαυτοῦ κήδεται. *Vivamus, mi Sacrate, vivamus, & canescamus in studiis nostris, contemnentes ea omnia, quæ vulgò maximi fiunt. Deum & æternitatem cogitemus, alia omnia fluxa & caduca sunt. Vale, ROMÆ 3. Julii, M. D. LXXVII.*

FRANC. DUARENUS M. ANT. MURETO VIRO DOCT. S. P. D.

XXIV.

CUM nihil à te post discessum hinc tuum, vel etiam de te accepissem, mi MURETE, *ac ingenti desiderio tenerer, de statu rerum tuarum aliquid cognoscendi, equidem, literis tuis tam oportunè mihi redditis, magnoperè delectatus sum. Illud verò meam auxit voluptatem non mediocriter, quod ex eis intellexi, te mei memoriam absentis summa cum fide & benevolentia retinere. Verùm hoc mihi aspersit molestiæ epistola tua, quòd dolorem illum, aut gravissimum mœrorem potius non obscurè testetur, quem tibi ista peregrinatio attulit. At eò magis vicem tuam doleo, quod ante annos, ut opinor, duos & viginti, istorum Schytharum* σκυθρωπίαν

& bar-

& barbariem expertus sum : quos ne nunc quidem resipiscere, sed ἀρχαϊσμὸν *illum suum adhuc tueri ac mordicus retinere demiror. Sed hanc materiam atq; segetem gloriæ integram tibi Deus, opinor, reservat: ut hostibus, qui bello tentati à nobis & lacessiti sunt profligatis ac de possessione jurisprudentiæ expulsis, splendidum aliquando de iis triumphum agas. Id quod jam præsentire ac prospicere mihi videor, si ad eas copias, quibus abundas, aliæ paulò firmiores atque instructiores accesserint: quas tibi parare, si nervos in ea re contendas tuos, perfacile est. Ac spero fore, ut hæc cogitatio &* εὐελπιστία *consolationem tibi non minimam adferat, cupio quidem certè. Nam & nos quoque superioribus annis, cùm eadem cura sollicitaremur, qua te nunc angi video, ea spes valde confirmavit: nec nos omninò frustrata est. Etsi enim ne hîc quidem confecta adhuc res sit, tamen eventus jam propemodum vicit exspectationem nostram: adeò plausibile apud nos populareq; est, quòd Scythæ vestri insolenter, contumaciter, superbè contemnunt atque oderunt. Mitto principis in nos scholamq; nostram studium incredibile. De quo pluribus tecum, si opus fuerit, aliàs. Itaq; quod in extrema epistola scribis, unum istic esse doctorem COTELIUM, qui colat nos ac scriptis nostris faveat, ad id ego gloriosius fortè & audacius, sed tamen verè, nisi fallor, respondere possum, quod Homericus Agamemnon Achilli* πάρ' ἔμοιγε καὶ ἄλλοι. *In quibus & Cotelium tuum, immò nostrum numerari vehementer lætor. Qui si talis est, qualem esse eum mihi facilè ex tuis literis persuadeo, ne* εἷς ἐμοὶ μύελοι, *ut paucis, quod de eo homine sentio, dicam. Verùm quia pleriq; studiosorum, quibus noti sunt doctores, qui istic sunt, mihi affirmârunt, neminem in ea urbe jus profiteri eo nomine, tu velim, Anarcharsis hic quisquis sit, paulò plenius me*

literis edoceas. Quanquam profectò malim, si rationes tuæ ita tulerint, hûc ad nos maturè te recipias, ut de rebus omnibus coram inter nos conferamus. Qua de re & certius & subtilius ad te scribam, cùm te mihi totum patefeceris, & quod consilii habeas (nam de animo dubitare me sinit Epistola tua) aliquanto apertius mihi declaraveris. Sic enim habeto, nos quæ te velle, quæq; ad te pertinere significaveris, ea summo studio diligentiaq; curaturos esse. Vale, mi Murete. Avarici Biturig ipso Hilarium die. M. D. LIII.

LUCAS FRUTERIUS M. ANTONIO MURETO S. P. D.

XXV.

INgratus meritò, ne dicam improbus, videri possem, Murete doctissime, si cùm à te non semel, verùm sæpius humanissimè acceptus fuerim, ne litterario quidem officio, tantum in me studium tuum, compensare studeam. Deterruit certè me hactenus & rusticus quidam pudor, &, ut quod sentio, liberius exponam, ingenii mei non obscura tenuitas. Nunc verò, cùm didici ex scriptis tuis, ingrati vitio laborare non modò eum, qui beneficiis amplissimis & honorum insignibus acceptis ab aliquo τοῦτον οὐδ᾽ ἔπει οὐδ᾽ ἔργῳ, ut ait ille, ὀνείδει, sed & illum, qui præstanti ingenio & singulari doctrina virum, in ea loca, ubi & ipse sit appulsum, non è vestigio liberali quodam scripto honestat: meritò sanè & ego in vitio sim, nisi te post tot colloquia, tot sermones ultrò citroq; habitos, non quidem opere aliquo laborioso, qui enim possim? sed Epistola tamen officiosa munerer. His ego rationibus cum animo meo diligenter expensis, eò deveni audaciæ, ut te & Galliæ totius & Italiæ tuæ clarissimum sidus litterarum mearum ruditate, ab opiparis illis & suavibus

Græ-

Græcorum & Latinorum epulis avocare non dubitem: in bonam tamen spem adducor fore, ut his meis legendis aliquid temporis lubens volensq́; sis impensurus. Quanquam tamen non ea sint, quæ in doctissimas tuas aures, oculosq́; veniant; do nihilominus hoc humanitati tuæ, quam non obscurè hactenus & intelligere & agnoscere potui, ut isthæc officii mei in te certissima argumenta, non alieno vultu amplexurus videare.

Semper enim hoc in doctis viris desideravi, & etiamnum desidero, ut cum ingenio plurimùm valeant, & possint, comi non minus alloquio sint, & in omnes sapientiæ studiosos obvia voluntate. Quod quidem in Mureto suo desiderare FRUTERIUS *nec potest, nec debet: non potest certè, quia humanitatem illius semper promptissimam expertus est; & indies experitur ampliorem; non debet autem, quia mentiri nec novit, nec veritatem odisse potest. Et hæc quidem in mei excusationem adducenda putavi, Murete doctissime, ut intelligeres, quàm religiosè voluntatem in me tuam conservare, & si fieri potest, auctiorem reddere cupiam. Nunc autem, ut quanti apud me sit virtus, & ingenium tuum, exploratius tibi innotescat, libuit quædam ex optimis quibusq́; auctoribus per me nuper animadversa judicio tuo, ut politissimo; sic humanitatis plenissimo exactius ponderanda relinquere: & hoc quidem, non eo consilio, ut te omnium rerum peritissimum Anagnosten docere videar, quod certè vel cogitare nefas esse duco; sed tamen ut ex te cognoscere possem, sintne in his meis aliqua, quæ vero esse consentanea putes: quinimò ut quæ à me si nō corrupta, certè non emendata sunt, diligenti tuo studio nobis aliquando saniora reddantur. Satis verò mihi est, loca quædam obscurè depravata, quæ possum luce donare, vel certè tibi indicare: Tuum erat vicissim ea in suam lectio-*

lectionem restituere: quod tibi, quàm facilè succedat, non obscurè testantur variarum lectionum præclarissima opera, quæ mihi quidem, multò antè quàm in familiaritatem tuam veni, semper charissima fuêre: & nunc, cum divino illo amicitiæ tuæ bono affectus sim, chariora indies futura. Sed tandem ad rem: ne multa verborum cruditate offenso stomacho, Theriacam Victorii haurire, non Varronis mulsum bibere videaris. Festus itaque Pompejus, quem ego auctorem insigniter diligo, tùm ob rerum omnium jucundissimam varietatem, tùm verborum antiquitatem doctissimam, multis quidem partibus auctior & integrior ex Italia prodiit; non tamen omnibus in locis sui se similem ostendit: quod partim Paulo illi Epitomario, partim temporis injuriæ debemus. Sed ut tandem, quod agimus, probemus, locus est in P. littera, qui satis quidem obvius est & expositus, sed tamen haud fideliter editus; si modò nec ætate impeditur judicium meum, nec ipse mihi plus justo indulgeo. Dicit Festus: Petissere antiqui pro petere dicebant, ea quidem forma verbi, qua sunt lacessere & incessere: sed ut mihi videtur, tùm significabant sæpius petere, ut petissant, sæpius petant, alioqui insulsum erit, quod Festus dicet, nam cùm subjiciat, petissere sæpius petere esse, non opus est, ut opinor, id tertium repetere, & inculcare, sæpius jam explicatum, quinimmò simile quoddam verbum adjunxisse debuit, quod fecisse ipsum vel dejerare ausim. Nunc, ut ad reliqua veniamus, faciliora præmittemus, aliqua, quæ exactiori probatione indigent, in finem rejiciemus. Festus carissam apud Lucillium vafram significare vult, malim ego catissam dixisset. Nam Catos pro callidis & ingeniosis apud veteres fuisse vel Cato testari potest. Ac dicat aliquis catissam ductui litterarum non respondere, fateor quidem, dummodo nec caprissam satis-

satisfacere loco huic concedas, quod ab aliquo difficultatem sentienti ad marginem Veneti codicis adjectum est: quod verò ad religiosum illum ordinem litterarum, nihil est. Nam veteres Festi omninò sunt confusissimi, ut facilè credam, Festum Acrostichum illam Alphabeticam observâsse: non tamen in syllabis curiosulum fuisse. Alio in loco Hirrire, Garrire, genus vocis est canis rabiosæ, in margine est ringere pro garrire, & certè garrire quid ad canes pertineat, non video: nisi fortè, quod R litteram canibus esse peculiarem velint Grammatici.

Herire quidem vetus est & probè ignotum, rabire quoque, si tibi arridebit, vetus esse incipiet, & obscuritate cum hirrio contendere. Nunc in aciem producantur validissima illa bellorum robora, quæ in Triariorum vicem succedant, ut illis prioribus suapte natura parùm solidis in auxilium veniant. A veteribus nobis exordium erit; quia scimus eam Romanorum prudentiam fuisse, ut longo usu bellorum exercitatos, & annorum successibus prudentiores in belli Catastrophen rejicerent. Prodeant itaq; vetustissima illa succrescentis Urbis volumina, Numæ nimirum Pompilii sanctissima instituta, quæ ut sunt antiquissima, ita quoque antiquis scripta verbis fuisse negari non potest. Festus, cùm, quæ Pellices dicantur, disertè ostendit, pœnam quæ huic mulierum generi per Numam est constituta, subjungit his verbis: Pellex aram Junonis ne tangito. Si tangat, Junoni crinibus demissis agnum fœminam cædito. Hanc ego legem, ut non esse corruptam arbitrer, vetustati tamen suæ reddendam existimo, quod, qua ratione faciendum putem, subscribam. Pellex aram Junonis ne tagito; si tagit, Junoni crinibus demessis arnum fœminam cædito, Veram esse, & genuinam legis hujusce correctionem affirmare tibi nec ausim nec possim; non ausim

qui-

quidem, quia id gloriosulum videri possit; non possim verò, quod singulorum exactam rationem nondum invenerim: hoc tamen polliceri ausim, aut talem omninò aut similem esse debere legis hujusce sententiam. Quod autem pertinet ad singula, non tibi novum esse debebit, ut nec futurum scio, si tagito reposuerim & tagit vel taget, cùm vel Festo teste notissimum sit veteres ita loquutos, qui Pacuvii Teucrum citat, & hunc versum adducit. Ut ego, si quisquam me tagit, & tagam. Cæterùm, quòd crines demessos non demissos velim, ratio est, quòd hac lege non levem quandam pœnam imponi pellicibus sciam; tùm quod existimem, Numam ut sapientissimum, ita ut politicum maximè fuisse, neque omninò sanctissima conjugii fœdera temerè violari voluisse; quinimò graviter admodum in hujusmodi nuptiarum corruptelas animadvertisse, ut jusserit eas Junoni, quæ ipsa pellex est, arnum fœminam crinibus demessis: immolare crinibus verò demessis, ut quod in fœminis honorificum est maximè, iis auferret: alioqui observari videar in sacris comptissimas fuisse matronas, & lætissimo cultu, quod indicat Tibullus, cùm puellam suam Junoni sacrificaturam inducit, & Deæ commendat, sic autem scribit:

> Natalis Juno, sanctos cape thuris acervos,
> Quos tibi dat tenera docta puella manu.
> Tota tibi est hodie, tibi se lætissima compsit:
> Staret ut ante tuos conspicienda focos.

Hoc ego in loco non tota, sed lota legam cupidius. Arnum fœminam scripsi, quod sciam ex Gesto sic veteres nominâsse. Lex alia est ejusdem Numæ apud Pompejum, ubi quid differentiæ sit inter occisum & necatum meminit. Lex autem talis est. Si hominum fulminibus occisit, ne supra genua tollito. In hac Numæ constitutione aliquid

quid

quid desiderari videtur, aut enim dicendum est. Si hominem fulminibus occisit, nimirum Jupiter, aut hoc pacto legendum. Si hemonem fulmen Jovis occisit, ne supra genua tollito, fuit tempus, cùm sic legerem; Qui hemonũ fulminibus occisu, st, ne supra genua tollitor. Tu, quid ex his duobus sit sanius, judicabis. Mihi sat est, tibi vel indicâsse quid sentiam. Supra genua tollere, esse puto, ad sepulturam tradere. Nam Festus & aliam legem Numæ adducit, quæ de eadem re agens sic habet. Homo sine fulmine occisus est, ei justa nulla fieri oportet. Videtur autem mos fuisse olim, qui & nunc Galliæ quibusdam in partibus est, ut restibus quibusdã, vel lineis mantilibus feretro circumvolutis, earumq́ extremitatibus manuũ obvolutis, funus ultra genu sustollerent, sicq́ in locum communem Mettia porta transferrent. Hîc ego finem legibus esse dabo, si unam modò adjecero non quidem ex Festo, sed Macrobio, qui libro primo Saturnaliorum, cùm de noctu concubia disputat, Decemviros ait in 12. Tab. inusitatissimè nox pro noctu usurpâsse, & hanc legem citat. Si nox furtum factum sit, si jam aliquis occisit, jure cæsus esto. Ego cùm hunc locum legerem, miratus sum, cùm de persona non admonuisset lex; tamen subjungere, si im aliquis occisit, statimq́ suspicatus sum legi posse hoc modo. Qui nox furtum factum iit, si im aliquis occisit, jure cæsus esto; quam conjecturam meã, si calculo tuo dignabere, Murete doctissime, erit, quod gaudeã; sin minus, patiar certè vel tantulũ temporis subitæ huic emendationi datum esse. Legibus modum imposuisse me fateor: sed tamen omnibus Festi difficultatibus, nego. Sunt enim præter eas, quas tibi adferam, vel plurimæ. Silicerniũ genus esse farciminis docet Festus, quo, inquit, fletu familia purgabatur, dictum autẽ silicerniũ, quia, cujus nomine ea res instituebatur, is jam silicem cerneret. Cæcilius.

Cre-

Credidi silicernium ejus me esse esurum. Quid sibi Pompejus velit non video: cùm dicit, quo fletu familia purgabatur: nisi fortè distinctio interponenda est post quo, & intelligamus farcimine, fletu familia purgabatur, Hæc levia sunt, illud gravius. Multa & accurata cogitatio effecit, ut legendum putarem, quovis esu, quod ipsum & litterarum ductus, & Cæcilii versus probant. Donatus in Adelphis sic de silicernio meminit. Silicernium cœna est, quæ infertur Diis manibus: quòd eam silentes cernant, id est, umbræ possideant; vel quod, qui hæc inferunt, cernant, neque degustent: quod quidem meæ sententiæ opponi videtur. Tuum quidem judicium esto; ego vel somniis istis meis facilè cessero; tu verò variis tuis lectionibus, quas propediem auctores expecto admiscere poteris hæc loca, genuinæ lectioni suæ per te data. Properabam ad alia Festi loca, & ecce venit in manus meas, & alia 12. Tab. constitutio, quam eò libentius tibi indicavi, quòd & in eam Auratus tuus cogitationem & conjecturam suam interposuerit. Talionis mentionem fieri in 12. inquit Verrius hoc modo. Si membrum capserit, ni cum eo pacit, talio esto. Auratus cùm legit conjecturam meam statim legi posse putavit hoc modo. Qui membrum capserit & cætera, & capserit interpretabatur privaverit, ut in illo talpæ oculis capti. Verbum non addam de homine & optimo & doctissimo, tantùm à te petam, ut quid tu de his legibus sentias, rescribas. Nulli certè felicius id negotii committi potest, ne Trebatio quidem alicui. Satis enim; supérque ostendisti in divinis illis operibus tuis, quantum tibi omnes Latini & Græci auctores & debeant, & debere velint amplius, si illos melius quidem jam habentes in ipsissimam sanitatem restituere pergas. Extremum adjiciam, quod in Festo corrigendum puto. Taminia, inquit, una

una silvestris generis videlicet tertio dicta, quod tàm mira sit quàm nimium; legendum existimo, quod tàm rubra sit quàm minium. Mecum facit Plinius lib. 23. c. 1. ubi sic de Taminia scribit: Maturescit Astaphis tùm vindemia nigrescit, cùm Taminiæ rubentes norimus acinos. Nunc subjiciam loca quædam, quæ & obscura sunt, & correctione indigent; quali verò non dicam; quia nescio, nec multum scire laboravi; tibi verò facillimum erit ea ingenii tui divinissima acie penetrare, & suis è tenebris eruere. Ait Festus, Redarguisse, Scipionem Aphricanum per E litteram protulisse, eundemq; pertisum dixisse non pertesum, de quo meminerit Lucillus, cum ait: Quò facetior videare, & scire plus quàm cæteri, pertisum hominem non pertesum dicere ferunt, nam genus. Primum quidam manifestò scribendum Redarguisse videtur, cùm id ajat Festus, tùm Lucilli versus quadrati videntur; quibus tamen nigra est cauda. Tu his lacunis felicissimè impletis, nobis pro tenebris oblatis, lucem reddes. Locus alius est eodem in Festo æquè deploratus; cui quidem aliquid opis attuli: quòd tibi eum indicavi; tuum verò erit, qua es humanitate, nobis eum saniorem dare. Sponsis benè, beneq; volueris in precatione augurali, Messala augur ait, significare spoponderis, volueris. Cùm hunc locum attentius legissem, sensi tandem Messalam, qui formulam quandam precationis antiquæ referret, ea verba, utpote obscura explicare voluisse, cùm dicat, sponsis significare spoponderis & volueris, volueris, dico ego vel nil cernere me vel ætate impediri judicium meum; aut locum hunc corruptum esse; quomodo tamen corrigendus sit, ignoro; nisi fortè vulsis legas pro volsis, itaq; precere. Benè sponsis, beneq; volsis. Alia sunt, quæ mihi sunt obscurissima, sed ea coram agentur latius; Nondum tibi molesta esse desinit infantia

mea, quam re vera simplicius erit & rectius garrulitatem appellare; quia non tàm infans est, quàm indecenter loquax nimis. Sed dabis hoc observantiæ in te meæ. Dii enim meliora, quàm ut tantum temporis, perire cupiam tibi, dum singula hæc inspicias; quinimò nisi eæ essent, quæ Studiosis olim omnibus, mihiq; inprimis utilissima forent, omninò te ab optimarum rerum studio avocare inanibus istis somniis nollem. Sed audi, quæso, quod restat. Macrob. lib. 2. Saturn. cap. 7. cùm de Laberio equite Romano agit, quem Cæsar Julius quingentis millibus invitârat, ut prodiret in Scenam, & ipse ageret mimos, quos scriptitârat, hos ejus versus subjungit, quos tamen librariorum culpa corruptos nobis edidit. Sunt autem hi,

Necessitas, cujus cursus transversi impetum
Voluerunt multi effugere, pauci potuerunt,
Quò me detrusit penè extremis sensibus?
Quem nulla ambitio, nulla unquam largitio, & cætera.

Hi versus ut sint venusti multum; tamen venustiores futuri videntur, si unius litteræ mutatio accesserit. Legerem itaq; libens tertio illo in versu. Quò me detrusit penè extremis censibus? Erat enim Laberio præmium à Cæsare oblatum Quingentorum millium. Quod tu quidem immane esse pretium nôsti. Quin addit, se, cùm juvenis esset, nulla largitione, nullis honoribus de statu moveri potuisse. Sic scriberem ego, de te nondum certior, sed brevi, ni fallor, futurus. Intelligere possim, extremis sensibus in senecta ætate; sed nil ad rem, quia subjungit statim,

Ecce in senecta ut facilè labefecit loco,
Viri excellentis mente clemente edita
Submissa placidè blandiloquens oratio?

Sequitur.

Ego bis tricenis annis actis sine nota
Eques Romanus è lare egressus meo,
Domum revertar animus?

Sic legi debere & versus ratio, & ipsi orationis contextus ostendunt,

Paulò pòst est:

Fortuna immoderata in bono æquè atque in malo.
Si tibi erat libitum litterarum laudibus
Floris cacumen nostræ famæ frangere, & cætera.

Hæc omnia sunt corruptissima. Quid enim est literarum laudibus floris cacumen famæ frangere? legendum putarem Ludionum laudibus vel lusibus potius; sic enim locum quendã Propertii emendavit Auratus noster; ubi agitur de Spartæ laudibus; quæ nudas puellas in gymnasium mittebat cum viris decertaturas, sic habet versus:

Quod non infames exercet corpore laudes.

Auratus ludos legit. Sic itaque Laberii versus repono.

Fortuna immoderata in bono æquè atque in malo,
Si tibi erat libitum Ludionum lusibus,
Florens cacumen nostræ famæ frangere,

Vel certè florum cacumen, quod erit, floridum. Nam florus dixisse veteres pro eo, quod floridus nunc est, exploratum habeo. Sequitur:

Cur cùm vigebam membris prævíridantibus,
Satisfacere populo & tali cum poteram viro,
Non me flexibilem concurvâsti, ut carperes (

Non hic quidem benè habet carmen. Nam qui tandem ille est trimeter. Non me flexibilem concurvâsti, ut carperes? lego, ut cæteros, vel cœperas. Certè quiddam ejusmodi substitui debet. Extremũ addit Fruterius, nõ minus, ut sperat, Mureto suo gratum futurum, quàm vel alia omnia. Cùm hæc scriberem incidi in librum quendam

sodalis mei, ad cujus frontem amylo vel potius visco librario impactum erat folium quoddam membranæ, in quo reperi hæc, quæ subscribam. Videbatur autem Grammatici cujusdam figmentum aliquod, de quo tamen affirmare non possum, sic habent ea. Inveni marum pro marium, quod tamen in raro est usu, genitivus apud Nævium in carmine belli Punici. Senex fretus pietate dominum adlocutus summi Dominum Regis fratrem Neptunum regnatorem marum; ejus ablativum Cæsar quinto belli Gallici ponit paulò latiores, quàm quibus in reliquis utimur maribus. In vulgatis codicibus, statim à principio hunc in modum leges. Ad onera & ad multitudinem jumentorum transportandam paulò latiores, quàm quibus in alio mari uti consueverant. Certè, si hic est locus, quem citat Grammaticus ille, mirum est tam sui dissimilem esse; sed fieri potest, ut in alio Cæsaris libro sit hic versiculus. Tu vel optimè id scies, qui optimos quosq; auctores tibi familiares habeas; inprimis verò Cæsarē. Hæc pauca sunt de multis, Murete doctissime, quæ ad te scribenda putavi, partim ut ἀχαριστίαν, qua tetrius esse vitium nullum puto, à me amolirer, partim etiam, ut, quo in te animo essem, non ignorares. Benè vale, Galliæ tuæ & Italiæ totius clarissimum decus. Cuperem omninò, Murete optime, ut his meis non voce, sed tabellis respondere digneris: quod in suffragiis tabellariis factum nôsti.. Deus ero, si vel literulam à te extorqueo. Iterum vale, & nos ama.

MURETUS JACOBO CANANO MEDICO S.

XXVI.

CONvalui. Hoc me gratius, aut optatius tibi Epistolæ principium reperire nullum posse, certò scio. Febris

bris fuit tertiana duplex, qualem tu à me tertio abhinc anno Ferrariæ depulisti: nisi quod hæc mitior & remissior fuit. Itaq; octavo me die, postquam corripuerat, reliquit. Curatus sum non medicamentis modò, sed & missione sanguinis: de consilio Angeli Justiniani nostri, qui medicamenta non solùm ipse præscripsit, sed & magnam partem eorum sua manu confecit ac concinnavit. Omninò & ipsius & omnium qui hîc sunt, sed præcipuè ipsius, & Petri Normesini, mirificum quendam expertus sum in me amorem, miram in curanda valetudine mea solicitudinem, sedulitatem, assiduitatem. Neq; ita hos prædico, ut non cæteris quoq; plurimum deberi me fatear: Nam & Bartholomeus Ferrus (puto te antea nescivisse id nomen Theologo nostro esse) & Hieronymus Lippomannus, & Abbas Rossetus contendere quodam modo inter se videbantur, quis pluribus atq; expressioribus judiciis studium erga me patefaceret suum. Mihi crede, tanti erat ægrotare. Nunc confirmatus avidè expecto, quid vos istinc scribatis de nostro in Italiam reditu. Quanquam enim tuæ litteræ certa propè & explorata nunciant; non desunt tamen hîc, qui sponsione certare parati sint, nos in Gallia hybernaturos. Alii aliter putant, sed tamen dubitationis aliquid affert, quòd hîc nondum pro certo auditum est, Nichettum abiisse, qui si media hyeme redierit (& jam vix videtur aliter fieri posse) tamen ne se alienissimo anni tempore, asperrimo cœlo, inviis viis, tàm longinquo itineri commissurus est Cardinalis? ita disputant quidam; qui mihi non satis cognitum habere ipsius ingenium videntur. Ego enim hoc ipso argumento utor, cur magis augurer fore, ut abeamus. Herus enim noster, qua est magnitudine animi, hanc ipsam occasionem accipiet declarandi omnibus hominibus, virtutem & constantiam suam; neque

æstatis ardoribus, neq; asperitate hyemis retardari. Quare si aliud nihil obstiterit, ibimus vel si cœlum ruat. Meam voluntatem si exquiris: equidem negare non possum, quin tanto mihi desiderio sit Italia, quanto fortasse nemini nostrûm: sed ad res meas multò accommodatius esset exspectari à nobis tempus illud.

——Gelidus canis cum montibus humor
Liquitur, & Zephyro putris se gleba resolvit.

Mea enim maximi momenti negotia citius explicari non queunt. Sed quod fors feret, ut ille ait, feremus æquo animo. Iter hyeme capessendum, si fuerit, incommoditatem, reditus celeritate compensabimus: sin expectandum ver, commoditate temporis ad conficienda, quæ volumus, desiderium Italiæ leniemus. Sed utut futurum est, obsecro, obtestorq; te per amicitiam nostram, ut expiscere, si potes, aliquid certi, idque ad me scribas, quam poteris certissimè. Permagni mea interest, scire quid futurum sit, propterea quod consilium mihi ad rationem itineris dirigendum est, & aliud capiendum, si properatur profectio, aliud si differtur. Cura igitur pro eo, quanti apud te sum, ut mittas ad me aliquid explorati. Id si tacitum haberi voles, nemini indicabitur. Mi optime & optatissime Canane. Vale & ama me, ut facis. Salutem quibus videbitur. Nostri omnes te salutant, è Karoli loco. Prid. Non. Octobr. M. D. LXII.

EIDEM.

XXVII.

Ego verò jam subverebar, ne mea hæc nova ad te scribendi ratio parùm tibi probata esset: adeoq; (vide, quanto in errore versatus sim) meditabor excusationem. Sed gaudeo contrà cecidisse, quàm putaveram. Nunc tu à me, & crebras, & longas litteras expectato.

Ea ta-

Ea tamen lege, ut mihi liberum sit, nullo ordine, nullo delectu, quicquid in buccam venerit, scribere. Literæ tuæ omnes mihi redditæ sunt: neq; facilè credas, quantam mihi voluptatem attulerint. Quanquam enim non sum solitus valdè magnam curam suscipere de iis, quæ ad me nihil pertinent; neq; quisquam usquam est minus, quàm ego sum, rerum novarum curiosus; libenter tamen intelligo progressus istius calamitosissimi belli, præcipuè cùm ea nunciantur, quæ spem adferũt, aut victoriæ, aut honestæ alicujus compositionis. De recepto Avarico jam hîc auditum erat, multò antè quàm tuas ea de re litteras acciperem. Sed videor per nebulam inaudisse quiddam, quod haud scio an literis committere debeam, indicabo leviter. Etenim si falsum est, nihil periculi fuerit, etiamsi tu, quid sit, non assequare: sin verum, quamvis leviter admonitus, facilè totam rem intelliges. Fuêre igitur hîc, qui pro certo ac comperto affirmarent, potuisse oppidum per vim capi, invitissimis hostibus, nulla deditione, nullis conditionibus, nisi quorundam aut scelerata collusio, aut stulta clementia, alienæ virtuti impedimento fuisset. Quod si est, facilè fuerit jam nunc prospicere, qui futurus sit exitus: Neque enim dubium est, quin suum quisq; institutum conservaturus sit ad extremum. O mi Canane, qui tandem finis hujus tàm molestæ peregrinationis futurus est? Quando erit ut ad Eridani, aut quod malim ad Tyberis ripam inambulantes, concinere possimus illud Euripidis.

Suavis est laborum præteritorum memoria. Sed pedibus nobis ne conficiendum sit iter, metuo; si verum est, quod modò huc allatum est, equos omnes furto sublatos esse. Malam pestem illi abigeo, quisquis est. Sed quid est, quod ait Balbus, ferventius quàm unquam antehac, agi de pace? Utinam quidem eveniat: ut

nobis tanto maturius in Italiam redire liceat: antequam incidamus in hyemem. Sed hæc, ut opinor, somnia sunt; quæ tamen cuicuimodi erant, scribenda tibi fuerunt. Aliud enim nihil erat, quod scriberem. Præclaras illas historias, quas tibi superioribus literis promiseram, neque vacat scribere, neq; nunc quidem satis tutum est. Sed, mihi crede mirificus homo est ille noster: neq; magis in quoquam deprehendi verum esse id, quod ex te sæpissimè audivi, vitandam esse ei familiaritatem eorum omnium, apud quos conservare auctoritatem suam vellet. Nostri omnes te salutant. Saluta mihi tu istic, quos videbitur. Contarellum præcipuè, & Gerardinum. Vale. Karoliloci 12. Kal. Octobr. M. D. LXII.

EIDEM.

XXVIII.

VErum est quod audisti. Trepidatum hic est ab omnibus: neq; sanè injuria. Quis enim constare animo posset, cùm audiret fusum ac fugatum esse exercitũ regium, pedites concisos, equitatum disjectum ac dissipatum, ex ducibus ipsis alios interfectos, alios vulneratos, Comitem stabuli captum? Mihi crede habent justam excusationem timoris. Nam mea quidem, ut mox audies, non eadem caussa est, quæ cæterorum; sed cùm hic ita crederetur, nihil propius esse, quàm ut ad hanc domum diripiendam turma aliqua militum accurreret; Theologus noster, homo, ut scis, minimè bellicosus, qui videret sibi adversus illos homines nihil in Theologia sua præsidii fore, quanta maxima celeritate potuit, collegit sarcinas suas; & iter in Belgium cepit. Comitati eũ sunt Abbates duo, neque de iis quicquam postea audivimus. Cæteri, ut scire te puto, Lutetiam ibant, sed cum in itinere alium nuncium accepissent, huc omnes multa jam

nocte

nocte redierunt. Ego biduo ante Bellovacum profectus eram; quo me Cardinalis miserat. Ita autem sors tulit, ut eodem plane temporis puncto, quo illi redibant, ego quoq; redirem. Quo factum est, ut prius rediisse sciverim, quàm abiisse scirem. Hilaratis igitur omnium animis, multum inter cœnam risimus; multa in eos qui remanserant, plura in eos qui fugerant jocati sumus: mecum omnes præclarè actum esse dicebant; qui quasi prospicerem ac divinarem quid futurum esset, & fugissem ab acerbitate prioris nuntii, & ad posterioris lætitiam accurrissem. Nunc hîc ego & Petrus Normesinus suavissimè vivimus, venatu, aucupio, piscatu; & quod caput est, bonis sermonibus: neq; vobis invidemus, quos istic ambitio aureis compedibus alligatos tenet. Unum me malè habet. Theologi absentia: quem desidero, & ut discipulum magister, & út magistrum discipulus. Operas enim permutare inter nos cœperamus, ut ego eum Græcas literas, ipse me Theologiam doceret. Valde magnam voluptatem mihi attulerunt literæ tuæ, quòd & læta nunciabant, & omnia accuratissimè ac minutissimè persequebantur: Conserva, quæso te, istam consuetudinem: sed noli expectare, ut tecum paria faciam. Tibi enim quæ scribas, plurima quotidie suppetunt, mihi quod scribam ferè nihil est, nisi hoc ipsum, nihil esse quod scribam. Ego & Petrus Normesinus te communiter salutamus, atq; à te petimus, ut nostro amborum nomine Contarellum salutes. Vale, è Karoliloco. A. D. 7. Kalend. Ianuar. M. D. LXII.

EIDEM.

XXIX.

O *Tristem nobis & acerbum nuncium de Rege Navarræ; quem nos hic etsi acceperamus ex aliis; suspen-*

sustentabamur tamen aliqua spe, donec allatæ sunt literæ tuæ: quas ego utrasque heri vesperi acceptas communicavi cum omnibus nostris: neque eorum quisquam fuit, qui non ita certò statueret, cùm tu ita scriberes, fieri aliter non posse, quin planè deplorata esset optimi & religiosissimi principis salus. Cujus interitu quantam plagam Gallia, quantam caussa religionis acceperit, vereor, nè paucis diebus magno nostro malo sentiamus. En quos fructus civilia bella pariant. Hoc unum miseræ Galliæ restabat mali, ut veteres illas Thebanas calamitates in suo sanguine renovatas videret. Quid enim interest? nisi quod illic ejusmodi fratres contendebant, ut utrumque cadere expediret: quod & contigit. Hîc cùm è duobus fratribus alter errore ductus, & quasi præstigiis quibusdam occæcatus; contra patriã; quodque gravius est, contra Deum arma ferat; alter nihil unquam habuerit antiquius? quàm ut & fratrem reduceret, & famam caputque illius modis omnibus conservaret: Ei allata nex est, cujus in vita & fraterna salus, & magna ex parte totius regni tranquillitas nitebatur. Quod si qui pro patria dimicantes mortem oppetiverunt, eorum memoriam summo cum honore omnes anni consequentes excipiunt: si consecrari ac propè divinis honoribus affici post mortem solent, qui Christianæ religionis defensionem vita sibi priorem ac potiorẽ esse duxerunt, quos tandem honores satis amplos congerere posteritas in eum principẽ poterit: qui pro quarum rerum utravis mortuum esse satis est ad immortalitatem comparandam, pro earum utraque pugnans anima spoliatus est? Nunc ille cœlo receptus, ex alto res mortalium despicit: & ut nuper auctoritate, consilio, manu communem Dei & Caroli Regis caussam tuebatur, ita nunc precibus ad Deum, cujus aspectu fruitur,

fusis,

fusis, eandem fovere ac sustentare non desinit; imprimisq; ut credibile est, filiolo suo ejusmodi duces ac consiliarios precatur, qui ipsum in paternæ potius constantiæ, quàm in maternæ pervicaciæ imitationem deducant. De fratribus autem, quos sibi superstites reliquit, pro altero petit, ut quàm citißimè mutetur; pro altero, ne unquam mutetur. Addit alia iis congruentia, quæ nos sperare fortasse possumus, optare quidem sine ulla dubitatione debemus. Vides, quàm & ipse otiosus sim, & esse te putem: qui & tecum, Poëtarum more, de iis quæ aguntur in cœlo fabuler, & tibi ad hæc legenda otium suppetere existimem. Sed tua quidem conditio melior, qui desinere vbi vis, deinde si quando neq; dormire vis, & somnus urget, repetere intermissam lectionem potes: mea deterior, qui homo cùm piger ad omnia, tum ad scribendum pigerrimus, cogor hæc, tanquam ad clepsidram, scribere. Etenim tum deniq; admoneor, cùm aliquis statim profecturus est. Duplex autem mihi imponitur difficultas: quòd & subitò scribendum est, ne officio desim, cùm tu ad me creberrimas, de omnibus quæ istic geruntur, amantissimè & accuratissimè perscriptas literas mittas: & multa scribenda, quo te expleam; cùm in hac solitudine novi nihil, nisi ea quæ istic adferuntur, audiamus. Dabis igitur veniam nuganti mihi, & quia res non suppetunt, verba fundenti. Scio enim te inanes, tum longas epistolas anteponere aut nullis, aut brevibus. Nunc ad alia venio: hibernaturos in Gallia esse nos, jam, ut opinor, exploratum est; neque id mihi valde molestum erit, dum aut Lutetiæ, aut in aliquo alio oppido esse liceat. Nam horum quidem nemorum jam pridem tædet; neq; mihi quidquam longius videtur: quàm dum tecum sim, ut more nostro legamus una

aliquid quotidie, seu novi quid suscipere libeat, seu potius Taciti annales persequi; quos ego totos in hoc secessu devoravi. Interea peto à te, ut quemadmodum instituisti, scribas ad me, quod commodo tuo fiat, quàm poteris sæpissimè. Non enim facilè credas, quàm dulces mihi ac jucundæ sint literæ tuæ. Saluta mihi amicos omnes, inprimis Contarellum: cui dices me de libello ad me misso maximas gratias agere, & mandata ipsius diligenter curaturum esse. Hæc ego ad ipsum scriberem: sed novi hominis occupationes. Itaq; scribere me hercules ad eum non audeo, nisi cùm est necesse. Salve ab omnibus nostris, & valetudinem tuam cura, è Karoliloco Postrid. Id. Novemb. M.D.LXII.

HORATIUS CARDANETUS MURETO S. P. D.

XXX.

MItto ad te, MURETE eruditissime, omniumq; politiorum literarum decus (liceat mihi, quod sentio, ac potius, quod docti omnes sentiunt, sine ulla assentationis suspicione verè loqui) paucas aliquot epistolas tuas: ad me humanissimè ac elegantissimè scriptas; quas Lucas Sempronius noster, optimus juvenis, & utriusq; nostrûm studiosissimus, tuo nomine à me petiit. Descripsit eas libenter & eleganter Balthasar Ansideus, tuúsne an meus dicam? utriusq; certè quantum alter alterius esse potest, agnosces facilè ipsius manum: qui superiore anno in describendis variis lectionibus operam tibi suam navavit, tui quidem admirator ac laudator est mirificus. Si de tuarum epistolarum editione cogitas, rectè cogitas. Nihil enim detrahent de eloquentiæ tuæ fama, quam luculentissimæ tuæ orationes

nes tibi pepererunt. Excellis tu quidem, Murete, ac mirus es in omni scriptionis genere; seu carmen pangas, idq; variis numeris: seu solutam texas orationem: seu poëtam, ut Catullum, interpreteris: seu oratorem, ut Ciceronem, explices: seu Græcos vertas, ut Aristotelem; quidquid deniq; quoquo modo literis mandes, elegans est, politum, ingeniosum, eruditum, omnibus numeris absolutum. Tua me scripta omnia capiunt, tenent, revocant, nulla unquam eorum satietas: vel ipsæ epistolæ, quas properanter exarare te scio, quàm venustæ, quàm sæpe eruditæ, quàm semper urbanæ? Quod si volumen ipsarum legatur, studiosorum manibus tereretur, ac, si ullius foret ponderis auctoritas, judiciũq; meũ, ad eas edendas te cohortarer. In quo Politianos, Bembos, Sadoletos, Manutios, mitto alios, imitabere. Neq; levius tibi scriptionis genus videatur, tuoq; ingenio, ac eruditione indignũ. Proponã enim gravissimos doctrinaq; principes viros, qui munus sunt illud aspernati, laudemq; sibi ex eo quæsiverunt; Plinium, Ciceronem, Platonem. Memini etiam epistolam me tuam legere, in qua de bene scribendæ epistolæ difficultate disputas; hanc autem semper sequitur laus, illud igitur tui judicii erit, quo excellis. Verùm hoc hactenus ego, quod jam diu literarum officium intermisi, hanc arripui occasionem, velim existimes, tantum me tibi tribuere in literis, quantum alii nemini. Nisi igitur impudentior sim in petendo, mitte ad nos aliquod ex tuis scriptis, quod tanquam sacrum Balthasar & ego custodiemus, nec emanabit unquam te invito. Appellarem te crebrò per literas, sed partim vereor, ne interpellem nugis quanquam officiosis: partim per valetudinis infirmitatem, docendiq; molestas occupationes, quibus invitissime distringor, haud commodè licet, cupio tamen con-

sue-

ſuetudinem repetere: mercaturamq́ iſtam exercere, quam tu mihi aliquot ab hinc annos propoſuiſti, quam ſi exercuiſſem, multum feciſſem lucri; quod ſi minus mihi licuerit, dabo negotium Balthaſari meo omnium quos cognoverim, bonarum omnium literarum cupidiſsimo ac ſtudioſiſſimo, qui jam adeſt cum tuis epiſtolis deſcriptis: ac faſciculum obſignabit. Vale, mi Murete, atq; ab eo ſalve. Lucam Sempronium ſemel à me tibi commendatum, quo primùm tempore ad Urbem venit, nunc iterum commendo, non quod ipſe à me petat; ſed mea tantum benevolentia in ipſum ſuſcepta, ob eximiam ejus probitatem, quibuscunq; rebus illi commodaveris, mihi commodaveris. 5. Id. Ianuar. M.D.LXXIX.

M. ANTONIUS MURETUS S.D. HORATIO CARDANETO SUO.

XXXI.

QUidni enim te meum vocem, Horati optime & humaniſsime, cùm & ipſe te ſingulariter diligam, & me ita tibi carum eſſe ſentiam, ut nulli te veterum amicorum meorum in me amando cedere profitearis? quod quidem ego, ut, quia ſumme cupio, facile mihi perſuadeo, verè à te atque ex animo dictum eſſe; ita cauſſas, quibus te ad iſtam voluntatem erga me ſuſcipiendam adductum eſſe ſcribis, non agnoſco. Immo verò majorem in modum à te peto, ut ſi, cùm me ac mea diligentius inſpexeris & excuſſeris, animadvertes, non eſſe in me eam eruditionem eamq́ eloquentiam, quam tu fortaſsis aliquando credidiſti, nolis me luere ac ſufferre pœnas erroris tui: neve, quaſi vitioſum aliquid aut morboſum pro ſano emeris, ex ædilitio edi-

cto agere ad redhibendum velis, si me ita amabis ut hominem & honestis studiis deditum, & ingenuum, apertum, simplicem, rectum, minimè fucatum, minimè tectum, inprimis φιλόφιλον, præstabo tibi ea omnia cumulatè, neq unquam in ejusmodi rebus fallam opinionem tuam. Eò tu si præterea aliquid addideris, ut multarum rerum scientiam, ut eloquentiam, ut cætera id genus: ipse quomodo tibi caveas, videris. Ege ea neq polliceor, neq præstabo, his legibus initam mihi esse tecum & constitutam amicitiam volo, quas à te quoq non gravatè acceptum iri puto, atq equidem cùm multis de caussis antea amaverim Gisbertum Oddum, adolescentem optimum & pleno gradu ita tendentem in ea studia, quibus nos delectamur, ut quod serius in eam viam ingressus est, assiduitate & diligentia compensaturus esse videatur; habebo posthac cariorem etiam hoc nomine, quod is conciliator, quasiq προξενητὴς hujus nostræ conjunctionis fuit. Magna sanè cum voluptate repeto memoriam tempus illud, cùm ipse mecum de doctrina tua, deq suavissimis moribus, & creberrimè & amantissimè loquebatur. Addebat etjam nonnulla de studio quodam & amore mei tuo, quem tibi ex tuis sermonibus cognitissimum esse dicebat; ego autem & audiebam ea libenter, & ei fidem habebam non invitus: ut ad credenda quæ jucunda sunt, faciles naturâ omnes sumus. Itaq iisdem ex eo sæpe & constanter audiendis, sic jam incalueram; ut quemadmodum in aridissimam siccissimamq materiam nulla potest incidere tam parva scintilla, quæ non maximum subito incendium excitet, ita nulla posset à te dari tam pusilla tamque tenuis significatio eorum, quæ de Gisberto audieram, quæ non ad me totum mirifico quodam tui amore inflammandum satis habi-

habitura virium videretur. Adhuc hæc erant; cùm afferuntur à te ad Gisbertum literæ, non solùm scriptæ eleganter ac politè, quod tibi proprium ac perpetuum est, verùm etiam illum amorem in me, de quo tam multa tam sæpe audieram, omni ex parte spirantes. Quid quæris? ita exarsi, ut nihil fieri posset ardentius. Successerunt primis illis alteræ, tertiæ, aliæ deinceps, eadem omnes suavitate perfusæ, iisdem insignes amoris notis. Nonne igitur inhumanus sim, planeq; ferreus, nisi tam amanter a te ultro appetitus ac provocatus, tibi in amore respondeam? sed non committam, ut eo nomine accusari poßim: semperq; sine ulla retractatione, si quid accidet, in quo amicitia mea tibi aut usu aut ornamento esse poßit, ne qua in parte veri amici officio defuisse videar, studiosißimè operam dabo. Quod ad literas tuas tardius fortaßis tua exspectatione responderim, scito eas mihi nudius tertius tandem redditas esse. Vale, postr. Non. Decembr. ex Urbe M.D.LXIV.

EIDEM.

XXXII.

VOlo tecum, Horati, si modò ab eo voluntas tua non abhorret, quasi mercaturam quandam instituere literarum; ut quando iisdem ferè in studiis nostrûm uterq; versatur, si quid & bellum atq; elegans, & non vulgare, neq; protritum, dum ut longinqua littora, ita veterum scripta lustramus, reperisse videbimur, id in commune conferamus, & alter cum altero communicemus. Hoc fecisse veteres illos, quos ENDO COELO, ut Cicero in legibus loquitur, MERITA LOCARUNT, Hippocratem Coum, & Democritum Abderiten, Platonem Atheniensem, & Tarentinum Architam: tum è nostris (quanquam illos quoq; quidni nostros

ſtros vocare liceat?) ſed tamen ex illis, quos uſitatius noſtros dicimus idem inter ſe Ciceronem ipſum, Nigidium, Atticum, Varronem factitâſſe ſatis apertè ipſorum monumenta declarant. Quorum ego exemplum, quantum in me eſt, renovare cupiens ad hanc te ſocietatem, Horati, voco: quam niſi refugis, non dubito fore, ut ex ea primum uterque noſtrûm; deinde etiam alii, non eorum modo, qui nunc ſunt, ſed etiam, ut Homerico verbo utar, τῶν ὀψιγόνων; ſi non magnos atq; uberes, aliquos tamen aliquando capiant fructus. Ejus autem, niſi tibi ſecus videtur, eæ leges ac pactiones erunt. Primum ut quidquid alterutri noſtrûm quocunq; in ſcriptore antiquo occurrerit, quod aut ſit, aut videatur obſcurum, ambiguum, depravatum; de eo, ut ipſi alterius ſententiam exquirere jus fasq; ſit: deinde ut is, qui ſententiam rogabitur, re diligenter penſitata, cum amicis etiam, ſi videbitur, communicata, quidquid aut commodè cogitare ipſe, aut ex aliis expiſcari potuerit, aperiat: tum, ut ſi alterutri aliqua alterius opinio non probabitur, liberum ei ſolutumq; ſit, cauſſas, cur eam non probet, exponere, isq; qui reprehendetur, aut potius admonebitur, non modò non lædi ſe ac violari in eo: verum etiam beneficium ſibi tribui putet: poſtremò, ut quidquid alter ab altero acceperit, nunquam neq; privatim, neq; publicè id ſe ab eo accepiſſe diſſimulet: quin potius uterq; omni ope omnes alterius ornandi atq; amplificandi occaſiones, non tantùm oblatas arripiat; ſed etiam ſtudiosè diligenterq; perquirat. Hæc ſi faciemus, alter alterius induſtriam acuemus, ingenium excitabimus, & diſcemus deniq; viciſſim, & viciſſim docebimus. Gisberto quidem noſtro, quem ego adoleſcentē quotidie plus amo, quod ipſe quotidie honeſta ſtudia plus amat, præſens ex hac noſtra negotiatione lucrum

paratum eſt. Ego enim, qui cùm ad cætera omnia, tum ad ſcribendum ita piger ſum, ut nemo magis, eo poſt hæc, cùm ad te ſcribam; amanuenſi uti cogito. Nam & ipſe cùm laborem cauſſa mea libenter capit, tum hoc ſtudiis ſuis inutile non fore arbitratur. Vale. 3. Kal. Ian. M.D. LXIV.

EIDEM.

XXXIII.

R*Eſpondeo tibi breviter, ut & poſtulas, & occupationes meæ cogunt. Non te præterit, apud optimos utriusq; linguæ auctores reperiri quædam ſeu de induſtria, ſeu ab aliud cogitantibus peccata, quæ Grammatici modò* ἀνακόλυθα, *modò* σολοικοφανῆ *vocant: cùm illi non ipſam conformationem orationis, aut vocum convenientiam, ſed id modò, quod ſenſum eſt reſpiciunt. Exempla ſcio tibi non deeſſe: ſed tamen ut videas me tecum* ἀτεχνῶς καὶ ἀδόλως *agere, congeram quæ in mentem venient. Terent. Hecyra. Nam nos omnes quibus eſt alicunde aliquis objectus labos. Omne quod eſt interea tempus, prius quàm id reſcitum eſt, lucro eſt. Ut omnia conere, non reperies, cum quo cohæreat illud, nos omnes. Salluſtius. Sed antea item conjuravêre pauci contra Rempub. in quibus Catilina fuit: de qua quàm veriſſimè potero dicam. Idem. Interea ſervitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copiæ concurrebant. Idem. Familia noſtra cum populo Romano bello Carthaginenſi amicitiam inſtituit: quo tempore magis fides ejus, quàm fortuna, pendenda erat, quorum progeniem. Idem. Abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Atq; ut in aliis, ita in hoc quoq; Salluſtius Thucydideus fuit. Apud illum enim talia* ὅσα κόνις. *Plautus, Hos quos videtis ſtare hîc capteivos duos;*

duos, illi qui astant; ii stant ambo non sedent. Sed ne apud Plautum quidem talium modus est: hujus generis sunt & illa Homerica:

Τέκνον φίλε. Et

Ἐννῆμαρ μὲν ἀνὰ στρατὸν ᾤχετο κῆλα θεοῖο.
Τῇ δεκάτῃ δ' ἀγορὴνδε καλέσσατο λαὸν Ἀχιλλεύς.

Et:

Ἔνθα πολλ' ὀρνίθων ἀγαλλόμεναι πτερύγεσσιν.

Et illud Virgilianum:

Crastina lux, mea si non irrita dicta putaris.
Ingentes Rutulæ spectabis cædis acervos.

Et:

Pars pedes ire parat campo, pars arduus altis
Fertur equis.

Possum è Sophocle, Euripide, Pindaro, aliis quamlibet multa congerere: sed ne longior sim, &, ne tibi homini eruditissimo videar diffidere, pauca tantùm tibi in memoriam ex ipso Cicerone revocabo. Ita igitur est in secundo Tusculanarum; Etenim si orationes, quas nos multitudinis judicio probari volebamus: (popularis est enim illa facultas, & effectus eloquentiæ est audientium approbatio) sed si reperiebantur nonnulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, &c. Scio esse locum quendam ubi ad Atticum scribens, cùm epistolam dixisset, ita reliquum orationis contexuit, quasi literas dixisset, non epistolam. Sed nunc non venit in mentem. Inspice diligenter locum illum ex Catone majore, ubi citantur hi duo versus Cæciliani;

Tum etiam in senecta hoc deputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri,

& vide, cum quo ea, quæ statim subjungit, cohæreant? Iucundum potius, quàm odiosum. Neque enim hoc dicit, Miserum est, sentire, se jucundũ potius, quàm odiosum:

sed hoc si quis commodus senex sit & humanus, eum jucundum potiùs esse, quàm odiosum. Quæ tamen sententia, si verba tantùm spectes, effici nullo modo potest. Revocabo te ad illos ipsos libros de ORATORE. *Ita igitur loquitur, in jocorum tractatione. Ex eodem hoc vetus illud est, quod ajunt, Maluginensem illum M. Scipionem, cùm ex centuria sua renunciaret Accidinum consulem, præcoq; dixisset, Dic de L. Manlio: virum bonum, inquit, egregiumq; civem esse arbitror. Vide quàm conveniat, Maluginensem illum, cum verbo inquit: quod postea subjunxit. Eodem igitur modò cùm dixisset: etenim cæteræ ferè artes, & cætera: ita dixit postea, cujus terminis septa teneatur, quasi non benedicere, dixisset, sed ars benedicendi, quod orationis ἀκολουθία postulare videbatur. Habes verbosam & insuavem epistolam, ut scriptam à properante, & occupato: etiamq; ut tibi molestia duplicetur, mea manu scriptam: ut fortaßis etiam in legendo aliquid tibi negotii futurum sit. Gisbertus enim noster propterea quod ei hodie ad fores herilis cubiculi aßidendum est, ut statis vicibus omnes cubicularii solent, operam mihi dare non potuit, A te peto, ut me ames: quod cùm facies, mutuo te facturum esse scito. Vale, ROMÆ 6. Kal. Mart. M.D.LXV.*

EIDEM.

XXXIV.

AD eas literas, quas à te amoris plenißimas nuper accepi, statim respondissem, si otiosus fuissem, sed eram occupatus in recognoscendo volumine quodam orationum mearum, quod à me his superioribus diebus librarii extorserunt verius quàm impetrârunt. Omninò enim constitueram nihil posthac scribere. Sed me, ut consilium mutarem, amicorum nimis bene de me sen-

ſentientium non cohortationes modò ; ſed preces aſſiduæ coëgerunt. In eo igitur eram occupatus, cùm accepi litteras tuas; & ſimul cogitavi, ſi paulò ſerius reſponderem, damni nihil in mora fore. De loco illo Ciceronis non puto te dubitare, quin ſententia tua vera ſit. Nam vel idipſum, quod ais videri poſſe obſtare, magis etiam eam, ſi accuratè inſpicias, confirmat. Si quid aliud erit, de quo ſententiam meam cognoſcere cupias, ſcribito, non committam, ut quidquam à me, quod ego quidem præſtare poſſim, fruſtra petas. Amo enim te vehementer, tùm quòd multis nominibus digniſſimus es, qui ameris, tùm quòd ita me amas, ut inhumanitatis notam effugere non poſſim, niſi tibi in amore reſpondeam. Vale, ROMAE. Prid. Idus Aprilis die ipſo natali meo, quem tu mihi fauſtum ac felicem precare. M.D.LXX. Saluta mihi Gisbertum meum: etſi ei ſubiratus ſum: quod quiddam à me ſibi in arcanis commiſſum continere non potuit. Veniam iſthuc, ut ſpero, menſe Majo proximo, & præſens ab eo pœnas repoſcam. Qui enim tantùm triduum domi ipſius eſſe decreveram, ulciſcendi cauſa, totos ſex dies manebo. Ad eum ſcribere nunc non licet per occupationes, propediem ſcribam.

EIDEM.

XXXV.

NEmini aut mirabilius eſt aut moleſtius, quàm mihi, tamdiu differri adventum ad vos meum, ſed neſcio, quo modo ter jam contigit, ut cùm in viam dare me vellem, jamq; ſarcinulas componerem, ſubitò exſtiterit aliquid improviſi atq; inopinati impedimenti. Itaq; nihil amplius ea de re vobis habeo polliceri. Niſi illud certo mihi excuti nullo modo poteſt, veniendum tamen, & quæ obſtant, omnia qualibet ratione ſuperatũ

eri, sed ἀργαλέον πρᾶγμα alieno arbitrio vivere. Præcipuè si quis ei serviat, qui pro suo commodo omnia aliorum incommoda non nauci faciat. Equidem manibus pedibusq́ ut dicitur, omnia faciam, ut vobiscum unà esse poßim ante Kalendas Iulias, sed, si id non potero, certè quidem mense Septembri, si vivam, istic ero. Vos interea me, ut facitis, amabitis, & ad me scribetis, ubi commodum erit. Ego vos vicißim amabo, de vobis sæpißimè & cogitabo, & loquar; si quid erit, quod vestra causa efficere poßim, studiosè atq́ amicè omnia procurabo. Vale ROMÆ. 9. Kalend. Iun. M.D.LXX. Marcello Vestrio S. Qui etiam meo nomine, nisi molestum est, Paulum Æmilium Comensem salutabit. Vereor, ne ad te perlatæ non sint literæ, quas ipso meo natali die scripseram. Nulla enim in tuis earum mentio.

EIDEM.
XXXVI.

VAldè tardi effecti sunt tabellarii vestri, qui quadragesimo demùm die literas huc istinc adferant. Idem mihi accidit haud ita pridem literis quibusdam Gisberti Oddi, quæ cum scriptæ ab eo essent de mense Novembri perlatæ ad me sunt ineunte Ianuario. Sed hoc tamen commode, quòd hodiè potissimùm, ut qui dies unus ex omnibus summa hilaritate ab omnibus traduci solet, eò potißimum hilararer jucundißimo sermone literarum tuarum, & recordatione amoris erga me tui; simulq́ quoniam ab interpellatoribus nihil est periculi (ludis enim & spectaculis omnes hodie detinentur) vacui temporis ad respondendum aliquid haberem. Igitur de me meisq́ studiis jam cognôsse te aliquid puto ex his literis, quas proximè ad Gisbertum dedi, satis enim scio earum te statim participem factum. Terentianum

illud

illud, si sit opus, joci causa dictum est, quasi evenire ullo modo possit, ut hoc quoq; facto opus sit. Ergo si sit opus, si quis à me id fieri postulet: si quis hoc sibi à me officium tribui petat: si quis in eo me sibi gratificari velit: si quid eveniat, ut publicè intersit eum lab rem à me capi, & si cogites, multa nos quoq; vulgò ita jocantes dicimus. Quando ita jubes, sedebo, cùm tamen nemo iubeat. Honoris tui causa ad prandium ibo, quasi qui id facit, non sua potius causa faciat: hodie in prandio pulchrè tibi operam dedi, quasi qui benè ac libenter versatur, non sibi potius operam det quàm amico. Ex eodem genere est illud, si sit opus, de quo satis jam multa. Albedo, latinum non est, non magis quàm nigredo. Sed ita sumus omnes, etiam qui paulò melius latinè loqui putamur, quàm vulgus solet. Dum confidimus, nos jam eam facultatem consecutos, ut vel aliud agentes emendatè loquamur, multa inepta, & ne in pueris quidem ferenda effundimus. Isti præcipuè delicati, qui omnia sibi præter Ciceronem putere ajunt, qui si sine Nizolio possint unam aut alteram Epistolam scribere, Germanos se esse Cicerones putant: qui Senecam contemnunt, Plinium irrident, Tacitum damnant: ad inferiorum verò temporum scriptores etiam nauseant, qui me aut mirantur, aut miserantur, aut irrident, quod ex Apulejo ipso aut Sidonio quædam petenda esse dicam ad usum latini sermonis; illi igitur ipsi sæpe ita & loquuntur, & scribunt, ut nos eos modò, quos ipsi tantoperè, abjiciunt, quos præ se contemnunt, sed eorum pistores ac coquos multò latinius locutos fuisse constet. Ad omnia Epistolæ tuæ capita responsum esse arbitror. Vale 3. Kal. Martii, M.D.LXXI. ROMÆ, quo ipso die literas tuas accepi, quibus adscripta erat dies 7. Kal. Febr. Ne me tàm serò tibi respondisse mireris.

EIDEM.

XXXVII.

Postquam ad te nuper scripsi de illo Terentiano, si sit opus, venerunt mihi in mentem alia, quæ apertius confirmarent explicationem meam.

Simile igitur est illud ex Adelphis.

Tu inter eas restim ductans saltabis M. probe.
Et tu nobiscum una, si opus sit.

Et illud Catulli ex Epigrammate in Vettium.

Ista cum lingua, si usus veniat tibi, possis.

Sed nolo alterum versum adscribere, neque puto esse opus.

Quamvis igitur sperabam, sententiam meam ita tibi probatam esse, ut nihil præterea argumentis opus foret; tamen ne hanc quidem ad te scribendi occasionem prætermittendam putavi. Vale, & Gisbertum mihi saluta, & si quos istic præterea nôsti amantes mei. ROMAE. *Postrid. Non. Mart. M.D.LXXI.*

PETRUS JOHANNES PERPINIANUS M. ANTONIO MURETO S. P. D.

XXXIIX.

Onus Ætna gravius mihi videntur sustinere, qui alteri fidem suam adstrinxerunt: nisi ejus, aut cui, aut pro quo spoponderunt, humanitate subleventur. Scis, credo, quid velim. De versibus illis in D. MARIAM Lauretanam, qui eos à te optabat, propter singularem exspectationem elegantiæ & doctrinæ tuæ, is me urgere non cessat. Ego tametsi inscio & inconsulto te, me temerè recepisse intelligo; tamen hanc temeritatē in spon-

ſpondendo meam tua eximia, in re perficienda, humanitate compenſatum iri confido. Si quid poſſunt fontes & pomaria Tiburtina, ſi quid iſte ſeceſſus otii à quotidianis occupationibus tuis attulit, oro te atq; obſecro, ut oſtendas, me nonnullum apud te gratiæ locum obtinere. Quædam tecum communicare cupiebam: ſed ea melius, ut ſpero, corā, ubi ad nos redieris. Nam ſummus noſtræ Societatis magiſter ſtatuit, ut Romæ anno proximo manerem. Noſtri omnes te ſalutant. Vale, ex urbe 18. Kal. Septembr. M. D. LXIV.

M. ANTONIUS MURETUS S. D. PETRO JOANNI PERPINIANO Societatis Jeſu.

XXXIX.

Cupio equidem & meam, & tuam fidem liberare: ſed mihi adhuc multa, ne id facere poſſem, obſtiterunt. Primùm quòd quem locum, quodq; tempus otii, & quietis pleniſſimum putabam fore, in eo me & multa, & longiſſimè à ſtudiis meis abhorrentia negotia occupatum, atq; exercitatum habuerunt. Nam, ut cætera taceam, his paucis diebus bis mihi Romam eundum fuit; quod etſi leve videri poteſt, tamen ea mihi profectiones octo amplius dies abſtulerunt. Deinde quòd multos jam & menſes, & annos intermiſi Poëtica ſtudia, ut etiamſi quid olim fuiſſet in me ejus facultatis, quòd ſanè aut nihil, aut pertenue quiddam, & perexiguum fuit; effluxiſſe id tamen, & exaruiſſe neceſſe ſit. Poſtremò δεῖ γὰρ τ'ἀληθῆ λέγειν, tardiorem me, ac timidiorem facit exſpectatio illa, quam de meis verſibus concitatam eſſe ſcribis. Scis enim, quam inutilis ea, atque aliena ſit placere cupientibus. Nam ſi illud à me poſtulatur; ut tuorum elegantiam æquem, à te ipſo mihi verſura faciunda fuerit.

rit. Utut est, meditabor tamen propediem aliquid: sed si me amas, quod quidem ita mihi perspexisse videor, ut, quin ita sit dubitare, non debeam, minue, obsecro, quantum potes, istam exspectationem: ac perfice, ut ille amicus tuus à me tanquam à malo nomine, ut nummos, ita versus etiam, si neque optimæ notæ erunt, neq; justi ponderis, æquo tamen animo accipiendos putet. Benè factum, quod te Societatis vestræ magister Romæ retinendum judicavit. Mihi crede, magnam molestiam cepissem è discessu tuo. Nunc spero fore, cùm istuc rediero, ut fruar tua suavissima, mihi optatissima consuetudine, quam ego, quanti faciam, spero te re ipsa aliquando cogniturum. Vale, TIBURE, 16. Kalend. Septembr. M.D.LXIV.

PETRUS JOHANNES PERPINIANUS M. ANTONIO MURETO S. P. D.

XL.

Tuum tandem reditum exspectare non possum. Timeo namq;, ne sit ille tardior: mihi autem maturato est opus. Quonam, inquis, adeò festinas, ut pauculos hos dies exspectare non possis? Nusquam equidem; noli metuere, ne mutata Magistri nostri sententia, mihi sit ex urbe proficiscendum, rem totam à principio audies. Præpositus iterum Rhetoricæ scholæ, à qua me solutum penitus ac liberum esse arbitrabar, de Præfecti nostri sententia statui Aristotelis de arte dicendi libros explicare, ut si nihil tanti magistri subtilitate dignum in lucem potuero proferre, quod ita planè futurum esse video, certè conatus ipse in re perdifficili, nonnihil ab Auditoribus gratiæ & benevolentiæ consequatur, summiq; Philosophi nomen apud omnes illustre, languidiora juvenum studia vehementius excitet ad discendum. Multa igitur

igitur ita ut fit, legenti & meditanti mihi, quæ ad eorum librorum explicationem usui fore viderentur, quædam occurrerunt, quæ meum animum ita dubium & incertum habent; ut non facilè sit statuere, quid sequar. De his tuam sententiam exquirere decreverã, ubi redisses. Verùm, ut dixi, timeo, ne serius, quàm mihi est opus, revertare. Quare agam tecum per literas absens, quod verbis præsens agere non possum, & quid ex te scire velim, paucis perscribam. Non enim dubito, tametsi longè abes à libris, quin omni me dubitatione, nullo negotio sis liberaturus: eò magis, quòd de quibus ambigo, ea tibi jamdudum quæsita, cogitata, tractata esse scio. Primùm itaq; velim cognoscere, quid tibi videatur de partitione artis Aristoteleæ in tres libros: prætéritum ne putes hoc opus, quod nemo Aristotelis esse negat, à Laërtio qui duorum tantùm librorum fecerit mentionem: an in numero librarios fuisse mendosos: an in duas duntaxat partes totum illud quasi corpus ab auctore distributum, ab aliis postea in tres fuisse divisum: num quidnam aliquando legeris apud antiquos Aristotelis interpretes, aut alios idoneos auctores, ex quo perspici possit, quot in libros partitus ipse fuerit hanc artem benè dicendi tam accuratè conscriptam, Deinde περὶ τῶν ἐξωτερικῶν καὶ ἀκροαματικῶν συγγραμμάτων ecquid cõperti habeas? Nam ut à Cicerone, Gellio, Plutarcho, Galeno, Ammonio, Simplicio divisionẽ hanc operum Aristoteleorum confirmantibus dissentiã, nullo præsertim duce, nullo auctore, cujus nomen grave apud alios esse debeat, animũ inducere non queo; argumenta contra sententiã, qua ratione refellam, nõ video. Cur enim, in primo libro Νικομαχείων libros de anima, quos subtilitatis plenos esse omnes confitentur, ἐξωτερικοὺς appellat? Cur hos ipsos de moribus libros ad Nicomachum modò vocat ἐξωτερικοὺς, ut in tertio πολιτικῶν libro, modò

modò ἀπὸ τῶν ἐξωτερικῶν sejungit; cùm in ipsis τὰ ἐξωτερικὰ, veluti genere prorsus diversa, citet? cur τῶν ἀκροαματικῶν nulla usquam mentio? Quod enim octo libri τῆς φυσιολογίας περὶ φυσικῆς ἀκροάσεως inscripti sunt, eam ego inscriptionem idcirco Aristotelis ipsius non esse suspicor: quod nusquam illi ab eo libri hoc nomine citantur. Postremò doceri cupio, an Dialecticæ nomen sic ab Aristotele aliquando usurpetur, ut non τὴν τοπικὴν solùm, sed totam omninò Logicam comprehendat. Alexander enim in Prœmio τοπικῶν, tres tantùm tradit hujus verbi significationes: de hac verò vulgari notione, prorsus nihil. At mihi in hoc, quod subjiciam loco, primi de Rhetorica libri, περὶ δὲ συλλογισμοῦ ὁμοίως ἅπαντος τῆς Διαλεκτικῆς ἐστὶν ἰδεῖν, ἢ αὐτῆς ὅλης ἢ μέρους τινός, non alia notio ei videtur esse subjecta. Nolim tibi esse molestior: His nunc ero contentus; si quid est aliud, de quo scire velim, quid sentias, id ad tuum in Urbem reditum reservabo, ne jure queri possis, ne in otio quidem tibi licere esse otiosum. De versibus, quos avidissimè exspecto, næ tu prudentissimè fecisti, qui tamdiu nostros animos tenueris exspectatione suspensos, ut tanquam poculum aquæ frigidæ longinqua siti exarescentes, sic nos illi multum cupientes & diuturno desiderio flagrantes insolita quadam suavitate perfundant. Accipio tamen excusationem, modò quàm citissimè, quod commodo tuo fiat, eos ad me mittas. Nam quòd vereris; ut exspectationem de te concitatam possis explere, vide, ne, dum modestus haberi studes, parùm de nobis amicè existimare videaris. Quid enim? hic tu nos intelligentiæ communis expertes esse putas, ut quantum à quoque sperandum sit, videre nequeamus? aut tàm parùm studiosos tui, ut quemadmodum nobis satisfacias, vehementer sit tibi laborandum? facis tu quidem, quod te decet; ut nihil à te, nisi summa industria elaboratum,

ratum, atq; perfectum exire patiaris; verùm, sic habeto, tantam esse omnium nostrûm erga te benevolentiam, eam de ingenio & doctrina tua existimationem, ut si quid minus dignum tuo nomine editum à te fuisse videremus, id quod accidere nullo modo posse intelligo, sed si quid à te elucubratum scriptorum tuorum dissimile fortè legeremus, noluisse te potius tantum contendere, quantum posses, quàm quantum contendisses, efficere non potuisse crederemus.

M. ANTONIUS MURETUS S. P. D.
FRANCISCO BENTIO
Societatis Jesu.

XLI.

VTræque literæ tuæ mihi gratissimæ fuerunt: hæ posteriores eò etiam gratiores, quod subdubitabam, ne ægrè tulisses, nihil à me ad illas Senenses, responsum esse, etsi videbar satis respondisse, cùm, quæ petebas, ad te miseram. Mihi enim videtur melius petenti respondere, qui silentio facit, quod rogatur, quàm qui verborum affatim rependit, rei nihil. Gaudeo te Perusiam venisse, unde opinor crebrius à te literas exspectare potero. Cupio autem scire, quem potissimum scriptorem explicandum susceperis. Nam, si nihil aliud, exacuam industriam tuam: teq; fortassis ad locos quosdam diligentius, quàm ab aliis solent, tractandos excitabo.

Cave enim, putes, quidquam mihi accidere posse jucundius, quàm videre te τηλυγέτην, ut ita dicam, disciplinæ meæ alumnum, florentem laudibus, & quotidiè longius progredientem in ea via, quàm me tibi olim monstrare memini. Et si tu quidem, ut à me discessisti, multò, quàm ego sum meliores magistros nactus es. Sed quid tùm? blandior mihi γεωργικῶς; & quia te olim nescio

quid

quid docui, videor mihi te quantus quantus es, aut potius quantus futurus es, produxisse. Sed ut hæc missa faciam, scin tu me nuper à Pontifice iterum antiquo, ut ait HORATIUS, *inclusum ludo? Cùm enim Cæsarius multorum jam stipendiorum veteranus missionem impetrâsset; egerunt mecum primùm Cardinales, deinde etiam* αὐτὸς ὁ ἀρχιερεὺς *ut eam provinciam susciperem. Multa argumenta allata sunt, quæ me moverent; sed unum* ἄλυτον καὶ ἄφυκτον, *quo pro ducentis aureis annuis, quadringentos proposuerunt. Homini autem egenti, & propter imminentem senectutem paulò ad rem attentiori, nullum medicamentum adhiberi potuit efficacius. Itaque redibo jam ad veteres illos Congerrones meos, Ciceronem, Horatium, cæteros, & mihi quodammodo repuerascere videbor. Tumultuantur tamen, qui ex me Pandectas audiebant, & negant, se quenquam alium ferre posse. Plerique etiam, nisi me habeant, Jurisprudentiæ se multam salutem dicturos profitentur; ipsi viderint. Ego ludibundus quadringentos illos quotannis in arcam,* θεοῦ θέλοντος, *concludam; ut sit aliquando, unde otio frui possem. Beatum te, qui eam vivendi rationem ingressus es, ubi à talibus curis animus liber est. Noli tamen putare à meipso hæc ita curari; ut angar:* λαμβάνω τὰ διδόμενα, *& quia usque huc paulò negligentior fui, ex illa negligentia ita aliquid detraho, ut nihil detraham ex hilaritate. Adolescentem, qui mihi literas tuas reddidit, vidi perlibenter; & mihi, quantum ex una collocutione existimandi potestas fuit, visus est tua commendatione dignissimus. Saluta mihi, si quos istic nôsti studiosos mei. Vale, mi Benti optime & suavissime, & me ama.* ROMÆ, *c. Kalend. Septembr.*

M. D. LXXII.

GU-

GULIELMUS CANTERUS M. ANTONIO MURETO S. P. D.

XLII.

ETsi satis audacter facere videor, vir doctissime, cùm te literis meis interpello; quoniam tamen hunc libellum proximis his mensibus edidi, putavi me non satis ex officio facturum, nisi cùm eundem ad te mitterem, tùm veniam à te rerum tuarum peterem. Etenim, cùm id, quo libellus noster est exornatus maximè (Athenæi fragmentum dico) à te primùm in manus nostras devenerit, postquam tu id cum Aurato nostro communicaras: nemini potius hoc totum, quidquid est mitti debuerat quam tibi. Jam quod ea fuerim audacia, ut rem à te κειμηλίου δίκην habitam publicare sim ausus, non miraberis, si quanta debeat esse studiosorum hominum inter ipsos rerum omnium communitas, tecum cogitâris. Huc accessit, quod non leviter suspicabar fore, ut alii, nisi ego prævertissem, eam gloriam, cujus ego te participem jure feci, sibi solis essent prærepturi. Quanquam nihil magnoperè video, cur ea res gloriæ tuæ, quæ jam pridem est toto orbe clarissima, multum addere ponderis potuerit. Quis est enim in omni, quæ incolitur terra ita barbarus, & omnis expers elegantiæ, ut Muretum non cognoscat, amet, exosculetur? Ego certè ὁ τῶν λόγων ὅσον οὔπω γευσάμενος, tanti te, liberè ut loquar, facio, quanti haut scio, an alium neminem. Sed, ut ad ipsum redeam libellum: in eo si fortè alicui majorem videbimur habuisse veritatis quàm hominum rationem, suggeret tibi, spero, memoria tua, qua vales plurimùm, quid de veritate Socratem Plato sensisse tradiderit. Quid quod eam præbent optimæ literæ suis cultoribus libertatem, ut in utramque partem sine peri-

periculo disputare possint? nec enim hic opus est τὸν περὶ ψυχῆς δραμεῖν. Quocirca, si hoc à te consecutus fuero, vir doctissime, ut nihil hujus libelli editione offensum te ducas, non admodum timebo, ne quis de me conqueratur alius: sperabo potius me, quod ille dicebat, sine invidia laudem deinceps invenire, & amicos parare posse. Et quoniam non facilè fortassis me, qui sim, agnosces: velim tibi Aurati tui atq; mei in mentem veniat; cujus ego convictu, cùm tu ante annos duos in Galliam venisses, fruebar. Fruterii quoq; cum quo me aliquando, si non es oblitus, vidisti. Si quid etiam dignaberis rescribere (quanquam nos tantum boni non meremur) ad Oporinum, vel Petrum Pernam Typographos Basileenses literas curabis. Benè vale, vir doctissime, & eum te à nobis haberi crede, ut quod aliquando de nobis Auratus, condiscipulorum comparatione, ludens dicere solebat, id meritò tibi doctorum omnium respectu tribuamus, quid hoc? inquies, τὰ δ' ἄκρα κορυφοῦται τῷ Μυρήτῳ FRANCOFURTI *nundinis autumnalibus, anni M.D.LXIV.*

ALEXANDER JUSTINIANUS M. ANTONIO MURETO S. P. D.

XLIII.

TE post tuum discessum VENETIIS *in febrim incidisse, ægrè sanè tuli, ut debui: idq; statim meis literis significâssem: sed præter morbum, tibi molestus esse nolui. Nam indies experior, quàm molesta ægrotantibus omnia penè esse soleant. Cæterùm mitescente jam morbo, nullum παραμυθικοῖς λόγοις in tàm magno præsertim elatoq; animo, adversum omnem fortunæ temeritatem mihi locum relinqui video: & fortassis, ipso jam fugato, convalescenti gratulandum potius, aliquid serii*

ad te

ad te ſcriberem, niſi id mihi Medicorum legibus περὶ τῶν ἀναχομιζομένων interdictum ſcirem. Scribam aliàs, & quod toties recepi, tandem cumulatiſſimè præſtabo, præſertim cùm χρύσεα ἀντὶ χαλκείων à te ſperare liceat. Interim cura, ut valeas, ego verò, & Johannes Datianus noſter, valemus, teq; plurimùm ſalutamus, & cùm primùm per valetudinem tuam licuerit, à te literas exſpectamus. Vale, VENETIIS, Prid. Kalend. Octobr. M. D. LVIII.

EIDEM.

XLIV.

VEteris illius familiaritatis ac neceſſitudinis, quæ mihi maxima tecum olim Venetiis interceſſit, minimè te oblitum eſſe opinor, neq; tot amorū ἀποσπασμάτων ex animo tuo noſtri memoriam effluxiſſe dubito. Plurimum ſanè momenti ad vulgaris cujuspiam amicitiæ diuturnitatem in aſſiduitate literarum poſitum eſſe non diffiteor: mutuam verò inter nos benevolentiam; certò judicio ſemel ſuſceptam, eam ipſam virtutem, quæ genuit, & continuiſſe & conſervaſſe certò ſcio. Nam illam ſanè παροιμίαν, quam Athenæus jure μισανθρωποτάτην appellat, ad cujus præſcriptum τηλοῦ φίλοι ναίοντες, οὐκ εἰσὶ φίλοι, tibi probari nequaquam credo, cùm amicitiam non locorum ſpatiis; ſed amicorum moribus metiendam eſſe non ignores. Quod ſi ad meam erga te benevolentiam, acceſſionem quoq; mearum litterarum à te deſiderari, mihi ſignificaveris, non ſolùm hoc officii genere tibi poſthac ſatisfaciam, ſed etiam ejus longo tempore à me prætermiſſi uſuram cumulatiſſimè reddam. Quanti verò te faciam, quamq; tui ſim memor, teſtem habes Johannem Biſſenerium, quem tibi cùm morum probitate, tùm doctrina ſingulari conciliatum eſſe audio. Eum,

mi Murete, sic velim tua humanitate complectare, ut ei omnia, quæ in me, si Romæ essem, conferres, in eum conferas. Est enim mihi amicissimus, tuiq́ amantissimus, neque te unquam pœnitebit in eum beneficium contulisse. Experieris mehercule re ipsa & grati animi juvenem, & commodorum memorem. Expectabo literas tuas, quibus & me à te amari adhuc intelligam, & si quid Genuæ à me agi voles, certior fiam. Vale, GENUÆ 7. Kalend. April. M. D. LXXV.

MARTINUS BELLIVICEJUS PANNONIUS M. ANTONIO MURETO S. P. D.

XLV.

JUvenis quidam natione Gallus, vir clarissime, qui Roma huc venerat, scribendarum ad te literarũ ansam mihi præbuit: quarum quidem auctor, vel si sæpius eas percurreris, vix tuo innotescet animo. Cùm enim mense Martio te Paulum Manutium Romæ salutarim, quid miri, si usq́ ad hoc tempus in tanta temporis intercapedine, memoria tua, quæ gravissimis studiis continuè fatigatur, exciderim? Hoc etsi persvasum habeo, non tamen dubito, quin facile in tui memoriam redigar, præsertim si & album tuum, in quem nomen tuum relatum esse voluisti, intueberis, & memineris quibus verbis Huberti Giphanii, Lucretii editionem collaudaveris: cùm adjiceres nihil esse, quod non Giphanii caussa libenter faceres. Quare cùm tibi in mentem rediisse nomen meum existimem, ad juvenem illum revertor, à quo cùm quæsissem, quid rerum ageres, an quicquam de Plautina editione cogitares, quam nos jam dudum, & cæteri omnes qui elegantiorum literarum cupiditate tenentur, avidissimè exspectant: à Philosophia naturali ad civilem hanc nostram Philosophiam, quàm tu ante aliquos

quot annos, humanarum literarum caussa, intermiseras, te contulisse respondit. Qua in re cum tuum factum vehementer probavi, tum ratus sum, ad studium juris illustrandum, maximum adjumentum allatum iri, si tuum exemplum hujus ætatis Jurisconsulti imitarentur, quos & barbarorum interpretum inanissimas controversias toto animi impetu consectari videmus, & omnes suum studium ad calumnias litium, & ad turpem & invidiosum quæstum conferre. Sed quod Cujacius & tu homines Galli, in studiis sapientiæ consecuti estis, id non sine munere divino vobis evenisse credo. Idem sentire videtur Giphanius Cujacio amicissimus, & tibi charissimus. In hac enim nostra Academia Patavina superioribus diebus fuit, atq; de te sæpius honorificè loquutus est, & nullo in sermone libentius eum versari vidi, quàm cùm de Plauto loqueretur, existimans scilicet, quod res est, bene actum cum studiosis literarum fore, si tam bonus latinitatis auctor tua diligentia, doctrina, opera nitidior & emendatior in lucem proferretur. Cupit sanè esse in tua gratia, quam humanitate tua fretus, tuis verbis ei non solùm pollicitus sum, sed etiam spospondi. Itaq; non erit tuæ bonitatis committere, ut sponsorem appellet, cùm ipse facilè possis dependere. Unum est quod à te contendendum mihi putem, ut duas orationes tuas ad me mittas: quarum altera de laudibus juris studii scripta abs te nuper est, altera in Collegio Pontificum habita. De Plauto fac promissa appareant. Diutius enim deberi politis & ingeniosis hominibus non potest. Et herclè tua maximè gloria agitur. Vale, & salvebis à Giphanio, qui Venetiis, apud Oratorem Regis Galliæ degit. PATAVIO, Kalend. Decemb. M. D. LXIV.

M. ANTONIUS MURETUS FRANCISCO TURNONIO S. R. E. Episcopo Cardinali S. P. D.

XLVI.

SI tempus ad te scribendi usq; eò differre voluissem, Francisce Turnoni Cardinalis Amplissime, dum par à me aliqua tuis erga me plurimis maximisq; beneficiis reperiretur oratio; magnoperè mihi metuendum erat, ne & in eo quærendo, quod nunquam consequi possem, inani ipse me labore torquerem, & immodica silentii diuturnitate suspicionem tibi aliquam angusti & humilis animi, neq; satis, quantum à quoq; acciperet sentientis afferrem. Cùm igitur, diem assiduè ex die ducens, sine dubio diutiùs, quàm par fuerat, reticuissem, planè obstupefactus admiratione istius erga me tam prolixæ, tamq; beneficæ voluntatis tuæ: confirmavi me tandem; & ad hæc pauca, quoquo modo possem, scribenda me contuli: quibus, quod tam multis, tamq; claris & illustribus signis, me, quamvis nihil prorsus tale promeritum, tibi tamen non vulgariter carum esse declaraveris, gratias, quando nihil præterea neq; tu exspectare, neq; ego præstare possum, tibi agerem immortales. Est omninò hæc tota gratiarum actio perpusillum quiddam, perq; tenue: præsertim si comparetur cum magnitudine eorum beneficiorum, quibus tu me à te ornatum esse voluisti: sed eam tamen, cùm hæc scriberem, pro certo atq; explorato habebam: tibi non ingratam, neq; injucundam fore; cùm, ut scis, ne Dei quidem bonorum omnium auctoris infinitam in nos beneficentiam ullo alio modo remuneremur. Officiorum vicissitudo eas amicitias continet, quibus inter se ejusdem sortis homines, aut certè non admodum dispares devinciuntur: vobis, quos supra cate-

cæterorum conditionem evectos, in ipso rerum humanarum fastigio divina providentia locavit, illud cum corporibus cœlestibus commune est, quòd ut illa efficientiam quidem suam declarant in inferiora hæc, viresq́ in ea exercent suas: sed ab eis nihil vicissim accipere, &, ut Græci sua lingua dicunt, pati queunt: sic vos potestatis quidem copiarumq́ vestrarum documenta, sublevandis inferioribus, datis: ipsi vicissim quicquam ab eis, præter laudem ac prædicationem, testem grati ac memoris animi, percipere non potestis. Ago igitur tibi quàm maximas gratias, Cardinalis clarissime, humanissime, optime, agamq́ dum vivam, tibiq́ à summo hujus universitatis effectore ac gubernatore Deo assiduis votis fausta ac felicia omnia precabor: non quod me dignũ existimem, cujus vota ab eo attendantur: sed quòd tu dignissimus, pro cujus salute atque incolumitate, etiam eorum, qui per se nullo numero habendi sunt, preces non negligantur. Ita igitur faciam: conservabo diligenter memoriam ejus humanitatis, qua tu me immerentem, talis tantusq́ vir, complexus es: utq́ tuo de me amplissimo atq́ honorificentissimo testimonio, quantum in me erit, respondeam, modis omnibus operam dabo. Illustrissimo quidem Cardinali Ferrariensi, ad quam tua potissimum auctoritate adductus, me, cùm primùm potero, conferam, commissurus non sum, ut unquam venire possit in mentem, quod fidem tuam in me recipiendo secutus sit, pœnitere. Vale, 3. Non. Febr. M. D. LVII. PATAVIO.

EIDEM.

XLVII.

NOn puto ulla mihi excusatione apud te utendum esse, quod ad te rarius scribam. Nam tum demùm*

peccare ipse mihi viderer, si tanti me facerem, ut tibi, tanto viro, tantisq; assiduè occupationibus impedito, frequenter literis meis obstreperem, ideoq; contineo me: & cùm quotidie de te cogitem, votaq; uti debeo, pro tua salute atque incolumitate faciam, in scribendo sum rarior, neq; unquam id facio, nisi cùm aliquid accidit, ut, nisi scripsero, officio videar defuturus, quale est, quod me hoc tempore, ut scriberem, adduxit. Cum enim nuper octo variarum lectionum libros edidissem: etsi satis intelligebam, eos leviores esse, quàm ut tu, quem nihil nisi præclarum atque eximium capit, ullam magnam voluptatem ex eorum lectione percipere posses: judicavi tamen, omninò mihi faciendum esse, ut eorum exemplar unum ad te mitterem: neque dubitavi, quin tu eos libenter accepturus esses: vel quia mei sunt, vel quia scripti ad eum, qui ut à te singulariter amatur, ita te ipse admirabili, non amore solùm, sed cultu medius fidius, atq; observantia prosequitur. Unum est, quod quanquam mihi conscius sum, me optimo animo fecisse, tamen, quia fieri potest, ut confidentius in eo me gesserim, quàm decebat: per illam & aliis & mihi inprimis perspectam humanitatem tuam, mihi ut ignoscas, etiam atque etiam à te peto. Ausus enim sum quodam ex eis libris loco nominare te: ac versus etiam aliquot ponere, qui mihi in memoria hæserant ex eidyllio, quod olim ad te misi unà cum tragœdia, quam de C. Cæsaris cæde factam in tuo nomine divulgaveram. Qua in re si quid à me peccatum est, (nihil enim debueram te inconsulto facere: præsertim cùm te Venetiis convenissem) peccatum est, incredibili quadam abundantia amoris erga te mei: quam ut æquo animo feras, omnibus à te precibus, atq; omni obsecratione contendo. Etenim verè hoc dicam, nihil videtur esse ita difficile atq; arduum, in quo ego paratus

ratus non sim voluntati & auctoritati tuæ morem gerere. Unum est in quo tibi, ne quid dissimulem, non possem, nisi invitissimus, obtemperare; si me juberes tacere de tuis virtutibus, & continere in sinu immortale illud gaudium, quo efferor, quia me tibi carum esse sentio. Hac una in re dum me mihi obsequi, & animo indulgere patiaris; quo minus aliud mihi quidlibet imponas oneris, non recuso. Quod scribam, aliud nihil est, nisi omnes hic omnia tibi fausta & prospera precari, & gratulari aquis istis, quòd eas tibi salubres & fuisse & esse audivimus. Vale.

CORNELIUS VALERIUS M. ANTONIO MURETO S. P. D.

XLIIX.

Vide quanta in te sit humanitas, eruditissime Murete, & quæ opinio apud exteras gentes. Justus Lipsius, familiaris & idem discipulus meus, literarum & antiquitatis caussa in Italiam proficisci velle cœpit, petiit à me, amicis quibusdam commendari; inprimis autem contendit, ut ad te, cujus cognoscendi & videndi studio mirificè flagrat, literas sibi darem. Ego autem etsi videbam putidum esse, me hominem fortassis ne fama quidem tibi cognitum, literas ad te dare, ejusmodi præsertim, quibus onus aliquod officii tibi imponerem, morem tamen gessi adolescenti tam vehementer petenti, & voluntati ejus obsequi volui potius, quàm aut naturæ aut pudori meo. Quod feci eò libentius, quòd non ad aliquem nescio quem duris & asperis moribus scribendum mihi viderem; sed ad eum virũ qui cum humanitatis studiis & iis artibus omnibus, quæ ingenuo homine dignæ sunt, sit perpolitus, abesse nõ potest, quin tum in omnes, tum præcipuè in earundem artium studiosos

propenso animo ac humano. Accedit similitudo professionis studiorum nostrorum, nam & nos pro mediocritate ingenii nostri, eloquentiæ humaniorum literarum studia, voce & scriptis, quod in nobis est, in hac Belgica nostra excitare conamur, & tu M. Antoni, antea quidem in Gallia, nunc in illa Italia luce hæc ipsa studia cum immortali tua laude & omnium gentium admiratione tractas. Quare non tam quærenda mihi est excusatio & prætextus pudoris mei, quod scripserim, quàm gaudendum, oblatam mihi in amicissimi mei negotio facultatem scribendi simul & testificandi amoris mei. Sed veniam ad id quod caput est epistolæ meæ. Mitto ad te, Murete, hunc Justum Lipsium, alumnum, ut dixi, disciplinæ meæ adolescentem ea probitate, modestia, ingenio, eruditione, judicio, quanta testari possum, equidem me in alio nullo, in ista imbecillitate ætatis, adhuc esse expertum, tum verò, quod apud te plurimum valet, studiosum antiquitatis & artium illarũ quas tu amas, & in quibus maxime excellis, id est, optimarum. Cave autem existimes, me hæc ambitiosè & supra quam res est, commendantium more, scribere: immò verò minus fortasse, quàm virtus & eruditio adolescentis merentur scribo, ne, dum eum laudo, videar nos ipsos institutionemq; nostram velle extollere. Quamobrem rogo te, Murete mi, vel potius precibus omnibus oro atq; obtestor, per communia studia nostra, per illum amorem, quo literas & literatos omnes prosequeris, adolescentem hunc omni studio, amore, benevolentia tua complectare atq; devincias. Et quoniã is honesto quidem genere & optimis parentibus natus, ea tamen mediocritate fortunæ est, ut se in longinqua & extera regione difficulter suis facultatibus sustentare possit, verecundè etiam hoc à te petam, (vides quantũ mihi sumã) ut, si qua in re cõmendatione

& ope-

& opera tua juvare eum potes, quod certe potes, ei ut ne desis. Hoc quidem tibi spondeo, & in me recipio, te, si quid ei accommodaveris, non minorem ex eo voluptatem percepturum, quàm nos universos. Impedior verecundia, ne pluribus verbis te rogem. Illud tantùm dicam, quod in sermone sæpissimè mihi significavit, eum pene non alia ulla de caussa in Italiam è tam longinquis regionibus venisse, quàm ut te inprimis tuiq; similes eruditos viros videret & cognosceret, quo erit æquius, ejus laborem per te ex parte levari, cui tu laboris caussa fuisti. Quod si tu aut amicorum aut familiarium tuorum aliquem hîc habes, aut fortasse habiturus es, utere eadem audacia & familiaritate apud me, qua ego tibi praivi: efficiam ut intelligas mihi ad benignè faciendum nec voluntatem deesse nec facultatem. Literæ hæ meæ si aliquod pondus apud te habebunt, dupliciter gaudeo; primùm enim Lipsio meo, cui vehementer cupio, ac commodavero; deinde mihi ad amicitiam tuam quasi fores & aditum patefecero. Quo nihil mihi potest contingere optabilius. Vale LOVANIO, ante diem 14. Kal. Septembrium.

M. ANTONIUS MURETUS S.D. CORNELIO VALERIO.

XLXIX.

REdit ad te Lipsius tuus, & redit magno meo dolore. Ita enim me devinxit sibi præstantia ingenii & doctrinæ, integritate morum, suavitate sermonis ac consuetudinis suæ, ut, eo discedente, à memetipso mihi avelli viderer. Felicem te Corneli, cujus ex disciplina adolescens tam rari exempli prodiit. Equidem antea & magnifaciebam te ex scriptis tuis, & amabam pro

judicio quod amantissimè de emendatis à me Terentii fabulis feceras. Nunc verò mihi crede, tanta accessio propter Lipsium facta est, & ad opinionem de te, & ad amorem erga te meum, nihil ut magis cupiam, quàm occasionem mihi aliquam dari declarandi tibi re & factis, quanti apud me sis, cujus rei si licebit periculum facere, quæso te, si qui huc venient, quos tu ames, præcipueq́ qui habeant aliquid simile Lipsii, ut eos mihi potissimum commendandos putes: Nam eadem opera & ego mihi videbor abs te beneficium accipere, & conabor efficere, ut ipsi quoq́ eo nomine aliquid se tibi aliquando debere fateantur. Vale ROMÆ 3. Non. April. M.D.LXX.

M. ANTONIO MURETO NATHAN. CH. S. P. D.

I.

Cùm 5. Id. Octob. anno abhinc quarto ROMAM ex Campanio rediissem, postridie ejus diei magna cum admiratione, te, Murete clarissime, orantem audivi, coram Pio V. Pont. Max. cùm Christianissimi Regis legatus, usitata solennitate, magnificè exciperetur. Ea ego oratione, etiamsi jam antea, ex monumentis scriptorum tuorum, qualis esses cognovissem, ita sum tamen admiratione tui inflammatus, ut ex omnibus, quos ego antea præstantissimos existimassem, tibi uni in Oratoria palmam deberi, certissimò mihi persuaderem. Quin si animo tum obsequi licuisset, unà cū illo exclamare veritus non fuissem: ὦ σύνεσις, ὦ λόγοι, ὦ μνήμη, ὦ συνθήκη· μακάριος εἶ λέγειν οὕτω, μᾶλλον δὲ φρονεῖν οὕτω δυνάμενος. Cùm autem id, eo quidem in loco, & in clarissimorum virorum corona me non deceret, illo ipso die te adii, ut amorem tui sanè ardentissimum, qui oratione tam excellen-

cellenti in animo jam inflammatus esset meo apud te ipsum detegerem, & literis Caselii nostri, quas tunc mecum habebam, amicitiæ tuæ quasi fores mihi aperirem. Accepisti tum me, ut soles, humanißimo amplexu, & literis nondum lectis, notum me tibi esse, ex sermone Caselii, quem tecum ad oppidum Sancaßionense paulò ante habuisset, ostendebas. Id certè longè mihi fuit gratißimum, cœpiq; ut antea doctrinam, & eloquentiam tuam admiratus fueram, ita hinc etiam virtutem & bonitatem tuam suspicere, & exosculari. Verùm illa congreßio, fato quodam meo infelici, diuturna esse, firmasq; radices agere non potuit. Senis enim cujusdam interventu, vix dum inchoata collocutio nostra, interrupta est: & ipse etiam, propter comitum festinationem, & hyemem imminentem, celeriùs opinione, istinc sum avulsus. Quod itaq; tum neceßitate quadam impeditum est, quid vetat, quo minus idipsum literis restituamus? cujus quidem consilii auctorem habui eundem illum qui me primus in animum tuum insinuarit. Cum eo enim ego hîc in iisdem literis & studiis, in quibus tuæ quoq; lucubrationes non parum nos adjuvant, vivo amantissimè. Quod si ille, ut primò fuit, ita nunc quoq; felix erit, tuamq; mihi hoc modo benevolentiam denuo conciliabit, quis me erit beatior? quis ipso deniq; in animis hominum conglutinandis fortunatior? Ego certè Mureti notitiam & benevolentiam omnibus Crœsi thesauris longè anteposuero. Vale ROSTOCHIO. Kal. April. anno M. D LXX.

M. ANTONIUS MURETUS AGAPETO GIDETO SUO S.P.D.

L I.

VEre es, qui diceris: neq; quàm tu, ἀγαπητότερος quisquam. Itaq; nihil mihi longius videtur, quàm

quàm dum Romam redeam, te ut videam: tecum quotidie ut sim: tibiq́ vel prosim re aliqua, vel certè prodesse coner: ut voluntatem erga te meam vel declarem re ipsa, vel tibi saltém conatu probem: quorum hoc, si me tantùm respiciam, satis est: illud, quia te ex animo amo, multo optabilius mihi videtur. Et quanquam nihil mihi jucundius est, quam abs te quàm maximè amari: tamen, ita mihi eveniunt quæ volo, ut, si mihi detur optio, malim justam tibi caussam esse, cur me ames, quàm abs te sine ulla justa caussa amari. Agam caussam meam. Debes & tu talem amicum magnifacere, qui nihil à te aliud expetens, eò te tantùm amat, quia dignum judicat, qui ameris. Quod M. Antonium Bizonum potissimè delegisti, ad quem itares, cui te crederes, cui te in disciplinam dares, vehementer te, mi Agapete, laudo, &, ut eum affecteris, ex ejus ore pendeas, ejus doctrinam avidissimè combibas suadeo. Spero me istic fore ante Kalendas Septembres; &, ut sim, operam dabo: eò magis, quia te videre discupio. De Macarano meo, qui mihi perpetuò ante oculos obversatur, quæso, Agapete mi, si quid habes, quod me exhilaret, scribe. Vivere ipse mihi non videor, donec vitam ipsius in tuto esse cognovero. Nolito ægrè ferre quod dicam. Illum unum plus amo, quàm te: &, ne hoc tibi durum videatur; te à me proximum habeo; illum æquè amo ac memetipsum. Vale TIBURE. 3. Non. Augusti. M. D. LXXVII.

EIDEM.

LII.

Vix ausus essem à te postulare, ut ad me Latinè scriberes: veritus ne id tibi oppidò difficile videretur. Quo mihi gratiores fuerunt eæ literæ, quas à te

te Latinè scriptas nuper accepi: non illæ quidem omni ex parte emendatæ, multò tamen nitidiores & cultiores quam credidissem. Itaq; bene te sperare jubeo, neq; dubitare, quin aliquando, duce me, aliquam sis hujus quoq; generis facultatem consecuturus. Adventus huc tuus quàm mihi optatus ac jucundus futurus fuerit, nihil necesse est affirmari. Satis enim, ut opinor, nôsti magnitudinem amoris erga te mei, sed ita multos hic adolescentes, qui Roma venerunt, ægrotare video, ut veritus sim, ne quid tibi ista hoc tempore cœli commutatio periculi adferret. Ego ante nonum Kal. Septemb. spero fore ut nonnihil remittant calores. tunc igitur, si Deus volet, excurram istuc, cupidus videndi tui: teq; statim accersi jubebo. Non habeo nunc ad manum superiores illas tuas, in quibus nescio quid quærebas de dominio directo & utili, cujus tamen totius quæstionis molestia facilè liberare ipse te potes. Dominium enim directum & utile, nusquam à Iurisconsultis, nusquam ab Imperatoribus nominantur, sed commenta ac somnia sunt eorum, qui obscurando & ineptiis suis contaminando jure civili, sibi se acuminis, & eruditionis laudem quæsituros putârunt: Quod usu capitur, fit pleno jure ejus qui usucepit. Qui tamen se postea id pro derelicto habeat, æquius est rem redire ad veterem dominum, si eam forte recuperare studeat, quàm adjudicari ei qui neq; usucepit, & sine titulo possidet. Datur igitur vindicatio veteri domino adversus eos qui pro possessoribus, ut dicitur, possident: æquitate quadam: qua fingit lex, eam rem nunquam usucaptam fuisse. Nam cùm is qui usuceperat, jure illo sibi quæsito uti velle desierit, prope pro eo est, ac si usucapta non esset. Erat & aliud quiddam in iisdem literis, de quo quærebas: sed nunc non recordor. Hujus generis

lite-

literas, in quibus aliquid est, quod ad studia tua pertineat, & ego libentius scribam, & tu majore cum fructu leges. Heliconio, Antonio, fratribus tuis salutem. De Matthæo vehementer doleo, sed gratum est quod scribis, spem esse, eum, sine ope prætoris, in integrum restitutum iri. Horatio audio meliusculè factum esse, quod quàm mihi jucundum sit, ipse scis. Vale Agapete mi, meq; ama, ut facis. TIBURI. 7. Idus August. M.D.LXXVII.

CONSTANTIUS BARGELLINUS EPISCOPUS REATINUS M. ANTONIO MURETO S. P. D.

LIII.

Afficior lætitia incredibili, quod ut ex literis tuis accuratissimè scriptis intellexi, à nonnullis Lutetiæ impressoribus urgeris, ut Epistolas tuas mittas, quas prælo subjiciant. Auguror enim ex eo, bonarum literarum studiosos multùm voluptatis, plurimùm etiam utilitatis ad Latinam eloquentiam vel comparandam, vel augendam percepturos. Equidem etsi fateor in his politioribus literis, quæ ab humanitate nomen acceperunt, me nuperrimè non esse versatum, gravissimis occupationibus abductum: Sed tamen, ut sententiam meam dicam, necesse est. Nihil epistolis tuis elegantius, nihil eruditius, nihil uberius fieri posse existimo, nihil, quod ad illam Ciceronis majestatem propius accedat. Atq; id antea testatum apud animum tuum reliquissem, nisi me verecundia mea à rei perspicuæ testimonio non necessario revocâsset, nunc, quando te amicis tua scripta flagitantibus invitum gratificari intellexi, audaciæ notam subire malui, quàm in bonum publi-

publicum inofficiosus judicari. Illa etiam non levis conjectura ad id me valdè impulit: his enim diebus, cum schedas aliquot, quibus olim in arena mea uti consueveram, evolverem, nihil tale opinanti epistola tua in manus venit, quæ me, quòd amantissimè, & disertissimè loqueretur, mirificè delectavit. Itaq; cùm eam ipsam vesperi inter alia scripta, quæ forent magis in promptu, retulissem, postridie mane ecce tuæ literæ, quibus epistolam postulabas; sic admirantem ea cogitatio me excepit, ut illam exstare Deus sine dubio velit. Ejus igitur exemplum mitto, teq; hortor, aut si pateris, rogo ac flagito, ut negotium conficias, néve in aliud tempus rejicias. Quid scire cupis, an æquo animo laturus sim, si quæ à me scriptæ sunt literæ, unà cum tuis emittantur, vereor, mi Murete, ne quod ajunt κολοιὸς ἐν μούσαις. Ego profectò non tam tuas admirari, quàm meas improbare soleo; tamen ubi quóve pacto amicos sub tuo nomine cohonestare possis; tui consilii est, nec est cur aliorum sententiam exquiras. Quod si tibi statutum est, ut illæ horridulæ meæ literæ exeant, impones extremam manum. Sunt enim indiligenter scriptæ; quod res ipsa declarat, nec earum editionum aut probarem, aut paterer, nisi ut nostra amicitia, in quo minimum mihi ornamenti pono, omnibus esset nota, vehementer desiderarem. Vale mi Murete, & de bonis literis optimè mereri, quando id vel uni tibi maximè licet, ne desistas, ac BARGELLINO tuo ad omnia utere.

EIDEM.

LIV.

ITa diu jucundissimè vivam, mi MURETE, ut allato nuncio de tua valetudine, quæ te in vitæ periculum vocaret, acerbam mihi vitam putabam. Equidem

ita

ita fui commotus, ut magis fortassis nemo, cujus præcipuum aliquod bonum repentè in discrimen esset adductum. Incredibilis est enim amor in te meus. Nihil eum extrinsecus accedens, nihil adventitium peperit, sed virtus, quæ est ipsa per se amabilis, cujusq; omnia in te elucent ornamenta, & animi inductio cum perpetuo quodam judicio meo conciliavit. Postea verò, quùm te morbo levatum esse cognovi, difficile dictu est, quanto gaudio penè exilaerim. Ex diuturna enim animi perturbatione ad aspiciendã lucem nunc primùm mihi videor esse revocatus. Qua quidem de re tibi magnoperè gratulor, etsi nostra certè gratulatio omnibus qui modò sint & virtutis amantes, & humanitatis pietatisq; non expertes, jure debet esse communis. Etenim quis te non amet, tanta probitate, virtute, humanitate, tam deniq; excellenti eruditione, atq; industria virum? cui salus tua æquè exoptanda non sit, ac sua? Eum profectò ferreum, & ab omni humanitate alienum esse dicam, nihil perspectæ, spectatæq; virtuti, nihil illustri gravissimi viri gloriæ dare haud temerè affirmàrim, qui Muretum omni liberali doctrina politissimum diutissimè vivere non modo non expetat, sed ab immortali Deo precibus ac votis non contendat. Maximam ex eo capio voluptatem, gaudeo triumpho. Iam, ut spero, (id quod Deo optimo maximo acceptum referendum est) poteris Musis tuis operam reddere: cum quibus quoq; præclarè actum putem, cùm omnes delitias, amores, omnia deniq; ornamenta, te incolumi recuperârint; iis omnibus cariturae, si te, quod Deus omen avertat, patronum, te ducem, infelici ipsarum fato mihi vis eripuisset. Quocirca mihi gratissimum feceris, si illis incolumitatem tuam meo nomine fueris gratulatus, atq; in earum clientelam me

quàm

quàm diligentißimè commiseris. Hæc hactenus, mitto tibi nonnullas radiculas ex melle confectas conditasq́, quales fert hæc regio. Exiguum, inquis, munus. At tibi maximè consentaneum; è cujus lingua, quod Nestori tribuit Homerus, melle dulcior fluit oratio. Habebit etiam meæ erga te benevolentiæ significationem, de qua etsi te pro tua humanitate non dubitare video, eam tamen & omnibus cognitam esse, & studiis, officiisq́ quàm plurimis colere, & confirmare desidero. Quod si per tenuitatem meam assequi non potero, certè hanc voluntatis meæ propensionem liberalißime, uti soles, complectere. Inservi valetudini: huic quantum studii, diligentiæq́ adhibueris, tantum te mihi, publicæq́ utilitati, cui consulere gloriosum est, elargitum esse cognovero. REATE ex ædibus nostris. Non. Febr. M. D. LXXVI.

M. ANTONIUS MURETUS CONSTANTINO BARGELLINO EPISCOPO Reatino S. P. D.

LV.

Nunquam putâssem fore, non modò ut ex tuo, sed ut ex cujusquam dolore voluptatem capere possem. Et tamen, si vera dicenda sunt, fatear, necesse est, jucundißimum mihi fuisse, quod ex literis tuis intellexi, vehementer doluisse te, cùm primùm de invaletudine mea nuncius istuc allatus est. Dolor enim ille aliunde quam ab eximio quodam amore erga me tuo, proficisci non potuit; & mihi, ex quo te primùm vidi, atq́ ex aliis plurimis audivi, quâ tu eruditione ac virtute vir esses, nihil optatius fuit, quàm ut abs te amarer. Iam optabilium rerum signa atq́ argumenta omnia jucunda esse notum est. Incredibiliter igitur gavisus sum,

Bargelline vir præstantißime, tanti me à te fieri, ut & mirificum dolorem senseris, cùm me graviter ægrotare audivisti & exhilaratus sis, simul atq; DEI beneficio, morbum depulsum esse cognôsti. Quanquam ego ipse nondum satis constitui, verùm mihi satius fuerit, ex hujus vitæ miseriis quam primùm eripi, an diutius hîc manere. Certè enim, cùm omnes summo consensu Medici dictitarent, nullam propè amplius reliquam esse spem evadendi; ita me compararam, atq; ita animum composueram, ut neq; angerer neq; terrerer mortis, ut putabatur, imminentis metu: neq; quidquam aliud à Deo peterem, quàm ut mecum misericorditer ageret; condonaret errata anteactæ vitæ; neq; pateretur me in illa separatione animi à corpore, aut diutius, aut vehementius torqueri, quàm vires meæ ferre possent. Hoc ego tùm unum agitabam animo; hoc ex animo precabar; hoc cæteros quoq;, qui mihi aßidebant, ut à Deo mihi impetrare conarentur, obsecrabam. Spero tamen, relictum esse me à Deo in hac vita, ut maculas superiori ætate contractas, lachrymis deleam: tandemq; omißis & abjectis vitiorum illecebris, saltem jam senex eam vivendi rationem capessam, quam tenere à principio debuissem. Atq; à te, vir clarißime, etiam atq; etiam peto, ut me ad hoc animi mei propositum persequendum, ut exemplo incitas, ita & monitis ac præceptis & fusis pro me ad Deum precibus adjuvare digneris. Iucundißimum mihi fuit munus tuum. Nam radiculæ illæ non tantùm palato svaves sunt, sed etiam ad valetudinem meam valdè accommodatæ. Mitto ad te, ut te pro opibus remunerer, librum unum orationum mearum, & poëmata quædam, quæ spero te libenter lecturum esse, non quòd valdè bona sint, sed quod mea. A te peto, uti me amare pergas: tibiq; pro certo persvadeas te à me

ita

*In purgatori[o]

ita observari, ac coli, ut paucos admodum habeas tui, quàm ego sum studiosiores. Vale, ROMÆ, 14. Kal. Mart. M.D.LXXVI.

CONSTANTINUS BARGELLINUS Episcopus Reatinus M. Antonio Mureto S. P. D.

LVI.

AMavi te semper, mi MURETE, ex quo primùm die cognitus es mihi, cùm te nunquam antea vidissem, commotus fama laudum tuarum, postea verò quàm te de superiori loco docentem audivi, ita tui studio sum incensus, ut nullam amoris accessionem fieri posse putarem. Acceptis tuis literis 14. Kalend. Mart. datis, (fatear necesse est) ad summum amorem tantus cumulus accessit, quod fieri jam non posse arbitrabar, ut nunc denique videar amare, antea dilexisse. Nam sic omni observantia insignes doctrina, & gravitate viros colere debemus, quanti fieri à meipso debes, qui omni liberali doctrina ita sis excultus, ut habeas paucos admodum pares, superiorem verò neminem, cùm hæc ipsa sint tibi cum tanta Christiana pietate conjuncta? In qua quidem nemo sapiens veras virtutes omnes inesse negabit, quibus nobis ipsi felicitatem comparamus: hanc unam laudo, & admiror, & ante omnia expetendam esse censeo: hanc non modò Crassi divitiis, sed omnibus etiam animi ornamentis, quæ humanis viribus pateant, antepono, hæc ipsa te olim mihi charissimum, longè jam chariorem reddidit. Hinc illa tua in periculosissimo morbo fiducia modò concepta, non angebaris, non terrebaris mortis imminentis metu, sed ad Deum optimum maximum toto animo

impetu ferebaris, sperans fore, ut ejus beneficio post has ærumnas & calamitates, tandem beatiorem vitam consequi posses. Hi sunt nimirum animi fructus, nullius culpæ, quæ Dei Gratiam discutiat, sibi conscii: qui cùm à corpore separabitur, licet sit periculis, ac terroribus undiq; circumfusus, nihil tamen benefactorum conscientia fretus, timendum arbitretur. Hoc oro, non modò ut utriq; nostrûm, sed cunctis salutari renatis aqua contingat. Quod autem dubitas utrum satius tibi fuerit, ex hujus vitæ miseriis quam primùm eripi, an diutius hîc manere, id, etsi est ejusmodi, ut non facilè explicari possit; tamen est, quod Deo immortali gratias agamus incredibiles, qui tibi vitam, optabile suapte natura donum, prorogârit, bonarum artium cultoribus consuluerit, teq; sine dubio ad majorem laborum tuorum mercedem reservarit. Præclara enim ista tua à Deo accepta dona, si intelliges, te ea conditione accepisse, ut, cùm ea ad communem utilitatem contuleris, reddere cum fœnore debeas, quis dubitet uberiora ac præstantiora præmia tibi parata fore? Quare te hortor, ac si æquum est, rogo, ut habeas rationem valetudinis paulò diligentius, teq; in dies magis magisq; confirmes, sentiasq; in eo verti communem causam, quam quidem, ut arbitror, nemo unquam, qui saperet, non privatis commodis anteposuit. Ego verò etsi me exiguis omninò meritis adjutum esse probè novi; tamen à Deo summoperè contendam, ut te incolumen diu servet in vita, atq; ad eorum numerum adscribat, quos antequam orbis conderetur, elegit. In quo quidem si minus grata potero, gaudebo me tamen pietati, amicitiæque debitum officium præstitisse. Venio ad Orationum ac Poëmatum tuorum librum, quem sanè legi libentissimè. Orationes habitæ de Philosophia

me

me delectarunt, quantum vix credas: omnes verò ea eloquentia, ac doctrina conscriptas esse video, ut, quemadmodum mea fert opinio, quam tamen ab amore falli non credam, summa vigeat eloquentia præstanti cum eruditione conjuncta. Non verborum elegantiam aut splendorem, non sententiarum gravitatem desideres. Quid est vel antiquitatis, vel historiæ, vel exemplorum, quod non ita proferas, ut nihil ignorare videaris? Sed mirari satis non possum quàm venustè, quantaq; cum dignitate Theologiæ locis eas perspergere consueris; ita fit, ut & summum Oratorem exprimant, omniq; scientiarum genere perpolitum redoleant. Quas equidem, dum lego, etsi ἄφωνοι sunt, crebrò tamen aures meæ præclara illa voce tua, qua prælegens in publicis Gymnasiis ateris, personare videntur. Poëmata mirum in modum me ceperunt. Quid enim vel à diuturno studio, vel à divite vena proficisci potest, quod non fueris consecutus? & quidem tùm illa prosunt, tùm magnoperè delectant. Crebræ sunt, & acutæ sententiæ; miros pietatis igniculos excitant; stylus quoq; ita rei consentaneus, ut facilè quivis intelligat te parem, eandemq; in utroq; genere laudem assecutum. Quamobrem tibi cùm plurimum debeo, tùm verò quibus verbis gratias agam, non reperio. Sed cave, suspiceris me hoc auribus tuis dare. Nam etsi mirificè amicos colo; plus tamen veritati tribuo. Quod enim ita sentio, idcirco meam de tuis sententiam aperire non dubitavi. Utinam aliquid esset in me ingenii, ut laudes tuas nondeterrerem, sed augerem. Scio id à modestia tua minimè postulari; malui tamen judicium periclitari meum dicendo quàm silentio rem non sine suspicione improbitatis præterire. Da operam, ut valeas, atq; meipsum unà cum universa familia mea ad omnia

tua paratißimum esse confidas. REATE. 6. *Idus April.* M. D. LXVI.

AD M. ANT. MURETUM

LVII.

O Qui flos hominum politiorum es,
Quot sunt, quotquot erunt, quot aut fuerunt,
Doctrinæ decus elegantioris,
Lumen Italiæ, MURETE, *salve,*
Salve, & has aliquid puta esse nugas,
Quas mittit tibi maximo Poëtæ,
Longè peßimus omnium Poëta.
Sic calvus tenero ausus est Catullo,
Saturnalibus optimo dierum,
Dono mittere peßimos Poëtas,
Quis is continuo die periret.
At tu, ni caveas, MURETE, *nugis*
Istis, tàm illepidis & invenustis,
Plenis ruris & inficetiarum,
Non dies aliquot velut Catullus,
Sed totum malè nausebis annum.

Justus Lipsius.

M. ANTONIUS MURETUS ALEXANDRO RIPARIO SUO S. P. D.

LIIX.

DUlces literæ tuæ, ut omnia quæ à te proficiscuntur: etsi in eis multa peccaveras. Sed ut filioli balbutientes libenter audiuntur à patribus, suntq́ eorum etiam ipsi errores voluptati; sic mihi ista tua in literis infantia jucundißima est. Eas ipsas ad te remitto

mitto mea manu emendatas. Scis enim ita inter nos convenisse. Tu, mi Alexander dulcissime & suavissime, sequere magno animo eam viam, ad quam & tua te natura fert, & ego tibi hortator atq; impulsor fui. Magnā de te spem meo testimonio apud parentes tuos concitavi: quæ ne & eos & me fallat, omni tibi cura ac studio providendum est. Vale, Nonis Julii. TIBURE. M. D. LXX.

EIDEM.

LIX.

NE priores literæ tuæ ad te pervenirent, CAROLI incuria factum erat; cujus tu quoq; negligentiam nôsti. Nunc unà cum his meis utrasq; tuas accipies: simulq; hoc intelliges, quod tibi graluleris; posteriores multò meliores esse prioribus: ut, si ad istum modum pergas; magna mihi spes sit, te præclarè responsurum exspectationi meæ. Vide igitur, si me amas, quod & facis, & facere certè debes, ut omnibus aliis rebus neglectis: quantum quidem valetudinis ratio patietur, urgeas studia tua: multa legas, multa audias, frequenter cum iis versere, quorum familiaritate, ac consvetudine melior, ac doctior fieri potes. Fac cogites gravissimam esse jacturam temporis: præcipuè autem ista ætate, qua tu nunc es, hora nulla tibi perire sine magno dispendio potest. Saluta mihi præceptorem tuum, cui meas ad te literas ostendas licet: Eas quidem, quas tu ad me missurus es, nemini prorsus ostendi volo: eas enim mihi gratiores faciunt ipsi errores tui. Vale, mi dulcissime Alexander. 5. Id. Junii, M.D.LXX. TIBURE. Oblitus eram scribere, heri in mensa injectum esse sermonem de Comœdia: qua occasione multa de te quoq; dicta sunt. Valde tibi tunc aures tinnivisse oportet. Omninò spero fore, ut huc tibi ad me veniendum sit.

EIDEM.

LX.

PErge, ut facis, mi ALEXANDER, amare literas, eis te oblectare, in eis omnia & seria & joca tua collocare. Non magnus labor, magno tibi olim honori futurus est. Ista via, quam tu nunc ingrederis, multi humili & obscuro loco orti ad amplissimas dignitates pervenerunt. Atq; etiamsi nulla ejusmodi præmia literis proposita essent; ipsa tamen doctrina amanda est per se: neq; quidquam in homine ingenuo turpius est ignoratione earum rerum, quarum scientia sine literis comparari non potest. Voluptas, quæ ex turpibus capitur, celeriter transit; dolorem autem in animo diuturnum relinquit: at labor in rebus honestis collocatus, ipse quidem effugit; memoriam autem sui in animo relinquit plenam honestissimæ & solidissimæ voluptatis. Hæc cogita & vale. Postrid. Id. Iul. TIBURE.

EIDEM.

LXI.

ETsi nihil erat, quod scriberem, ac præterea mirum me quoddam scribendi odium tenebat: nolui tamen verberonem hunc meum sine meis ad te literis istuc venire. Amo te quotidiè magis, quòd à te literarum studia eodem modo amari confido. Sed velim ad me diligenter scribas, quo te nunc scriptore oblectes, Cicerone, an Terentio, an quod malim utroq;? Dare etjam operam debes, ut in iis quæ ad me scribes, iis loquendi generibus utare, quæ in illorum scriptis notaveris; ut ea ipsa res fidem mihi faciat diligentiæ in eis legendis tuæ. Vale, TIBURE. 5. Kalend. August. M. D. LXX.

EIDEM.

LXII.

NEmo est omnium ad quem libentius quàm ad te scribam. Sum enim animo ac voluntate erga te planè paterna. Sed vix credas, quam sim in hoc secessu occupatus; quem tamen plerique omnes esse plenum otii putant, & quotidiè quinas aut senas ab amicis literas accipio, ad quas, si respondere omnes velim, nil aliud agendum sit. Gratum est mihi, quod applicuisti te ad consvetudinem P. Æmilii, & Horatii Macarani. Eorum enim uterque te & doctrina, & exemplo efficere meliorem potest. Tales sectare: qui autem alio ingenio sunt, eorum consuetudinem quasi pestem aliquam vita. Ætati tuæ nihil diligentius providendum est, quàm quibus sodalitatibus utare. Neque ego severum esse te ac tetricum, omnique generi voluptatum inimicum volo. Hoc tantum moneo, non eas amicitias quærendas, quæ dulcissimæ videantur, sed inducendum animum, ut quæ honestissimæ sunt, easdem etiam dulcissimas esse ac svavissimas putes. Mi Alexander, etiam atque etiam vale. TIBURE, 5. Id. August. M. D. LXX.

EIDEM.

LXIII.

VIde, quàm te amem, cùm à multis hodie literas acceperim, nihil mihi prius faciendum esse duxi, quàm ut ad te potissimùm rescriberem, cave, putes Alexander mi, ipsi te patri tuo chariorem esse quàm mihi. Ac si quæras, quæ causa sit hujus erga te tanti amoris mei, ne vivam, si aliam adferre possum, quàm quod videor mihi animadvertisse in te ingenium excellens, & si

tu volueris, ad omnia summa natum. Sed tu hoc facito, tecum cogites: multas res esse suapte quidem natura bonas; sed quæ culpa eorum, qui illas possident, interdum pessimæ ac perniciosissimæ fiant. Bonæ sunt opes, sed si quis non rectè utatur, malæ. Bonum forma: Sed id bonum multis exitio fuit. Ex eodem genere est ingenium, si rectè utaris: nullum propè hominum generi dari potest majus aut præstabilius donum. Sed si ad bonum ingenium mala mens accésserit, itidem erit, ut gladius in manu furiosi. Quò erit melior & accuratior, eò plus adferat mali. Ego autem te, Alexander, amo nunc, quia ingenio bono es; amare desinam, si tu bono ingenio malè uti cœperis. Sed id spero non fore, teq; bono ingenio benè usurum esse confido, vel tuapte sponte, vel quia videris mihi valde amare amorem erga te meum: quem tueri ac conservare alia ratione nulla potes. Vale, & si me amas, virtutem ac literas ama. Nulla in humanis rebus majora sunt. Iterum vale. TIBURE, 8. Kalend. Septembr. M. D. LXX.

EIDEM.

LXIV.

Accepi ternas tuas literas: in postremis autem quædam erant ita negligenter scripta, ut facilè constaret, aliud egisse te, cùm illa scriberes. Ostendam ea tibi, cùm istuc venero, & auriculam pervellam tibi; ut postea in scribendo attentior sis, & saltem eos solœcismos effugias, quos effugerent etiam pueruli, qui primis literis imbuuntur. Noli tamen ex hac mea admonitione molestiam ullam capere. Non enim propterea volo quidquam de tua hilaritate detrahi, sed ad diligentiam addi. Vale, TIBURE, 9. Kal. Octobr. M.D.LXX.

EIDEM.

LXV.

VErsiculi, quos ad me misisti, ostendunt illi quidem, te, si ad Poëticam ingenium tuum contulisses, & bonos magistros nactus, in eo studio perstitisses, ad aliquam præstantiam pervenire potuisse. Nam & numerosi sunt, & sententias habent, neq; inconcinnas, neq; inelegamter collocatas: & ipsum dicendi genus non abhorret à recto. Planeq; sperare posses, te aliquando bonum Poëtam fore, si hoc agere velles. Sed majora tibi proposita sunt, quæ, quantum potes, urgeas, censeo, & subsicivis horis veterum Poëtarum scripta manibus teras, non tàm ut imiteris, quàm ut eis te oblectes; simulq; aliquid ex eis assiduè, quod tibi usui sit, colligas. In scribendis versibus tempus à te collocari, verum ut fateor, nolim. Malos versus facere, turpe est: mediocres, inglorium: bonos difficilius quàm & præstari possit ab eis, quibus aliud agendum est. Quid in tuis lima egeat, præsens præsentem monere possem: per literas non æquè facilè possum. Recteq; ac verè mihi videtur Ovidius dixisse, emendandi laborem majorem esse quàm scribendi. Mihi hoc credas, velim: me hodie non difficilius ad saltandum, quàm ad faciendos versus adduci posse. Si quid erit serium, in quo meam operam desideres, nõ deero: in his levioribus, si quando de me cogitabis, peto à te, illud quoque cogites, non multò juniorem esse me, quàm erat Horatius, cùm illa de se scriberet.

Nunc itaq; & versus, & cætera ludicra pono. Vale, ROMÆ, Id. Febr. M. D. LXVIII.

M. AN-

M. ANTONIUS MURETUS PAULO SACRATO SUO S. P. D.

LXVI.

Tandem ad te remitto Epistolas tuas: neque enim per assiduas occupationes, & per molestissimum oculorum dolorem, quo dies aliquot laboravi, citius licuit. Eæ si conquerentur se à me paulò severius acceptas esse: recordari debebis, hoc ipsum à te mihi mandatum esse: ut si mollius ac levius eas tractare voluissem, verendum mihi fuerit, ne tibi non satis obsequens viderer. Sed de his satis. Nunc exponam tibi totum illud negotium Polonicum: quando literæ, quas ad te, re adhuc recenti, scripseram, perierunt. Stephanus Poloniæ Rex, qui & aliis regiis virtutibus ornatissimus est, & hoc supra cæteros omnes Reges, qui multis abhinc seculis vixerunt, eximium habet, quod & amat unicè homines eruditos, & ipse omni elegantis doctrinæ genere mirificè excultus est, miserat in Italiam unum è domesticis suis, qui quasi delectum quendam haberet præstantium doctrinâ virorum, eosq; opimis admodum propositis conditionibus, in Poloniam invitaret, ad Academiam novam, quam Rex Cracoviæ instituere parabat. In mandatis autem regiis, quod ad alios quidem attinet, facta erat potestas ei, qui huc venerat, optimum quemquè & in docendo exercitatissimum deligendi: de tribus nominatim perscriptum erat: de me, de Carolo Sigonio, & Fulvio Ursino. Ac mihi merces proposita mille quingenti quotannis aurei nummi. Addebat Rex, si sacris initiari vellem (nondum enim sciebat me Sacerdotem esse) perfecturum se, quò mihi magis liberet manere in Polonia, ut intra breve tempus honesto aliquo Sacerdotio, ex quo non minus quingentos annuos aureos nummos cape-

caperem, cohonestarer. Ea de re unus è primoribus illius regni, Johannes Zamoscius, qui nunc magnus regni Cancellarius est, literas ad me peramanter perque honorificè scriptas dedit. Commotus sum non tam ipsius præmii magnitudine (etsi his quidem temporibus insitata) quàm tanti regis tàm propensa ac benefica erga homines literarum studiis deditos voluntate. Neque me commonebat itineris difficultas: qui exploratum haberem, cùm lectica, unà cum filiolo fratris mei, puero sex annos nato, quem mecum illuc ducere cogitabam, ad fanum Lauretanum (eo enim, religionis ac pietatis causa, iter facere decreveram) gestatus essem; posse me cisio Cracoviam usque commodissimè vehi. Et jam convenerat, ut mihi REGIS nomine ad iter conficiendum darentur trecenti aurei nummi, ad quos ego ducentos de meo præterea addere cogitabam. Jam mihi illud sanctitatis & doctrinæ specimen STANISLAUS Cardinalis Varmiensis gratuitam habitationem in palatio, quod Cracoviæ habet, amplissimum offerebat. Multæ à summis viris literæ commendatitiæ in Germaniam & in Poloniam promissæ erant: ut cùm eò venissem, nunquam ferè in diversoria publica ingredi necesse haberem. Neque verebar illam, quæ in Polonia esse dicitur, inclementiam cœli asperitatemque frigoris. Sciebam illa omnia re multò minora esse quàm famâ: & alioqui sum ipse quoque natus in parte Galliæ maximè montosa ac frigida. Quod autem quidam qui deterrere me cuperent, clamabant, gentes illas feras ac barbaras esse; interdum mihi risum, interdum stomachum movebant. Magna mihi, Sacrate, cum multis Germanis, magna cum permultis Polonis familiaritas, magnus usus, magna necessitudo fuit. Semper eos expertus sum bonos viros, rectos, simplices, apertos, humanissimos præterea, & pro-

propè omnes eo vitæ cultu, ac munditia, quæ ad elegantiam potius quàm ad ullam barbariem accederet. Nugæ istæ sunt hominum, eos qui adulari, & fallere, & aliud loqui, aliud cogitare nesciunt, barbaros vocantium. Utinam nos eo modo barbari essemus. Utri verò barbariores sunt: nati in media Italia, quorum vix centesimũ quemq; reperias, qui Latinè aut Græcè loqui sciat, aut literas amet: an Germani, ac Poloni, quorum permulti, & earum linguarum utramq; perfectissimè callent, & ita literas ac liberales disciplinas amant, ut in eis tempus omne consumant? Olim illi fortassis, asperi ac barbari fuerunt: hoc quidem seculo, vereor ne ad nos barbaries, ad illos cultus & splendor vitæ, & eruditio atq; humanitas, mutatis sedibus commigrârint. Itaque ut verum tibi fatear, libentissimè eò commeâssem, si nihil obstitisset. Quicquid enim commodi mei causa ab eis petebam, id omnes prolixè ac copiosè offerebant: ut jam constaret inter nos, sine ullo negotio conventurum esse. Quid quæris? Fidem eis dederam venturum esse me, si per summum Pontificem, cui servio, & per Cardinalem Estensem, cujus in clientela ac familia sum, liceret: alioqui enim non posse me, nisi eorum permissu, de me ipso quidquam tale polliceri. Putabam autem, neutrum eorum hoc iniquo animo laturum: cùm Cardinalis quidem gratis me alat. Nullam enim ad rem, mea opera utitur: summus autem Pontifex ingentem copiam habiturus esset eruditissimorum hominum, qui se in locum meum substitui postularent. Contra tamen accidit, quàm putaram: Etenim cùm rumor de meo discessu tota jam Urbe pervulgatus esset, Conservatores populi Romani (is summus Magistratus est eorum qui hodie populi suffragiis deferuntur) ad Pontificem accedunt, cùm præsentes etiam adessent ii ex Cardinalibus, quibus studiorum cura

cura commissa est, remq; ei exponunt: atq; ab eo supplices petunt, ne me abire patiatur: addunt multa de me, quæ malo te ex aliis cognoscere. Pontifex benignè eos audit: bono animo esse jubet, se, quod opus foret, imperaturum esse confirmat. Paucis post diebus, per Ludovicum Castaneum Rupipozeum Christianissimi Regis Oratorem, virum & claritate generis, & virtute, & eruditione præstantem, jubet mihi denuntiari ne abeam: sibi curæ fore, ne me, quòd auctoritati suæ paruissem, pœniteret. Respondi, nullam pecuniam mihi esse tanti, ut mihi quidquam placeret, quod Pontifici displiceret: & honorificum quidem mihi visum esse, quod à tanto Rege vocarer: sed multò honorificentius, quòd & à Pontifice & à tali Pontifice retinerer. Pontifex postea epistolam ad me misit amantissime scriptam, qua ad stipendium quingentorum nummorum aureorum, quod jampridem capiebam, significabat se ducentos præterea addidisse. Eodem tempore Matthæus Contarellus Pontificis Datarius vir & eximia quadam integritate vitæ, & singulari Romanarum rerum intelligentia insignis, & mei, ut scis, amantissimus, certiorem me fecit, sibi à Pontifice mandatum esse, ut mihi quamprimum attribueret & assignaret annuam trecentorum aureorum pensionem. Itaq; Rex tam longinquus effecit testimonio & judicio de me suo, ut sanctissimi Pontificis liberalitate ad veteres fortunulas meas accesserint annui quingenti aurei nummi. Sed & Cardinalis Estensis, simul atq; istinc rediit, amplo me atq; honorifico munere donavit: quod ego eò magis prædicare gestio, quòd ipse tacere me jussit. Parendum tamen est, ne dum gratus haberi volo, me illi non satis morigerum præbeam. Sed & ego scribendo defessus sum: & te suspicor, cùm hæc tam verbosè scripta legeris, fessum fore. Vale, ROMÆ, prid. Kal. Maji. M.D.LXXVIII.

M. AN-

M. ANTONIUS MURETUS JACOBO CUIACIO J.C. S.P.D.

LXVII.

Biennium jam eſt, & eo amplius, Cujaci V. C. cùm Lælius Ubaldinus & Octavius Bandinus ſummo genere nati adoleſcentes, in Galliam ſe, ſtudiorum cauſſa, auctore potiſſimùm atq; impulſore me contulerunt. Nam cùm ex me ipſorum propinqui quæſiiſſent, quid eis potiſſimùm faciendum eſſe, quaq; ratione ipſorum ſtudiis optimè conſuli poſſe cenſerem: auctor eis fui ut Lutetiam primùm irent, ibiq; ſe Græcarum literarum & Philoſophiæ magiſtris recoquendos darent: deinde jus civile, cujus ſtudio incenſi erant, neq; uſquam hodie niſi in Gallia, neq; in Gallia, niſi à Cujacio, rectè ac verè diſci poſſe ſperarent. Ita igitur fecêre: & quòd meo conſilio paruerint, ſibi magis magisq; indies gratulantur. Ego autem Cujaci, ambitioſum fateor eſſe me: & , quod Thucydides ait, unum hoc πάθος ſenii expers eſſe, verè ab eo dictum demum experior. Quare cuperem eos qui mihi jam multum ſe debere agnoſcunt, quòd indicaverim ſibi iter ad fontem, debere etiam mihi, quod à te, mea cauſa libenter viderentur, exciperenturq; ea humanitate ac comitate, qua tu excipere omnes ingenuo ac liberali præditos ingenio ſoles. Sed vereor, ne mea jam ſera commendatio ſit: néve ipſa quæ ſunt & morum & ingenii elegantia, ita te iam; hominem ὑπὸ τῶν τοιούτων εὐάλωτον, ceperint, ut novæ commendationi nullus ſuperſit locus. Peto tamen à te, quantum me amas, & puto me à te non vulgariter amari; ut, ſive aliquid eſt, quod addi ad tuam erga eos benevolentiam poſſit, id mea cauſſa adjicias; ſive ipſe jam eos amas, ut nulla fieri poſſit acceſſio; reperias ita tamen, atq; excogites aliquid, quod com-

commendatione mea adductus, eorum caussa fecisse videaris. Ego te, Cujaci, eximiè amo: & quantum in me est, excito horum hominum ingenia ad evolvendos libros tuos, & ad cognoscendam doctrinæ tuæ præstantiam; te quoque æquum est aliquid mea caussa facere. Majus autem facere nihil potes, quàm si his duobus adolescentibus ostendas, meam commendationem aliquid apud te valere. Vale ROMÆ 7. Kal. Februar. M.D.LXXIX.

JOANNES CASELINUS M. ANTONIO MURETO S. D.

LXIIX.

Ego verò quàm sum importunus? Toties te interpello, sive hoc facit tuus in me animus: sive mea de te persuasio: sive hominum tui sitis. Mihi enim quævis harum caussa sufficit ad excusationem. Ut autem prætercam, quæ in nobis mutua esse, lubens mihi persuadeo; nemo est vel modicùm tinctus literis, quin & te magnifaciat, & si istuc proficiscatur, audire vocem tuam, vultum contemplari, & humanitatem experiri velit. Vides quid dicturus sim. Hi amici mei Joannes Lubecius & Gallus Beccius Germani, fama tui nominis permoti, & ipsi te salutare jam pridem in animum induxerant. Quod cùm mihi mirificè placere intelligerent, ut qui te jam penitus perspexissem: visi sunt à me epistolam hanc cupere, quàm ipsis dedi brevem & incultam, ut vides. Hæc tamen munus suum obierit, si ipsis fores in sermones tuos patefecerit, quod haud dubiè sive illa etiam antequam huc legendo processeris, sive tua humanitas faciet. Si tamen hoc requiris præterea, cognosces viros & virtute præditos, & literis probè ex-

cultos, & cùm omnium eruditorum, tum tui observantissimos. Quæ cum in iis dependes, erunt tibi me quoque tacente commendatissimi, cui commendatione si fiet quædam quoq; ex hisce literis accessio; multò magis & ipsos & me tibi obligabis. Vale Murete clarissime. FLORENTIA Kalend. Mart. anno M. D. LXII.

ANDREAS DUDITIUS M. ANTONIO MURETO V.C. S.P.D.

LXIX.

PUdet me ad te, virum eloquentissimum scribere. Neque tamen impetrare à me ipso possum, ut nullas potius, quàm ejus generis, cujusmodi soleo exarare, literas ad te scribam. In quo tu, humanissime Murete, non quàm in scribendo sim infans: sed quàm studiosus, quàm tui cupidus, spectare debes, magnum me hercule benevolentiæ cum verecundia fuit certamen; sed vicit tandem benevolentia erga te mea, & ad scribendum me impulit. Neque verò nullos stimulos addidit ingens illa, perspecta mihi & cognita superiore anno humanitas tua; cum ego te officii caussa adirem; qua tu me hominem tibi ignotum ita obstrinxisti, ut quibus plus, quàm tibi, debere me sentiam, quàm paucissimos habeam. Admirabor equidem antea doctrinam, atque incredibilem quandam in dicendo suavitatem tuam, ac summam in familiaritate, atque amicitia tua gloriam statuebam. Nunc verò, non id modò, sed ex quo die te cognovi, ita te amare cœpi, ut illis, quibus tua consuetudine frui datum est, demùm invideam; illos soles felices esse ducam. Atque utinam hac eadem & mihi felicitate frui liceret. Sed non licet; at quod licet facio, meumq; incredibile hoc tui fruendi desiderium levo frequen-

quentissimis, & honorificentissimis de te, deq; excellenti tua doctrina sermonibus. Ex quo enim ego te die cœpi diligere, omne studium, omnem orationem meam, qualiscunque ea sit, ad laudem, & tui nominis gloriam contuli. Quod sanè non eò dico, quod meis sermonibus, & prædicatione quidquam ad tuam famam putem accessisse, (neque enim tam sum à ratione alienus, ut facibus solem illuminari posse credam) sed ut, quanti te faciam, quàm observem, quanta benevolentia complectar, intelligas. Quod tibi persuasum esse ita cupio, ut nihil optem magis. Audio te habere paratos quosdam annotationum libros, quos in manus hominum emittas; quos equidem quales exspecto, futuros auguror, hoc est, omni doctrina eleganti refertos. Quid enim aliud à tali, tantoq; viro exspectari queat? Peto abs te, ut cujus generis id totum sit, ad me perscribas, &, quæ tua est humanitas, si quid jam est à Typographo descriptum, ad me mittas. Nam planè non fero desiderium legendi ejus libri. Superioribus annis, cùm Lutetiæ Parisiorum, magna tua cum laude, & omnium admiratione Philosophiam ita doceres, ut non minus sententiarum gravitatem, quàm verborum elegantiam dicendiq; artificium homines admirarentur, audio te quiddam in quintum Aristotelis ἠθικῶν Νικομαχείων librum scripsisse, quem ego librum jam ab aliquot annis legere discupio, pergratum igitur feceris, si etiam hunc mihi literis tuis adjunctum miseris. Vale, mi optime atque eruditissime Murete, & meæ libertati ignosce, ac hominem tui studiosissimum cupidissimumque mutuo ama.

PATAVIO, 6. Id. Maii.
M.D.LIX.

PETRUS MORINUS M. ANTONIO MURETO S.P.D.

LXX.

Cum Theologum Græcum prædicatione incitatus tua admirari cœpissem, isque huc venisset, cùm ego discipulo meo fortè operam darem, permolestè tuli, eam ne conveniendi hominis doctissimi atque humanissimi potestatem per imprudentiam amisisse. Et, quo dolorem meum desideriumq; tanti viri lenirem, & aliquid earum literarum elicerem, quibus inprimis delector, scripsi ad eum, mandaviq; ei, cui literas dederam, ut studiosè percontaretur, ubinam esses, ut valeres, quid ageres. Is te ibi esse renunciavit, se veritum esse tecum loqui, & propter redeundi festinationem exspectare non potuisse, dum esset commodum. A te summo studio peto, mi Murete, ut de rebus, de literis, de consiliis tuis ad me scribas; Amiotúmne conveneris, & quid ei gratum feceris de Plutarcho, de Victorino: his si etiam in manibus, an jam divulgaris: consiliúmne sit sacros & ecclesiasticos reliquos Scriptores studio & opera simili adjuvare atque Victorinum. Jam enim leviores literæ, παιδιαὶ *tibi sunt;* σπουδὴ καὶ διαγωγὴ, *sanctiores. Tu illa* αὐτοσχεδιάζεις. *Ad hæc verò, matura jam ætate, animum studiumq; tuum contulisti, In quibus te jam arbitror, ut ait Theognis,* τὰ μὲν μαθεῖν, τὰ δὲ δεικνύναι, ἄλλα δὲ ποιεῖν. *Velim item, teque id etiam atque etiam oro, si quando erit otium, si quid homini amicissimo & observantissimo tibi cogitationum tuarum impartiendum putas, perscribas ad me, quid de his miserrimis temporibus sentias, quibus* ἐκ τῶν νεωτερισμῶν, ἐκ τοῦ κινεῖν τὰ ἀκίνητα καὶ τὰ μὴ νόμιμα καὶ χθὲς ζῶντες *in hanc pernicio-*

ssi-

ſiſſimam στασιωτείαν *&* ἀσχολίαν *incidimus, Græcum Theologum meis verbis plurimum jube ſalvere. Vale CANTILII A. D. 4. Kalend. Septemb.*

IDEM M. ANTONIO MURETO VIRO OPTIMO AC DOCTISSIMO ET homini amiciſſimo S. P. D.

LXXI.

PRoximæ congreſſionis noſtræ grata jucundaq́; recordatio facit, ut ſermonis vel non neceſſarii occaſionem & facultatem etiam abſens quæram. Atque hoc vel ſingularis humanitas tua, vel noſtra conjunctio, mutuaq́; benevolentia patitur, vel requiris potius, ut nullo ſcribendi argumento; inter nos tamen per literas nonnunquam colloquamur. Tu quidem, quæ mihi epiſtolæ materia propè una fuerat, ut res meas curæ tuæ bonitatiq́; committerem, & commendarem, eam mihi ſingularibus tuis in me ſtudiis, & eximia liberalitate præripuiſti. Nam cùm antea ſemper rationibus meis per te conſultum eſſe voluiſti; tum nuper in hac provincia, quam te potiſſimùm auctore ſuſcepi, ſic dediſti operam, ut ea mihi quàm honeſtiſſima & quàm fructuoſiſſima eſſet; ut ſi de fratre laborares tuo (etſi me quidem fratris loco ſemper habuiſti) nec diligentiùs à te, nec amantiùs agi potuerit. Quo in munere cùm non ſolùm rem meam, officium, famam agi viderem, ſed etiam exiſtimationem & gratiam tuam; effeci quantam potui, ut id in me judicii, te haud temerè contuliſſe homines exiſtimare poſſent. Atque in eo negotio, quod tuo hortatu ſuſceperam, eò majorem curam & diligentiam mihi adhibendam eſſe conſtitui, quòd in eo gerendo me intelligerem auctoritati & voluntati

tuæ inservire. In quo, ut coram tibi significavi, gratiam ab hominibus ineundam mihi duxi esse, τῷ κατὰ τὸν νέον Ὀδυσσέα, χεῖρα ἔχειν ἐργάτιν, γλῶσσαν δὲ ἀνεργὸν *modò in opere, reliquis temporibus cessationi suæ veniam speravit datum iri,* καὶ δυσγνωμόνων ἀνθρώπων τάξεως: *quod ut jam ne me fefellerit; confido quidem certè. Hoc verò docendi officium cùm consilii & moniti tui memor studerem in honorem adducere, processit quidem: sed tamen hominibus valde repugnantibus: Itaque* ἀποταγὴν *meditor. Tu, ut spero, conficies,* τῶν δὲ τέλος ἐκ τῶν ἔργων. *Ego te illud tuum honestissimum otium ad Ecclesiæ historiam literis tuis illustrandam conferre, jamque tibi, quod de Basilio Magno Gregorius scripsit Theologus,* λόγους τὸ πάρεργον εἶναι, *mirabiliter lætor. Vivent scripta tua in æterna hominum memoria, & valebunt ad sanciendam & stabiliendam veterem perpetuamque Ecclesiæ disciplinam, & eos homines errore gravibusque opinionibus liberandos,* οἵτινες, ὡς ὁ ἡμέτερος ἔφη ἀπόστολος, τοῖς θείοις οὐχ ὁσίως ἐπὶ τὰ θεῖα χρῶνται, διὰ τῆς σοφίας τοῦ θεοῦ, τὸ θεῖον ἐκβάλλειν πειρώμενοι σέβας. *Peto à te, ut Nicelo, quas ad eam scribo literas, reddendas cures, ejusque voluntatem tibi quàm maximè ad me tuendum & augendum adjungas. Si quid tu ad me literarum, ut & opto & spero, quod ad Julianum Granuccium Medicum miseris, is ad me perferendum curaturum se est pollicitus. Vale, POLI. Postrid. Non.*

M.D.LXVII.

MORE

MORINUS EIDEM.
LXXII.

Cum exspectarem, dum aliquod serium argumentum haberem ad te scribendi, literæ à Niceto venerunt comitatæ tuis, ibi ego agnita manu mihi charissima, teneri non potui, quin vel nulla materia, aliquid tamen exararem, & apud te, qui hujusmodi negotium perbellè devorare soles, περὶ αὐτολογίᾳ ineptirem. Ex hoc, mi Murete, tam diuturnò literarum mearum silentio intelligere potuisti, quàm otio & præter consuetudinem nihil agendo languescerem; in qua tamen desidia narro tibi, quid mihi optatissimum & jucundissimum nec opinanti contigerit. Ædes hìc sacra est D. Virgini dicata, ejus ædis custos & præses, senex optimus ac religiosissimus, cœtum habet virorum summa nobilitate, & humanitate præditorum domi suæ, quæ divinæ juncta est. Quo ex numero cùm apud Archiepiscopum esset vir singulari virtute, doctrina, probitate, in eumq́ ego casu indixissem: Quid tu, inquid, in hac solitudine consenescis? & simul me humanissimè invitavit, ut secum apud eum, quem dixi, æditimum, si quando liberet, esse vellem. Ego ejus studium & liberalitatem secutus, pauculis post diebus cùm me eò, quò vocarat, contulissem, hominem offendi cum illo sanctissimo sene GREGORII Theologi scripta studiosè legentem. Adjunxi me vel auditorem, vel interpretandi arbitrum perlibenter, dedi me utrique: alterum etiam assiduè in Republica versantem & studiosum Rhetoricorum Aristotelis, ac Demosthenis orationum, ut potui, adjuvi. Hi etiam viri humanissimi & probissimi aliquid esse credunt, Gregorium nulla meditatione interpretari, cujus ego librum, tuum lectitando, detriveram: & Demosthenem

explicari ab homine Manutii, Mureti, talium virorum discipulo mirantur: ut mihi, (fatendum est enim, præsertim apud te) paulò jam beatior esse videar, & hæc nostra studia non adeò contemnenda ducam. Nunc nobis Magnus ille frater Gregorii est in manibus, ut ab ambobus eruditione, sanctimonia, gloria, germanis communia & intelligendi & benè vivendi præcepta ducantur. Tantum est, cujus te participem fieri, & mea caussa lætari cupiebam. Ab Archiepiscopo quidem ita liberaliter & à principio sum acceptus, & quotidiè tractor, ut quid illustrissimo Cardinali Sirleto debeam, quid etiam vobis, qui me ei commendâstis, non solùm scribendo, sed ne cogitando quidem assequi possim. Utor inprimis familiaritate Vicarii: qui Jurisdictionem exercens sibi demandatam, & dijudicandis controversiis operam navans, mihi sæpissimè, negotiorum molestia pressus, gratulatur, qui rationem cum musis humanioribus & sanctioribus literis habeam; dum ipse, litibus & turbis implicatus, horridas interpretum Juris chartas non sine stomacho pervolutat. A quibus etiam, si quando rogem utendas, me deterret, nec à veterum Jurisconsultorum, quos sæpiusculè in manus sumo, usu discedere patitur, nec quicquam proficio, quod dicam consecuturum me, cùm illa diguståro, ut ipsi & Archiepiscopo in consilio esse possim: otium hoc tuear, & nôrim fortunas meas, qui politiorum & elegantiorum literarum studio incultis sordibusq; caruerim. Hoc idem ambi hi mei συμφιλόλογοι dictitant. Qui quidem se suaq; omnia liberaliter mihi detulerunt, & nisi meas copias viderent, uti cogerent suis, habent συμμελετητὴν rebus necessariis instructum, non sumptuosum, non gravem amicis, & tamen aliquid à se sumere voluerunt, qui hanc mediocritatem interea tueor. De epistolis, mi Murete,

maxi-

maximam habeo gratiam: iis utar, si opus erit, id est, si Mediolanum proficiscar. Nondum enim quicquam certi consilii cepi, ad minimum unum me hic mensem etiam commoraturum puto. Vale. GENUÆ. Postrid. Id. Ianuar. M.D.LXIX.

HUBERTUS GIPHANIUS M. ANTONIO MURETO S. P. D.

LXXIII.

ETsi de tua liberalitate atq; facilitate multa sæpe in Gallia Auratum, Fruterium, & Cantorium prædicantes audivi; atq; adeò ipse viderem doctrinam tam egregiam singulari humanitate junctam esse debere: nunquam tamen, qui meus est pudor, imperare mihi potui, ut, nulla accepta occasione, mea sponte ad te mihi viam aditumq; munirem. Nunc eam nactus percommodam, nihil prius habui, quàm ut studium in te meum & quo ab ineunte ætate te ob scripta & magnas Dei in te collocatas ingenii dotes, licet ignotus, colui, amorem literis ad te datis testarer. Nam Berzeviceus juvenis Hungarus, amicus meus, Roma nuper huc reversus, cùm tuos de me, minimè licet idoneo, humanißimos sermones commemoràsset: facilè impulit, ut has ad te literas darem. Ego, mi doctissime Murete, non is sum, de quo tam præclarè sentire & existimare debeas. Dedi quidem semper operam, ut cum Iurisprudentia nostra, encyclica. & humanitatis studia conjungerem: sed sentio & agnosco eam esse ingenii imbecillitatem, ut in utroq; (quando ad Iuris scientiam Philosophiam necessariam esse non ignoras) satis mihi respondere votoq; meo non poßim. Et sunt tamen subcisiva quædam, quæ suavissimè illi humanitati non possum, quin adsignem. Hinc ea in Lucretium perpusilla,

hinc & in Gellium quadam jam diu paramus: quanquam post tam malè acceptum Parisiis à Lambino Lucretium nostrum, aut me potius, haud scio an quicquam in eo genere narrare debeam. Mirificè tamen Gellium expolitum cuperem. Sperabam posse me hoc, quod in Gallia non potui, hîc integrum aliquod idq; pervetustum ejus exemplum nancisci. Sed nihil dum reperire potui. Utinam tu, hac in re nos juvare velis. Nam quin possis, non dubito, in tanta librorum veterum, quos Romæ esse audio, copia. Ad solos 7. priores libros vetustum, hoc est, in quo diphthongi sint pleræq; integræ, & græcum exemplum requiro. Nam reliquos ad vetustissimum collatos & emendatos habeo. Ecce autem meam libertatem, ne dicam impudentiam, qui in primo familiaritatis, ut ita dicam, vestibulo & aditu onus etiam imponere tibi non sim veritus. Sed hoc tuæ humanitati partim ut tribuas; deinde & studiis communibus ut des, rogo. Neq; verò ignoras teneras etiam familiaritates, officiis utrinq; maximè ali & augeri. Quod reliquum est, te oro, ut eorum loco numeroq; me esse velis ac patiaris, qui te & colere & observare ob singularem tuam eruditionem consueverunt. Quibus ego rebus, etsi aliis facilè concedo; fide tamen, diligentia, summoq; in te studio ne minimum quidem cedere sum paratus, Vale & salve. Si quid rescribes, facilè poteris, ad ædes Legati Regii. Salutat te Alfonsus Delbenius, VENETIIS.

HUB. GIPHANIUS EIDEM.

LXXIV.

NE me putes, clarissime Murete, vel oblivione tui, vel graviore culpa tardiùs ad te scribere; quem cùm aliâs & ante hac semper, tum post literas illas

ad me tuas omnis liberalitatis plenißimas, amare & in oculis ferre soleo. Longinqua, mihi crede, peregrinatio culpam omnem sustinet, Domum igitur, hoc est, Venetias, tandem aliquando reverso, nihil prius mihi faciendum putavi, quàm ut humanißimis tuis literis responderem. Quibus ut ὁμηρικῶς respondeam, scito Illustrissimo Legato nostro gravißimam accidisse voluntatem illam tuam, qua munus aliquod illi ostendis. Quòd si ille gravioribus rebus districtus, exigere non curaverit; ego tamen urgere & flagitare pergam; Ne tamen nostros sensus ignores, si fortè hoc tibi utile ad eam rem futurum putas, multus est in Aristotele, eoq; inprimis delectatur; maximè Physiologo. Quod equidem sæpè miror, cæteroqui omnia tua illi pergrata esse fore, tibi confirmo. De studio in acquirendo Gellii exemplari gratias tibi agam, cùm erit commodum, nunc quàm possum, habeo maximas. Intellexi postea ab iis, qui Romæ superioribus mensibus Fulvium Ursinum, de quo literis meministi, salutarunt, habere illum Gellium satis antiquum, etsi non integrum: vidisse namque se illum apud Fulvium mihi confirmarunt. Quare etiam atq; etiam à te peto, & quæso, mi Murete, ut mihi librum illum ab Fulvio homine, ut audio, perfacili, tibiq; amicißimo ad paucos dies nobis impetres: eúmq; commodè compositum & involutum vel tabellario Veneto, aut amico notóq;, si qui certus occurret, des huc perferendum. Dabo operam, ut paucis post diebus ad te istuc referatur. Nam de fide mea ne dubites, tuam tibi prudentiam & constantiam testor, & apud quem virum agam, memineris, & ipse me in amicitiam jam susceperis. De fructu & utilitatibus, quæ ex hoc scriptore, mea opera, exspectanda sint, etsi pudor multa polliceri me vetat; quædam tamen

tamen hîc apponam, ex quibus tu conjector hac in re solertissimus, conjecturam de reliquo capere possis.

Lib. 10. cap. 15. initio: item casus multiplices, legendum ex vetere libro puto, item castus multiplices. Quid castus, apud Nonium & Festum. Minuebatur, in fine. Eodem cap. legendum cum strue atq; ferto, & mox arborem felicem, & quod in rica. ex vetere libro: etsi in vetere erat IN RITA, de rica Festus, & de ferto. Cap. 21. Ælius illo. Legendum ex veteri codice, L. Ælius Stilo, & mox. Quod extremum inquit, dicebatur, dici novissimum cœptum vulgo. Cap. 25. rumices, trifaces, de utroq; teli genere Festus. Cap. 24. Sicut pristini & pristinè: legendum præfiscini & præfiscinè. Et mox: Sacerdotes populi Romani cùm condicunt. Lib. 21. cap. 12. Non partitionem solam, tanquam ille. Accipe quoq; versus pulcherrimos Ennii lib. 12. cap. 4. ita emendatos ex libro vetere.

Hæce locutus vocat qui cùm benè sæpè libenter
Mensam sermonesq; suos, rerumq; suarum
Comiter impertit, magnam cùm lassus diei
Partem fuisset de summis rebus gerundis
Consilio, endo foro, sanctoq; senatu,
Cui res audacter magnas parvasq; jocumq;
Eloqueret, & cuncta malus quæ & bona dicta
Evomeret, si qui vellet tutoq; locaret.
Quo cum multa volupia gaudia clámq; palámq;
Ingenium, cui nulla malum sententia svadet.
Ut faceret facinus levis, haud malus, doctus, fidelis
Svavis homo, facundus, suo contentus, beatus.
Scitus, secunda loquens in tempore, commodus verbum
Paucum, multa tenens antiqua sepulta vetustas
Quæ facit & mores veteresq; novosq; tenentem

Multo-

Multorum veterum leges, Divumq; hominumq;
Prudentem, qui dicta loquive tacereve posset.
Et mox, L. Ælium Stilonem.

Et lib.16. cap.19. versus Lucilii ita legendi ex veteri codice.

Illud opus durum, ut Setinum accessimus finem,
αἰγίλιπαι montes, Ætnæ omnes asperi Athones.

Ejusdem modi complura adferre possem, adeoq; vellem, nisi illa jam nimia esse vererer. Videbis igitur, humanissime Murete, an expoliendum mihi scriptorem illum putes, hoc est, adjuvandum me in Fulvii libro impetrando. In Cæsare similem operam posui: quod ipsum pronuper in Epistola ad lectorem Lucretio præfixa sumus testati. Verùm ab LAMBINO postea ita verberati: &, quia à jure paulum temporis lociq; nobis, ut ita dicam, subciditur, omniaq; quàm accuratissimè sine librorum veterum copia expoliri nequeunt: tardius fortasse quàm debueram, certè, quàm putâram, Cæsarem tamen brevi, DEO volente, daturus sum, adjecta explanatione modica: gratum, ut spero, opus Celtis nostris, seu Transalpicis futurum, tua illa Epistola (eò namq; redeundum est) mirificè recreatus, atq; adeò munitus adversus furores illos Dionysiacos; quem jam audio libellum illum, qui vulgò Æmilius Probus à me certissimis rationibus in Lucretium plurimis in locis Cornelius Nepos dicitur, de illustribus Imperatoribus Græcis, explanationibus longissimis, ut solet, oneratum in lucem edidisse; in quo libello si quemadmodum in CICERONE, omnia illa, quæ in collectaneis Lucretianis emendata proposui, sumpsit, sibiq; arrogavit: veniam mihi viros eruditos daturos spero, si, manu injecta, illa, quæ mea legitimis documentis ostendero; asseram & vindicem, incusso

plagia-

plagiario pudore, quando aliud non licet. Vale, doctissime & humanissime Murete. VENETIIS. Idibus Augusti. M. D. LXIX.

HUB. GIPHANIUS EIDEM.

LXXV.

QUia Tibure Comam te jam reversum puto, auctore etiam Tesserano nostro, qui tuam in me singularem voluntatem prædicavit, tertium ad te scribo de Gellio: teque etiam atque etiam oro, ut à doctissimo Fulvio librum illum auferas, quem vel ad paucos dies huc mittas, vel quod commodius fortasse erit, cum editione aliqua comparandum des, non totum, sed id duntaxat quod in eo exemplo reperietur ad VII. primos libros ejus scriptoris. Cave enim, putes, mi Murete, ullum scriptorem mendosiorem reperiri posse. Ex posterioribus libris cùm possim adferre loca innumerabilia, tùm proxime quædam indicavi. Quo argumento commotus, non dubito, quin priores simili malo laborent; præsertim qui jam periculum, & in his fecerim, adjutus nonnihil à libris quibusdam sed minimè vetustis. Verbi gratia lib 1. cap. 7. expavidusque Demosthenes avertit iter: in vetere codice reperi, avertitur; hinc legendum fortasse avertit, inducto iter, ut Plato in Phæd. καὶ ἅμα διανεύσας μεταστρεφόμενος ἀπῄει, *& cap. 20. quales sunt fermè metæ triangulæ quas sic scilicet legendum, cap. 26. Convertit ad me, sic vetus liber. Et lib. 2, cap. 8. Sic in actionibus civilibus auctor laudari dicitur, & cap. 7. aut pro reo Catilina aliquo, aut Tibulo, aut P. Clodio, de Tubullo, sæpè hîc. Habeo emendationes aliquot in Epistolas Ciceronis famil. quas Manutius (eum explanationes scribere, ex filio ejus, qui jam pridem hinc Asulæ abest, cognovi) si me mittere*

ad

ad se volet, mittam quàm primùm, sed tua fide & auctoritate. Nam Manutium etsi virum doctißimum esse scio, & filio Aldo sum usus perquam familiariter; temerè tamen meis non nimis acutis emendatiunculis interpellare, ipse non ausim. Vale humanißime & doctissime Domine, VENETIIS, 7. Kalend. Decembr. M.D.LXIX.

HUBERTUS GIPHANIUS MURETO S. P.

LXXVI.

MAgnam tibi gratiam habeo, Murete humanissime, qui laborem eum ipse ceperis, quo nemo id melius præstare poßit, teq; rogo, ut, quod facis, reliqua item descripta usq; ad lib. 9. quæ quidem reperies, mittere velis. Valdè gaudebam de Tubulo lib. 2. c. 7. ibi Catilina aliquo aut Tubulo. Nam ex clarißimi Pinelli libro, minimè tamen vetusto, in quo ita erat, aliquo aut cubant, aut jampridem, Tubulo conjeceram, quod an ad te præscripserim dubito. Sambucus certè, ad quem ea de re scripseram, nuper ita rescripsit. De Tubulo conjectura non displicet: cùm facilis sit lapsus de Tu in Bi. Nam de Tubulo, qui palam ob rem judicandam pecuniam accepisset, condemnato, viro improbissimo, Cic. 2 de finibus, 3. de natura Deorum & pro Scauro meminit. In fragmentis orationis pro Scauro hæc Ciceronis verba. Si mehercule judices pro L. Tubulo, dicerē, quem unū ex omni memoria sceleratissimum & audacißimū fuisse accepimus, & cætera. Ea, inquam, verba huic loco inprimis conveniunt. Existimo in veteri codice vestro, cap. 1. lib. 1. desiderari. Scio namq; varietatem aliquam reperiri in aliis, atq; adeò in primis versibus. In cap. 13. lib. 1. Scripsi ad magistrum ἀρχιτέκτονα, molis Atheniensium. In veteri codice quodam vidi, ad magistratum

Græ-

Græcum more Athenienſium. Ex quibus verbis mendum odoratus, legendum putabam ἀρχιτέκτονα *Athenienſium. Hoc igitur conſideres, velim. Deinde an eodem libro cap.24. pro, Orchio traditus theſauro, non ſit ſcriptum, Orcivo, & lib.2. cap.10. Faviſſe, duobus SS. an uno S. exaratum ſit. De nomine ſcriptoris etſi ipſe dubito. Nam ea quoq; re in Lucretio infinitè illum voco ſcriptorem noctium Atticarum: tamen argumenta in utramq; partem, quæ habeo proximis tibi perſcribam. Nam Lambinus, qui paulo momento huc illuc impellitur, & in Ciceronem plerumq; Agellium vocat, cur nunc ita clamat contra ſe quoq; tu fortaſſe ignoras: ego nunc etiam tibi indicabo. Et quia vidiſſe te ſentio, ponderoſas illas explanationes in Cornelium Nepotem, ſeu Æmilium Probum, deprehendimus nos, eum omnes noſtras emendationes in eum ſcriptorem, quas de veteri codice, quem habemus, deſumptas, in Lucretiana collectanea conjeceram, ſibi ſumpſiſſe omnes. Qua de re memini ad te ſcribere timidè. Sed ipſe faciam, ut comperias ita rem ſe habere, ſi libebit conferre hæc loca ex collectaneis noſtris, & commentario Lambini, quæ hic notavi. Sunt hîc eruditi viri, qui, re cognita, fabulam egiſſe dicerent Lambinum: qui, ut aliis perſvadeat, ſe non legiſſe noſtra, Puteanum* ὥσπερ θεόν τινα ἀπὸ μηχανῆς *adhibet, cùm nodus vindice dignus occurrit. Excuſatum habebis, quæ tua eſt humanitas, mi Murete, qui in rerum noſtrarum vindicatione diligentior fortaſſe tibi videar: in quibus uſurpandis vir ille propriis lapſis, maximas etiam adhibuerit, laudat te: quem ita tamen accepit, ſcit ſcilicet; quem laudet, & cur, metuit, ne offendat ſolido. Valdè laboro in prænomine Cornelii Nepotis inveniendo: Tu, ſi potes, me explica. Vale, mi doctiſſime & humaniſſime Domine. Salutem*

dixi

dixi clarissimo Oratori. VENETIIS. Kalend. Jan. M.D.LXIX.

MURETUS GIPHANIO S.

LXXVII.

Tum demùm non recusabo, quin te mihi aliquid debere fatearis, mi Giphani, cùm tua causa laborem aliquem cepero. Quæ enim usque huc à te oratus feci, non magis causa tua feci, quàm mea. Nihil est enim, quod libentius faciam, cùm quid vacui temporis datur, quam ut libros pervulgatos cum veteribus conferam. Nondum possum ad te mittere, quod reliquum est, iis occupationibus, quæ tibi quoque ipsi non ignotæ sunt, impeditus. Contuli loca, quæ notaveras: & admiratus sum hominis impudentiam: quam tamen in memetipso jampridem expertus eram. Non enim tantùm, cùm multa à me accepta pro suis publicasset, ultrò conquestus est: sua sibi à me subrepta esse: sed etiam (vide, quæso te, inauditum improbitatis genus) cùm admonitus esset à me de locis quibusdam Horatianis; quos ita stultè interpretatus fuerat, ut omnibus eruditis debere ludibrium videretur; non est veritus dicere ac scribere, eam ipsam sententiam, à qua ipse monitu meo discesserat, meam fuisse; meque ut illius auctorem, exagitare iisdem illis argumentis, quæ à me acceperat. Quid ejusmodi homini facias; aut quid ad tam insignem impudentiam addi posse arbitrère? Sed benè, quod non in me unum eo modo injurius fuit. Reperiet alios minus injuriæ patientes, quàm ego sum. Fortaßis ne ipse quidem tacitè hoc tulissem calidus juventa. Nunc vix credas, quàm mihi à toto illo controversandi genere abhorreat animus. Tu quoque, si me audis, non ni-

mis acriter eum insectabere. Ulciscentur hominem mores sui. Vale. ROMÆ, Idibus Januar.

HUBERTUS GIPHANIUS MURETO. S.

LXXIIX.

PAulò tardius rescribo, quod de auctoris nomine, quæ requiris, denuò mihi conquirenda fuerint. Quæ etsi olim Brugas ad Gvidonem Laurinum diligenter collecta perscripseram, cùm & ille de Carfania aliisq; id genus conditionibus monuisset; nunc tamen in schedis, quas huc mecum attuli, reperire non potui. Petendi igitur hinc inde libri, quos ferè nullos hic habeo. Sed de Lambino φδ͂ τῆς ἀναιδείας, in quem ut omnia pulchrè conveniant, accipe & aliud ejus stratagema. Cùm Lutetiæ Thyrsum; non Lucretianum illud, sed suum in me quatere instituisset, (ego interim domi virgam tàm pueriliter peccanti minitabar) prima concione dixit cum Belgis omnibus familiaritatem sibi esse, me unum sibi malè cupere: protulitq; duodecim ferè Belgarum nomina, qui tùm ibi agerent studiorum causa. Multi ex his, admirati hanc publicam testationem & citationem, quòd illum ne salutâssent quidem unquam; me autem uterentur familiarißimè, immò eo ipso tempore epigrammata in illum partim præscripsissent, ad me accurrerunt, & acumen Lambini, artésq; ejus oratorias mihi exposuerunt. Mirantibus omnibus, unde eorum nomina collegisset, intervenit mox ejus convictor, Bruxellensis, qui scrupulum illum nobis exemit. Se namq; rogatum & coactum fuisse Lambino petenti domi ea aliquot Belgarum nomina dictare, causæ ignarum.

rum. Atq; ita res in risum abiit. De Agellio quæ adferam, te rogo, ut accuratè perpendas: quæ si tibi probabuntur, fac, ut ratione aliqua adfirmes. Contuli igitur manu scriptos septem. Lovanii Buslidianum antiquum satis, sed minimè integrum; alterum Cujacii, in quo decem libri posteriores, item bonum: tertium Mæmianum, clarissimi Senatoris Henrici Mæmii, ejusdem bonitatis ac magnitudinis: duo præterea erant Pinellini: quos tamen, quia minimè vetusti, non libuit totos conferre, ut neq; RHEDINGERI unum, juvenis nobilissimi Germani. Septimus quem Lutetiæ diligentissimè contuli, Danielis amici cujusdam mei, advocati Parisiensis erat, omnium longè pulcherrimus & antiquissimus; accedat huic, bonitate, ni fallor, proximus Fulvianus. In iis omnibus, uno, eoq; optimo, excepto, in quo A.Gellii ter scriptum reperi: neq; sæpius nomen in eo codice aderat: constanter vidi exaratum Agellii. Itaq; veterum codicum auctoritate sola, usitatam descriptionem mutare nolim.

Nam tametsi omnes alii habent, Agellii; unus tamen omnium antiquissimus habet A.Gellii; Rursus hic etsi jam vetustus est: unus tamen habet A.Gellii: cùm reliqui omnes, ex quibus duo aut tres etiam benè vetusti, habeant Agellii. Hoc igitur ex vetustis codicibus argumentum in medio relinquendum censeo. Reliqua sunt duo, prius, meo quidem judicio egregium: quod hic auctor nunquam adducatur (sæpè autem adducitur) Gellii nomine, sed semper A.Gellii, ut quidem in vulgatis codicibus perscribitur. Ab Servio in Virgilium, minimum ter abducitur, à B.Augustino usurpatur quinquies, à Prisciano ter. Loca sunt hæc. Priscianus lib.6. A Gellius noctiũ Atticarũ 9. Historia ex libris Heraclidæ Pontici, & cætera, & eodẽ libro: A Gellius noctiũ

Atticarum 6. *Sole medio, inquit, & arido, & cætera, & lib.* 7. *Unde A. Gellius noctium Atticarum inscripsit: Augustinus de civitate Dei, lib.* 9. *c.* 4. *in libris, quibus titulus est noctium Atticarum, scribit A. Gellius, vir elegantissimi eloquii, & multæ ac facundæ scientiæ, & cætera. Mox ibidem: Narrat A Gellius, & cætera, postea quæsivit A. Gellius à Philosopho, & cætera, in eo libro se legisse dicit A. Gellius, & cætera, & : hæc ut potui non quidem commodius A Gellio, sed certè brevius, & cætera. Sic Augustinus in uno eodemq́ capitulo. Servius in commentario Virgilii: ad illum versum lib.* 5. *Et me sævus equis oriens adflarit anhelis. Hæc autem, inquit, plenè exequitur & Cicero in Auguralibus, & A. Gellius in libris noctium Atticarum, & lib.* 7. *ibi. Et quos maliferæ despectent nomina, & cætera, & in Georgicis ni fallor, semel.*

Alterum est argumentum, quod illis omnibus in locis, in codicibus eorum scriptorum manu descriptis constanter exaratum vidi Agellius & interdum Agerius. Contuli autem codices Prisciani sex manu scriptos, Servii duos; Augustini unum, omnes valdè antiquos; sed Augustini illum antiquissimum. Possem & auctoritates doctorum quorundam hominum adferre; quibus hæc probarem. Nam Lambinus, ut solet, paulo momento huc illuc impulsus, in edendo Cicerone Agellius probat: in Nepote detestatur. Accepi Gabrielem Faërnum Agellii quoq́ nomen probâsse, commotum maximè versiculo quodam antiqui nescio, cujus Grammatici, in quo hæc vel similis fuerit clausula: ut doctus Agellius inquit. Tu, si eum Grammaticum & versiculum (Fulvius fortasse eum tibi subjiciet, quem valdè familiarem Faërno audio fuisse) mihi indicaris; magnoperè hanc opinionem confirmaveris.

Agelli

Agellii autem nomen Romæ usitatum fuisse (ut & Agerii, de quo cùm alia in Pandectis loca, tùm l. qui Romæ Agerius de verbor. obligat.) cùm ex inscriptione quadam antiqua, quàm reperi in iis, quas multas, & fortasse nimis multas, in parvum libellum suum de Orthographia retulit Aldus junior, & ex Statii Poetæ matre, quam vocatam Agellinam scribunt, tùm ex Prisciano, qui mihi nostrum auctorem αἰνίττεσθαι videtur. Sic igitur ille lib. IV. in eis desinentia sive à nominibus, sive à verbis derivata, servanti i ante us, & cætera, ut servus, servi Servius: servilis, Servilius, agellus, agelli, Agellius: silva Sylvius: virgula Virgilius, & cætera. Nunc respondeamus objectionibus, quas puto esse posse duas. Una est, potuisse depravari manu scripta contractione quadam facileq; lapsu, scripto Agellio, pro A. Gellio, ut in Carphania & aliis nonnullis accidit. Altera est, Romani hominis nullum fore Prænomen, quod novum sit & inusitatum. Prior nullam vim mihi videtur habere. Proferat enim quis nomen aliquod scriptoris noti, quod constanter & perpetuò ita contractum & depravatum in plurimis locis reperiatur; quod certè nemo unquam (aut valdè erro) facturus est. De prænomine, ea ætate mirum non sit, qua certum est multa Romanorum propria instituta jam exolevisse. Fortasse & prænomen & cognomen habuit hic noster, quæ tamen interciderint, aut quæ ipse auctor, Agelli nomine notior, prætermiserit adscribere. Pauli & Ulpiani & omnium ferè Juris auctorum prænomina, quis unquam audivit? Possem fortasse probabiliter, A. Agellium dicere appellatum, sed conjecturis hujusmodi non puto esse opus. Hæc ferè sunt, quæ de Agellio habebam, quæ, si probas, obsecro, si potes, adjuva, maxime illo Faérni versiculo: sin minus probas,

tamen ut versiculum illum, & tua perscribas. Sed enim volumen ut habeas, teq́ civiliter lecessam, cupio mihi explices, tuamq́ indices sententiam, cur Ulpianus Jus à justitia deducat. Ego quidem etymon hoc non grammaticum, sed philosophicum esse puto: Jus enim ut actionem ex habitu justitiæ manere. Quæro etiam, cur Juri gentium Florentinus adscribat vindicationem in l. tertia: cùm & beluis ea sit communis. Plura aliâs, jam satis. Vale, mi doctissime Murete, 5. Kalend. Febr. M. D. LXX.

JOANNES ZOMOSCIUS REGNI POLONIAE VICECANCELLARIUS, Belzensis, Knissynensis, Zamchensis Capitaneus, &c. M. Antonio Mureto S.

LXXIX.

Tum ex constanti fama, tùm ex scriptis tuis, quæ in lucem à te edita, manibus omnium, ob eorum elegantiam teruntur, cognovi, quantus sis in literis. Facilè igitur tua virtus me, etsi tanto locorum intervallo à te remotum, & eum, qui te nunquam viderim, in tui amorem trahere potuit. Cùm & ipse eas, licet earum ignarus, ac in vita civili occupatus, amem. Id tibi literis hisce meis breviter significare volui. Plenius verò per Generosum Johannem Zamoscium, Serenissimi Regis nostri Secretarium, qui istuc à Rege missus est. Cui tu fidem, in iis, quæ tibi nomine meo nunciabit, adhibebis, & me tui amantem, redamabis. Vale, ex Castris ad Gedanum, 3. Kalend. Julii, M. D. LXXVII.

SERENISSIMO ET POTENTISSIMO PRINCIPI STEPHANO, DEI GRATIA, Poloniæ Regi, &c. M. Antonius Muretus S. P. D.

LXXX.

Nihil in vita aut optabilius, aut honorificentius mihi contingere potuit, Serenißime Rex quàm ut homo neque ingenio, neque doctrina, præter cæteros præstans, amplißima & honestissima conditione proposita, à Majestate tua in Poloniam vocarer. Quò equidem venire cupiebam; non tàm privati commodi spe, quàm mirifico quodam studio incensus videndi ac venerandi cominus eum principem; qui solus hodie confirmat vetus dictum, hominis sapientißimi: tùm demùm beatas civitates fore, cùm aut Philosophi regnarent, aut Reges philosopharentur. Sed id, cùm ita cuperem, ut nihil unquam cupierim ardentius, cur efficere non potuerim, Regia Majestas tua ex Joanne Zamoscio Secretario suo intelliget. A qua supplex peto: ut ne propterea dedignetur me in suorum numerum abscribere: neq; iniquo animo ferat, me, dùm vivam, quibuscunq; modis potero, & loquendo & scribendo, quantum Regiæ ipsius liberalitati debeam, profiteri ac prædicare. Deus Opt. Max. Regiam Majestatem tuam rebus omnibus florentissimam quàm diutissimè servet. ROMÆ, Kalend. Decembr. M. D. LXXVII.

M. ANTONIUS MURETUS JOANNI ZAMOSCIO REGNI POLONIAE VIcecancellario, Belzensi, Knissynensi, Zamchensi Capitaneo, etc. S. P. D.

LXXXI.

PRæter spem & opinionem meam accidit, ut cùm inter me & Joannem Zamoscium Serenißimi Regis Secretarium omnibus propè de rebus convenisset: in eaq; cogitatione totus essem: subitò ostenderit Gregor. Pontifex Maximus profectionem meam sibi non placere: meq; per viros summa auctoritate præditos monendum curaverit, ne ex urbe discederem: sibi curæ fore, ut ne in vrbe deteriori conditione essem, quam quæ mihi in Polonia deferretur. Quid? etiam ad quingentorum aureorum nummorum stipendium, quod mihi jam pridē constitutum erat: statim ducentos adjici jussit, mandavitq; Datario suo, primo quoq; tempore quoquo modo efficeret, ut aliunde mihi trecenti aurei nummi quotannis penderentur. Ea re factum est, ut coactus sim deponere consilium, quod ceperam veniendi ad vos: à quo, nec vivam, si me alia ulla res, quàm summi Pontificis voluntas atq; auctoritas abducere potuisset. Interea etiam tacente me, facilè omnes vident, quantū Serenissimo ac potentißimo Regi Stephano, quantū tibi, Zamosci clarißime debeam. Vobis enim, nisi planè ingratus sim, hanc tam luculentam fortunarum mearum accessionē acceptam feram, necesse est. Quare, dum vivam, me utriq; tantum debere fatear oportet, quantum ab homine deberi homini plurimùm potest. At te etiam atq; etiam peto, ut mihi veniam à Serenissimo Rege impetres: tibiq; persvadeas, si ullum tempus unquā eveniat, ut

ut me vitam ipsam vel pro Majestate ipsius, vel pro tua, clarissime Zamosci, dignitate in discrimen exponere oporteat, nemini me concessurum, qui id promptius aut majori animo faciat. Vale, ROMÆ, Kal. Decemb. M.D. LXXVIII.

JOANNES ZAMOSCIUS REGNI POLONIÆ CANCELLARIUS, BELZENSIS, Knissynensis Capitaneus, &c. M. Antonio Mureto S. P. D.

LXXXII.

Nostrum tui studium tam bene cessisse tibi, ut scribis, tibi quidem gratulor; mihi gaudere non possum, qui te hîc careo, ubi & frui è propinquiore loco poteram tuis literis, & eas etiam ornare magis, uti quidem summoperè cupiebam. Sed hæc Deo committamus, cui necessariò obtemperandum est. Tu vide, ut ad nos quàm sæpissimè scribas, & cùm quid habes, quod tuis ipsius oculis atq; auribus dignissimum esse arbitrere, nos quoq; eo beare ne prætermittas. Rem nobis feceris gratissimam, & nostra amicitia dignissimam. Vale, Datum VARSOVIÆ, die 25. Martii Anno Domini M.D. LXXVII. Scias te Regi nostro inprimis commendatum esse.

MURETUS GERARDO SUO S. P. D.

LXXXIII.

Mihi crede. Irascerer TITIO nostro, nisi vererer, ne ipse eandem rationem iniret placandi mei, quam iniit abhinc biennium. Etenim, si nescis, cùm ego eum, nescio qua de causa subasperè appellassem; meq; illi

iratum esse dixissem: renidens ille, faxo, inquit, istud verbum magno redemtum velis; Eo ipso die sub vesperam, cùm mihi jam parata cœnula esset; ecce tibi homo ad fores. Quid tu, inquam, huc? Tecum, inquit, ut cœnem, si forte placare te possim φιλίαν ἀμφὶ τράπεζαν. Tu verò cœnare mecum potes; placare me neq; tam cito, neq; tam facile potes: Inter cœnam, multa, ut solet, festivè narrare, multa urbanè dicere: quæ omnia ego, non facilè quidem, sed tamen, mihi imperans silentio audiebam; ita composito ad severitatem vultu, ut ne illud quidem facerem, quod canes iratæ solent. Discessurus etiamne, inquit, iratus es? Multò, inquam, iratior, quàm prius. Postridie eadem hora, cùm, tanquam ad constitutum venisset, quærenti mihi: Quid tu huc denuò invocatus? αὐτόματοι δ' ἀγαθοί, inquit ille. Itane, inquam, falsis dictis & versiculis cœnam te quotidie nacturum putas? At ego, ne erres, hodie non cœno. Rectè sanè, inquit, ego igitur, te spectante, bona tua comedam. Scio enim, quid tibi in cœnam paratum sit. Fortè autem eo die amicus quidam ad me turdos & ficedulas aliquot miserat. Quarum cum partem coqui, partem in crastinum servari vellem, præteriens ipse coquo meo, homini simplici ac credulo, apud quem valdè gratiosus est, persuaserat, ut omnes coqueret: alioqui enim fore ut corrumperentur. Ita mihi denuò hospes habendus fuit non multi tantùm joci, sed multi etiam cibi. Ubi adsedimus, tam multa dixit, ut non cæteris tantùm domesticis, risu ilia distenderit; sed postremo mihi etiam ipsi, qui tristitiam simulare cupiebam, risum invitissimo excusserit. Facilè jam perspicere poterat, iram in se meam aut nullam fuisse: & ita erat: aut planè depositam esse: sed expediebat homini, putare me adhuc iratum sibi. Redit tertio: & quærenti, quid hoc negotii esset; Volo, inquit,

parere

parere veteri ſententiæ. Οὐ χρὴ συμποσίοισι φίλων ἀπέχεσθαι ἑταίρων δηρόν. *Tum tu igitur, inquam, unum me ſodalem habes? Ego verò, inquit, te unico magis unicum, neque mihi unquam benè eſt, niſi cùm & eſſe & comeſſe unà tecum licet. An tibi igitur diu videris abfuiſſe, qui mecum & heri & nudius tertius cœnaveris? Quinimò, inquit, ita erga te affectus ſum, ut Medus ille erga Cyrum* καὶ ὅσον σκαρδαμύττω χρόνον πάνυ πολύς μοι δοκεῖ εἶναι. *Abi, inquam, quò dignus es, cum iſtis tuis ineptiis, ante mihi pro ignoto verba dare poſtulas? Licuit dicere, licuit objurgare: ipſe tamen abſterreri nunquam potuit, quin mecum cœnaret. Sublatis menſis, quæſo, inquam, amoto ludo, an hoc quotidie facturus es? Quotidie, inquit, donec te mihi planè placatum eſſe cognovero. At ego, inquam, potius jusjurandū in eam rem arbitratu tuo dabo. Quid quæris? Niſi iraſci deſiiſſem, adhuc opinor eum* σώδειπνον *quotidianum haberem. Itaq; quidvis jam perpeti poſſum potius, quàm ut iſtis iraſcar, qui ſe tam benè vindicare nôrunt. Extra jocum, mi Gerarde, neq; Titio quiſquam vir melior eſt, neq; officii plenior, neq; cujus aut ſermo aut convictus mihi dulcior ſit: ſed tamen interdum in me nimis ſibi multa permittit. Nihil eſt in Bibliotheca mea ita abſtruſum ac reconditum; ut ei non pateat: omnia inſpicit, omnia perſcrutatur. Fuit etiam tempus, cùm, quicquid viſum erat, etiam me inconſulto, auferebat, ac deinde referebat, ſed id facere deſiit, poſtquam me ægrè ferre animadvertit. Et tamen ſic quoq; abſente me, pervolutat omnia, omnes forulos excutit, neq; ſi quid modo abſolutum ac perpolitum eſt, ſed rudia etiam, ſi collibuit, & inchoata deſcribit. Quis neget hoc nimium? ait Hiſpanus Poëta: ſed ſit ſatis, ſaltem ne me traduceret: ſed, quod ſemper pollicetur, nunquam præſtet, nugas meas legeret ſolus. Nunc, quia ita me amat, ut*

mea

mea omnia miretur, vos quoque ſibi eſſe hujus erroris ſocios putat: & ea ſæpe vobis, ut admiranda dilaudat, quæ vos, ſat ſcio, contemneretis. Mitto cætera. Hoc de Græca tragœdia quale eſt? Neque enim uni tibi, ut putas, ſed aliis compluribus amicis dixit vidiſſe ſe apud me tragœdiam quandam græcam admirabilem: cùm tamen ego latinè quidem duas tantùm adoleſcentulus tragœdias ſcripſerim: de græca tragœdia ſcribenda nunquam, ne per ſomnium quidem cogitârim. Non ea vis animo. Et tamen vix credas, quot mihi tragœdias ficta illa tragœdia concitârit: multis qui ex eo illud audierunt, ejus legendæ poteſtatem ſibi fieri poſtulantibus, mecumque, quod id non facerem, expoſtulantibus. Narrabo tibi rem totam, ut tu porrò narrare aliis poſſis. Sumpſeram haud ita pridem, otioſus in manus Senecæ tragœdias, easque animi cauſſa evolvebam: ac fortè incideram in principium Troadum. Ita enim vocandam puto, quæ vulgò dicitur Troas: Libuit tentare, num quid græcè ſimile poſſem: & ſubitò quodam impetu ita exorſus ſum:

Εἴ τις τυράννῳ θυμὸν ἐξαρθεὶς τύχη
Φρένας γέγηθε γαῦρος. ἢ κομπάζεται,
Ἐς αἰεὶ θεῖον ταυτὸν ἐλπίσας μένειν,
Ἐμοί τε καὶ σοὶ δύσμορε Τροῖ᾽ ἐμβλέπει.
Οὐ γάρ ποθ᾽ οἱ θεοὶ τὰ παρὰ τοῖς θνητοῖς σεμνὰ
Σαφέστερον ἀπέδειξαν, ὡς πάντ᾽ ἀσθενῆ.
Παίδων τ᾽ ἄθυρμα καὶ καπνοῦ ιᾶς ὄναρ,
Φεῦ, φεῦ· τὸ κλεινὸν ἔρεισμα τῆς πρὶν ὀλβίας
Ἀσιάτιδος γῆς, θεῶν πεπονημένον χερὶ,
Ὡς ᾤχετο πολεμίῳ κατασκαφθὲν δορὶ,
Κεῖταί τε φροῦδον οἷον ἐξ οὐκ φανέν;

Vereor ne projicias epiſtolam, ſi perrexero. Et tamen blandiente progreſſu, perſecutus ſum totam illam Hecubæ ῥῆσιν. *In illud* αὐτοσχεδίασμα *abſente me, inciderat Titius: & putans ſe reperiſſe, quod pueri in faba, avi-*

d ſſimè

dissimè legere exorsus, superveniente me, destitit. Vix à me digressus erat, cùm, ut in quemcunque amicorum inciderat, spargit, mirificum Poëtam esse me: visam à se tragœdiam græcam meam δαιμόνιόν τι χρῆμα: sed me non temerè quemlibet ad mea legenda admittere: Jovis, ut ait Horatius, auribus illa servare. Paucis post diebus, ut quisque amicorum mihi obvius factus erat, ita omnes orare, obsecrare, obtestari, uti sibi saltem inspiciendæ præclaræ illius tragœdiæ facerem copiam. Cùm ego, qui vix jam illorum versuum memineram, negarem ullam unquam à me scriptam esse tragœdiam græcam, idq; etiam jurejurando confirmarem, neque tamen aut hoc persuadere possem, aut ab eis cognoscere, quis ejus fabulæ auctor fuisset, exstitit tandem unus, qui Titium nominaret. Audito hominis nomine, statim suspicatus sum, id quod res erat. Itaq; cum quibusdam eorum, iis præcipuè, quos videbam iniquiore animo ferre, quod parum amicè agere me secum putarent, eos versus ostendissem feci, ut tragædia in minimum verteretur. Video tibi quoq; illud mendaciolum aspersum. Tu verò, mi Gerarde, cave quidquam meorum esse arbitreris, quod ego non tecum libentissimè communicem. Quod si tanti essem, ut quidquam tale scripsissem, non te modo auditorem, monitorem, censorem admitterem; sed alios operis inspectores, quàm possem, plurimos corrogarem. Neq; enim mihi cornea fibra est. Neq; quisquam unquam qui bonos versus aut fecisset, aut fecisse se putaret, occultos illos habere voluit. Ego de tua valetudine, de studiis tuis, quid in isto amœnissimo secessu legas, quid scribas, cognoscere discupio. Vale, & alumnum tuum præstantissimum adolescentem, Ascanium Columnam, quando me ab eo amari scribis, meo nomine saluta. ROMÆ, Prid. Id. Sextil. M. D. LXV.

M. AN-

M. ANTONIUS MURETUS AVGUSTINO VALERIO EPISCOPO Veronensi S.P.D.

LXXXIV.

Soleo libenter, quoties incidit occasio, de summis virtutibus tuis loqui, & commemorare in omni sermone eum usum, qui mihi tecum olim Venetiis maximus ac suavissimus intercessit: cùm & ego te propter tantam doctrinæ copiam, tantamq; morum sanctitatem, quantam in homine adolescente nunquam videram, colerem, atq; adsectarer: & tu mecum, quæ tua est humanitas, tua omnia familiarissimè communicares. Ex eo igitur pleriq; qui mecum versantur, in eam opinionem venerunt, ut putent me apud te aliquid posse: neq; ego, ut verum fatear, hanc ipsorum opinionem, aut refello, aut imminuo: confirmo potius, & quantum in me est, augeo: qui præclarè intelligam, quantoperè mihi pulchrum atque honorificum sit, arbitrari quam plurimos me à te tali viro amari: Sæpe igitur multi, qui à te obtinere aliquid vellent, egêre mecum, ut ad te sua causa scriberem: quod tamen facere usq; adhuc nolui: quod, quæ ipsi volebant: non erant ejusmodi, ut ea vel me à quoquam, vel à te quenquam petere debere arbitrarer. Nunc cùm ea se res obtulerit, in qua non modo clarissimi viri mihiq; amicissimi commodum; sed quod multò pluris est, existimatio tua quodammodo agitur, putavi me, nisi ad te, præsertim rogatus, scriberem, officio defuturū. Jam diu est, cùm qui hîc Pauli Sadoleti Carpentoractensis Episcopi, viri præstantis, planeq; magno illo patruo digni, negotia gerunt; conqueruntur, non solvi pensiones annuas, quarum alteram ipsi, alteram ejus fratri patrueli Camillo ex Ecclesiæ tuæ proventibus deberi adseverant.

rant. Jamq; hic tertius mensis est, cùm ad te super ea re, ipsorum rogatu Hippolitus Cardinalis Ferrariensis, cujus ego, ut scis, in familia sum, literas dedit. Cùm hoc omnibus qui te nôrunt, novum atque incredibile videtur, dare te cuiquam caussam ullam de te quærendi; tum te nihil, dum ad Cardinalis literas respondisse, non alii tantùm, sed & ipse miratur. Hic ego te, Valeri optime ac sapientissime, non orabo: des operam, ut Sadoleto quamprimùm satisfiat: novi non integritatem modò; sed & altitudinem animi tui longissimè remoti à sordibus, & pro honestate nihili cætera omnia facientis. Hoc tantum petam, ut cùm ei satisfaciendum curaveris, quod te celeriter facturum non dubito, & certò mihi persuadeo per te non stetisse, quò minus suo tempore factum sit; hoc igitur cùm feceris, ut significes Cardinali, literas ipsius tantum apud te quantum debent, ponderis habuisse. Vale. ROMÆ, Idibus Mart. M.D. LXVIII.

M. ANTONIUS MURETUS JOANNI ANTONIO ODISCALCO SUO S.

LXXXVI.

ETsi pro mutua inter nos voluntate tibi dubium esse non potest, quin tua omnia mihi chara ac jucunda sint; tamē mihi hoc affirmanti credas velim, literas tuas mihi etiam jucundiores fuisse, quàm tu existimare facile possis. Nam & quod ego summo opere cupiebam, continebant λεπτουργέστατα *totam rationem itineris tui, & quæ istic vita, qui mores, quæ cùm cæterarum artium, tum juris docendi ratio, ita diserte ac luculenter explicabant, ut Ulixis Homerici narrationem Alcinoo, ac Phæacibus minus fuisse jucundam putem. Admiscueras etiam eis plurimum nativi illius leporis &* αὐτοφυοῦς

urba-

urbanitatis, quâ præsens sermones tuos condiebas, ut eas legens, tantùm non spectare te ac tecum confabulari viderer. Accessit ad voluptatem meam, quod patruus tuus V. C. qui eas mihi usque in Quirinalem, ibi enim nunc sumus, ipsemet attulit: ostendit mihi etiam eas, quas ad alterum patruum scripseras; quibus eadem prope quæ in meis, sed latinè expressa continebantur. Tum demùm agnovi, quid te adduxisset, ut ad me populari sermone scriberes. Neq. enim illud te movit, in quo jocaris Phormionis exemplum: sed id potius fecisti, φιλοτιμούμενος παρ' ἡμῖν ἐπὶ τῇ ἐν ἀμφοτέροις τοῖς ἰδιώμασιν εὐεπείᾳ. *Quod artificium tuum cùm jam detectum esse videas: censeo posthac ad me quoque latinè, si videbitur, scribas. Quod tamen ea lege à te peto, ut ne propterea minus crebras, aut minus longas literas des. Quidvis enim malo, quam earum fructu carere. Gaudeo metum meum de iis qui istis Jus civile profitentur vanum fuisse: & eos scriptores, quos ego tibi delaudare consueveram, etiam istis vigere. Felicius hac in parte tecum actum est, quam cum quibusdam aliis* συμφοιτηταῖς *tuis, qui, ut à me digressi sunt, inter illos* συρφετώδεις *ac* βορβορώδεις *splendidarum ineptiarum magistros consenescunt. Ego & tibi hoc nomine, ut debeo, gratulor, & cupidè tempus illud exspecto, cùm ad nos non illa inani* δοκησισοφίᾳ, *sed vera, ac solida Jurisprudentia instructissimus revertaris. Nondum audiisse te puto, me hic Pandectas publicè interpretari, non sine aliqua molestia eorum, qui nollent configi oculos cornicibus, & quæ juvenes didicêre, senes ridenda fateri. Equidem dabo studiosè operam, ut eripiam ex animis hominum stultissimam illam opinionem, nihil in Jure, aut sapienter cogitari posse, quod non ex illis lacunis hauriatur, aut eruditè dici, quod non insulsè ineleganterq. dicatur. Spero me his*

æstivis mensibus, quibus res proferentur, in Tiburnio secessu aliquid novi adolaturum. Quidquid erit, si quid modò erit, sum enim mirificè Callipedes, ad te mittetur. Interea amabis me, ut facis. Scis enim te id mutuò facere, & ad me, quàm sæpissimè poteris, scribes. Vale, ROMÆ 3. Non. Januar. M. D. LXVIII.

HIPPOLYTUS CARDINALIS FERRARIENSIS ARCHIEPISCOPUS Auscitanus A. Sorbino Theologo S. P. D.

LXXXVI.

Cum allatum esset ad nos de doctrina, & eruditione tibi in rebus sacris à Deo concessa, deq; studio quod à te perpetuò adhibetur in vera & Catholica religione defendenda, atq; in pravis opinionibus refellendis, ac labefactandis, libenter sanè fecimus, ut te potissimùm deligeremus, qui in Ecclesia nostra Auscitana Theologi locum ac gradum obtineres. Quod munus, hortamur te, ut magno animo suscipias, utq; te cùm primùm poteris ad ipsam Auscorum civitatem conferas: ut animus noster de populo illo dies noctesq; sollicitus, aliqua ex parte in tua fide, ac diligentia conquiescat. Multa nobis de te pollicemur, neque diffidimus à te, Deo adjutore præstitum iri. Laborum ac vigiliarum quas in populo illo docendo collocabis, vera quidem & solida præmia ab ipso Deo, cui servies, exspectare te convenit: sed ne nobis quidem ullo aut loco aut tempore ornandi tui voluntas defutura est. Hoc rè ipsa verum esse comperies. Vale, ROMÆ, 6. Idus Mart. M. D. LXVIII.

PETRUS VICTORIUS LUDOVICO CASTANÆO RUPIPUZÆO ORATORI Regis Christianissimi ad Gregorium P. M. S.

LXXXVII.

Nosti maximè illustris, & omni liberali doctrina erudite Orator, quod literis proditum fuit à M. Cicerone de Themistocle sapiente ac forti viro, respondisse eum, cùm quidam illi pollicitus esset, se artem ei memoriæ traditurum, oblivisci se malle discere. Quæ sanè vox egregia est, & summo hoc homine digna: rectéque fecisset, quicunque literis mandâsset, ne prudentia plena sententia vetustate interiret. Laudo igitur Ciceronem, qui in illustri loco ipsam collocavit. Nam Plutarchus, qui vitam ejus diligenter scripsit, in aliis pluribus ejus ἀποφθέγμασιν *hanc non commemoravit: non tamen, cùm de ipsa sæpe mecum accuratè cogitârim, probo declarationem ipsius, qui putavit hoc a Themistocle dictum esse, quòd hærebant in memoria, quæcunque audierat aut viderat. Etsi namq; hoc præstare potuit, ut novum illud artificium despiceret, cùm minimè ipso egeret: nihil tamen valebat ad acrem cupiditatem, sitimque explendam, quæ in animo Themistoclis vigebat, ejiciendi inde, quod tum molestum erat, ac dolorem ingentem homini inurebat. Arbitror igitur (ut liberè, quod sentio, loquar) hoc summum illum virum significare voluisse, se valdè omni mortali obligatum futurum, qui rationem ipsi viamq; monstrasset, qua penitus obliteraret cuncta, quæ non sine dolore in memoria insiderent; præsertim cùm feratur Themistocles in adolescentia culpas non parvas admisisse; famaq; ipsius eo tempore, quasi ad metas hæserit; quod postea ipse*

quo-

quoque confessus est: & simili ad rem declarandam satis accommodato, purgare conatus est. Et sanè existimo ego paucos mortales inveniri, qui vacui penitus fuerint ab omni labe ac vitio in lubrica illa ætate, & cui voluptas corporis libidoq; dominatur, quæ imperium suum durum atque injustum, exercet aliquando etiam in graves & moderatos viros. Cum igitur mecum multum jam de hoc quæsiverim, exspecto modò de ipso judicium tuum: teq; judicem hujus quæstionis statuo, quem ob exquisitam honestarum artium scientiam, magnumq; usum regnum spero facilè cogniturum, an verum ego in hac re attigerim, sive contrà lapsus opinione fuerim, valdeq; peccârim, qui temerè à tanti viri auctoritate discedere, ausus sim. Vale, FLORENTIA, 6. Kalend. Januar. M. D. LXXVIII.

LUDOVICUS CASTANÆUS RUPIPOZÆUS P. VICTORIO S. P. D.

LXXXIIX.

Fontes quidem ipsi, quod dicitur, sitiunt, Victori, cùm tu, talis tantusq; vir in hoc genere literarum de eo quod ipse statuisti, cujusquam tibi sententiam præterea exquirendam putas. Sed si maximè aliquem quærebas, qui de tuo judicio judicaret; ego tamen minimè omnium ad eam rem idoneus videri poteram: qui dicis tantùm caussa, ut vos loquimini, hæc studia attingo: multisq; ac gravibus curis impeditus exceptas tantum & subcisivas horas eorum tractationi tribuo. Facilè itaque adducor, ut credam, te magis, ornandi mei caussa fecisse, ut quæreres, quid mihi de tua Themistocleâ dicti interpretatione videretur, quàm quod me valde bonum talium rerum existimatorem esse judicares.

Sed tamen, si mihi quoque in vestro eruditorum hominum senatu sententiæ dictio est, adsentior tibi, Victori, atque ita adsentior, nihil ut putem super hac re verius aut sapientius cogitari posse. Nam ut tu rectè ratiocinaris, si omnia in animo Themistocli, quæcunque aut audierat, aut viderat hærebant; poterat quidem despicere artem illam memoriæ, ut sibi minus necessariam: sed nihil tamen erat caussæ, cur artem præterea requireret obliviscendi. At cùm gaudium, quod cupiebat è rebus suis præclarè gestis, contaminaretur recordatione eorum, quæ adolescens libidinosè ac nequiter fecerat, non immeritò cupiebat, eorum oblivisci posse, ut illo gaudio liquido sinceroq; frueretur. Habes igitur me adstipulatorem sententiæ tuæ: quod tu quanti facturus sis, nescio: ego ita demùm à te non omninò parvi fieri putabo, si me, quod tuo commodo fiat, talibus epistolis sæpè provocaris. Interea, mi Victori, si quid vides, quod ego hic aut tua, aut tuorum caussa facere possem, fac ut sciam; atq; hoc pro certo habeto, tua omnia majori etiam studio, quàm mea semper à me procuratum iri. Vale, ROMÆ, 6. Non. Januar. M. D. LXXIX.

M. ANTONIUS MURETUS S. D. HERCULI CIOFANO.

LXXXIX.

ITa crebra sunt tua erga me officia, ut ego, quia nihil adhuc causa tua ex animi mei sententia efficere potui, quoties de te cogito, id quod facio sæpissimè, totus pudore suffundar. Sed tanta his temporibus in urbe est χρεία *conditionum, quæ quidem ex usu tuo esse possint, ut nunquam fuisse majorem putem. Video hîc quotidie homines adolescentes optimo ingenio, amabilissimis moribus, mediocri utriusq; earum linguarum, quæ in pre-*

tio

tio ſunt intelligentia; qui, cujus domi vivant, reperire neminem poſſunt. Non defatiſcar tamen experiri, eniti, laborare, πάντα λίθον, ut Græci dicunt κινεῖν, donec aliquam rationem repperero, qua nobis una vivere liceat. Remitto ad te orationes, quæ mihi non magno uſui fuerunt. Liber eſt neq; antiquus, neq; deſcriptus ex ullo valdè antiquo, & negligentiſſimè ſcriptus. Ago tamen de eo tibi gratias ſanè maximas. Priſcianum, qui mihi incredibiliter gratus fuit, ſpero, aut potius video multò meliorem fore. Si frater Vincentii Stampæ eos ad me libros, de quibus ſcribis, mittere voluerit, obſtringet me ſibi memoria beneficii ſempiterna. De Gellio, amabo te, da operam, ut noſter ſit. Sumptuum quidquid factum erit, ſtatim tibi diligenter & cum fide curabitur. Sardum tuum, aut potius meum quoque ſalutabis meo nomine diligenter. Velim, dum iſtic es, ſi qua ratione potes, græci ſermonis ſaltem prima elementa perdiſcas. Ex labore non magno magnos fructus, ſi feceris, capies. Mi Ciofane optime & ſuaviſſime, etiam atq; etiam vale, 14. Kal. April. M.D.LXIX. Ex urbe. SARDUS ecquid literarum à me acceperit ſcire cupio.

M. ANTONIUS MURETUS M. ANTONIO CIOFANO S.P.D

XC.

TU verò neq; mihi illiberalis viſus es, neque videri unquam potes: neque tantum apud me pondus habere debuit abjectiſſimorum hominum cupiditas, ut quidquam de te ſuſpicatus ſim alienum à moribus & natura tua. Munus quidem tuum mihi ſuprà quàm dici poteſt, gratum atq; acceptum fuit: partem autem illius interceptam fuiſſe, antequam ad me perveniſſet, ex tuis primùm literis intellexi. Factum quidem ab eis eſt ſordidè

didè & illiberaliter, qui si quid à me eo nomine amplius pecuniæ postulâssent, dedissem non invitus plus etiam, quàm quanti erat, quo ipsi me fraudârunt. Sed in ea re est, quod tibi gratias agam, ut sanè ex animo facio, valdeq; cupio occasionem mihi aliquam objici declarandæ voluntatis erga te meæ. Ipsos propterea in judicium vocari nolim: objurgari modestè possunt: ut discant posthac, si possunt esse fideliores. Ad Herculem fratrem tuum quod attinet, ego in eo amando vix tibi cedo. Itaque curabo & adjuvabo quacunq; re potero, ipsius commoda; neq; committam: ut ullum à me munus hominis vere amici, aut ipse aut tu ullo aut loco aut tempore desiderare possitis. Interea peto à te, ut amare me pergas, & tibi planè persuadeas te à me fraternè amari. 10. Kalend. Maii. ROMÆ, M. D. LXX.

EIDEM.

XCI.

ET ad literas tuas, & ad versus suavissimi adolescentis Julii Roscii citius respondissem, si habuissem, per quem arbitrarer literas meas ad vos perlatum iri. Cepi tandem hoc consilium, ut eas mitterem ad amicum quendam, qui mea causa eas perferret in seminarium ad Roscium; à quo spero has quoque tibi redditum iri. Eadem causa est, cur nihil rescribam ad literas Germani illius, quas tu à Manutio tibi datas ad me misisti. Scribit enim ad me Rostochio, cujus ego oppidi nomen nunquam antea audiveram, neq; ubi terrarum sit scio. Et alioqui, ut verum tibi fatear, non admodum libenter scribo ad homines ignotos; præsertim ortos in iis regionibus, ubi vulgò à recta & vera religione homines desciverunt: vereor enim ne imprudens ad aliquem τῶν αἱρετικῶν literas dem: cum quibus ego nihil mihi esse

aut

aut familiaritatis aut commercii volo. Nec causa quidem ulla est, cur hoc quidem tempore, præsertim occupatus, respondeam ad literas fratris tui, quibus mihi gratias agit, quod se Episcopo Sulmonensi commendandum curaverim. Ego semper, quæ ad te, quæq; ad illum pertinebunt, studiosissimè procurabo: neq; in tanta nostra coniunctione ullus unquam gratiarum actioni futurus est locus. Manutium, si adhuc iste est, meis verbis salutes velim: eiq; adfirmes, invalitudinem ipsius mihi summo dolori esse: qui, si fortè animum induceret, huc ad nos secedere, & nobiscum transigere hos æstivos calores, fortasse perciperet eandem utilitatem è salubritate cæli Tiburtini, quam multi alii capiunt: à me certè exspectare posset ea omnia officia, quæ vetustissimæ inter nos amicitiæ & summis ipsius erga me beneficiis debentur. Salutabis etiam meo nomine optimum & eruditissimum hominem FULVIUM Cardulum: eiq; quod adductus mea commendatione rationibus tuis consulere conetur, ex me quoq; gratias ages. Plura scriberem; sed avocor. Vale, II. Kalend. Sextil. M. D. LXX.

EIDEM.

XCII.

GRatulare mihi, Cæsar valet: cujus invaletudo tantum mihi mærorem attulerat, quantum ego ipse nunquam credidissem. Mihi crede, non putabam eum tantoperè à me amari. Fuit ille quidem ita propinquus, ut Poëtæ loquuntur, ἄδυ πύλαις, ut jam jamque efflaturus animum videretur. Aliter Deo visum est, qui maluit eo conservato, quàm sublato, sibi gratias agi. Potero nunc, antea enim non poteram, ad fratrem tuũ scribere, eiq; ut decet, gratias agere, & de vasis quatuor, quæ ad me misit sanè elegantibus & operis eximii, & de literis

amantissimè scriptis. Intereà tu cùm ad eum scribes, significabis ei, munus mihi fuisse gratissimum, purgabisq́ me, quod ad ipsum non statim scripserim. Nihil tunc aliud quàm de Cæsare cogitabam. Nunc quoq; exspectandum est, dum hoc recens gaudium conquieverit. Ita sumus homines: & dolore & gaudio æquè impendimur. Vale, TIBURE, *5. Idus Septembr. M.D.LXX.*

M. ANTONIUS MURETUS JULIO ROSCIO S.

XCIII.

EX Elegiis, quas à te nuper accepi, dici non potest, quantum ceperim voluptatis: non tantùm quia me laudabant, etsi ἥδιστον ἄκουσμα ὁ ἔπαινος, sed quia id elegantissimè venustissiméque faciebant. Omninò multa mihi Hercules noster de ingenio tuo, déque præstantia in pangendis versibus dixerat: Sed tu eam opinionem, quam ego ex ipsius sermonibus de te conceperam, longè multúmque superâsti. Verè hoc tibi adfirmo; nullum à multis jam annis vidi æqualem tuum, quem tecum in hoc genere conferendum putem: neque dubito, si perrexeris, quin possis aliquando inter optimos hujus seculi Poëtas censeri, insignemq́ tuo capiti petere inde coronam. Unde prius paucis velârint tempora Musæ. Sin te, quod fore auguror, gravius aliquod studium, progrediente ætate, ab amœnitate Poëmatum abduxerit; tamen te, mî ROSCI *optime & suavissime, hortor, ne Musas unquam planè deseras, néve unquam ita te addicas cuiquam illarum severioris, ut ita dicam, supercilii artium ut non tibi identidem ex Musarum cantibus, si nihil aliud, petendam certè graviorem cogitationum allevationem putes. Neque te hoc facturum esse*

esse diffido. Μῦσαι γὰρ ὅσους ἴδον ὄμματι παῖδας, ἀχελ βίου πολιοὺς οὐκ ἀπέθεντο φίλους. A me verò ut posthac omnia officia exspectes, quæ à homine amicißimo exspectari possunt, te etiam atq; etiam oro. Cùm istuc rediero, erit mihi gratißimum, si interdum ad me, quod modo permissu eorum fiat, apud quos educaris, ventites: meq; ac rebus omnibus meis æquè liberè utaris ac tuis. Spero autem consvetudinem sermonesq; nostros ad istam ipsam laudem, ad quam adspiras, consequendam tibi non prorsus inutiles fore. Vale mi Rosci, tibiq; persvade, te à me planè in filii & quidem ὀψιγόνου loco amari II. Kalend. Sextil. M.D.LXX. Literas quas cum his accipies, peto ut Ciofano, cùm primùm poteris, reddendas cures.

EIDEM.

XCIV.

IN hac commutatione consilii de instituenda ratione studiorum tui, nihil me magis sollicitum habet, quàm quod nescio, quos progressus in Græcis literis feceris. Quarum sine mediocri saltem cognitione cave, putes ad ullam doctrinæ præstantiam perveniri. Eis si ita imbutus es, ut poßis Aristotelem suapte lingua loquentem intelligere, ejusq; etiam Interpretes Græcos, sine cujusquam interpretatione latina consulere, non invitus patiar te ad studia Philosophiæ gradum facere; etsi, ut verum fatear, Demostheni, Thucydidi, Herodoto, Xenophonti, & hujus generis Scriptorib. prætereaq; Poetis Græcis annum adhuc unum dari maluissem. Volo equidem, quicquid ages, prosperè tibi ac feliciter evenire: sed tamen non committam, ut si absq; illo instrument ote ad Philosophiā contuleris, dicere unquam poßis, Muretum tibi ejus consilii auctorem fuisse. Neq; hæc à me ita disputantur, quasi tibi in iis literis, quæ

humaniores dicuntur, consenescendum arbitrer. Longè semper ab ea sententia meus abfuit animus : sed tu & ea ætate es, ut properare non debeas: & eo ingenio, ut si firma ac solida doctrinæ fundamenta jeceris, ad summa omnia facilè perventurus esse videaris. Nam quod ais, sine eloquentia multos ad summam amplitudinem pervenisse, sine sapientia neminem: verius dixisses & sine sapientia, & sine eloquentia, & sine ullo vero bono multos ea, quæ vulgò habentur amplissima, & olim consecutos esse, & quotidie consequi. De quibus constitueram hoc loco pluribus disserere: sed avacor. Tres enim hîc habemus Cardinales, Augustanum, Varmiensem, Alciatum: qui mihi omne propè tempus eripiunt. Mî Rosci, ignosce occupationibus meis, & vale. TIBURE. 3. Non. Octobr. M. D. LXX.

M. ANTONIUS MURETUS HERCULI CIOFANO SULMONENSI. S. P. D.

XCV.

ACcepi volumen orationum : de quo amo te, ut debeo, plurimùm, eo simul atq; usus ero, remittam. Demere partem de solido die apud Horatium, sine ulla dubitatione est, meridiari, id est, ipso meridie horam unam aut alteram dormire: quod qui faciunt, diem quodammodo frangunt: ac dividunt; neq; eum unum ac solidum & ὁλόκληρον esse patiuntur. Itaq; is, qui demit partem de solido die, dicitur id facere, nunc viridi membra sub arbuto stratus, nunc ad aquæ lene caput sacræ. Et hoc ipsum Varro alicubi vocat, diem dividere. De verbo deducendi, cur eo vim ullam significare putes, non sanè video. Cleopatra quidem neq; volens, neq; invita in triumpho ducta est. At non est tamen dubium

bium neminem volentem θειαμβεύεσθαι. Nemo enim volens vincitur, aut pœnas dat ei, adversus quem bellum gessit. Versus tui non insuaves sunt: & erit mihi gratum, si te, cùm licebit, in hoc quoque genere exerceas. Vale. ROMÆ. 4. Idus Mart. M.D.LXXI.

P. GILBERTUS MALLOCIUS M. ANTONIO MURETO V. C. S. D.

XCVI.

DUpliciter sum delectatus tuis literis, & quod me ad amicitiam applicare, propiusque adjungere cupientem, tàm humaniter tamque benevolè exceperis, & quod Francisci Flebardi Episcopi nostri causam ita amplexus; ut in ea juvanda, & consilio tuo promovenda, non mediocrem naturæ tuæ bonitatem, & humanitatem expresseris. Qua quidem de re, non solùm apud me, qui tibi multa debere cupio: sed apud illum quoque suosque omneis, summam, mirificamque gratiam iniisti. Ille igitur te admonente & hortante, maximè sacris initiatus, in numerosque relatus est, ut quæ antea rebus absolutè perficiendis difficultas opponebatur: nunc penitus sublata, ereptaque videatur. Adeò ut ex postrema literarum tuarũ parte, in spem certam venerimus: totam negotii istius explicandi rationem perfacilem jam fore atque expeditam. Quod totum prudentissimis tuis consiliis, amantissimisque admonitionibus acceptum ferre volumus. Episcopũ itaque nostrũ rursus tibi commendare, necesse non habeo: commendo tamen: hoc enim ad officiũ meũ adeò pertinere arbitror, ut nũquã nisi re perfecta & absoluta, de illa & laborare, & sollicitus esse desinere neque possim, neque debeam. Te verò vehementer oramus, obtestamurque, ut quemadmodũ præclarè initia posui-

posuisti, ita in eodem voluntate perseveres. Quod de te, & speramus, & sanè confidimus. De turbulento rerum nostrarum statu, nolo quicquam ad te scribere. Neq; enim id ego præstare possum sine mœrore, neq; tu sine summo doloris sensu intelligere posses. Satius est igitur res nostras silentio involvere & obtegere: quæ aliud nihil sunt, quàm bella infanda, neces, incendia, furta, rapinæ, ut uno versu complectar omnia.

Nolo enim tibi esse molestus in recensendis particulatim nostris miseriis. Tametsi non dubitem, te patriæ quoq; calamitatibus etiam longè dißitum, non mediocriter affici, & commoveri. Neq; enim solus Ulysses amans est Patriæ. Ad rem nunc redeo: Ego certe, Murete, vir clarißime, nisi pro illo tuo tam propenso, ad me amandum complectendumq; studio, proq; illa, quam de me habes, opinione, tibi perpetuò devinctus, obstrictusq; permaneam, ingratus planè sim, meiq; dißimillimus. Quod nulla neq; dies, nec anni efficere poterunt consequentes. Extremum illud erit, ut Dracchium ad nos, re peracta, lætum contentumq; quàm primùm dimittas. Vale GRATIANOPOLI 12. Kalend. Octobr. M. D. LXX.

M. ANTONIUS MURETUS S. D. SINIBALDO ANTONINO SUO.

XCVII.

IN summis occupationibus meis, Sinibalde Antonine, quæ me respirare vix sinunt, legi tamen Dialogum tuum, & voluptatem longè maximam ex ejus lectione percepi. Delectarunt me argumenta & ingeniosè excogitata, & densa & vivo (ut ita dicam) ac spiranti orationis genere expressa. Itaq; ut Pythagoram ajunt è mo-

è modulo pedis, quanta corporis mole fuisset Hercules, judicâsse: sic & ego ex hoc brevi commentario facilè de tui ingenii magnitudine, ac præstantia judicavi. Amor autem erga me tuus, quem planè singularem omni ex parte declaras, noli quærere, quantoperè mihi gratus ac jucundus fuerit. Neq; ullum unquam mihi majorem fructum vigiliarum ac laborum meorum proposui, quàm ut à tui similibus amarer. Quare etsi non agnosco eas laudes, quas tu αὐτῷ τῷ θυλάκῳ, ut ajunt, in me congeris: summè tamen amo istum amorem, qui tibi homini tam acuto ac perspicaci tenebras offuderit; eaq; de me sentire ac prædicare coëgerit, quæ, ne tu quidem quanquam disertus es, alii cuiquam facilè persvaderè posses. Dialogum edas, censeo: nolo enim ita modestus videri, ut gloriæ tuæ mea modestia obstet. Auctor enim tibi sum, ut alta meditere, ac procudas: neq; reformides obtrectatorum voculas: quæ in proscenium prodeunti nonnihil fortaßis molestæ futuræ sunt; ubi tibi semel ipse audientiam feceris, conticescent. Vale, ROMÆ. Idibus Decembr. M. D. LXXIIX.

M. ANTONIUS MURETUS FRANCISCO BENTIO, è Societate JESU S. D.

XCIIX.

Quod non difficile modo factu, sed propè incredibile suapte sponte videri potest, id mihi tecum usu venit, Francisce Benci: ut inter homines summa inter se charitate devinctos, intercedat tamen propè quotidiana contentio: dum & tu, & alienorum officiorum benignissimus æstimator, summa quædam mihi debere te prædicas; & ego contra tantum mihi à te tributum esse

esse profiteor, ut omnis mihi spes planè præcisa sit tecum unquam paria faciendi. Nam si rationes putandæ, & ad calculum res vocanda sit: quid à te mihi aliud ferri potest, quàm quod multos abhinc annos efflorescentem ingenii tui vim admiratus, ducem me tibi ad eas artes præbuit, in quibus postea DEI ope, & industria tua fretus, eos progressus fecisti, ut in te jampridem & eximia dicendi vis, & minimè vulgaris eruditio, uno omnium ore celebretur? Cujus qualiscunq; officii erga te mei abundè mihi magnam gratiam percipere videor, cùm, qui ad te audiendum confluunt, ad Mureti auditorem atq; alumnum ire se prædicant, eaq; in te viva ac spirantia agnoscunt, quorum in me olim umbra fortassis aliqua ac simulachrum fuit. At ego nisi prorsus ingratum haberi me velim, quæ quantaq; tibi à me deberi agnoscam, necesse est. Tu me primus; tantò adolescentior, tantò seniorem, humana contemnere, & pleno gradu ad divina properare docuisti: cùm in ipso vernantis ætatis flore, posthabitis voluptatibus, ambitione deposita, rejectis aliis omnibus curis, in istam te sanctissimam & orbi terrarum fructuosissimam hominum cultui divino mancipatorum sodalitatem contulisti, cùm in suscepto semel consilio tam constanter perstitisti: neq; cessisti illorum vocibus, qui cùm in collegiis vestris educati essent, & illic didicissent, istuc nescio, quid quod jactant literarum, à quo ipsi ordine flagitiosè desciverant, in eum, ne nomen dares, absterrere te conabantur. In quem tu semel admissus, ita vitam instituisti, ut facilè declaraveris, non illum cæcum quendam, ut ipsi mentiebantur, ac temerarium impetum, sed divini numinis instinctum atq; afflatum fuisse: &, ut ad ea redeam, quæ ad me propriè pertinent, nunquam ex illo consiliis, præceptis, cohortatio-

nibus

nibus juvare me, & faces ac stimulos animo meo ad pietatem subdere destitisti. Meritò itaq; ita te amo, & ut patrem filius, & ut filium pater: his enim nos, quæ maxima sunt, charitatis vinculis bonitas divina copulavit. Quare quòd & in cæteris rebus, quoad potero, sedulò faciam, libenter his paucis diebus obsecutus sum studio tuo, & qui pridem conatus essem secundùm Rhetoricorum Aristotelis librum latinè reddere, quanquam hoc tempore & multis, ut nôsti, occupationibus obrutus, & molesto ac difficili pedum morbo octavum jam mensem impeditus in tuam tamen gratiam, etiam primum addidi. Tertium, ut sæpè ex me audisti, latinè reddi posse vix puto. Sed si quid unquam mihi vacui temporis dabitur, quod optare magis quàm sperare possum, non ego quidem illum interpretabor: sed Aristotelea præcepta, quæ eo continentur meo more tractare, & latinis exemplis illustrare conabor.

In his autem, quos nunc ad te mitto, quosq; amoris erga te mei monumentum esse cupio, facile prospicio fore, ut multi multa mirentur, partim longè aliter à me accepta, quàm ab aliis, partim etiam à vulgata Græcorum librorum editione discrepantia. Qui hoc, velim cogitent, neq; causam mihi ullam fuisse suscipiendi novi laboris, si nulla in re dissensissem à cæteris: & ipsos inter se Græcos libros ita variare, ut a multis discedere necesse sit, quicunq; unum sequi velit. Spero autem me brevi breves quasdam notas in hos libros editurum, ex quibus, quid in eis aut præstiterim, aut præstare voluerim, curq; locis aliquot, non ab aliis modò, sed ab ipso quoq; eruditorum Coryphæo Petro Victorio, cui debetur, quidquid fructus hac ætate ex horum librorum lectione percipitur, dissentire ausus sim, commodius intelligatur, Romæ, Idib, Februar. M. D. LXXXV.

M. AN-

M. ANTONIUS MURETUS JACOBO PONTANO è Societate JESU S.D.

XCIX.

Quod ad te ſcribendi principium capiam, neſcio; ita me pudet tàm diu in ære tuo fuiſſe, & humaniſſimè ſcriptis à te literis nihil adhuc reſpondiſſe. Sed magna mihi ſpes eſt in facilitate & comitate tua, daturum te non gravatè veniam occupationibus meis, quæ me ita undiq; diſtrictum tenent, ut erga pleroſq; amicos parùm officioſum videri cogant. Magnam etiam metus partem mihi demit Franciſcus Bentius, qui mihi omni adſeveratione confirmat, ita te cupidum eſſe literarum mearum, ut quidquid à me mittetur, in ſolutum accepturus ſit. Quod ego te, ut facias, Pontane optime, vehementer oro: idq; ea lege, ut me poſthac, jam enim, ut ſpero, liberior ac ſolutior futurus ſum, copioſius tibi ſatisfacturum eſſe pollicear. Interea, quoniam Δῶρα, ut ille ait, θεοὺς πείθει, mitto ad te, quò te facilius placem, λογάριον quoddam meum, & verſus neſcio quos illuſtratos notis cujusdam familiaris mei. Hoc munuſculum qualecunq; eſt, peto à te, ut boni conſulas, meq; quanquam immerentem amare pergas. Vale, ROMÆ. Idibus Julii, M.D.LXXXIV.

EIDEM.

C.

Cur & tàm rarus, & tàm brevis in ſcribendo ſim, puto te ex Bencii noſtri literis cognoviſſe: cui

cui cùm promisissem, heri me hac nocte aliquid ad te scripturum; ita postea sum totam propè noctem acerbissimo sinistri pedis dolore vexatus, ut neq; de legendo, neq; de scribendo cogitare potuerim. Nunc albescente cœlo, cùm paulùm se remiserit dolor, cuperem quidem scribere; sed quod scribam hoc quidem tempore nihil habeo, nisi te à me mirabiliter amari, quod tibi etiam tacente me, dubium non esse arbitror. Utinam quidem esset aliquid, in quo id tibi re ac factis testari possem: sed quando aliter non licet, curabo, ubi quid scriptorum meorum edetur, ut ad te quamprimùm perferatur. Et si hoc ipsum non video, cur aut tibi, aut cuiquam valdè gratum esse debeat: quid enim tale in scriptis meis inest, ut non satius sit, vel nihil agere, quàm eis legendis operam perdere? Obsequamur igitur studio vestro: ne dum arrogantiæ crimen effugere conor, hoc ipso in id incidam, si judicium meum judicio vestro anteponere voluero. Quid jam? quid scribam aliud etiam ut & tu, & quos istic habere diceris tui erga me amoris socios, hunc miserum senem precibus vestris Deo commendetis, atq; ab eo petatis, ut qui tot annis in vitiorum sordibus vixi, beneficio ipsius, hac saltem extrema ætate aliquid efficere & edolare possim, quod & ad gloriam ipsius, & posterorum utilitatem pertineat. Vale, Pontane mi, vale & me ama

ROMÆ, 16. Kal. M. D. LXXXIV.

M. ANTONII MURETI PRESBYTERI, J. C. ET CIVIS ROMANI, EPIstolarum & Præfationum Liber Secundus, qui recens nunc adjungitur.

M. ANTONIUS MURETUS S. D. JUSTO LIPSIO SUO.

EPISTOLA PRIMA.

NIhil est aut te amabilius, aut literis tuis dulcius, ad quas ego nudius tertius acceptas statim respondissem, si aut fuisset plus otii, aut statim responderi tua interfuisset. Cùm & essem paulò, quàm soleo, occupatior, & in unius diei mora nihil esse incommodi viderem, indulsi naturæ meæ, qui perspectam haberem facilitatem tuæ. Desiderio tibi esse mutuam consvetudinem nostram, si vis me apertè ac simpliciter loqui, ut mea consvetudo fert, & ut nostra summa conjunctio postulat, gaudeo: quodq; ipsi mihi admirabile videtur, ex molestia ipsa tua voluptatem capio. Nam neq; tu, nisi me valdè amares, tàm iniquo animo ferres absentiam meam, & mihi nihil jucundius est, quàm à te valdè amari I nunc, & dicito

verum

verum esse illud Euripideum ἐς κοινὸν ἀλγεῖν: *cùm duorum qui certè inter se amicißimi sunt, videas, uni alterius ægritudinem esse jucundam, cave tamen, putes, minus à me sermones tuos requiri, quàm à te meos. Hic enim etsi adfluimus omnibus delitiis, planeque Phæacum vitam vivimus, ubi*

——— Εὐφροσύνη μὲν ἔχει κατὰ δῆμον ἅπαντας
Δαιτυμόνες δ' ἀνὰ δώματ' ἀκουάζωνται ἀοιδοῦ,
ἥμενοι ἑξείης παρὰ δὲ πλήθωσι τράπεζαι

Σίτου καὶ κρειῶν, *nemo tamen est, qui iisdem, quibus nos, studiis delectetur: ut jam verear, cùm istuc rediero, tamdiu à Musis & à literis omnibus peregrinatus, ne quis vestrum, quibus adsiduè in libris versari licet, mihi illud occinat.* ἐκβαρβαρώσαι χρόνιος ὢν ἐν βαρβάροις. *At tu mi Lipsi, si me audis hominem, si non valdè prudentem, certè quidem insigniter amantem tui, obdura, & noli tam citò de Roma relinquenda cogitare. Mihi crede, iste tibi quondam lætitiam feret labos. Conventum esse à te Manutium meum gaudeo, & talem repertum, qualem ego tibi eum sæpè descripseram. Hoc tibi liquidò confirmare possum, eum virum bonum esse,* φιλόφιλον *& studiosißimum benefaciendi quàm plurimis. Quare auctor tibi sum, ut te, quantum potes, insinues in illius consvetudinem. Cogitabam de eodem oleo & opera ad Plautum nostrum scribere, sed aliò vocor. Interea salutabis eum nomine, & ut, cœpisti, reddes quotidie tua consuetudine doctiorem. Cras ad eum scribam. Bene vale mi svavissime Lipsi.* TIBURE, *12. Kalend. Septembr.* M.D. LXIX.

M. ANTONIUS MURETUS S.D. Justo Lipsio Suo.

II.

Neque enim puto aut malevolorum rumusculos, aut tenues quasdam & obscuras suspiciones tantum potuisse; ut meus esse desieris: cùm ego planè sim tuus. Quod inter amantes solet, Zelotypia mea quædam incesserat, quod alios quosdam, de quibus inter nos ridere interdum & jocari solebamus, & qui certè te, cum hîc esses, non ex æquo mecum amabant: si verum audire vis, ne nunc quidem amant, qui ex eis superstites sunt: eos igitur subiniquo animo ferebam à te & sæpius & honorificentius quàm me, præ quo illos contemnere solebas, nominari, sed missa hæc faciamus. Electorum tuorum γεῦμα *mirificè mihi placuit. Cætera expecto, & cùm Saturnalia, tum multò etiam magis de vita ac scriptis Senecæ: quæ ut accepero, in eodem te genere, ut potero, remunerabor. Illis quæ ais in undecimo meo aliorsum ab iniquis capi posse, medêre, ut vis. Sin fortasse integrum non est, omitte sanè istam curam. Ego ante tres aut summum quatuor menses efficiam, ne quis aut de voluntate mea erga te, aut de judicio dubitare poßit. Ni fecero, tum ut sanè de me, ut de homine parum bonæ fidei, conqueritor. Amemus inter nos, mi Lipsi, eò constantius, ut urantur ac rumgantur isti, qui amicos esse nos nollent. Quæso de tuarum omnium rerum statu, fac me, cùm primùm poteris, certiorem. Vale mi Lipsi: cujus ego nunc suavissimum os intueri mihi videor. 6. Idus Februar. ROMÆ. Literas tuas Kalendis ipsis Februarii accepi: ne me tardiorem fuisse in rescribendo putes, neq; antea fuit tabellariorum copia.*

M. AN-

M. ANTONIO MURETO S. D. JUSTUS LIPSIUS.

III.

CAussa mihi scribendi nata ex tuis ad Plantinum literis: quas cum gaudio vidi, cum motu animi legi. Vel in manu tua conspectâ lætabar: quanto magis in hoc animo, & tam insigni testimonio amoris? quem si à quoquam mortalium, à te certè volo. Ita adolescens judicavi, ita nunc, consensum quendam esse conspirantis judicii nostri & naturæ, qui ad conjunctionem, quæso te, valeat; non ad æmulationem, aut quod pudet me dicere, simultatem. Et fuêre tamen improbi homines, qui id sperarent: à quibus alia quædam ad me delata olim, non nego: sed vana, falsa, ut nunc video; & quibus Caput, homines non professi solùm, sed utriq; nostrum infesti. Ea; per communes Deos, deasq; obliteremus mi Amice: & beneficiis inter nos certemus, non querelis. Electorum librum jam nunc vulgavi: paro Saturnalium sermonum, & de vita ac scriptis Annæi Senecæ, quem nec invitus ad te miserim, quasi vadem amicitiæ coeuntis & sanescentis. Etsi quid in eá ægrum? nec aliud peccatum utrinq;, quàm cessatione, & amicitiæ, ut sic dicam, in usu. Quod ipsum emendemus, Viximus amicißimè unà, vivamus porrò, & moriamur. En ego ille, cujus ingenium & os coram probasti: nec amorem absentis requires profectò aut fidem. Te ut eundem sperem, faciunt paucula, sed impressa & signata epistolæ tuæ verba: quæ ruminor identidem & examino, ut solent amantes. Vale, LUGDUNI in Batavis, ad magnum & sine terminis mare. 3. Kalend. Decemb. M. D. LXXI.

M. ANTONIUS MURETUS HIERON. MERCURIALI S. P. D.

IV.

CUm tuæ literæ ad urbem allatæ sunt, Tibur jam omnes, ut nos quotannis facere solere scis, secesseramus, eò illas accepi biduo, aut triduo serius: Tibure autem, neq; Hippocratem habebam, neq; Gellium, expectandum denuò fuit, dum Roma arcesserentur. Allatis; ecce tibi aliud incommodum, corripit me febricula, non illa quidem, ut eventus postea docuit, periculosa: sed quæ tamen animum nonnullo metu suspensum ab omni scribendi cogitatione avocaret. Hæc ideo, ne mireris me ad tuas tardius respondere. Locus est ex libello περὶ τροφῆς, οὐκ ἔστι, γίνεται δ' ἐν τούτοισι καὶ πλέω καὶ ἐλάσσω. Huc ego addebam illa ex Gellio: aut potius pro illis, οὐκ ἔστι καὶ ἔστι, supponebam illa, ἔστι δὲ καὶ οὐκ ἔστιν, ὀκτάμηνος γένεσις. Quod si tibi quoq; ita videtur, non dubito quin verum sit; sin tu secus judicas, nunquam mihi dubium erit, quin tua sententia verior sit. Semper enim non in his modò rebus, quarum tua propria possessio est, sed in omni literarum genere judicium tuum libentissimè anteponam meo. Vale, meq; ama, & certò tibi persuade, te à me mirificè, & amari, & coli. TIBURE. Kalend. Sept. M. D. LXX.

M. ANTONIUS MURETUS HUB. GIPHANIO S. D.

V.

LIteræ tuæ, supra quàm dici potest, mihi gratæ fuerunt: cùm enim jam pridem te valdè amarem, mirificè cupiebam animum illum meum tibi notum esse,

non dubitans, fore, ut vicißim abs te amarer. Sed ad eas idcirco serius opinione tua respondeo: primum quia eas quoque serò admodum accepi, hoc est, Kalendis Januariis ipsis: in quo mihi visum est etiam inesse aliquod lætum ac prosperum omen, ut spem vel ex eo aliquam conceperim, totū hunc annum σὺν θεῷ δ' εἰρήσεται, mihi faustum ac felicem fore. Deinde tentare volebam, numquid, antequam scriberem de Gellio, quale tu cupis efficere ac præstare possem, sed nihil adhuc repertum est, quod quidem sit magni pretii. Spes adhuc una reliqua est, in bibliotheca Cardinalium Farnesii & Sforzæ, quas nondum excußi: id quod, noli dubitare, quin diligenter facturus sim, cùm primùm per occupationes meas licuerit: quæ sanè & multæ sunt; & eo molestiores, quòd alienæ sunt ab omni genere literarum. Sed multa ferenda sunt iis omnibus, qui coguntur aliena, ut ille ait, vivere quadra. Tu verò, mi Giphani, qui & ingenio excellis, & doctrina abundas, & ea es ætate, quæ sit labori ferendo, perge, ut facis, aliquid aßiduè elaborare, quod & tibi gloriæ sit, & nobis ac posteris usui. Nam de Lambino quidem nihil video caussæ, cur ejus obtrectatio deterrere te aut abducere à studio debeat. Ille in te fuit, qui in alios solet. Et, ita mihi omnia quæ cupio eveniant, ut ego valde mirabar, si tibi eum impunè laudare licuisset. Ita enim homo est: eis solis primum invidet, quibus plurimū debet. Quomodo me acceperit, nosti: quantum autem mihi debeat, & ipse & alii plurimi nôrunt. Tu verò pro uno frigido obtrectatore, habiturus es innumerabiles, qui te ac labores tuos laudibus in cœlum ferent. Sed hæc alias. Peto à te ut me ames: neque de mea erga te propensißima voluntate dubites. Plura scriberem: sed urget hic amicus meus, vir bonus, & literatus, quo nomine

eum à te quoque humaniter excipi volo. Is cùm statim discessurus esset, vix ad hæc ipsa scribenda, satis mihi temporis dedit. Quare ignosces etiam si quid fortè minus accuratè scriptum erit. Quæso te, scribito aliquid ad Berzevicæum nostrum, & significato ei, multum accessisse ad veterem meã erga eam benevolentiam, quod conciliator fuerit amicitiæ nostræ. Item illud, me paucis diebus ad ejus literas, quas unà cum tuis accepi, copiosissimè responsurum; Saluta etiam mihi diligenter clarissimum virum Paulum Foxium, Oratorem regium: qui quando tanti me esse duxit, ut me ad scribendum, literis suis excitandum putaverit, mirari non debebit, si quando ego honorifica ipsius appellatione scriptum aliquod meum exornare non verebor. Mi optime & eruditissime Giphani, etiam atque etiam vale. ROMÆ, Prid. Idus Januar. M. D. LXIX.

EIDEM.

VI.

Pudet me tam sero ad literas tuas rescribere: sed velim, qua humanitate es, ignoscas occupationibus meis, non magnis illis quidem, sed multis tamen & molestis, quæque me interdum cogant magno cum meo dolore minus erga amicos officiosum esse, quàm vellem. Impetravi tandem librum à Fulvio, qui ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν minimè respondit expectationi meæ. Nam neque totus est ille noctium Atticarum scriptor, neque quod est, valdè diligenter scriptum est. Contuli quicquid erat accuratissime ipsemet cum meo Gryphiano anni M. D. XLVI. Quod aliter quàm vulgò reperi, id omne tibi hic cum fide repræsentabo. Primum igitur moneo, librum Fulvii σύμμικτα quædam esse ex Gellio sive Agellio & ex Valerio Maximo, ita ut alternis singulis Agelli capi-

capitibus singula Valerii subjuncta sint. Idq́ nullo certo ordine. Græcam nusquam comparent: nisi paucis admodum locis: idq́ ubi una tantùm aut altera vox Græcè scripta erat. Jam tu facilè potes conjicere librum non valde magni pretii esse. Antiquuus tamen videtur. Ac ne te diutius suspensum animi teneam: quid in eo à vulgatis editionibus discrepet, accipe. Scriptoris nomen ita in eo libro ferè notatur, AGEL. *semel tantùm omnibus literis* AGELLIUS, *sed scis in Pandectis* PANTONIUM *esse pro P. Antonio,* CAFRANIAM *pro C. Afrania, ut quidem nonnulli putant. Sic* MAURELIUM *aut* MAURILIUM *dixerunt, qui erat M. Aurelius. Sed hoc tu videris, Jam enim clamat Lambinus indoctè atq; inscienter facere, qui hunc scriptorem Agellium vocent: itaq; verendum est, ne det aliquam pugnam denuò. Ego quidem Priscianum veterem habeo, in quo apertè & constanter vocatur Agellius. Habeo & alia quædam argumenta non infirma, quibus adducor, ut existimem rectius Agellium vocari, quam A. Gellium,* ἀλλὰ ταῦτα ὑμῖν μελήσει, *cap. 17. libri primi, irarumq́ & molestiarum, lib. 5. rerumq́ & molestiarum, eodem Satyra, Satura, ita etiam alibi sæpe, lepido quidem scr. lepide quidem, cap. 19. desiperet, risit, derisit, apposuit, apponit, deussit, deurit, reliquos sex an eodem, &c. illud, an, abest à libro vetere, cap. 20. Græca omnia latinis literis notata sunt, præter illo in extremo* μῆκος ἀπλατές, *in eodem metæ triangulæ, & in fine inlætabile, qualia posthac non notabo, ut neque illa adferre, adponere, non ut vulgò, afferre, apponere, & similia, quæ vix unquam aliter scripta in libris veteribus reperias, c. 23. scriptaq́ est à M. Catone, venustate atq; luce, cùm hæc dictavi. Tum cum in senatu, percunctata est filium. Ita semper hoc verbum scribit: non ut vulgo quidam percontari. Tum puer*

matre urgente,utrum videretur utilius. Quid sibi postulatio isthæc vellet,ne introeant præter ille unus Papirius, (hoc verum puto) in ætate prætexta prudentiam,cap.24.postquam mortem adeptus Plautus,(hoc quoq; fortassis rectum sit) cap. 25. Induciis múmnsum aliquo. Ego,mensum. Cessationem istam pugnæ pacticam, ἴσως *pacti caussa,non pugnetur,nihilq; incōmodetur. cap.26.post cotidianas lectiones.Ita fere semper scribit, non quotidianas, etsi hoc quoq; modo interdum in ipsius commentariis, neq; jam querimoniam aut gemitus hejulatusq;. Non ita esse* PLUTARCHUM, *ut philosophum deceret, tu hoc age,* ἀοργησίαν *&* ἀναλγησίαν.

Libro secundo.

Cap.1. ad fortuitas patientiæ vices firmandi,id quoque, &c. Valitudine.Ita semper,ut benivolus & malivolus. Quæ in bello Poleponnesiaci principis ipsam Ath. civ. internecivo gerere,c.6. Nonnulli ex Grammaticis, Atimidos nautas. Omnia jam vulgata,hæc tres voces absunt à libro vetere. Inlaudati, & sic semper,non laude solùm indignus, sed detetione. Ego suspicor legendum, detestatione, squalentem, semper, non,ut vulgo, squallentem, quàm jacere, unde id verbum, &c. aut vento aut pulvere laborare videmus, duæ postremæ voces absunt à libro vetere. Hannibal(sic semper. M. Tullius IV.in Verrem,non ut ab hoste.Nemo quisquam tam efflictis est moribus; ἴσως *efflictis. Inlaudatus quoq; igitur finis est,&c. Sic in actionibus civilibus aut laudari dicitur, qui est nominatus. Rectè autem scripsisti legendum ibi esse,auctor. Illaudabilis,& innominabilis,duæ postremæ voces absunt, Dianæ Efesiæ. Sic & Favorinū non Phavorinum, & alia quædam eodem modo,auro & purpura prætextæ, c.7. Omnia quæ pater imp. parendum.*

dum. Super ea prius quæ dicta sunt, ut accessitum venire. Catilino aliquo aut Tubulo. Non ergo est integra propositio dicendum. Ego dicentium. c. 21. procedentis noctis spatio. Sed ego, inquit, cum Lælio, lego autem L. Ælio, triones rustico cetero vocabulo, elegantiusq; esse visum, cap. 22. Atq; etiam appetebamus, regionesq; esse cœli quatuor. Septemtriones. Japyx & Japygem semper per literam y. Sed qui ab activa & solstitiali meta venit. Africus, qui Græcè λὶψ, unum meridionalem ventum. Sunt qui pro octo 12. faciunt, tertios quatuor in media, &c. Cur medie septentrione eadem, &c. in suis quisque regionibus, quem sævissimum putant. Apuli eodem quo ipsi sunt nomine, λεκον φε αυτον ως ὁ κακιας νεφ☉ς. Ego ἕλελον ἐφ' αὐτὸν ὡς ὁ καικίας νέφ☉ς. Vocem κακὰ omninò delendam puto, neque sanè est in illo vetere, cap. 26. aliter ostrũ, aliter crocũ, nihil à vocabulo rufi differunt, in iis tamen coliribus q. m. d. dominandis. Nam phœniceus q. I. G. φοίνικα dixisti, & rutilus, & phœnicæi, συνώνυμ☉ς Lassiram his ponere laboriosum putarent, fecisse Cornelium. Lassitudinemq; minuam. Rudibus autem est rufus atrior, & nigrore multo inustus. Luteus contra rufus color est dilutior. Unde ei quoq; &c. Nostris autem veteribus Cæsia, quod in versus H. est, id facis. c. 29. neq; imperiosè, iret cibum quæsitum, idcirco die crastino, misit qui amicos roget. Mater jubet eos animo otioso esse. Sol feruit, & fit nihil, & dies amici nulli erãt. Ego legendum puto. Sol feruit, & fit nihil, & dies, amici nulli erant. Vos modo, inquit, advertite. In ipso n. jã vertitur, cuja est res non aliunde petitur, migravit seges à domino, &c. levi plerumq; & inani fiducia. Sperabam me quæ reliqua sunt perscripturum. Sed interpellor. Ea tamen, sine ulla dubitatione, intra quadriduum mittam. Ac si quid aliud, quod me tua caussa posse arbitrere,

peto à te, mi Giphani, ut tibi planè persuadeas, te mihi ex animo carissimum esse: meq́ omnia quæ ad te pertinebunt, semper studiosè diligenter procuraturum. De locis quos emendasti in epistolis Ciceronis, auctor tibi sum, ut eos ad Manutium mittas. Et tibi ad eam rem operam meam dico. Spero eum, ut est bonus, non dissimulaturum esse, quid à quo acceperit. Vale, ROMÆ 18. Kal. Jan. M.D.LXIX. Clarissimo oratori, quæso ut plurimam salutem meo nomine impertias.

EIDEM.

VII.

RIsi, conferens Lambiniana cum tuis, & præter ea quorum tu indicem ad me miseras, alia etiam complura repperi. Tu quæ ab illo in puteum illum mersa sunt, cùm tibi commodum erit, in lucem extrahas, tibiq́ vindices, censeo. Quod me laudat, vellem tam meritò id faceret, quàm olim immeritò notavit. Equidem possum, mi Giphani, ostendere tibi, si hic sis, literas ipsius manu scriptas, quibus mihi gratias agit de locis quibusdam sibi explicatis, quos ipse postea questus est à me sibi subreptos esse. Et eas literas diligenter adservo, non ut eadem, neq enim tanti esse duco, sed ut ostendam interdum amicis, si quando de me & Lambino sermo incidit. A me quidem sibi metuere non debet. Nunquam natura contentiosus fui: & nunc quotidie magis lenit albescens animus capillus. Tua potius caussa verendum est, ne à quopiam audiat ὦ γέρον ἦ μάλα δή σε νέοι τείρουσι μαχηταί. Sed hæc omittamus. De Tubulo, ita planè in Fulvii libro omnibus literis scriptum est, cap. 13. l. 1. neque quod divulgatum est placet, neque conjectura tua, quod venia tua dictum sit, mihi explet animum, præcipuè

cùm

cùm statim sequatur. Tum magister ἀρχιτέκτων. Cogitandum igitur si quid melius. In libro Fulvii scito, nō tantū primum caput libri primi, sed omnia omninò, in quibus nihil notatum à me videbis, desiderari. Libri moles est perexigua: & in eo ipso admista, ut dixi, Valerii maximi capita propè pari numero. Orchio ibi scriptum est, non Orcivo. Lib. 2. cap. 10. in eo libro non est. De scriptoris nomine expecto quæ polliceris. De prænomine Nepotis nihil habeo, nisi quod semper suspicatus sum ex C. CORNELIO Nepote, librarios, qui eandem literam sæpe hoc ita commissum scio. Quæ reliqua sunt in Gellium, superest, ut exsolvam. Illud mihi molestum est, quod eorum librorum, quos tu maximè requiris, vix παλλοστημόριον quoddam est in Fulvii libro. Cap. 5. lib. 3. Arcesilaum. Sed hoc prætereundum erat ad te scribenti, & talia postea omittentur. Incorruptus tamen & à stupro integer. Nam quum vocem infractam prioribus an posterioribus. Cap. 6. in VII, Problematorum. Cap. 9. memoria atq; ammiratione, sic sæpe scriptum reperias. Colore puniceo, florea & comanti juba. Argos evertisse, cupidineq; habendi. Eum Cassium postea 5. enim est, victis partibus f. q. e. 5. misera morte oppetiisse. Cap. 15. Polycritan. Is Diagoras tris filios, eos omnes vidit: Cùm populus gratulabundus, ibidem in stadio, in osculis atq; in manibus, non diu post eam pugnam exanimata est. Post hunc locum usque ad librum nonum, nihil est in illo libro vetere. In libros sequentes quædam sunt pauca quidem, sed in iis tamen quædam non contemnenda. Ea, si voles ad te mittentur, simulq; si quid erit aliud, quo hoc tuum institutum à me adjuvari posse arbitreris. Vale,

ROMÆ, Prid. Calend. Januar.

M. D. LXIX.

M. AN-

M. ANTONII MURETI IN LIBROS VARIARUM LECTIONUM Præfatio.

AD HIPPOLYTUM ESTENSEM, Cardinalem ac Principem Illustrißimum, singularem omnium honestarum artium Patronum.

IIX.

MAgnoperè peccare mihi viderer, Hippolyte, Cardinalis illustrissime, si otium illud, quod & plurimum & honestissimum tua mihi benignitate conceditur, alia ulla re, quàm literarum, & earum artium, quibus te insigniter oblectari video, assidua tractatione consumerem. Nam cùm ea te præcipuè caussa commoverit, ut aditum mihi ad familiaritatem tuam ultrò patefaciendum putâris, quòd ad te de mea erga illas incredibili voluntate, meis fortasse scriptis, & amicis de me summorum hominum concitata sermonibus fama pervenerat: quis me ferendum putet, nisi quam de me opinionem incognito adhuc & absente conceperas, eam præsens ipse omni studio omniq; corporis & animi contentione confirmem? Ita igitur facio, quarum artium singularis pulchritudo mentem meam, usq; à puero, admirabili quodam sui desiderio incenderat, eas nunc demum beneficio tuo aliis omnibus curis solutus, magno & alacri animo persequor: neq; sanè committo, ut qui me tibi tanquam hominem & non ineruditum, & eruditionis ac doctrinæ sitientissimum commendârunt, cùm in illo priore indulserint amori erga me suo, in hoc etiã altero eidem obsecuti, ac non potius id quod exploratum haberent, verè apud te testati esse videantur, quod cum

facio,

facio, primum, quo nihil dulcius est, nihil optabilius, naturæ meæ propensionem sequor. Verè enim hoc tibi affirmare possum, si quis mihi Deus omnes opes, omnia commoda, omnem potentiam proponat, ea lege ac conditione, ut semel deponam hæc studia, & has qualescunq; literulas, altrices adolescentiæ meæ, fidissimas meorum omnium temporum comites deseram: nunquam id faciam, neq; quicquam tanti esse ducam, quod mereri velim, ut à suavissimo earum amplexu & contubernio abducar; quare, ut dixi, cum in eas toto pectore incumbo, naturæ meæ pareo: idq; facio, quod si facere vetarer, vitalem mihi esse vitam non putarem, deinde, quo mihi nihil prius ac potius neq; est, neq; esse debet, voluntati tuæ morem gero, sæpe enim mihi, quæ tua est humanitas, affirmasti, nullum tibi à me genus obsequii præstari posse jucundius, quàm, si omne tempus arbitratu meo ponerem in literis, & aliquid assiduè, quantum in me esset, excuderem, quod mihi ornamento, & aliis usui, & tibi oblectationi esse posset, neq; verò me, ut id faciam, oratione tantum cohortaris, verùm etiam exemplo. Quid enim facere nos oportet, quicunq; tuis opibus non aliam ob caussam fovemur, sustentamur, ornamur, quam ut in his studiis omni cogitatione defixa, dies noctesq; exerceamur: cùm te, te inquam ipsum, quem moderatrix humanarum rerum providentia in altissimo dignitatis gradu collocatum, perpetua gravissimorum munerum procuratione districtum teneri voluit, inter tot, tam graves, tam multiplices curas, tantoperè ad tranquillitatem & salutem publicam pertinentes, quotidie tamen aliquid temporis harũ artium tractationi tribuere videamus? Nimirum & unusquisq; nostrûm naturæ suæ, ut ait Poëta quidam, semina sequitur: & quibuscum diu ac familiariter vixit, eorum mores & instituta

viven-

vivendi facilè ac libenter imitatur. Te verò cum omnis honestatis ac dignitatis amantissimum, omnium, quæ ad comparandam veram ac solidam gloriam pertinent, appetentissimum natura genuisset: consecuta deinde FRANCISCI VALESII, *Galliarum regis optimi, ac maximi, intima illa, qua tot annos usus es, consuetudo magis etiam incitavit ad easdem illas vias, in quas ipsa te natura deduxerat, animosius & constantius persequendas. Ille homines eruditos ad se ex omnibus orbis terrarum partibus, amplissima eorum industriæ præmia statuens, convocabat, idem illud exemplum jam dudum Italia te maxima cum tua laude renovantem intuetur. Ad regalem illius mensam non ullum acroama aut libentius, aut sæpius, quàm vox alicujus eruditi hominis, audiebatur, epulæ quoque tuæ quotidie nulla re magis, quam gravissimis, & honestiss. virorum doctrina præstantium sermonibus, condiuntur. Ille igitur ad cæteras suas laudes eam addidit, quâ nulla, meo quidem judicio, major est, nulla præclarior, ut communi omnium populorum consensu,* Literarum pater *nominaretur, idem illud cognomen tibi apud posteros tributum iri, cuivis perfacile est, qui tuam erga homines liberalium artium scientia excultos munificam, planeq; regiam voluntatem cognoverit, augurari. Nos interea, qui per te hoc otio fruimur, omnium industriam eò conferre oportet, ut quacunque ratione possumus, heroicas ac prope divinas viututes tuas omni genere monimentorum ad immortalem posteritatis memoriam consecremus, non quòd rerum à te gestarum gloria nostro testimonio indigeat; sed quòd alia nobis via nulla relinquitur, quà ingrati animi notam effugere valeamus. Igitur alii quidem, quibus major doctrinæ copia est, alia tibi graviora, & majoris operæ inscribent. Ego autem.*

tem, qui nondum eam facultatem consecutus sum, ut à me quicquam egregium expectari debeat, scribam tamen qualiacunque potero, & hisce parvis ac tenuibus munusculis testabor hominibus magnitudinem observantiæ erga te meæ. Illud quidem certè omni ope conabor efficere, ut scripta mea, si nullam aliam ob caussam in pretio sint, utilitate tamen tueantur ipsa se, & hoc saltem nomine à studiosis hominibus non negligantur, quod & alias feci, & in iis maximè, quos nuper apud te scripsi, Variarum lectionum libris. Primùm enim cum in præstantissimis utriusque linguæ scriptoribus multa, vel temporum vel hominum culpa, corruptè & depravatè legantur: eaque res vel non animadversa errorem, vel animadversa molestiam, & difficultatem legentibus objicere soleat: ejus incommodi ut pars aliqua per me tolleretur, operam dedi, deinde, cùm & illud constet, veteres latinos summo studio esse in Græcorum imitatione versatos, & eorum locorum quos illi ab his acceptos in usum suum transtulerunt diligens, & accurata notatio magnam his temporibus utilitatem habere credatur: hujus quoque generis inspergenda nonulla esse duxi, narratiunculas etiam aliquot admiscui quarundam historiarum, quæ neque contritæ ac communes essent; neque fore injucundæ cognitu viderentur. Ubi autem ita res tulit, ut ab iis, qui vel ætate nostra; vel etiam superioribus temporibus in hoc ipso curriculo industriam suam exercuerant, dissentirem: feci id, ut & natura & consvetudo mea fert, liberè: sed ea tamen moderatione servata, ut imminutam esse à me dignitatem suam, nemo conqueri possit, nisi qui tantum sibi tribuat, ut errare se posse non putet, quod neque cuiquam unquam contigit, & majus est, quam ut convenire in humanam fragilitatem queat, sed nos quid

 fece-

fecerimus, ipsa res indicabit, testatum quidem omnibus esse volumus, nihil aliud nobis propositum fuisse, quam ut sine cujusquam offensione, auxilii aliquid attulisse huic studiorum generi diceremur.

A te autem, Hippolyte, Principum decus, etiam atq; etiam petimus, ut qua nos humanitate in familiariũ tuorum numerum recipere dignatus es, eadem hos labores nostros, qui nulla re magis, quàm tui nominis auctoritate nixi, in publicum prodeunt, tibi accipiendos putes: neq; tam, quid amplitudini tuæ conveniat, quàm, quid præstari à nobis possit, expendas, nam & hæc ipsa, novis indies accessionibus crescent, & alia suo tempore, quæ tibi gratiora fore confidimus, proferentur.

PRÆFATIO IN VERSIONEM LATINAM LIBRI QUINTI Ethicorum Aristotelis.

IX.

CUm hunc Aristotelis librum vobis explicaturus essem, multis de causis mihi faciundum putavi, ut eum prius latinè à me conversum ederem. Primum quoniã etsi in cæteris libris explicandis conatus eram efficere, ut ne ii quidem, qui Græcarum literarum rudes sunt, aditum sibi ad me audiendum peregrinitate sermonis occlusum esse quererentur: Non obscuris tamẽ multorum sermonibus aures meæ quotidiè verberabantur, conquerentium, crebro illo vocum Græcarum interjectu retardari intelligentiam suam: Planiora sibi multò & expeditiora omnia fore, si latinè dicerentur. Horum igitur studio aliquid tribuendum esse duxi. Deinde submolestum ipsi mihi nonnunquã erat, verum

ut

ut fatear, tantum quotidiè operæ ac tempus in reddendis singulis vocibus ponere: Ut mihi quoq; satius videretur, semel illo labore defungi. Nam cùm singulæ disputationes nostræ in unius horæ curriculum concludantur, ex eoq; ipso aliquid sæpè multis occasionibus delibetur, ac detrahatur, adhibenda parcimonia est, videndumq; omni studio, ut id saltem, quod datur, quàm possumus, optime & utilißime collocetur. Jam è tam brevi tempore non multum potest tractandis rebus relinqui, si aliqui ex eo singula verba decerpant.

Præcipuè autem hic liber propter mirificam quandam rerum ac sententiarum subtilitatem postulare quodammodo videbatur, ut, quò liberiores animi nostri totos, sed ad eos penitus cognoscendas darent, illa altera pars laboris & vobis & mihi demeretur. Fuère & aliæ hujus mei consilii causæ, quas nihil necesse habeo pluribus persequi. Dedi autem operam, quantum quidem in me fuit, ut Aristotelis non sententiam modò exprimerem, sed genus ipsum dicendi, quoad liceret imitarer. Nam cum suo quisq; modo, & loquatur, & scribat: aliosq; angusta, pressa, concisa, alios ampla, copiosa, redundans delectet oratio: Non satis probo consilium eorum, qui, cùm Aristoteles siccitatem quandam tenuitatemq; dicendi, contrà Cicero copiam & ubertatem adamaverit, neq; quidquam tam dißimile sit, quàm eorum inter se dicendi genus, Aristotelem tamen interpretantes, quia se, quàm possunt, Ciceronis simillimos esse cupiunt, quæ ab illo & breviter, & subobscurè dicta sunt; ea huius more dilatant, atq; diducunt. Sed suum cuiq;, ut dicitur. Ego, an, quod volui, assecutus sim, nescio, aut potius id non assecutum esse me, scio: Certè quidem quod in hoc genere optimum est, id me secutum esse, ac propositum habuisse confido.

Neq; damno industriam eorum, qui aut ante me, aut post me (siquidem jam duodecim anni sunt, cùm hujus libri interpretatio mea primùm edita est) in his rebus latinè tractandis elaborârunt. Quorum etiam quidam auxilio ad eam rem meo usos esse se, non diffitentur. Neq; tantum, ut ille dixit, posterior dies prioris discipulus est, sed etiam magister. Multa aliter olim accipiebam, aliter hodie accipio? Græcos etiam libros multò pluribus locis depravatos esse video, quàm tunc arbitrabar. Itaq; necesse est, multa longe secus in eorum interpretationibus, quàm in mea, legi. De quibus non intelligentes modò, sed etiam eos, qui sibi tales videntur, quorum omnis ætas magnam copiam extulit, judicaturos esse prospicio. Horum ego neq; alteros rejicio, neq; alteros extimesco, est ejusdem ingenii, & eruditorum admonitiones amare, & indoctorum maledicta contemnere. Ubi, & cur à cæteris dissenserim, vos quidem & quotidiè ex me ipso, cæteri autem ex commentario, quem, cùm primùm licebit, edituri sumus, intelligent, ROMÆ. Kalend. Mart. Anno M. D. LXV.

M. ANTONIUS MURETUS BERNARDINO LAUREDANO ANDREÆ F. Patricio Veneto S. P. D.

X.

PRæstantium Poëtarum, Bernardine Lauredane adolescens clarissime, neq; magna unquam copia, & semper magna laus fuit. Copia ne fuerit, id in causa est, quod in cæteris facultatibus, nemo est, duntaxat eorum, qui hebeti penitus ingenio non sunt, qui non adhibito labore; si minus excellere, at certè ad mediocri-

tatem

tatem aliquam pervenire, se posse confidat: in hac nisi iis, quos ipsa quodammodo natura ad eam finxerit labore diligentia, vigiliis effici nihil potest. Ea ipsa res in hominum animis admirationem peperit Poëtarum, obstupefactis videlicet hominibus, cùm viderent alios sponte quadam, & propensione naturæ, sine ullo labore ea fundere, quæ cum omnibus eloquentiæ luminibus interlita, tùm sparsa multifariam eruditionis variæ notis, non tantùm dulci sono tenerent aures, sed etiam omni genere affectuum, intimos audientium sensus, cogitationesq; tentarent; alios contra ingenuarum artium scientiâ perpolitos; nulla tamen diligentia, aut diuturnitate studii consequi posse, ut aliquo inter Poëtas numero ac loco haberentur. Ut autem omni elegantis doctrinæ tractatione ita hujus quoq; virtutis præstantia, longè supra ceteros Græcorum hominum ingenia floruerunt. Romani & serius attigerunt Poëticam, & coluerunt negligentius, & minimè longo tempore in rectè scribendorum Poëmatum via perstiterunt, siquidem cùm à rudibus apud eos Poëtica profecta principiis tandem per multos gradus ad Virgilium pervenisset: quo ego homine nihil statuo fieri potuisse divinius; ita postea cæpêre ingenia in deterius labi, ut mirum sit, quanta, quàm brevi tempore sit consecuta mutatio. Hispani Poëtæ præcipuè & Romani sermonis elegantiam contaminârunt, & cum inflatum quoddam & tumidum, & gentis suæ moribus congruens, invexissent orationis genus, averterunt exemplo suo caceros à recta illa, & simplici, in qua præcipua Poëtarum sita laus est, & in quam superiores omni studio incubuerant, imitatione naturæ, itaq; ferè post Augusti tempora, ut quisq; versum maximè inflaverat, sententiam maximè contorserat, eo deniq; modo locutus fuerat,

 quo

quo nemo seriò soleret loqui, ita in pretio haberi cœpit. Quin etiam fucatus ille splendor, & adulterinæ eloquentiæ species ita nonnullorum, qui veræ eloquentiæ gustum non habebat, occæcavit animos, ut his quoq; temporibus extiterint Hispani duo, homines ceteroqui & inprimis eruditi, & scriptis editis nobiles: quorum alter Lucanum Virgilio, alter Martialem Catullo anteponere veritus non est, quorum ab utroq; ita dissentio, ut, si quis Deus potestatem mihi optionemq; faciat, non dicam Virgilii, cui videor injuriam facere, si eum ullo modo cum cæteris comparem, sed Ennii alicujus, aut Furii, quàm Lucani, multò similem in scribendo esse me malim; inter Martialis autem & Catulli scripta, tantũ interesse arbitrer, quantum inter dicta scurræ alicujus de trivio, & inter liberales ingenui hominis jocos, multo urbanitatis aspersos sale, neq; verò negaverim, multa in Martiale quoq; non inscienter dicta reperiri: sed profectò deteriorum longè numerus major est. Latinæ quidem orationis nativa illa, minimeq; quasi pigmentis infuscata germanitas in Martiale nulla est, in Catullo præcipua. Iis de causis cum ab illo altero, nescio quo modo, semper abhorruissem, Catullum contra nunquam non mirabiliter amavi: itaq; legebam eum adolescentulus studiose, magnamq; operam ad lepores illius intelligendos conferebam, nihil tamen minus cogitans, quàm fore unquam, ut in eum commentarios scriberem: Sed, cùm haud ita pridem venissem in Italiam, & ut eam regionem aspicerem, qua qui æquo animo carent, mihi quidem antiquitatis memoriã satis colere non videntur, & meherculè, verum ut dicam, cùm alios eruditos homines, tùm Paulum inprimis Manutium ut cognoscerem, quod in ejus scriptis mihi videbar animadvertisse, expressas quasdam excellentis

tis

tis doctrinæ eximiæq; probitatis notas, mihiq; divina quadam virgula contigisset, ut non pedem pene prius in hac civitate ponerem, quàm in amicitiam ipsius familiaritatemq; intimam admitterer: ipseq; aliquot diebus post, de meis sermonibus collegisset, quantoperè me ejus Poëtæ scripta caperent; Quin tu, inquit M. Antoni, quæ in hoc genere notasti, ea in publicum profers, fructumq; laboris tui cum cæteris antiqua illa naturæ atq; humanitatis lege communicas? ibi tùm ego cùm & longè aliarum virium opus illud esse dixissem, & protulissem alia multa, quæ mihi ad eam cogitationem suscipiendam sane quam incommoda essent; eaq; ipse amicè admodum refutare pergeret; (nôsti autem divinam hominis illius in dicendo suavitatem) non prius destitit, quàm me impulit, deniq; sibi ut reciperem; me id primo quoq; tempore esse facturum. Neq; verò diu fidem meam liberare distuli, ut qui inter varias occupationes, homo alioqui laboris non nimium tolerans, hoc tamen, quicquid est, trium mensium, aliquanto etiam minore, spatio absolverim. Nunc hasce vigilias meas Bernardine Lauredane, multæ sunt causæ, quamobrem tibi dicatas velim. Natus es ex ampla cumprimis & nobili familia, & ex qua ea Venetæ civitatis lumina extiterunt, quorum claritatem nulla unquam inobscurabit oblivio. Præterea est hoc generi vestro propè fataliter datum, ut ametis literas, hominesq; earum scientia excultos benignitate vestra comprehendatis. Non longè abierimus; pater ipse tuus, vir, ut omnes nôrunt, omni egregiæ virtutis laude cumulatissimus, ita literarum amore incensus est, ut ea, qua ubiq; plurimum valet, auctoritate & gratia permagnam optimorum librorum, signorũ, nomismatumq; veterum, cæterorumq; antiquitatis monimentorũ copiam ex universa Europe

diligentissimè collegerit, itaq; ut augusta quædam Musarum ædes, ita domus vestra Venetiis ab eruditis hominibus frequentatur. Hæc cùm magna sint, ut certè sunt, tamen ex te ipso possunt innumerabilia magis propria tuæ laudis argumenta desumi: ingenium excellens, acre ac indefessum literarum studium, optimarum artium cognitio tanta, quantam cum paucis aliis in istam ætatis viriditatem cadere posse docuisti: tùm, quod præcipuum est, ita compositi mores, ut juventus tua multorum senectuti exemplo esse poßit. Vel his superioribus mensibus, cùm ad M. Antonii Trivisani principis optimi, propinqui tui, luctuosam bonis omnibus mortem funebri laudatione honestandam unus ex omni Venetæ nobilitatis flore delectus es; quanta, Deū immortalem, orationis & gravitate, & copia, quanta omnium, qui aderant, non approbatione tantùm, verū etiam admiratione dixisti? ut jam tum sperare non dubiè senatus populusq; Venetus cœperit, quæ tam disertè in alio laudares, ea te aliquando re, atq; operibus præstiturum. Igitur cùm eam orationem in publicum emisisses, nemo repertus est, qui non in cœlum tolleret; aut, si qui postea fuerunt, qui eam clanculum extenuarunt verbis, eos satis constat, vel craßitudine ingenii, ne illius pulchritudinē pervideant, vel, ne pro dignitate commendent, veteri morbo perpetuæ in omnes bonos invidiæ impediri. Accessere his prope quotidiani mecū Pauli Manutii de tua laude sermones, in cujus tu viri ore plane habitas, ita enim frequenter, ita cupidè de te loquitur, ut mihi nunquam omninò, quàm cùm de te dicere ingressus est, facundior esse videatur. Attigi breviter ea, quæ me, ut hunc librum tuo nomini potißimùm inscriberem, impulerunt. Nunc à te adolescens ornatissime, etiam atq; etiam peto: primùm, ut munusculum

hoc non ex sua magnitudine, sed ex meo tibi gratificandi animo ponderes: deinde, ut si quando eorum rationem inibis, quos eximiæ tuæ virtutis admiratio adjunxit tibi, me quoq; si videtur, eorum adscribendum numero existimes. VENETIIS, Idibus Octobr. M.D.LIV.

M. ANTONIUS MURETUS TORQUATO BEMBO PETRI F. S. P. D.

XI.

Magna felicitate mihi carere videor, TORQUATE BEMBE, *quod non ita maturè in Italiam venerim, ut patrem tuum, virum immortalitate dignissimum, videre atq; alloqui possem, nam & incredibilem quandam voluptatem hausissem ex illius herois adspectu, qui aut solus, aut præcipuè effecerat, ut ne hæc ætas superioribus seculis invideret: & effecissem, nisi valde fallor, ut ipse me, pro humanitate illa, qua complectebatur omnes, in quibus esset aliqua non alieni à Musis ingenii significatio, non usquequaq; sibi despiciendum putaret. Nunc, quando id, quod cuperem, consequi nullo modo possum, certè quidem, id quod proximum est, sedulò facio: colo, quacunq; ratione licet, memoriam illius: & cùm in omni sermone, tùm in scriptis meis, libentissimè facio, ut eum laudem, qui mihi neq; à me, neq; à quoquam satis laudari posse unquam videtur, neque verò ita sum amens, ut ad gloriam ipsius quicquam meo testimonio posse adjici censeam. Sed ita planè judico: ut Deus, qui nullius præconio indiget, laudari se tamen ab hominibus vult: sic beatas illas mentes, in cœlum receptas, & cum Deo conjunctas, gaudere, cùm se à nobis coli ac celebrari vident, ergò perindè ac si hujus rei sensus ad Petrum ipsum Bembum perventurus sit, ita*

de ipsius admirabili doctrina, singulari eloquentia, cæterisq; virtutibus, quoties occasio est, prædico, quod sive ita est, gaudeo: sive ipse me fallo, tamen hunc errorem, qui me tantoperè delectat, mihi eripi nolim. Equidem non solùm, quæ ille nobis monumenta ingenii sui plurima ac pulcherrima reliquit, accuratè pervolutare, verum etiam imagines corporis ipsius studiosè contemplari soleo: magnamq; ex eis oblectationem capio: quod illæ mihi ipsum ante oculos constituere videantur. Jam si aut depictam in tabula aut marmore expressam, aut in ære, argentoq; insculptam Petri Bembi imaginem propè divino cultu afficere solitus sum: quid me tibi facere par est, Torquate Bembe, quem nobis divinus ille vir vivam & spirantem tùm corporis, tùm multò magis ingenii ac virtutum suarum imaginem reliquit? Itaq; ut intelligas, te à me tanti fieri, quanti æquum est, & talis viri filium, & talem filium, qui paternæ gloriæ præclarè omni ex parte respondeat: mitto ad te muneri Tibullum, hoc est, eum Poëtam, quem pater tuus felicissimè expressit, emendatum à me, & brevibus scholiis illustratum, qui tibi testimonium aliquod sit incredibilis observantiæ erga te meæ. Parvum munus, fateor, sed & à magno animo proficiscitur, & majora alia subsequentur, si hoc tibi non ingratum fuisse cognovero. Vale, Non. Maii. M.D.LVIII. PATAVIO.

M. ANTONIUS MURETUS FRANCISCO GONZAGÆ FERDINANDI F. S.D.

XII.

NOn iniuria dubitatum est à veteribus, FRANCISCE GONZAGA, adolescens præstantissime, Tibul-

Tibullóne an Propertio deferendus esset inter Latinos Poëtas elegiæ scribendæ principatus, nam ut insunt in utroq; permulta, quæ eos vulgarium numero exemptos, in edito atq; eminenti statuant loco: sic propria quædam extant & elucent in utroq; virtutes, quibus uterq; alterius palmam ambiguam facere videatur, summo in Tibullo elocutionis elegantia, & proprietas: summa in Propertio eruditionis Poëticæ copia & varietas: in illa Romana propè omnia, in hoc pleraq; transmarina, illum, nativa quædam, & incorrupta Romani sermonis integritas, in media urbe natum & altũ esse, perspicuè ostendit: hunc præter cætera forma & character ipse dicendi in Græcorum Poëtarum scriptis assiduissimè versatũ esse demonstrat, cumq; à sapientissimis viris traditum sit, duo esse præcipua Poëticæ dictionis ornamenta, τὸ σαφὲς, καὶ τὸ ξενικὸν illo Tibullus, hoc Propertius excellere videtur, mollior ille & delicatior: nervosior hic & accuratior, illo magis oblectere: hunc magis, ut opinor, admirere, illum judices simplicius scripsisse, quæ cogitaret: hunc diligentius cogitâsse, quid scriberet, in illo plus naturæ; in hoc plus curæ atq; industriæ fuisse perspicias. Quæ cùm ita se habeant, perdifficile est decernere ac constituere, uter alteri præstet, nam si præcipua laus Poëtarum in imitatione consistit: mihi quidem videtur Tibullus varios illos fluctuantis animi motus, quibus amantes agitari solent, melius imitatus esse, sin, ut quicquid ad optimũ proximè accedit, ita ipsum quoq; optimum judicandum est; crediderim sanè veterum illorum Græcorum, ac præcipuè Callimachi, Propertium haud paulò similiorem fuisse: qua etiam fiducia ipse se Romanum Callimachum vocare ausus est.

Sed hæc ut sunt, neq; nostrum est, neq; cujusquam hominis pudentis, & considerati, qua de re veteres illi,

quo-

quorum fuit & doctrina major, & judicium acrius, non liquere pronunciârunt, de ea certi quicquam constituere, & litem secundum alterutrum dare: satius fuerit, utrumque studiosè ac diligenter evolvere, utriusque virtutes accuratè perpendere: utrumq; sibi ad imitandum proponere, si quando fortè nos ad tentandum idem poëmatis genus aut voluntas adducet, aut naturæ impetus feret, quæ ego omnia, FRANCISCE GONZAGA, *quantum quidem in me fuit, summo studio adolescens factitavi, non enim facilè concesserim multis, qui hos Poëtas aut sæpius, aut accuratius legerint, aut verò plus operæ posuerint in eorum virtutibus imitando exprimendis. Ex quo autem in me juvenilis illa, qua studia Poëtica foventur, alacritas deferbuit, animumq; sibi meum graviorum, & hac ætate digniorum artium tractatio vendicavit; temperare mihi tamen non possum, quin sæpè eos in manibus habeam; horisq; subsecivis graviorum studiorum asperitatem hoc quasi condimento amœnitatis mitigem ac molliam, quin etiam ut non occupationes tantùm meæ, verùm remissiones quoq; animi afferant aliquid utilitatis hominibus: confero studium non mediocre ad libros eorum perpurgandos, & ad locos: si quos mihi forté intelligere videor, qui non ita sint omnibus pervii, explicandos, tale igitur quiddam his diebus in Propertio præstiti: & cum admirabili desiderio tenerer insinuandi me aliqua in amicitiam tuam, iter mihi ad eam præmunire hoc munusculo volui. Ut autem à te cognosci cuperem, ne vivam, si me aut divitiæ, quibus abundas, aut generis tui claritas, aut quicquam denique præter maximas tuas, & jam nunc omnium sermone celebratissimas virtutes incitavit: nam opulentorum, qui honesta studia spernant, non modò ambire ac persequi, sed aspernari etiam, ac refu-*

refugere amicitias soleo, non semel expertus, nihil esse hujusmodi hominibus φορτικώτερον: generis autem nobilitas in iis demùm habet aliquid gloriandum, qui faciunt, id quod tu, hoc est, in iis, qui omni ope moliuntur efficere, ut ne minus ipsi splendoris posteris suis tradidisse, quàm à majoribus accepisse videantur, itaq; colunt te quidem homines, & observant, ut magni illius FERDINANDI GONZAGÆ*, sapientissimi, fortissimi, fortunatissimi Imperatoris, filium: sed multò te, mihi crede, impensius colunt, quod eam te viam ingressum, aut potius in ea jam longè progressum, vident, in qua si, ut spes minimè dubia est, perstiteris, non ille apud posteros tot victoriis, tot opimis spoliis, tot trophæis, quàm te filio, clarior sit futurus, sed illius quidem res gestæ cùm aliorum monumentis celebrabuntur, tùm præcipuè scriptis Antonii Possevinii, familiaris tui, eruditissimi hominis, & ad conscribendam historiam facti, tradentur memoriæ hominum sempiternæ: tuas autem hoc loco pluribus persequi nolo: tùm, ne modum Epistolæ excedam, cùm quod mihi veniunt in mentem Euripidis versus:*

Αἰνούμενοι γὰρ οἱ γαθοὶ, τρόπον τινα
Μισοῦσι τοὺς αἰνοῦντας, ἐὰν αἰνῶσ' ἄγαν,

Id tantùm te orabo, ut, cùm à Philosophiæ studiis, in quibus te quotidiè Bernardinus Tomitanus, singulare Patavini Gymnasii decus, exercet, relaxare animum voles, Propertianæ lectioni temporis aliquid tribuere ne graveris, in qua si comitem tibi, ut facturum auguror, Hippolytum Capilupum, Episcopum Fanensem incredibili & virtute, & doctrina hominem, assumpseris, habebis, qui tibi possit ea, quæ à me vel omissa, vel non satis intellecta sunt, unus optimè omnium interpretari.

Vale, PATAVII, *Kalend. sextil.*
M. D. LVIII.

M. AN-

M. ANTONIUS MURETUS LEONARDO MOCENIO, ANTONII PROCURATORIS F. PATRICIO VENETO. S. P. D.

XIII.

Quod, me sæpè in quotidiano sermone, Leonarde Mocenice, deplorantem audire potuisti; magna inest in veterum scriptis & depravatio, & difficultas, quarum utramque qui pro sua virili parte tollere moliuntur, operamq́ ad eam rem studiosis hominibus profitentur suam; ii mihi & labores suos collocare fructuosius, & ad extruendam sibi nominis immortalitatem firmiora, & solidiora fundamenta jacere videntur, quàm qui hunc emendandi ac declarandi laborem tanquam & pleniorem molestiarum, & abjectiorem quodammodo, atq; humiliorem refugientes, scribendis latina, græcáve lingua orationibus, aut poematis, ejusdemq́ generis aliis, sua nomina posteritati commendare malunt. Primum enim cum è veterum monumentis, tanquam ex opimis, & pinguibus pascuis, quæ ad saturandos humanitate animos pertinent, omnia colligantur. profectò qui & evellere noxias herbas, quæ in eis cultorum negligentia pullularunt, & excisis, si qua iter impediunt, sentibus, aditum ad ea faciliorem efficere nituntur, negari non potest, quin præclarè omninò de humano genere mereantur; siquidem ut qui aut parum puris, aut ad conficiendam difficilibus utuntur cibis, integritatem valetudinis firmitatemq́ virium adipisci vix queunt: ita qui aut parum emendatos libros, aut parum ad intelligendum faciles versare coguntur; næ illi valdè bono ingenio sint oportet, si aut ullum sermonis leporem, aut ullum exquisitioris doctrinæ elegantiam consequuntur. Quam multa barbara vocabula, quàm

multa

multa vitiosa genera loquendi, propter librorum corruptionem, usurparunt ii, qui se nostra patrumq; memoria Ciceronianos dici volebant? quantularum rerum ignoratio quantas tenebras sæpe in omne disciplinarum genus invexit? magna enim Mocenice fecunditas erroris est: & ut morbi quidam à pusillis principiis profecti, paulatim per corpus omne serpunt; ita parva interdum macula erroris, paulatim progressa longius, integra optimorum scriptorum monumenta contaminat. Deinde non est sanè expectandum, ut omisso Cicerone, Virgilio, cæterisq; veteribus, legantur ii, qui temporibus nostris aliquid eadem lingua, in eodẽ genere scripserunt, qui si aliquid afferunt non haustum à veterum fontibus propè reprehenduntur; sin improbo labore hos consecuti sunt, ut in scriptis suis nihil non è priscis illis imitatũ, & effictum appareat; nemo tamen est, qui non illos potius ipsos priscos evolvere, sibiq; proponere ad imitandum velit, itaq; ejusmodi scripta, tanquan vina levia, quamdiu mustea sunt, ipso novitatis sapore paulisper placent; iterum aut sæpius gustata fastidiũtur, in promptu exempla sunt, Bembi, Navogerii, Molsæ, Lampridii aut versus, aut orationes, quotusquisq; hodie legit; & tamen aut illi nostra ætate proximè ad antiquorum gloriam accesserunt, aut nemo unquam accessurus est, at contra si quæ iidem ad illustrandos veterum libros pertinentia literis prodiderunt; qualia nõnulla Bembus elegantissimè scripsit, ea plus, plusq; in dies studiosorum hominum manibus conteruntur, sed quid de his loquor? possum nominare nonnullos, qui abhinc sexaginta ferè vixêre annos, quorũ poëmata, orationes, epistolas, cum propter perversum, & inepta affectatione corruptum loquendi genus, quod ætas illa extulerat, sine risu hodie nemo legat, eorundem tamen scripta quædam, quibus

lux

lux aliqua vetustis scriptoribus affertur, omnibus vigent, deniq; quem sola sermonis elegantia suavitasq; commendat, is ætatem ferre liber non potest: at ex quo fructus aliquid utilitatisq; percipitur,

Hic meret æra liber Sosiis, hic & mare transit,
Et longum noto scriptori prorogat ævum.

Ego autem Mocenice, quæ cupiditas in optimo quoque maximè viget, navandi studium suum utilitati publicæ, & nominis sui ad posteros propagandi, ab ea unquam me abhorruisse confiteor, quam ad rem cùm illud mihi, de quo ante dixi, quasi compendiarium esse iter viderem, progressus sum in eo, quoad potui, & progredi porrò si vita suppeditaverit, cogito, ergo alia aliâs: nuper autem quatuor Ciceronis in Catilinam orationes tum vindicavi à multis mendis, quæ in eis librariorum vitio insederant; tum, addita brevi declaratione, faciliores ad intelligendum effeci, hunc parvum laboris mei fructum venire in hominum manus ornatum commendatione tui nominis volui, primum, quòd ipsi libro, parum ex me auctoritatis habituro, multum ex te accessurum dignitatis ac gratiæ intelligebam: in quo, quæcunq; aut ad amplitudinem nominis, aut ad devinciendas amicitiæ hominũ voluntates valent, summa esse omnia animadverto. nam sive generis claritatem requirimus; cui tandem; qui Veneti imperii nomen audiverit, Mocenicæ gentis splendor ignotus est? quæ quidem gens, ut ne annalium memoriam replicem, neque eos commemorem, quos domi forisq; spectata virtus, concordibus suffragiis, ad hujus Reipublicæ fastigium evexit; illud integritatis, illud justitiæ, illud incorruptæ severitatis exemplar, Aloisium Mocenicum, equidem, tuum Leonarde avum protulit: quo viro nemo unquam in hac civitate, qui, cùm pauciora peteret, plura consequeretur

hono-

honoris insignia, inventus est: ipsa pro eo prensabat virtus, ipsa ei viam ad omnes honoris gradus, non appellandis, non rogandis, non officiosè salutandis civibus; sed gloriosis, admirandis, immortalitate dignis edendis operibus muniebat, neq; verò passa resp. est, tantum lumen exteris principibus incognitum latere: sed quanquam fidelissimis illius, sapientissimisq; consiliis nixa, non libenter ab amplexu eum suo dimitteret: mandandis tamen ei plurimis, honorificentissimisq; legationibus; facultatem dedit famæ suæ per omnes terrarũ oras disseminandæ, qui cùm omnes in eam opinionem adduxisset, ut quicquid ipsi, non dicam denegatum, sed non ultrò delatum fuisset, idem virtuti denegatum videretur; filio suo, patri tuo Leonarde, iisdem virtutibus prædito facile atq; expeditum iter ad procuratoriam, id est, ad eam, qua nulla summæ propior est, dignitatem reliquit, sive igitur generis claritatem requirimus, ea tibi longè maxima divinitus contigit: sive teipsum, nulla ratione generis habita, intuemur, ea videmus in te, quæ vel abjectam, obscuramq; familiam erigere atque illustrare possent. Non enim te aut gentis tuæ nobilitas tumidum, aut opum affluentia insolentem facit: sed illam quidem incitamentum, hanc verò instrumentum exercendæ virtutis esse ducens, ita te geris, ut dignitate par summis, humanitate & affabilitate nihilo superior infimis esse videaris, quo fit, ut tota urbe nemo sit, qui non omnia tibi successa cupiat, qui te non amet, non in sinu, nõ in oculis ferat: qui non & optet, & auguretur fore, ut te eodem planè, quo avus olim, itinere gradientem, iisdẽ resp. quibus illum prosecuta est, honoribus prosequatur. Primum igitur è tuo, ut dixi, nomine auctoritatem libro meo quærere aliquam volui, deinde, cum plurimis, manifestissimisq; indiciis, me tibi non vulgariter carum esse

cognoscerem; volui ego quoq; vicissim, qualemcunq; poteram, animi erga te mei significationem dare. Vale, Venetiis, A.D. 6. Idus Octob. M.D.LVI.

M. ANT. MURETI AD LEONARDUM MOCENICUM, P.V. PRIMÆ ORATIONIS Catilinariæ explicatio.

XIV.

SÆpe jam M. Tullius, antequam hancce orationem haberet, verba in senatu de Catilinæ conjuratione fecerat: ut vel ex eo perspicuum est, quod duodeviginti diebus ante, consulibus Resp. Senatusconsulto permissa erat, quod ego ipsum admonere supervacaneum putâssem; (est enim sanè quàm apertum) nisi animadvertissem, multos magnosq; viros, non è recentioribus modò, sed etiam ex antiquis; quòd, quid quoq; tempore actum fuisset, non satis attentè considerassent, in errores quosdam minimè, ut arbitror, negligendos, in harum rerum explicatione incidisse. Mihi quidem ita videtur: Ciceroni imprimis ipsi maximam esse hisce in rebus habendam fidem: ut, sicubi ab eo cæteri dissenserint: homines eos fuisse, idcircoq; labi potuisse, arbitremur: secundum Ciceronem autem Salustio, qui iisdem temporibus fuit: tum Asconio, qui ab eorum ætate non ita multum abfuit; Græcos autem, Plutarchum, Appionem, Dionem magno esse adhibito judicio legendos. Nam ut hinc ordiamur, cùm conjurati, Catilinæ denunciatione, in M. Porcii Leccæ domum convenissent, repertiq; essent duo, qui se Ciceronem in lectulo suo interfecturos pollicerentur; tum demum ait Sallustius, rem ad senatum à Cicerone relatam; senatumq; decrevisse, ut darent operam consules, ne quid resp. detrimenti caperet: at id manifestò falsum est, siquidem, quæ nox consecuta est posterum diem no-

narum

varum Novemb. ea nocte coitionem illam in M.Porcii domum factam esse, constat ex oratione pro Sylla, jam autem sedecim, minimum dies erant, cùm illa senatus auctoritas intercesserat; ut ex hac ipsa oratione liquidò cognosci potest. Illud quoq; non minus falsum est, quod idem Sallustius prodidit, cùm aut hanc orationem Cicero, aut aliam quampiam habuisset, certè quidem aliquot diebus post commissam consulibus remp. Catilinam in eam vocem denique erupisse, ut diceret, si quod incendiũ in fortunas suas excitatum esset; id se non aqua, sed ruina restincturum, id enim jam pridem, id est, aliquot diebus ante comitia consularia, Catoni judicium minitanti ac denuncianti Catilina responderat, quod ipse Cicero in oratione pro Murena testatum reliquit. Quodsi Sallustium ipsum, & accuratum cumprimis hominem, & illorum temporum æqualem, tamen alicubi lapsum videmus: exacuenda profectò nobis ingenii acies est: neque ut quicquid à quoq; veterum proditum fuerit, ita protinus recipiendum est: sed conferenda alia cum aliis, & ad Ciceronis præcipuè auctoritatem, tanquam ad Lydium lapidem singula diligenter examinanda. Nunc ad rem: Dicta est hæc oratio à Cicerone consule, senatum habente in templo Jovis Statoris, VI. Id. Novemb. ut infrà probabitur, qua quidem oratione ostendit, patefacta jam esse omnibus scelerata Catilinæ adversus remp. consilia: ipsiq; suadet, vel potius imperat, ut ex urbe exeat, quo & civitatem liberet metu, & ipse se liberius hostem P.R. profiteri queat. Genus igitur causæ iudiciale non est, ut falsò Cælius Curio putat, non enim in senatu judicia exercebantur, sed ne deliberativum quidem est, quid ita? quia enim non deliberat Cicero, neq; sententiam dicit, neq; aut suadet quicquam senatui, aut dissuadet: sed Catilinam increpat, objurgat, exagitat: jubet deniq;

ut cum Reip. ſalute, ſua verò peſte ac pernicie ex urbe proficiſcatur. Quid igitur? fatendum profectò eſt, non omnes Ciceronis orationes, nedum omnia quæ ab oratore tractantur, ad tria illa pervulgata cauſarum genera poſſe revocari. Ipſe autē orationis χαρακτὴρ plenus eſt δεινότητος, γοργότητος, σφοδρότητος, μεγαλοπρεπείας; itaq; quæcunq; de illo genere à veteribus prodita ſunt, ea hîc mirabiliter obſervata reperiemus.

M. ANTONII MURETI AD LEONARDUM MOCENICUM, P. V. Secundæ Orationis in Catilinam explicatio.

XV.

CUm multa ſunt alia, quæ in veteribus dicendi magiſtris admirari, & liberè, ut loquar, non ſatis probare ſoleo, Leonarde Mocenice: tum illud inprimis, quod iidem homines & multò longius, quàm par erat, fines oratoriæ facultatis protulerunt, & eandem poſtea multò breviore, multoq; anguſtiore, quàm ipſius natura fert, ambitu, quaſiq; gyro concludere, ac conſtringere voluerunt, nam cum ita latè patere oratoris officium tradidiſſent, ut ex omni artium numero nullam relinquerent, qua non inſtructum eſſe eum, atq; ornatum oportere dicerent; neq; præclarum illud nomen eloquentis cuiquam tribuendum putarent, niſi qui idem & grammaticus eſſet, & dialecticus, & earum rerum quæ in naturæ obſcuritate poſitæ ſunt, intelligens, & gubernandæ Reip. & gerendi belli peritus: eundemq; eſſe vellent & muſicum, & geometram, & arithmeticum, & aſtrologum, & medicum, & architectum: nulla ut res eſſet cœlo, terra, mari, de qua non ille copioſiſſimè diſputare, atq; ornatiſſimè poſſet: iidem poſtea, tanquam il-

lius tantæ liberalitatis suæ pœnitentes, quasi angustissimo quodam ergastulo, ita tribus caussarum generibus totam illius tam latè patentem, diffusamque vim coercuerunt, in quibus illud primum est, quod admirer: si quis Euclidis, Ptolomæive scripta nunquam legisset, cui tandem impedimento id ei ad dicendum putârint fore: aut qui minus eloquentem futurum, si qui nunquam neque cantare, neque saltare didicisset. nam si quod aliquando accidit, ut C. Sulpitius, de lunæ defectione differens, exercitum L. Pauli confirmaret, iccircò astrorum rationē oratori esse necessariam dicimus: & quia de faciendis portubus, architectum; quia de livoribus, & tumoribus in corpore interdum aliquid dicit, medicum esse eum volumus: eadem ratione dicamus sanè, debere eum bonum coquum esse; bonumque sutorem: quod in tanta rerum varietate accidere aliquando possit, ut de cibis ei sit aliquid calceamentisque dicendum. Magnum verò oratori negotium imponimus: si ut ei aliquid in sermone de hujus aut illius artis instrumentis, operibúsve, aut de ipsa etiam efficiendi ratione occurret: ita eum mittemus ad magistros, &, nisi quam artem didicerit, nunquam de ea verbum unum facere patiemur, ac profectò si ista omnia in oratore sunt, mirum est, cur non ad canendum tibiis, ad obliganda vulnera, ad ædificanda navalia, diserti homines adhibeantur, & cur non oratoribus respub. tanquam Delphicis gladiis ad omnia, quæ sunt in civitate necessaria, utatur. Est autem operæ pretium cognoscere, quo potissimùm argumento istud gloriosum dogma confirment. De omnibus inquiunt, rebus dicere, oratoris officium est, non potest autem quisquam ea dicendo tractare, quæ cognita perspectaque non habeat, omnium igitur artium scientiam animo comprehenderit, oportet is, qui oratoris munus sustinere meditetur. O plumbeū,

ut dicitur, pugionem! quis enim hoc tibi concesserit, nisi quem ista magnorum nominum infatuaverit auctoritas, omnibus de rebus oratoris esse officium dicere? Sophistarũ hoc fuit, ponere jubere quod quisq; vellet: quod nemo unquam, qui orator haberetur, factitavit. Quando autem potest accidere, ut orator dicere debeat, quadrari possit circulus, neque possit, aut ecquid ullam habeat quadrati latus cum diametro proportionem? At has ipsa si tractanda susceperit, multo tractabit ornatiùs, quàm ipsi artifices solent. Sanè verò, mortuos, credo, excitabit, & multis rebus sermonem dabit, & similiter cadentibus ac similiter desinentibus canoram numerosamq; efficiet orationem: facileq; si id facere voluerit, effugiet, & risus hominum, & insaniæ famam. Conspu-taretur me hercule, ut opinor, & saxis lutoq; peteretur, si quis in corona tractandis ejusmodi rebus ornatum ullum adhibere oratorium vellet. De justis, injustis, utilibus, inutilibus, honestis, turpibus, dicere oratoris officium est: non de quadratis, & circulis, de conis, & pyramidibus disputare. Itaq; præclarè Aristoteles, ut solet, Rhetoricen in iis modò versari ait, περὶ ὧν τέχνας μὴ ἔχομεν· καὶ περὶ ὧν βουλευόμεθα: iis videlicet in rebus, quæ sunt in communi quadam intelligentia positæ: & de quibus, nemo est, qui non natura duce, utcunq; judicare se posse confidat, hoc enim planè mihi quidem innuere videtur, tum ait, illam esse περὶ τοιούτων τινῶν ἃ κοινὰ τρόπον τινὰ ἁπάντων ἐστὶ γνωρίζειν. Deinde, si maximè oratori accidere interdum posse fateamur, uti iis de rebus verborũ aliquid faciat, quæ ad alias facultates, aut scientias pertinent: non tamen ex eo efficietur, ut ad oratoris nomen tuendum necessaria sit omnium artium cognitio. Ac mihi cogitanti, quæ tandem istius erroris origo esse potuerit; ut aliarum multarum stultissimarum opinionum: ita, hujus quoque viden-

videntur Stoici principes, quasiq; procreatores fuisse, qualem n. illi suum sapientē esse dixerant, qui solus formosus esset, solus liber, solus rex, solus dialecticus, solus eloquens, solus denique omnia, ut etiam, quamvis nunquā soleas fecisset, sutor tamen esset inprimis bonus: talem propè isti præclarum illum suum è Platonis rep. oratorem effinxere, quam vanitatem secutus Vitruvius multo ille quidem modestius, sed tamen aut talem, aut certè nō multò alium architectū informavit, atque illi oratorē fecerant, quod idem nō tantùm in poëta, aut in imperatore facilè probari queat: verùm etiam si ad istud exemplum progredi, & omnes artes paulatim cōmiscere libeat, eò tandem, diis juvantibus, veniemus, ut bonum musicū esse oporteat, qui bonus cerdo evadere cogitet. Sed ut mittamus cætera, illud certè cōvenire nullo modo potest, ut & omnibus de rebus dicere sit oratorū; & totū illius officiū contineatur tribus causarum generibus, demonstrativo, deliberativo & judiciali: neq; verò mihi quisquā Aristotelis hoc loco auctoritatē objiciat: nam ille primùm non, ut isti, omnia quæ in rerū natura sint, oratori ad dicendū subjecta esse voluit: deinde multò verius, multoq; sapientius locutus est: non enim tria genera caussarū aut controversiarum, sed τρία εἴδη τῆς ῥητορικῆς, aut τρία γένη λόγων τῶν ῥητορικῶν dixit, quod si quis putat idem cum illo altero esse, longè errat, ego a., si quis quærat ex me, quo in genere causæ, aut cōtroversiæ sit ea oratio, qua quotannis olim eos, qui pro patria occubuerāt, Athenis laudari mos erat, planè respondebo, in nullo; nulla enim ibi neq; caussa, neq; controversia est: neq; quicquam de quo quisquam cōtroverſetur, & tamen è Platonis Aristotelisq; doctrina verè dici potest, esse γένος ἐπιδεικτικὸν ῥητορικοῦ λόγου. Tu verò qui oratorem Hippiam quendā παντοδαπὸν facis; quæro ex te, cum de corporum cœlestium motibus,

de fulguribus, de terræmotibus disputabit: (quandò hæc quoq; ad munus illius pertinere vis) in quo istorũ trium generum eum versari dices? neq; enim tum laudabit, neq; vituperabit: neq; suadebit, neq; dissuadebit: neq; accusabit, neq; defendet, ac ne longius exempla repetamus: (tempus est enim, ut, his omissis, ad ea veniamus, quæ instituto nostro adjunctiora sunt) hæ in Catilinam orationes, præter postremam, quæ sanè deliberativa dicatur, sub nullum ex illis tribus generibus includi queunt, non sub judiciale: neque enim habentur in judicio: non sub demonstrativum: nam in demonstrativo sola audientium voluptas quæritur: totumq; illud genus ad pompam, & ad ostentationem comparatur: non sub deliberativum: in priore enim ut vidimus, nulla deliberatio est: quin id tantùm agebat Cicero, ut exiret Catilina, quo ipse postea cum senatu deliberare de repub. posset. neque enim præsente eo deliberare, aut decernere utile fuisset, hac autem, quam nunc explicare aggredimur, itemq; tertia, nihil aliud agit, quàm ut exponat populo ea, quæ gesta sunt, eumq; confirmet, ac bene sperare jubeat, ne quæramus igitur, hæ orationes quo in caussæ genere sint, aut in quo statu; sed ista relinquamus iis, qui eò progressi sunt stultitiæ, ut, editis libris, non tantùm in epistolis Ciceronis, verùm etiam in Comœdiis Terentii & genus caussæ, & statum requirant. Nunc Ciceronem ipsum audiamus.

M. ANT. MURETI AD LEONARDUM MOCENICUM, P. V. TERTIÆ IN CATILINAM orationis explicatio.

XVI.

ADmirabilis quædam, ac propè divina vis est, Leonarde Mocenice, hominis eloquentis; meritoque sapien-

sapientissimus poëta scripsit Euripides, nihil esse quod ferro, quin idem oratione confici possit. Quòd si unquam ullum tempus fuit, cùm id manifesto perspici posset; tum profectò apertissimè declaratum est, cùm sceleratas Catilinæ in patriam machinationes, nefariaq́; consilia fretus eloquentiæ viribus Cicero dissipavit, ac mihi quidem sæpenumero in summos homines, quos Romana olim respublica plurimos protulit, intuenti, aliorumq́; facta cum aliis, quàm possum, accuratissimè conferenti prorsus ita videtur, plus uni Ciceroni urbem Romam, quàm omnibus, quotquot bellica virtute fines protulerunt imperii, debuisse, nam ut in corporibus nostris externum calorem, externumvé frigus propulsare ac defendere facile est: ubi autem intus contractũ frigus, aut venis ac visceribus conclusus calor labefactat eas partes, quibus vita præcipuè continetur, remedium ei malo adhiberi, nisi ab homine petito, atq; exercitato non potest: sic in ratione gerendæ reipublicæ debellare hostes externos, & quod illi mali civibus tuis moliebantur, id in ipsorum capita convertere, si minus facile est, cujusmodi tamen est, ut humanis viribus effici posse videatur: at ubi ipsæ inter se dissident reipublicæ partes, & quidem ita dissident; ut quibus in tota civitate plurimum animi, atq; audaciæ est, ii conjuncti ac consociati inter se obstinatissimo animo, pestem cæteris, atq; exitium machinentur: Deum profectò Mocenice, Deum quendam, non hominem, esse oportet, qui in tanto, tamq́; ancipiti discrimine statum civitatis integrum, atq; incolumem præstet, ea verò laus cui potius, quàm Ciceroni, tribuenda sit, neminem video, unus enim latentem adhuc atq; occultam conjurationem singulari providentia, vigilantiaq́; deprehendit, ac protulit; manantem, serpentemq́; paulatim longius, com-

preßit: fractos ac debilitatos metu propter inusitatam periculi magnitudinem civium animos confirmavit, indormientem tantis rebus excitavit senatum: eadem voce & securitatem bonis, & terrorem improbis attulit: Collegam suum labe conjurationis infectum, sponte deposita, oblataque illi provincia, ad bonas partes adduxit, & ut quæ sanari poterant, summo adhibito studio sanare conatus est, ita quæ insanabilia videbantur, ea, omni periculo, atque omni invidia pro nihilo habita, animose ac fortiter amputavit, itaque earum rerum ergo, primus meritißimo eum honorem consecutus est, ut pater patriæ diceretur. Ac si quis est, qui horum præstantißimorum operum laudem ab eloquentia removens, ad alias quasdam virtutes referre malit: ut ei nos illud dabimus, nunquam hominem quamlibet in dicendo copiosum atque ornatum, hæc tam præclara effecturum fuisse sine aliis plurimis, maximisque virtutibus: ita ipse, nisi valde iniquus sit, nobis hoc concedat, necesse est, nunquam hæc tàm feliciter à quoquam dirigi gubernarique potuisse, cui, ceteris instructo animi bonis graviter ornateque dicendi facultas defuisset. Hanc ego ad facultatem, Mocenice, vias commonstrare conor iis, quibus in hac urbe cordi sunt honestarum artium studia. Nam etsi non sum ita nescius mei, ut eloquentem esse me putem: tamen, quod à prima ætate dedi me studiose ad exercitationem dicendi, & magna cum cura pervolutavi eorum scripta, qui aut diserti fuisse ferebantur, aut ea præcepta libris suis complexi esse, quibus orationis copia pararetur: videor posse, quò ipse non pervenerim, nihilominus, eò qua perveniendum sit, aliquo modo indicare. Certe quidem sedulò præsto, quod possum, & quod mihi senatus auctoritate munus injunctum est, ei ut ne desim, viribus opibusque

busq; omnibus elaboro. Quoniam autem multi sæpe ita mecum egerunt primarii homines, ut dicerent, se cupidos quidem esse cognoscendi ea, quæ à me dicerentur: sed ne ad me tam sæpe, quàm vellent, ventitarent, negotiis impediri, si subsecivi temporis aliquid sumerem ad ea ipsa, quæ quotidie traderem, mandanda literis, gratum id multis atq; optatum fore: morem illis hac quoq; in parte gerere volui: & ad meos pristinos labores hoc quoq; scribendi onus adjeci. Quod utinam tam utile sit aliis, quàm à me, solo obsequendi amicis desiderio, sine ulla ambitione susceptum est, quanquam enim non eam me sapientiam consecutum præ me fero, ut gloriam spernam: tamen ea nostris temporibus copia est vel eruditorum hominum, qui meis luminibus obstruant: vel malevolorum, qui omnem judicii laudem in vituperandis aliis positam putent: ut judicaturus sim, mecum præclarè actum, si ita caream gloriæ fructu, ut ne obtrectatorum quidem aculeos sentiam. Nunc, quandò de quatuor Ciceronis in Cantilinam orationibus duas interpretati sumus, pari duas reliquas studio persequemur.

M. ANTONII MURETI AD LEONARDUM MOCENICUM P. V. Quartæ Orationis in Catilinam explicatio.

XVII.

SI præmiis tantùm, Mocenice, & iis præmiis, in quibus præcipuam felicitatis partem vulgaris opinio constituit, ad benè merendum de humano genere præstanti homines ingenio adducerentur: multos, ut opinor, & certè, ab instituto virtutis itinere animadversa

supe-

ſuperiorum ætatum exempla revocarent, nam ſi replicare memoriam temporum, & antiquitatis monumenta excutere velimus; deprehendemus, unaquaq; in republica eos ferè, quorum plurima in eam extabant, maximiq; beneficia, omni ſcelere laceratos, omni crudelitate raptatos, omni acerbitatis genere divexatos fuiſſe, quod quamvis ita exploratum eſt, & tibi & iis omnibus, qui operæ aliquid in antiquitatis cognitione poſuerunt, vix ut confirmationis indigeat: tamen, ut, ſi qua eſſe poteſt, dubitatio eximatur, aliquot, quæ mihi nunc in mentem veniunt, illuſtria ejus rei exempla ſubiiciam. Primæ autem in hac cogitatione occurrunt illæ omnium laudandarum artium, ipſiusq; adeò humanitatis parentes Athenæ: quam optimis ſtudiis deditam, refertam aſſidue, atq; ut ita dixerim, fœtam eruditiſſimis hominibus civitatem, cui unquam inſigniter adjuvare, impune licuit? non illa Miltiadem, Cimonem, THEMISTOCLEM, ARISTIDEM, Æſchinem, Demoſthenem, quorum omnium ſummis erat uſa beneficiis, in exilium pepulit? non illud probitatis, modeſtiæ, integritatis, ſapientiæ ſpecimen Socratem veneno necavit? & conſtituto adverſus impios, ac pravè de rebus divinis ſentientes ſupplicio eum potiſſimè affecit: qui unus ex omnibus ad veram Dei cognitionem proximè acceſſerat? ſed Romana Reſpubl. quanto cæteras omnes magnitudine virium, atq; imperii amplitudine ſuperavit; tantò majorem nobis, atq; ampliorem hujus generis exemplorum copiam ſubminiſtrat, cujus in hiſtoriam quiſquis ingreditur, is in ipſo quaſi veſtibulo ipſum illum urbis parentem Romulum Senatorum manibus crudeliſſimè diſcerptum, ac dilaniatum videt. Quòd ſi tàm horrendi facinoris immani atrocitate ſpectata, intrò tamen ire perrexerit, non longè progreſſus,

obvi-

obvium habebit Collatinum, ob inanem popularis suspicionis auram, in exilium proficiscentem ea ex urbe, quam ipse magna ex parte dominatu regio liberarat. Atq; ut Coriolanum tacitus prætercam, Marcum certè Camillum, haud facilè dixerim, militarine virtute, an fide, justitiaq; majorem, & mirabitur & miserabitur eadem calamitate perculsum. Scipionem verò illum, de quo verè scripserat Ennius, nullam ei statuam, nullam columnam à populo Romano erigi posse, quæ magnitudini rerum ab ipso gestarum responderet: quis est, qui cùm intellexerit eò post tot tamq; insignes victorias redactum; ut exilium sibi suapte sponte consciverit, non debilitetur, ac concidat animo; planeq; judicet nullam iis attingendam esse Reipubl. partem, qui commodo ac tranquillitati suæ consultum velint? Quid jam illos turbines, illas procellas, illas tempestates civilium dissensionum commemorem? quibus non unus aut alter præclarus & salutaris reip. civis perculsus est: sed ipsi acervi, ipsa millia immortalitate dignorum hominum nefariis consceleratissimorum latronum manibus trucidata jacuerunt. O acerbum illud, ô vel Romani nominis hostibus miserabile spectaculum, cùm passim per vias immanium gladiatorum in principes civitatis debacchabatur furor: cùm, qui aliquando Reip. præsidia fuerant, eis nullũ in civitate præsidium reperiebatur: cum, quorum eloquentia ipsis gloriæ, aliis admirationi, Reip. saluti fuerat, eorum ex illis ipsis Rostris, è quibus tàm sæpè concionati erant, incisis cervicibus, capita sanguinolenta pendebant. Sed ut hæc mittamus, quibus satis dolenter deplorandis, alicujus eorum, qui tunc occubuerunt; opus esset ingenio: Ciceronis casus, totiusq; vitæ jactatio quem non, qui in juvanda patria commodum suũ, aut aliquod ejusmodi præmiũ sequatur

à reip. tractatione deterreat? cujus enim unquam hominis vel plura vel majora merita populus Rom. habuit? at ille tamen, cui senatus togato supplicationem decreverat: quem Q. Catulus, princeps senatus, quem M. Cato, quem multi alii parentem patriæ meritissimo vocaverant, Cui L. Gellius coronam civicam à Republ. deberi dixerat, quid non postea calamitatum, indignitatum, acerbitatum in ea, quæ ipsius consiliis stabat, civitate perpessus est? ipse in exilium ab homine deterrimo pulsus, direpta bona, vexata uxor, vexati liberi, domus incensa: quicquid deniq; meruerat CLODIUS, CICERO *pertulit: & eas ob ipsas res pertulit, quibus nulla satis ampla præmia poterant inveniri. Quocirca si sola, ut initio dixi; præmiorum exspectatione præclari viri ad virtutem, & adjuvandum genus hominum adducerentur: multi sine dubio, cognitis aliorum casibus, à proposito abducerentur. Sed est profectò, Mocenice, est major quædam vis, quæ tibi, ac tui similibus persvadeat, virtutem non modò detractis omnibus præmiis, verùm etiam propositis omnibus suppliciis, expetendam: pulchrum esse adjuvare cives suos, & omnes curas, omnes cogitationes, omnes vigilias in* Reipubl. *salute defigere; nullum ejus causa periculum, nullam invidiam, nullam dimicationem defugere: cives beneficiis affecti, si quid præmiorum retulerint, non repudiandum, sin parùm grati, parumq; memores fuerint, quid deniq; nos* Reipubl. *non quid alii nobis debeant, cogitandum. Sæpè enim ex te audivi, cùm diceres, gratulari te tibi, & magnam gratiam debere omnium rerum moderatori Deo, quod ea in* Republ. *natus esses, in qua verendum non esset, non modò ne quisquam ob virtutem in invidiam vocaretur, sed ne vel minimis in* Remp. *beneficiis sua præmia denegarentur:*

sed

sed tamen si vixisses illis temporibus, & optionem tibi Deus tulisset, Ciceronis fortunam ab urbe conservata exulantis, fortunæ Cæsaris, in eadem oppressa dominantis antepositurum fuisse. Ac planè ita est, ut dicam, gratuita ita prorsus, non mercenaria est virtus: neq; præmiorum mercedibus ad rectè agendum excelsi homines ingenio, sed ipsa dignitate atq; honestate ducuntur: aut si quando de aliquo præmio cogitant: de gloria deq; immortalitate nominis cogitant: cujus splendore capti & incensi, omnia quæ aspera, molesta, difficilia perpessu, impatibilia creduntur, vel non sentiunt, vel despicatui ducunt. Neq; verò M. Tullius, cùm de conjuratis supplicium sumeret, non jam tùm cogitatione præcipiebat eas tempestates, quibus postea vexatus est: Sed animus & à natura præclarè conformatus, & sapientiæ præceptis adversus omnes vel fortunæ, vel hominum injurias confirmatus, multò pluris ducebat eam pulchritudinem, eamq; gloriam, quæ in conservanda patria esset, quam omnes acerbitates, quas ipsi postea perditorum hominum inflammata odia rabies objicere posse videretur. Hanc ipsius rationem ac sententiam fuisse, cùm alia multa, tùm hæc, quam explicare ingredimur, oratio manifestò declarat.

M. ANTONIUS MURETUS S. P. D. ADRIANO TURNEBO

XIIX.

Cum ex Italia, octavo pòst anno, in Galliam mihi esse redeundum viderem, judicavi fore, ut mihi vitio verteretur, si ex regione copiosissima & bonis omnibus abundantissima, in qua tot annos versatus essem, redirem ad meos, inanis aliqua re exquisita & visenda, quæ

qua possem ἀντιφιλοφρονεῖν eos, qui tam longo intervallo, salvum venisse, ut fit, gratularentur. Quanquam igitur toto peregrinationis meæ tempore studiosissimè feceram, ut veteres Bibliothecas, quæ illic plurimæ, ac pulcherrimæ sunt, excuterem, bellissimum quódque, quod suo tempore ad usum hominum depromerem, conditurus: tamen ultimis illis diebus, quibus Romæ fui, majori etiam studio ad eam rem incubui: insita et usitata hominibus consvetudine, ardentiori affectu tractandi atque amplectendi ea, quibus se paulò post carituros vident. Sæpe autem audiveram commendari ab hominibus eruditis volumen quoddam perantiquum Philippicarum M. Tullii, quod asservaretur in Bibliotheca Vaticana, non in majore quidem illa et augustiore, quæ Pontificum beneficio, quotidiè ferè statis horis patere ad communem studiosorum omnium utilitatem consvevit: sed in abdita quadam, et non ita omnibus pervia, quæ à sacerdotibus D. Petri superioribus annis concinnata, postea, sive negligentia hominum, sive fraude, exhausta propè jam exinanita esset, sed anxium me ac solicitum habebat, quòd cùm antea multa per me, multa per amicos expertus essem, ut eum librum inspicere, eóque triduum aut quatriduum arbitratu meo uti possem: nunquam successerat: semperque casus aliquis, cùm jam jamque id, quod optabam, consecuturus viderer, conatus omnes meos eluserat: statui tamen, antequam ab incœpto desisterem, semel etjam experienda omnia esse, et, quasi munitam aliquam arcem diu frustra obsedissem, prius quàm re infecta discederem, omnibus simul machinis, omnibus operibus ad murum admotis tentandam irruptionem, quid quæris? puncto temporis obtigit, quod totum propè biennium ne quicquam optaveram, non modò enim mihi exi-

eximium illum librum inspicere licuit, quod ego ipsum posuissem in magni beneficii loco; sed etiam permissum est, ut eum mecum auferrem, domiq; haberem, data prius fide, eum, quod longissimum esset, ante septimum diem redditum ac restitutum iri. Tum verò, tanquam longo tempore collectam sitim explere cupiens, ita eum avidè pervolutare, & cum iis, qui ab eruditissimo ac diligentissimo viro Hieronymo Ferrario emendati erant, conferre cœpi, ut me, quanquam graviter ægrotare cœperam, non valetudinis ratio, non cibi potionisve necessitas, non ille ipse omnium domitor (ut eum Poetæ Græci vocant) à tam dulci occupatione posset somnus abducere; præclarè autem mihi constitit operæ meæ fructus. Non enim facilè crediderit quisquam, quam multa in his orationibus mutila, quàm multa temerè addita, quàm multa corrupta ac depravata legerentur in omnibus aliis libris, quæ hujus ope expleta, resecta, sanata & integritati suæ restituta sunt. Librum autem ipsum, credo equidem, ante hos septingentos annos exaratum esse, quod & ipsa literarum conformatio ostendit plerisq; locis gemina, quæ in Pandectis Florentinis, & in Terentio Petri Bembi visitur: & scribendi ratio, quam ὀρθογραφίαν vocant, eadem planè in iis, quos modò nominavi, libris, & præterea in antiquissimo illo Epistolarum Ciceronis, cujus exemplum abhinc triennium divulgavit P. Victorius, quam quidem cùm ex aliqua parte exprimendam curaverim, non tamen sum ausus perpetuò id facere, ne nimia illa novitas (siquidem nova dicimus etiam ea, quæ, cùm vetera sint, diu ab oculis & ab usu hominũ abfuerunt) lectoribus & moram objiceret, & molestiam pareret. Ut taceam, quod quædam in eis libris inesse judico errore potius, & vitio illorum temporum, quam ratione, &

auctoritate superiorum recepta, cujus generis sunt emptus, sumptus, & similia per literam p. in quo immoderata fuit ætas illa, cum sollempnia, & sompnum, & temptare, pleriq; omnes tùm scriberent.

Sed & illud ex eodem fonte fluxisse puto, quòd literas multas inter se commutabant: cum apsum, & optineo, contraq; scribtura, & obtare, sæpè in eorum libris legatur, in eundem numerum incluserim; avieris pro abieris: & Bolumina pro Volumina, ejusdemq; generis innumera. Nam illud, quale esse dicam, nescio, quòd lathrones & lathrocinia prope semper scribebat is, cujus manu ille Philippicarum liber scriptus est. Ne illa quidem exprimenda duxi, adficere, adponere, conligere, conlega, inlustris, & talia, aut æcum, relicuum, locuntur, cottidie; quæ tamen non ejusdem generis, cujus illa, esse duco: aut illa, immemoriam; pro, in memoriam, summast, pro summa est, & similia; etsi hæc quidem non planè aspernanda censeo. At hæc leviora sunt: illud majoris momenti: quòd locos amplius trecentos in omnibus aliis libris depravatos, à nobis emendatos videbit, quisquis hanc editionem cum aliis conferre voluerit. Tibi autem Adriane Turnebe, vir optime & doctissime, hunc laborem meum inscribere quasiq; consecrare placuit, tùm, ut extaret monumentum aliquod veteris amicitiæ nostræ, tùm, ut liber ipse hoc nomine studiosis omnibus gratior ac commendatior foret. Et sanè sive quærendus erat amicus de me benè meritus, cui hoc munusculum daretur, neminem ordinis nostri videbam, cui plus deberē: sive deligendus judex, qui de his rebus existimare unus omnium optimè posset, nullum reperire poteram, cui justius id deferretur, quàm tibi. Non enim aut obscurum, aut ambiguum est, inter omnes, qui hodie literas

tra-

tractant, ad quem ex hominibus nostris primæ sine controversia deferantur. Vale, meq́, ut facis, amare perge. LUTETIÆ. Idibus Mart, Anno M. D. LXII.

M. ANTONIUS MURETUS S. D. PAULO SACRATO SUO.

XIX.

Ex omnibus veterum scriptorum monumentis, Paule Sacrate, nulla pejus ab hominibus imperitis, ac temerariis flagitiosiusq́ tractata sunt, quàm ea, quibus Jus Civile populi Romani continebatur. Nam cùm extitisset antiquitus magna quædam vis hominum eruditorum, qui leges, Senatusconsulta, plebiscita, edicta magistratuum & urbana & provincialia tùm copiosis & uberibus, tùm mundissimo ac nitidissimo orationis genere scriptis commentariis illustrassent: jamq́ immensi operis videretur eorum omnium scripta pervolvere: arduum etiam & difficile in crebris, ut fit, eorum dissensionibus, quid optimum ac verissimum esset, judicare: ei malo mederi cupiens Imperator Justinianus, negotium Triboniano & aliquot aliis dedit, ut ex eorū scriptis ea tantùm excerperent, quæ utilia essent, quæque in judiciis obtinerent: quæ cùm in unum corpus, resectis cæteris, ordine digeßissent, sola deterrentur studiosorum manibus, eisq́ laborem minuerent, ac levarent. At illi, hac potestate accepta, non ut ille Horatianus agricola, qui inutiles ramos falce amputans feliciores inserit, sed ut milites accepto signo ad oppidum aliquod diripiendum ac deprædandum, per medium Jus Civile grassantes, & ut quidq́ obvium erat, lacerantes, mutilantes, trucidantes, brevi tempore exhibuerunt nobis veteres Jurisconsultos, instar Deiphobi, lace-

laceros crudeliter ora, Ora manusque ambas: quamque disciplinam perpurgandam ac perpoliendam susceperant, eam ita deformarunt, ut vix ulla amplius ejus imago superesset. Quam enim hanc infelicitatem esse dicemus, quòd, cùm hoc Jus ex legibus, Senatusconsultis, Plebiscitis, edictis magistratuum, Constitutionibus principum, responsis prudentum constare dicatur, hodiè in libris Juris nulla lex exstet, nullum Senatusconsultum, integrum saltem & ὁλόκληρον, nullum plebiscitum: edicti perpetui paucæ quædam, ut ex naufragio, tabulæ, ipsæ Principum Constitutiones multis locis decurtatæ, & ἠκρωτηριασμέναι, prudentum autem scripta ita distracta, dilacerata, divulsa, ut in eis vetus illa Hippolyti fabula renovata videatur. Itaque hodiè non aliter Jus Civile discere cogimur, quàm si, sublatis & extinctis omnibus Aristotelis, & Aristoteleorum interpretum scriptis, fragmenta tantum quædam reperirentur, è variis Alexandri, Themistii, Simplicii, Philopini & aliorum decerpta commentariis, ex quibus ut cumque in communes locos digestis Aristoteleam Philosophiam discere juberemur. Accessit aliud multò etiam perniciosius & exitiosius malum. Nam, cùm superioribus seculis, Dei permissu, densissima quadam caligine animis hominum offusa, omnes propemodum bonæ artes oppressæ ac sepultæ jacerent, extiterunt in illis tenebris homines audaces ac præfidentes, qui nulla Latini sermonis intelligentia, nulla veteris Reipublicæ Romanæ cognitione, cùm Dialecticam sine qua nihil rectè atque ordine tractari potest, aut non attigissent, aut ita attigissent, ut non attigisse præstaret: Politicen autem, unde omnia juris principia ducuntur, ne per somnium quidem aspexissent: arrepta, ut inter cæcos, juris interpretandi provincia, verbosissimis & insulsissimis com-

commentariis illas qualescunque veterum prudentum reliquias onerarent, & ita imposuerunt humano generi, ut hoc quoque politissimo & eruditissimo seculo judicia tamen plerisque omnibus in locis ad eorum somnia dirigantur, & ex eorum indocta doctrina exerceantur.

En quo magnifica illa Justiniani promissa ceciderunt? ut quos ille, ad exemplum Diomedis Homerici, aurum pro aere accepturos esse dicebat, ii pro illo obryzo veterum auro scoriam, & si quid ipsa faece magis faeculentum est, acceperint: quosque in illis floridissimis pratis Africani, Papiniani, Ulpiani & talium pasci oportebat, ii nunc in Bartoli, Baldi, & aliorum etiam sequioris notae sordibus ac sterquiliniis volutentur. Quosque quidam inelegantes quidem & incultos, sed magno tamen ingenio & acri judicio praeditos vixisse ajunt: de istoc videbimus: nam ne ego quidem eis ingenium adimo; nimis potius ingeniosos fuisse fateor: illud quidem certè negari non potest, cujus quis civitatis neque linguam teneat, neque formam, leges, mores, instituta cognoverit, ejus Jus Civile non posse ab eo, quamlibet ingeniosus sit, commodè intelligenterque tractari. Satis igitur magna gratia iis haberi non potest, qui hanc caliginem discutere, & istius impostoribus personam, sub qua tamdiu hominibus illuserunt, detrahere conantur, ac perficere, ut quemadmodum caeterae omnes disciplinae à teterrimo Barbarorum dominatu liberatae, nitorem ac splendorem suum his temporibus receperunt, ita disciplina juris tandē aliquando in pristinā restituatur dignitatē. Tales & nonnullos Italia protulit, & longè plurimos Gallia. Quorum ego vestigia pro virium mearū modulo persequens, totum illud quadriennium, quo libros Digestorum in hac urbe interpretatus sum, dedi equidem operam, ut quotidiè plurima istorum

qui tanti in vulgus fierent, ac fœdissima errata detegerem: & ingeniosorum adolescentum animos ad meliora converterem: effecissemq́ omninò aliquid, nisi hominum nudari subsellia sua & cornicum oculos configi dolentium conquestiones obstitissent. Cogito autem, si & vita superer it, & otii aliquid contigerit, ea quæ tunc è superiore loco dixi, colligere, & quoniam multos id cupere video in publicum emittere. Ideoq́ nunc exiguam quandam ad te eorum particulam mitto: quam tu, si tanti videbitur, istic edendam curabis, & tuo multis mihi nominibus charissimo nomini dicatam in vulgus exire patieris. Cupio enim, Sacrete vir optime & humanissime, & magno illo Iacobo Sadoleto avunculo tuo dignissimo, pro plurimis, ac svavissimis officiis erga me tuis aliquid tibi vicissim rependere, ac perficere, ut amicitiæ, quæ mihi tecum viginti jam annos & eò amplius, sine ulla offensione intercessit, & ut spero, ad extremum usq́ spiritum duratura est: monumentum aliquod apud posteros exstet. Tu, ut soles, munusculum hoc non ex sua, sed ex animi mei magnitudine metieris. Vale, ROMÆ, Idibus Septembr. M. D. LXXX.

PAULUS SACRATUS CANONICUS FERRARIENSIS M. ANTONIO Mureto J.C. ac civi Romano præstantissimo viro S. P. D.

XX.

PRimum quidem maximas, ut debeo, atq́ immortales æterno ac præpotenti Deo gratias ago, habeoque, Murete præstantissime, cujus divino beneficio ad

hoc

hoc usq; tempus perveni, quo mihi amplissimo illo atq; pulcherrimo munere jampridem pro tua singulari in me humanitate mihi debito frui tandem liceat, tibiq; facultas fuit exolvendi promissum tuum, & fidem deniq; tuam præstandi ac liberandi; Nam duodeviginti annos me summa in expectatione fuisse hujusce tuæ eximiæ in me liberalitatis, ex tuis ac meis literis, quas nuper edidi, liquidò perspici potest. Gaudeo deinde majorem in modum, neq; ullis verbis explicare queo, quàm grata mihi atq; exoptata fuerit hujus tuæ constantissimæ in me voluntatis declaratio; Nam præcipui tui erga me amoris, quod illustrius indicium mihi ostendere potuisti, quàm cùm voluisti nomen meum illustrari abs te divinis scriptis ac celebrari tuis? Equidem egregium ac præclarum hoc factum tuum omnem mihi dicendi facultatem adeò eripuit, ut si parem etiam tuæ eloquentiam natura mihi dedisset, ne ad minima quidem hujus tanti erga me beneficii tui partem oratione assequendam aspirare unquam possim. Accedit etiam, quod nihil mihi ad felicitatem deesse puto, postquam me tali ac tanto monumento decorasti: Tuus enim svavissimus liber quæstionum plenus, refertusq; gravissimis sententiis, in quo mirùm in modum excellentissimi ingenii tui atq; admirabilis eloquentiæ vis elucet, in manibus doctissimorum virorum cùm versabitur, sicut ego jam totum bis percurri, quòd mea legendi eum inexhausta erat aviditas, nec satiari poterat, ubi te illi miris in cœlum laudibus extulerint, nónne beatum me prædicabunt, qui tanto amoris vinculo tecum astrictus fuerim, ut me immortalitati & hominum memoriæ sempiternæ tradere volueris? Sed quod in epistola ad me tua de Triboniano illo ejusq; sociis quereris & justè, quibus Justinianus cùm mandâsset, ut ex veteribus illis

Jurisconsultis excerperent ea, quæ ad judicia accommodata essent, quæque maximè utilia ac necessaria viderentur; illi tamen immissi cum falcibus amputârunt, dilacerârunt, mutilâruntque: in eadem profectò sententia, Murete excellentissime, jamdiu sum, ac dùm eram Patavii, me cum sociis illic meis de hoc tùm sermonem habuisse sæpè memini, quibus etiam dicere solebam, si Cicero unus nobis superstes non fuisset, linguam Latinam ab illis viris gravissimis non esse petituros. Ac nimirum invidit ille tantis viris, quos imitari non valebat, ac Bartolo cæterisque successoribus leguleis sermonem rudem, vulgarem, plebejumque nobis obtrudendi ansam dedit. Itaque qui tantos librorum acervos capiat, vix jam videtur esse locus.

In iis autem λῆρος πολὺς, ut Iustinianum alterum desideremus. Verùm cùm satis jam veterum monumentorum interitum deploraverimus, si te posteri imitari voluerint, ut magnam in spem venio fore multos, qui exemplum tuum sequantur, non vereor, ne non in pristinum statum leges brevi restituantur, ac suæ dignitatis splendorem obtineant: Primi quidem tui hujusce disciplinæ fructus uberrimi lectissimique, quos pro tuo summo in me studio dicare mihi voluisti, omnibus viam monstrabunt, quam qui persequentur, non solùm indicabunt se adamare hanc excellentem Juris Civilis scientiam, sed & illius facilè compotes fient. Ego quoque amicos meos omnes, qui legibus ipsis studium suum dabunt, hortari non desinam, ut eandem semitam teneant, quibus etiam spondebo fore, ut eos instituti hujus nunquam pœniteat. Quod reliquum est, cùm à te tàm divino munere affectus fuerim, Murete humanissime, ut nihil unquã tale cogitâssẽ, atque ut te simillimo remunerari possim, præcisa mihi spes omnis sit, nihil enim suppetit

præ-

præter voluntatem, quò me vertam, quid moliar, ut cæteri saltem me tibi animo gratissimum, ac tanti tamque eximii & regalis doni memorem esse intelligant? Nempe tibi me pro tot ac tantis tuis in me meritis jamdiu obstrictum prorsus addicam, quem tibi fidelissimum in tua potestate habebis, ac quoad vixero, colere diligentissimè nomen tuum non desistam; Et quotannis tamen nōnulla tibi signa dabo κατὰ δύναμιν, ex quibus intelligas, tuæ nimiæ in me benignitatis nullam capere me posse oblivionem. Vale, Murete, ætatis nostræ decus, ac te Deus Opt. Max. diutissimè servet incolumem, omnesq; cogitationes & actiones tuas perpetuò fortunet. FERRARIÆ 7, Kalend. Novembr. M. D. LXXX.

M. ANTONIO MURETO PAVLUS MANUTIUS S. D.

XXI.

Mihi verò, ita vivam, etiam atq; etiam probatur, &, cùm in quovis genere magnus omninò sis, in hoc maximè videris excellere. Planè (ut omittam reliqua) ingenii tui quasi quandam δεξιότητα sum admiratus, ita concinnè, ita aptè facili quodam sententiarum nexu, rem ducis, donec ad ipsum pervenias: in quo te, ubi scis hærere multos, citra omnem adulandi suspicionem summa explicas cum dignitate. Gratulor tibi de ista facultate, & eò magis, quod si locis impertitur gloria, novum decus accedat ad Italiam nostram: in qua sedem, auctore atque auspice me uno ita locâsti, ut cogitare nihil prorsus de migratione videaris, nec verò secus debes. Valdè enim ad literarum elegantiam, planeq; ad omnem humanitatem tibi profuit hoc cœlum, è quo jam per quadriennium spiritum hauris. Itaq; noster eris

perpetuo, mi Murete, si gratus esse vis: quod profectò vis: soles enim hanc virtutem præter cæteros efferre. Tibulli principium mitte; ut cum Epistola conjungatur. Scholia, non dubito, te operam daturum, ut tua videantur, id est, lita luminibus ingenii, &, quantum res patitur, erudita. Vale. VENETIIS.

EIDEM ROMAM.

XXII.

G*Audeo, mi Murete, quod profectò etiam me tacente existimas, te navare operam regib. ingeniumq́ tuum, quod ego semper unicè dilexi, extuliq́ laudibus à tanto Pontifice, & ab universo Cardinalium collegio vehementer probari. Nam si qui aliter sentiunt: quanquam quis est, qui aliter sentire possit? Veruntamen si qui fortasse reperientur, quos livor impediat, quò minus rectè ac sincerè judicare possint; de iis laborandum non erit: cùm te præsertim ille noster, quem sequuntur multi, sed ille præter cæteros, qui nobis quasi* μυσταγωγὸς *debet esse, non mediocriter ornet, atq; diligat. Hæc altera tua oratio priorem illam vel æquat, vel vincit, sententiarum, verborum, ordinis præstantia, quo in officio, ac munere cupio te pergere. Simul enim perges in expedita, maximeq́ directa gloriæ via, per quam precessisti jam longissimè, nemine præcurrente, me favente plurimum. De tua in me benevolentia, cùm recordor meam, dubitare non possum, meum in te animum expertus jam es, eundem si esse nunc, & perpetuò futurum arbitraris, non fallam opinionem tuam. nam & mea non solùm consuetudo, sed etiam natura ita postulat: & tu perficis eas laudes, quarum principia me olim, exspectantem id, quod præstare te nunc video, in tui amorē impulerunt. Habeo summas gratias, quas agi à te cupio, Archiepiscopo*

piſcopo Beccatellio: eumq; meo nomine, ut quam licebit officiosè, quamq; plurimum ſalutes, valde rogo: &, ut ſcribit ad amicos, floret honoribus in patria, carus Imperatori, jucundus omnibus, nôſti humanitatem & ingenium: doctrinam auxit à diſceſſu tuo, quantum vix credas: itaq; ſumma omnia de illo adoleſcente ſperare nobis liceat. Duareni obitu, de quo heri primùm à Germano homine, qui ex Gallia recens venerat, accepi, damni plurimum in jure Civili factum eſt, equidem dolui vel tua cauſſa, quod eum à te amari ſenſeram, quanquã hæc, ſi ferret humanitas prorſus dolenda non eſſent. quid enim proficimus? angi quidem gravius: neq; communis eruditionis neceſſitas concedit: & vita commutatio, breviſſimæ cum æterna, miſerrimæ cum beatiſſima, valde vetant. Ego nunc, quod acceptum divinæ benignitati refero, quodq; tibi puto fore jucundiſſimum, valetudine utor ſatis commoda, oculis quidem optimis, quod aliquot annis non contigit. Itaq; cum otium non ferrem (ſcis enim me quieſcere non poſſe) commentarios in reliquas Ciceronis epiſtolas cœpi texere: &, ut initia ſunt, prorſus induſtria non ἄχεται, abſoluti, ut mihi quidem videtur, majorem partẽ, id eſt, tres primos libros, &, extra ordinem octavum, in quibus, ut dixi iam, niſi me communis φιλαυτία decipit, non videtur opera malè collocata. Habebis in clauſula de Petro Fabro, tuo dicam, an meo? ita me triduo cepit, ſibiq; devinxit ingenio, humanitate, prudentia. Planè vixi, quamdiu mecum fuit: nec mediocri ſum amore diſcedentem proſecutus: næ tu, ſi nihil præterea mea cauſſa velles, qui & vis, & egiſti jam plurimum, tamen hoc uno munere, quod auctus per te ſum tam ornati adoleſcentis amicitia, meis omnibus in te ſtudiis, quæ tu merita vocas, optimam gratiam retuliſti. Vale, VENETIIS.

HUB.

HUB. GIPHANIUS M. ANTONIO MURETO VIRO ERUDITISSIMO S. D.

XXIII.

Vellem, Murete, V. C. ea esse tempora, ut literis nostris liber esset commeatus: haberem fortasse, de quibus te vel consulerem interdum, ut quendam velut μυσηγέτην, vel ut amicus commonefacerem. Nunc quæ sint vides, itaq; consilium cepi, quantum potest, temperare scriptionibus & literis, maxime ad longinquos. Quod tamen institutum ut jam migrarem, fecit Jacobus Zelenius, familiaris meus, cui hæc ad te dedi. Is enim in Italiam hinc profecturus, cùm magnoperè me rogaret, ut sibi ad te, quem jam diu colit, quasi viam & aditum munirem: amico optimo exiguum hoc literarum officium negare nec potui, nec debui. Eum igitur toto pectore tibi commendatum esse cupio, adolescentem, mihi crede, suavissimis moribus, & elegante doctrina expolitum, omniumq; doctorum hominum observantissimum, genus enim domi nobile, multisq; ad laudem insignibus viris clarissimum omitto,

Exspectas autem fortasse & de Agellio nostro aliquid: Sed, & eum, & alia nostra remorantur, cùm occupationes nostræ cotidianæ, tum librariorum hoc in loco inopia. Juris quoq; Civilis in quo & explanando & respondendo toti versamur, quasi rigor, & Musæ, ut Poëta vetus eas vocat, severiores, sive, ut Fortunacianus loquitur, duriora juris scripta, vix patiuntur, ut in humanitatis illa velut vireta sæpè expatier. Ne tamen me putes aut vale humanitati & expolitis illis Criticorum studiis planè jam dixisse, aut eorum sectam JurisConsultorum sequi, quorum utinam barbara modo esset

oratio (ferri enim ea quoquo modo posset: quanquam & vestis honesta matronam nobilem ornet ac deceat) & non Juris ipsius, ac rerum, totiusq; ferè scientiæ Civilis nostræ magna ignorantia, atq; perturbatio: de qua & tute jam pridem eleganter in Oratione quadam disseruisti: Quare ne his me vitiis adfinem existimes, parerga nunc accipe, ex iis quædam, quæ in ipsas lectiones tuas, quasi præteriens aliquando notavi: Non ita certandi cupidus, quam propter amorem, quo te imitari aveo, ut Carus ait. Vidisti acutè lib.6. cap.16. locum illum Ciceronis 2.de Divinat. Totas noctes somniamus, neque ulla ferè est, qua non dormiamus: & miramur, aliquando id, quod somniamus evadere? *esse mendosum: Qui tamen ita fortasse scribendus est:* Neque tamen ulla ferè est, qua non; Et miramur, &c. *ut τὸ, qua non, præcisè sit positum: pro eo, quod, qua non somniemus. Non verò, ita, ut tu putas;* totas noctes dormimus, neque ulla ferè est, qua non somniemus, &c. *id enim à vetere scriptura longius aberrat, & nôsti, ob orationes concisas, quàm sæpe in veterum scriptis peccatum sit, agitur de somniis, & non de somno: quamvis & illa in somnis. Illum autem locum pro Archia.* Quod si non hic tantus fructus ostenderetur: & si ex his studiis delectatio sola peteretur: tamen, ut opinor hanc animadversionem humanissimè ac liberalissimè judicaretis. *Alii aliter, tu lib.12. lect.cap.15. ita emendas: hanc animi adversionem. Vide, quæso, ne ita rectius.* hanc humanissimè, *hanc, nempe delectationem & voluptatem. Sæpe enim his articulis, hanc illam, & similibus non adjungitur nomen aliquod, sed prius adlatum tacitè repetendum intelligitur, ut apud Senecam epist.95.* At illam habentem præcepta

cepta plurimum ait proficere: *ubi delendum illud* habentem præcepta. *Nam ibi non de paranetica, sive, ut Seneca, præceptiva, ut Cicero in lib. de Offic. loco vulgo non intellecto, quæ in præceptis posita est, parte Philosophiæ, sed de theoretica agitur. Sic & pro LIGARIO: Valeat vox illa tua, quæ dicit. &c. id quæ dicit, perspicue spurium. Ejusdem libri tui c. 1 in his verbis Senecæ lib. de benef.* Nemo beneficia in KALENDARIO scribit: nec avarus exactor ad horam & diem Creditorem appellat: *mendum esse rectè admonuisti, atq; pro Creditorem, fortasse legend. Debitorem, quomodo & jam pridem BRISONIUS lib. 1. de verb. sign. illum ipsum locum adducit, hæc enim cognata sive potius inter se relata vocabula, magis & minus, emptor & venditor, conductor & locator, debitor & creditor, migrasse interdum alterum in alterius locum videntur, quod & Jacobus Cujacius observabit lib. 1. cap. 10. & lib. 9. c. 7. Cui tamen d. l. si in emptione. D. de contrah. empt. & l. 18. solutione. D. ad exhib. cur non adsentiar, iisq; in legibus nihil mutandum putem, alio in loco explicabo. Hoc autem in loco Senecæ, etsi τὸ Debitorem non improbo, omitti tamen utrumque potest, & Creditorem & Debitorem, sed intelligi debitorem; ut verbum, appellat, præcisè & absolutè ibi sit positum. Quod autem ad eum locum Cic. attinet lib. 2. de finib. bon. de quo & tu lib. 6. cap. 20. & Turneb. aliiq; laborant.* Resplendeat his vestis, argentum, odrilitium, locus ipse, ædificium, &c. *eum ita emendandum puto*: vestis, argentum, locus ipse: *reliquis inductis: Aut certè ita*: Vestis, argentum, aurum, locus ipse, *ut odrilitium sit depravatum ex ore sive auro. Paulò ante apud Ciceronem hæc*, quibus vinum defusum è pleno sit Hirsiphon, *ut ait Lucilius, cui nihil jus &*

sac-

ſacculos abſtulerit, portenta potius quam verba, quæ tamen ita exarata ſunt in libris manuſcriptis, aliter Paulo Manutio, aliter Joſepho Scaligero in appendice ad conject. in Varr. mihi ita, è pleno ſit hinophoro, ut ait Lucilius, cui nihil ſacculus abſtulerit, fortaſſe inquam ita (nam & ipſe dubito) reſcribenda videntur. Inophorum certè, vel ne mentiar inoforum in vet. libr. reperio, nunquam œnophorum, & rectè. Romani enim veteres Græcum οι non modò œ Latinum, quod vulgare ut Demoe, Edeatroe, (ſic enim legendum puto apud Feſt.) Adelphoe Terentii, de quo & tu in Terent. Clarumenoe apud Plaut. & Canephoroe apud Cicer. Verrin. de quibus nos ad Lucret. Sed etiam interdum aut in o nudum, ut in Poëta, Poëma, diocesis, & diocetes apud Cicer. pro Rabirio Poſth. ubi antea mendosè. Diogenes, & Parochia, παροικία, vocab. Eccleſ. (falluntur enim, & omnium ſcriptorum, etiam Juſtiniani & Theodoſ. Codicum exemplaribus antiquiſſimis repugnant, qui nuper ſcribere cœperunt diœceſis & diœcetes, parœcia & parœcus, quos miror eadem ratione non ſcribere pœeta, pœema, pœeſis) interdum in I merum vertebant, ut videre eſt in Iconomus, quod contra uſum veterum quidam hodie mutarunt in Oeconomus, ut Alciat. admonuit lib. 9. Parergon c. 3. in bodidocus apud Feſt. id eſt, graſſator qui græcè ὁδοιδόκος, Inomaus apud Oroſium in l. vet. qui à Græcis Οἰνόμαος: & in Cimiterium: ſic enim Latinè è veteribus Chriſtianis ſcriptum id fuiſſe, quod Græcè κοιμητήριον, vetera monumenta confirmant. Unde & Acimitenſe monaſterium in l. inter claras C. de S.S. Eccleſia dicitur, quod à Græcis τῶν ἀκοιμήτων. Solent ſcilicet Romani Græca vocabula paululum variando ſua ſæpe facere, nec iiſdem ea aut literis aut ſyllabis ſemper admetiri, ut Ulixes ὀδυσσεύς.

Exan-

Exanclare, & anclare apud Fest. ex Græco ἐξαντλεῖν & ἀντλεῖν: non ut vulgò jam ſcribunt exantlare, quod Exanclandi verbum & tu contra Lambinum rectè vindicâſti, lib. 13. cap. 17. alia æquè ejuſdem modi: de quibus alibi. Quod qui non obſervant, latinam linguam mirè perturbant: idemq; & Elogium, de quo & tu in Lect. optimum licet vocabulum, & bonæ quaſi monetæ, aut civitate Romana, tanquam lege Papia, planè exterminant; aut variè nunc in eclogium, nunc in ellogium, nunc in eulogium mutant; & epiſtolam ſcribunt Græcorum more, invitis omnium ſcriptorum libris, antiquiſſimis etiam marmoreis monumentis, in quibus conſtanter Epiſtula, & Eclogium extat. Atque quæ quidem de meis in tuas Lectiones cerulis quibuſdam ac notis, in quibus ſi quid erit tale, quod in acceptum referendum putes: videbis, in quem quid expendas: ne & his accidat, quod nuper Themiſtæ noſtræ apud Cicer. & Eunio, item noſtro apud Agellium l. 12. c. 4. de quibus diligenter olim ad te ſcripſeram contigit, εἰδότι loquor. Sed de his alio fortaſſe loco planius, & plura. Nunc, ut modò dixi, de me ſatis multa. A te autem lectionum quidem libros plures non ita pridem accepimus: omnis elegantiæ refertos: Sed quod inter nos, liceat, Soli enim ſumus, poſtulantur jam à te, & φιλοσοφούμενα quædam, & à Nobili politiſſ. philoſopho, qui aliqua jam dedit, plura. Atq; adeò accepi non ita pridem ab idoneis hominibus, te jam paratas habere explicationes librorum aliquot Platonis & Ariſtotelis Politicorum: quæ graviores ſcriptiones huic quoq; & ætati tuæ jam maturiori, & perſonæ, magis convenire videntur. Ajunt & Eunapii hiſtoriam, quæ in Vaticana bibliotheca adſervatur, curare te deſcribendam, quod idem & Redingerus noſter D. Thomas V. C. magno ſumptu jampridem cœperat: ſed cona-

conatum ejus mors interrupit. Tu, si & Politica illa scholia tua, & Eunapium, etiam Theodoriti epistolas, quarum insigne volumen in eadem Bibliotheca Herveto teste, superest, aliaque veterum scripta divulges, bene, mihi crede, de Republica mereberis. Eorum namque opera cum Reipublicæ utilior, tum etiam ad laudem ipsorum diuturnior mihi semper visa est, qui veterum scriptorum præclaras συντάξεις & commentarios aut in lucem ipsi proferunt, aut ab aliis divulgatos vel eruditis scholiis explanant, vel ut emendatiores sint, elaborant. Emendatus enim liber est vice commentarii. Vale, vir doctissime & salve. Anno M. D. LXXXIII.

JULII POGIANI VIRI DISERTISS. EPISTOLA, DE CICERONIS IMITANDI modo, ad nobilissimum adolescentem NICOLAUM FITZHERBERTUM, Anglum.

XXIV.

ETsi sunt ejus generis tuæ literæ, ut in politiori humanitate, in qua ex gravioribus Legum studiis conquiescis, consilio aut præceptione mea tibi minimè opus esse intelligam; tamen quia mei in te amoris esse video, non tam spectari, quid ego possim, quam quid tu velis attendere; rationem tibi & consuetudinem hujus rei mei exponam. Ego, quamdiu mihi arbitratu meo studere licuit, unum aliquot menses ex Latinis scriptoribus Ciceronem legi. Nam in omni ratione optimum quemque, & illum unum imitandum esse co-

gnôram. Quare cùm illum ipsum Ciceronem Latinæ linguæ & eloquentiæ principem esse constaret, rejeci cæteros latinitatis authores. Quo in studio primùm dabam operam, ut statuta essent tempore & studendi & scribendi mea. Didiceram enim à summis viris, qui se id re expertos esse dicerent, plus adjumenti esse in certo, nec multò, quàm in vario & diuturno tempore; quod haberet eadem illa hora studiorum, non solùm admonitionis & recordationis vim, sed etiam quoddam momentum ordinis: qui cùm in omni re multum, tum in dicendo plurimùm potest. Sed hoc fortasse patet latius: illud ad id unum pertinet, quod institueram. Duo igitur in Cicerone legenda mihi proponebam, quid & quomodo diceret. In quo videbam interdum pauca multis explicari, interdum plura comprehendi breviter, & absolutè, sæpius eandem variari rem, ut cùm idem diceretur, tamen commutatis verbis atque sententiis, aliud dici videretur. Mirabar verò partium & quasi membrorum pulcherrimam compositionem, qua sic aliis nexa & apta sunt, nihil ut lectori possit esse jucundius. Quid dicam de artificio vinciendæ orationis, deq; copia & quasi sylva elegantium vinculorum? quibus cùm multi, vel quasi compedibus quibusdã, inscriptiones suas colligent, vel ita dissolvant ac dissipent, ut capti membris corporis, ac ne corporis quidem speciem habeant: sic Cicero res nectit, & verba, ut sola ejus oratio liberè moveri, magnificeq; ingredi videatur. Cogitabam verò etiam de singulis verbis, de conjunctione verborum, de eorum numero atque forma. Qua in cogitatione mihi veniebat in mentem mirari, quænam esset caussa paucitatis eorum, qui divinas Ciceronianæ orationis virtutes imitarentur. Hujus

jus autem erroris & inscitiæ multorum, duplicem aliquando culpam animadverti. Sunt enim, qui à Cicerone abhorrentes, se ad alios, nescio quos, scribendi magistros contulerunt. Qui quod judicium habeant, cùm appareat, facilè negliguntur. Alii sunt, quorum est levius peccatum: imò verò non illi quidem cupiditate peccant, qui Ciceronis simillimi velint esse, si possint: sed consilio & imitandi modo falluntur. Nam hi Tullii verba mordicùs tenent, nec ullam ferè syllabam audent ab eo discedere; & dum verentur, ne parum Ciceroniani videantur, illius etiam sensa totidem verbis transferunt in suas literas; scilicet illi (quod miserrimum est) nunquam sunt in scribendo sui, sed ineptè ac putidè semper alieni. Quid igitur eos in errorem induxit? Puerilis illa suspicio, quod sermonem Ciceronis in id modò convenire sunt arbitrati, ad quod ille semel accommodavit. In qua si ipse Tullius sententia fuisset, non jam eum copiæ atq; ubertatis magistrum, sed inopiæ & jejunitatis auctorem haberemus. Quæ cum viderem, putavi mihi elaborandum, si modò id assequi possem; me ut ab illa balbutientium turba sejungerem, conjungeremq; cum iis, qui planè & latinè loquuntur. Quid quæris? Audere cœpi. Nam ut quisq; mihi occurrebat Ciceronis locus, illam loquendi formulam ad alia transferebam, & ejusdem & alterius generis sensa, quasiq; unis ab illo sumptis vestimentis studebam vestire & ornare res innumerabiles. Exempli caussa, quod hæc dictans legebam fortè Publii Rutilii adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & juris scientiæ, P. Scævolæ commendavit domus; *Quis prohibet eò traducere? Hannibalis Minalis adolescentiam ad opinionem & eloquentiæ & Philosophiæ,*

Flaminii nobilis consuetudo commendavit: vides genus, sed quoniam intelligebam, quædam esse sententiarum lumina, quibus scripta illustrarentur, sumebam illa vel ab ipso Cicerone, vel à quovis; sed ita, ut in eadem exercitatione alia quadam ratione uterer ab illa superiore. Ut enim illic tanquam ex eadem cera multas fingebam imagines; sic hic quasi eundem hominem alio habitu vestiebam. Quare fiebat, ut quæ ab aliis parta essent, à me inventa viderentur. Sunt autem hæc ornamenta & lumina sententiarum, ut, Ne quid nimis, Latè patet invidia, & hujusmodi sexcenta, quæ si ita efferas, Tenendus est omnium rerum modus, & nihil non occupat invidia, quis tua esse neget? Huc pertinet illud Ciceronis, imitandos esse bonos fures, qui earum rerum, quas cœperunt, signa commutant. Ut enim illi pallium, si cui furantur, ne id is agnoscat, ex pallio sagum faciunt; sic qui aliorum sententias commutatis verbis enunciant, quæ communia sunt, propria facere videntur. Neque verò non etiam conabar interdum quodammodo cum ipso Cicerone certare acumine contrariorum, ut si ille, In lætitia doleo, ego contra, In dolore lætor. Si idem dicat, ut tardius faceres, hoc est, ut ego interpretor, diligentius; item ipse, celerius, id est negligentius, in contrarium conversa sententia. Quod institutum mihi si meo arbitratu diutiùs tenere licuisset, in hac laude fortasse aliquis essem. Sed ab ea me consuetudine avocavit necessaria quædam barbaries, de qua nunc quidem nihil attinet plura scribere. Tibi certè, quid de tota hac ratione sentirem, significandum putavi: qui etsi scio, quanta occupatione destinearis, tamen non dubito, quin pro excellenti tuo ingenio,

proq;

proque eo, quantum profecisti in hac latinè scribendi ratione, cùm istum graviorem studiorum cursum confeceris, si huc redieris, teque in hac laude exercueris, brevi etiam in principibus futurus sis hujus facultatis. Quanquam aliquid interea assequêre, si cùm vacuus quotidie fueris à legum studiis, animi caussa, stilum reprehenderis, & in hac exercitatione, quam dixi, subsecivas operas posueris. Sed quod mihi penè exciderat, multa ex Cicerone tibi memoriæ mandanda sunt, & paranda tanquam magna supellex, tibi ut suppetat in variandis & mutandis sensibus multus & elegans vestitus orationis. Et quoniam ut in victu & vestitu priùs necessaria, quam voluptaria quærimus; sic in oratione propriorum primum verborum, deinde translatorum copia comparanda est: haud scio an illæ ad Atticum epistolæ, in quibus nulla est elaborata concinnitas, nullum exquisitæ voluptatis aucupium, plurimùm proficiant ad latinè & emendatè loquendum, quemadmodum nonnunquam etiam gemmarum vis, non tam arte disposita, aut distincta auro, quàm pura atque nativa delectat; ita Latini sermonis ubertas sine fuco, aut peregrinis quodammodo deliciis orationis in illis maximè probatur epistolis. Etsi hæc admonitio accommodata est iis, qui nunc primùm in eam rationem ingrediuntur; tibi, qui tantùm jam hac scribendi exercitatione profecisti, præsertim majoribus rebus occupato, fortasse minus est necessaria. Quare cùm grandiori etiam scribendi genere delectari videaris, nos quoque sive ingenio, sive judicio tuo, certè tempori obsequemur. Cùm igitur tibi, ut nunc est, facultas non sit pervolutandi multos Ciceronis libros, ex illis optimos leges, etsi nulli non

optimi. Sed tamen orationes leges, & ediſces, quæ multùm te delectabunt, & ſcriptionem tuam adjuvabunt. Ignoſces verò mihi, ſi hæc neque ſubtilius ſcripſi, ut res poſtulare videbatur, neque illuſtravi exemplis. Eram enim & ipſe valdè occupatus. Quare aliâs reponam, & accuratius aliquid ad te mittam, quod proximis feriis æſtivis in Trebiano tuo vacuus legere poſſis. Interim vale, & mihi conſerva amorem tuum. ROMÆ, Pridie Kalend. Aprilis.

M. ANTONII MURETI PRESBYTERI, ET CIVIS ROMANI,

HYMNORUM SACRORUM LIBER.

SERENISSIMO PRINCIPI GULIELMO GONZAGÆ, DUCI MANTUÆ, Montisferrati, &c.

Magne Ducum, fœtam populis cui fortibus urbem
Pulcher olorifero Mincius amne lavat:
Sume datis à te scriptos mihi legibus hymnos,
Néve parum culti despice vatis opus:
Illi etiam quorum hic meriti celebrantur honores,
Lucida quos constans vexit ad astra fides,
Non indignantur parvo sibi thure litari:
Atq; animum magni muneris instar habent.
Forsitan his olim juvenis meliora dedissem,
Et mulcere aures dulcius apta tuas:
Sed veniens etiam ingenio est damnosa senectus:
Nec tantùm vires corporis imminuit.
Cùm mihi turgerent meliori sanguine venæ,
Nec curarum animum pondera deprimerent:

Sponte sua numeris carmen mihi mollibus ibat:
Et subitò versus fundere ludus erat.
Nunc & corpus hebet senio, & mens ipsa pigrescit.
Quodq; habuit ludo, nunc onus esse putat.
Dulce onus hoc tamen est, quod te mandante subitur,
Et leviora facit jussa jubentis amor.
Atq; utinam hæc roseo legat & VINCENTIUS ore
Phœbi & Musarum maxima cura puer:
Qui florescenti paullatim attollitur ævo,
Ut sata se ad fluvii subjicit alnus aquas.
Felix, cui teneris Helicon lustratur ab annis,
Et bibitur volucris fons pede factus equi.
Quem jam ipsa Uranie blandis complexa lacertis,
Stellatas Superûm vexit ad usq; domos:
Ostenditq; astrorum ignes, cœliq; meatus,
Queisq; suos peragant legibus illa choros.
Quis scit, an &, cœlo dum singula despicit, inter
Cætera majores viderit astra suos:
Et quos purpureo contexit Roma galero:
Et qui regali sceptra tulêre manu?
Fortunate puer, magnum patris incrementum,
Cui Lachesis net plena aurea fila colo,
Vive diu, utq; dati poscit tibi nominis omen,
Tende atavos omni vincere laude tuos,
Neu grave sit, dum dona tibi graviora parantur,
Interea partem carminis esse mei.

(o)

HYMNI SACRI.

IN ADVENTU.

VErbum, quo omnipotens condidit omnia,
Summi prævalidum consilii Angelum,
Vatum plena Deo pectora dixerant
Venturum, ut fieret caro.
Primi quo maculam dilueret patris,
Serpentisq́ vafri contereret caput:
Præclusamq́ homini morte recluderet
In cœlum propria viam,
Ergo turba patrum, carcere liberos
Qui longo per eum se fore viderant,
Cœlum suspiciens, luctisonis dabat
Carmen lugubre vocibus.
O qui pollicitis applicitos tuis,
Quamvis cuncta potes, fallere non potes,
Longas tolle moras, & citò, quem tibi
Certum est mittere, mittito.
Simplex ætherii numinis unitas
Quæ distincta eadem est veraq́ Trinitas,
Æternis vigeat semper honoribus,
Et terra simul & polo.

IN DIE S. BARBARÆ.

QUalis, nulla polum nubila cùm tegunt,
Inter clara nitet sidera phosphorus:
Talis martyrio conspicuas micat
Inter Barbara virgines.

Cui solus teneris Christus ab unguibus
Ussit cor nitidum perpetua face,
Cui desiderium, cui fuit unicus
Spretis Christus amor procis,
Quamvis imperio barbarus aspero
Terreret genitor, quem furor, & mala
Perduxit rabies, ut gladio caput
Natæ demeteret suæ,
Vinclis illa quidem libera corporis
Felix ad Superos protinus evolat.
Sed Christus sceleratum in Stygias patrem
Sedes fulmine dejicit.
Simplex, &c.

AD LAUDES.

SAnctæ triumphum virginis
Læti canamus Barbaræ,
Palmæq; honorem duplicis.
Quam virgo martyr obtinet.
Non stirpis illam regiæ
Splendor superbam reddidit,
Quin se à tenellis unguibus
Christo regendam traderet.
Insanus infremit pater,
Omnesq; pœnas admovet,
Tandemq; sacrum filiæ
Caput cruentus amputat.
At virgo casti corporis
Soluta vinclis emicat,
Volatq; stipata Angelis
Ad expetitum conjugem.

Æter-

Æternæ cunctorum pater,
Æterne fili par patri,
Et par utriq; spiritus
Soli tibi sit gloria.

IN NATALI DOMINI.

O Nox vel medio splendidior die,
Cuius per tenebras virginis integræ
Ex alvo nitida Sol novus emicat,
Complens omnia lumine.
Æterno imperio qui regit omnia,
Humanumq; Deo conciliat genus,
Is nunc sub tugurî vilis operculo
Nascens, pauperiem docet.
Pastores ovium, dum gregibus suis
Intenti vigiles excubias agunt,
Primi hunc angelico carmine nuncium
Lætis auribus hauriunt.
Grata est haud dubiè simplicitas Deo.
Grata est vita, dolis quæ procul omnibus
Rectum sponte sua perpetuo colit,
Et priscam retinet fidem.
Simplex, &c.

IN DIE S. STEPHANI.

L Svitæ juvenis fortia pectora
Ornari solitis tempus honoribus,
Primus martyrii qui sibi lauream
Vitæ prodigus induit.
Tundebat lapidum grandinis in modum,
Denso turba fremens imbre sacrum caput.
Nunquam mota suo sed tamen est loco
Mens sancto ebria spiritu.

Sed sese in mediis ictibus erigens,
Ad cœlum penetrans, En ait, en eum.
Pro quo dulce mori est, jam video patris
Ad dexteram positum Dei.
At tu Christe suscipe me tuo,
Atq; his, qui, tenebris turpibus obruti,
Quo sese impediant crimine, non vident,
Quæso te, veniam dato.
Simplex, &c.

IN DIE SANCTI JOHANNIS EVANGELISTÆ.

CHristo præ reliquis charus Apostolis,
Qui supra Domini pectus in ultimis
Discumbens epulis composuit caput
Festa luce canendus est.
Felix, cui Dominus jam rigida in cruce
Pendens, jamq; neci proximus, & Patri
Sanctam sancto animum tradere cogitans,
Matrem crediderit suam.
Felix, qui se aquilæ more super polos
Tollens, & nitida in luce Deum videns,
Divino eloquii flumine filium
Æqualem docuit Patri.
Felix, qui senio jam gravis, & sacra
Multa canitie tempora consitus,
Ut si membra levis corriperet sopor,
In Christi rediit sinum.
Simplex, &c.

IN DIE SS. INNOCENTIUM.

CAntemus tenerorum agmina Martyrum,
Quos regis rabies abstulit impii;

Cunas innocuo sanguine proluens,
Christum perdere dum furit.
O nullis feritas cognita seculis,
Materno pueros è gremio rapi,
Perfossa ut rutilis corda mucronibus
Lac cum sanguine funderent.
Heu quis, cum solito raptus ab ubere
Districtumq; pavens ad gladium puer
Blandas carnifici porrigeret manus,
Siccis adspiceret genis?
Augent angelicos nunc pueri choros,
Et Christum liquido gutture concinunt:
Herodem meritis debita talibus
Pœna in perpetuum premit,
Simplex, &c.

IN FESTO S. SYLVESTRI.

PRiscos Roma Duces desine laudibus
Efferre immodicis, qui valida manu
Fines imperii protulerunt tui,
Quacunq; Oceanus patet.
His solus tibi plus contulit omnibus
Sanctorum eximium Pontificum decus
Sylvester, dominam qui prius urbium
Christi supposuit jugo.
Multo te ille prius sangvine Martyrum
Respersam, docuit parcere cædibus,
Et quos mille modis sæva peremeras,
Illorum monitus sequi.
Romam idem precibus nunc quoq;, cælitûm
Adscriptus numero, perpetuis juvet,
Et tanti ossa suo quæ gremio viri
Servat condita Mantuam.
Simplex, &c.

IN DIE CIRCUMCISIONIS.

Circumciso agitur lux Domino sacra,
Quæ jam, si Dominum ritè licet sequi,
Impura è tumidis omnia nos monet
Circumcidere cordibus.
Umbra Evangelii lex fuerat vetus:
Sed Sol exoriens ut tenebras fugat,
Sic Sol justitiæ legitimis suum
Finem ritibus attulit.
Nobis corporeo nil gladio est opus:
Sermo quippe Dei vivus & efficax,
Sese instar gladii mentibus inferens,
Ad vivum omnia persecat.
Quæ semper vitii germina pullulant,
E nostris utinam cordibus amputet,
Anni principium sit simul ut novi
Vitæ principium novæ.
Simplex, &c.

IN DIE EPIPHANIÆ.

Quæ vos causa Magi, dicite pertulit
E vestris iter hûc capere finibus?
Quem tanto studio quæritis anxii?
Quóve hæc munera pertinent?
Nos stella insoliti luminis hûc trahit
Et dux certa viam perpetuo præit,
Judææ populis quæ cupientibus
Regem significat datum.
Auri isthæc sed enim quid sibi pondera,
Myrrhæ mirificus quid sibi vult odor?
Aut quæ cùm populus sacra Deo facit,
Aris thura solent dari?

Rex auro colitur, thura Deum docent,
Nostri myrrha homines post obitum linunt,
Huic ergo hæc pariter, munera congruunt,
Qui & Rex est, & homo, & Deus.
Simplex, &c.

A SEPTUAGESIMA AD CINERES.

EHeu quàm scelerum non tolerabilis
Nos urget miseros sarcina, quæ Dei
Nostris principio mentibus inditam
Obscuravit imaginem.
Si nos pro meritis accipiat Deus,
Causæ nil fuerit, quò minus agmine
In tristes tenebris perpetuis domos
Uno præcipites agat.
Sed semper facilis flecti in eos fuit,
Quos culpæ ex animo pœnituit suæ,
Nunquam horum lacrumis & gemitu tulit
Se frustra veniam peti.
Hac spe, quam ipse dedit: poscimus ut gravi
Pressos exoneret pondere, néve se
In nostro rigidum crimine judicem,
Sed mitem exhibeat patrem.
Simplex, &c.

A DIE CINERUM.

MUltis tensa epulis viscera dum tument,
Mens oppressa nihil cogitat arduum,
Et more indomiti luxurians equi
Pugnat spiritu caro.
Sed subtracto eadem comprimitur cibo,
Et se spiritui morigeram exhibet:

Qui cùm nulla gravant pondera sordium,
In cælum celer evolat.
Primus corporeo legifer à cibo
Bis binos decies abstinuit dies:
Quem Christus numerum nos itidem sequi
Exemplo docuit suo.
Sed frustra vetitis os tenet à cibis,
Qui factis animum turpibus inquinat,
Jejuno assiduæ conveniunt preces,
Cumq; his munificæ manus.
Simplex, &c.

IN DOMINICA PASSIONIS.

ÆQuæva ingenio progenies Patri,
Vitam morte suis redderet ut sua,
Se Christus nivei velleris hostiam
Ultrò supplicio obtulit.
O erga immeritos mirus amor Dei,
Natum quæ pietas, tradidit unicum:
Ut pro mortiferà fraude nocentium
Pœnas solveret innocens.
O non visum alias sacrificî genus,
In quo æterna Deo sacra facit Deus,
Et mortem moriens opprimit, & sibi
Ipse est victima Pontifex.
O crux tincta sacri flumine sangvinis,
Olim supplicium mancipiis grave,
Nunc Regum capiti præcipuum decus,
Te flexo colimus genu.
Simplex, &c.

IN

IN DOMINICA IN RAMIS PALMARUM.

REgem pacificum, mœnia dum subit
Urbis celsa suæ, turba manu ferens
Palmarum gravidos obvia termites,
Faustis vocibus excipit.
Hic lætas spoliat frondibus arbores:
Hic serta ante pedes florea projicit:
Supplex ille manus porrigit, hic suis
Terram vestibus obtegit.
Heu mentes hominum. Quis fore crederet
Quem tantis studiis exciperet frequens,
Post paucos ut eum turba eadem dies
Suffixum adspiceret cruci?
Nil in vita homini perpetuum datur.
Rebus ne nimium fidite prosperis,
Plerumq; hic lacrumis gaudia temperat
Certo consilio Deus.
Simplex, &c.

IN DIE PASCHÆ.

POnatur lacrumis jam modus, & novis
Templorum resonent atria canticis.
In vitam reduci nam Domino sacer
Poscit lætitiam dies.
Lux post Christi obitum tertia venerat,
Cùm spes sancta, moræq; impatiens amor
Matronas parili nomine nobiles
Visendum ad tumulum vocat.
Tùm motum lapidem, tùm lapidi vident
Innixum niveis vestibus Angelum:
Qui, quo sollicitis eximeret metum,
Pauca & certa locutus est.

Non hoc amplius est, quem petitis loco,
In vitam rediit Christus ab inferis.
Ite, & discipulis hæc eadem date
Summi nuncia gaudii.
Simplex, &c.

IN DIE ANNUNCIATIONIS B. VIRGINIS.

AD te sidereis missus ab arcibus
Cùm venit Gabriel, virgo, renuncians,
Te summo ante alias complacitam patri,
Mox matrem Domini fore:
Turbata tibi nunc purpureus genas
Sparsit mente pudor, nescia quod viri,
Casto, sponsa licet, pectore virginem
Semper te fore voveras.
Verum idem subitò nuncius addidit:
Istos pone metus: nam tibi jam datum est,
Ut virgo maneas, & tua compleat
Sanctus viscera spiritus,
Tunc ore ex roseo vox tibi prodiit,
Testis mirificæ certa modestiæ:
Ecce ancilla Deo subdita, nil moror.
Fiat, quod Dominus jubet.
Simplex, &c.

IN FESTIVITATIBUS S. CRUCIS.

GEntes, nulla quibus notitia est Dei,
Armis imperio, prole superbiant:
Nobis, queis melior spiritus obtigit,
Sola est in Cruce gloria.

Lignum

Lignum prima homini pernicies fuit,
Cùm primus vetitam contigit arborem
Captus fœmineis illecebris parens,
Quo se perdidit ac suos.
Sed pòst lignum homini certa salus fuit,
Cùm scandens patulam Christus in arborem.
(Æternus fieri sic voluit parens)
Vitæ restituit suos.
Crux hostes hominum sola procul fugat.
Crux sola insidiis munit ab omnibus.
Adversa intrepidos despiciat, licet,
Cujus spes Cruce nititur.
Simplex, &c.

IN DIE ASCENSIONIS.

VIcta in perpetuum mortis & inferum
Insignis spoliis, luce nitens nova.
Primusq; insolitum Christus iter secans
Arces in patrias redit.
Natus nasci iterum nos quoq; dum cupit,
Mundo mortuus est, nos cupiens mori,
Surgens & repetens æthera, nos quoq;
Ut possimus idem, dedit.
Christo nunc igitur vivere nos decet,
Ut Christo pariter detur inemori.
Surgentes eadem nos quoq; gloria
Puro lumine vestiet.
O per qui te, hominum conditor, ingredi
Castæ adduxit amor viscera virginis,
Nos dignare, tuis artubus insitos,
Voti reddere compotes.

Simplex ætherii numinis unitas,
Quæ distincta eadem est veraq; Trinitas,
Æternis vigeat semper honoribus,
Et terra simul & polo.
Amen.

IN DIE PENTECOSTES.

LUstra nostra tuâ pectora lampade,
Qui quondam, altisono spiritus à Patre,
Lustrâsti unanimes, missus, Apostolos,
Linguis deditus igneis.
Confirma dubios, dirige devios,
Consolare tui muneris indigos,
Letaliq; animos frigore torpidos
Sanctis ignibus excita.
Mens doctrinam avidè nostra bibat tuam,
Perstetq; aßiduè tota Deo calens,
Et spem firmam in eo constituens sibi,
Terram pro nihilo putet.
O rerum alme sator, certè homines sumus,
Quanquam indigna, tuæ plasmata dexteræ.
Ne fer, quos tua vis ex nihilo extulit,
Æterno exitio obrui.
Simplex, &c.

IN DIE SS. TRINITATIS.

O Nullis hominum pervia sensibus,
Naturæ penitus sola capax tuæ:
Cujus condita sunt omnia numine,
Æterna & monas & trias.

Nato æquæve pater, nateq́ par patri,
Et manans ab utroq́ inclyte spiritus,
Circumfusa tuo nubila lumine
Nostro discute pectori.
Da, mens per speculum cernere te queat
Nostra, & postbabitis te petat omnibus;
Ejussisq́ tuis pendeat, & tibi
Soli dedita serviat.
Tu clemens miseris da veniam pater.
Tu fili miseris sterne iter ad patrem.
Tu sanctum miseris Pneuma vagantibus
Præfer conspicuam facem.
Simplex, &c.

IN FESTO CORPORIS CHRISTI.

COelestes epulæ, certa piis salus,
Quas apponit amor pura capit fides,
In queu ipse cibi perpetui loco
Cœna se pater exhibet.
Hic verbum Domini fallere nescii
Cæcis judicium sensibus abrogat:
Quod non est, oculi cernere se putant,
Nec, præsens quod adest, vident.
Sub panis specie viva latet caro,
Sub vini specie sanguis: & utraq́,
Seu tantum species sumitur altera,
Christus sumitur integer.
Felix qui Dominum sedulus hospitem
Abstersis animi sordibus excipit.
Qui contrà facere id negligit, ah miser
Ipse est exitio sibi.
Simplex, &c.

IN NATIVITATE S. JOANNIS BAPTISTÆ.

SAnctorum ſoboles ſera parentium,
Solis perpetui Prodrome Lucifer,
Qui naſcens hilaras omnia; dum tuum
Natalem colimus, fave.
Nondum natus eras, cùm dominum tamen
Nondum caſtæ utero virginis editum
Agnôſti exiliens, & quatiens novo
Matris viſcera gaudio.
Mox & magnanimus teſqua petis puer,
Et victu populos horridus admones,
Factis abſtineant turpibus, & viam
Adventante parent Deo,
O cui voce ſua maximus arbiter
Laudem ſupra homines egregiam dedit,
E cœlo adſiduis, quæſumus, adjuva
Cultores precibus tuos.
Simplex, &c.

IN DIE TRANSFIGURATIONIS.

QUam crebrò dederat diſcipulis fidem,
Confirmare modis dum ſtudet omnibus,
Tres ſecum comites montis in ardui
Adſumpſit Dominus jugum.
Illic frons radiis cincta micantibus,
Solaris nituit lampadis in modum:
Tum, qua tectus erat, protinus eſt nivi,
Veſtis reddita concolor.

Cum

Cum Christo gemini visi etiam senes,
Et jussa ad populum cui dederat Deus,
Et qui sidereas visus erat domos
Quadrigis petere igneis.
E nubis nitidæ quinetiam sinu
Hæc dicta omnipotens intonuit pater:
Hic est, quem eximiè diligo filius
Hujus jussa capessite.
Simplex, &c.

IN DIE S. LAURENTII.

LAurenti canimus nobile prælium.
Qui eum visceribus flammam aleret suis,
Et cratem roseo sanguine sparegeret:
Subjectis ruber ignibus:
Constanter Domini perstitit in fide.
Ambustumq; latus carnifici exhibens,
En istam rabiem quo magis expleas,
Hoc jam coctum, ait, est; vora.
Tanto corporeis ignibus acrior
Christi ardebat amor pectore in intimo:
Sic mens tota Dei fervida spiritu
Sensum corporis hauserat,
Nunc nobis solito more rogandus est,
Iratum ut merito conciliet Deum:
Et quos mirifici roboris instruit
Exemplo, precibus juvet.
Simplex, &c.

IN DIE ASSUMPTIONIS B. MARIÆ.

REgnator Superûm quo nitidam die
Matrem sidereis arcibus intulit,

Et supra Angelicos conspicuam choros
Stellanti statuit throno:
Quæ cœlo fuerint jubila, qui sonus,
Quæ sanctis animis gaudia, non modo
Humanis nequeat vocibus exprimi,
Sed nec pectore concipi.
Illa est arca novi conscia fœderis,
Conclusus, Domini delitiæ, hortulus,
Rastro intactus ager, sidere pulchrior
Et sponsa & genitrix Dei.
Felix quisquis eam suppliciter colit,
Rebusq́ in dubiis sedulus invocat,
Nunquam hoc qui statuit præsidium sibi,
Spe lusus doluit sua.
Simplex, &c.

IN FESTO SANCTI HADRIANI.

CHristi in militiam nomina ne darent,
Multos impediit supplicii metus:
Multos qui dederant, vis cruciatuum
Illam deserere impulit.
Non sic ille, hodie quem colimus, fuit,
Qui nomen tumido duxit ab Hadria:
Quin constantem animum Christicolûm videns
Horum se ad numerum appulit.
Prudenter reputans, non sine numine
Tales cuncta viros aspera perpeti,
Nec se illos temerè sponte sua ratus
Pœnis objicere omnibus.
Ergo his se agglomerans, credidit? & simul
Index ipse sui supplicium appetens,

Quæ

Quæ mente imbiberat, mox eadem suo
Sanxit dogmata sanguine.
Simplex, &c.

IN DIE S. MICHAELIS.

COelestis canimus militiæ ducem:
Qui perjura bonus dissipat agmina:
Et dejecta locis non sibi debitis,
Sedes trudit ad inferas.
Horrendo imbiberat pectore septiceps
Bis quinisque ferox bellua cornibus,
Intactæ sobolem virginis unicam
Sævis mandere dentibus.
Æterni imperio sed Michaël patris
Conatus Satanæ reddidit irritos:
Et monstrum innumeris fraudibus obsitum
Victor stravit humi potens.
Idem deposito pondere corporis
Exsortes animas criminis excipit,
In cœlumque alacres tollit, & in loco
Lucis perpetuæ locat.
Simplex, &c.

COMMUNE B. VIRGINIS.

O Solis nitido lumine pulchrior
Virgo, constituit quam Deus unicam
Expertem maculis omnibus, ut fores
Nato digna parens suo.
Te quondam Gedeon vellere in uvido,
Intactaque novis imbribus area:
Te cincto innocuis legifer ignibus
Agnorat prius in rubo.
Rebus principium qui dedit omnibus,

A te, dum se hominum caussa hominem facit,
Sumpsit principium, quiq; alit omnia,
Pastus lacte tuo est puer.
Per te quod mulier perdiderat vetus,
Humano generi redditur auctius.
Tu clausas miseris heu nimium diu
Cœli prima aperis fores.
Simplex, &c.

COMMUNE ANGELORUM.

MEntes beatæ, lumine
Quas ambit æterno Pater,
Sacroq; lustrans Spiritu,
In se intuentes perficit.
O queîs supremus omnium
Primis creator insidet,
Quos luce complet aurea
Amoris ac scientiæ.
O qui potentis dexteræ
Virtute cuncta vincitis.
Dei regentis omnia
Fortissimi satellites.
O ter beati Principes,
Archangeliq; & Angeli,
Nos ritè vobis supplices
Hinc in superna tollite.
Æterne cunctorum, &c.

COMMUNE UNIUS CONFESSORIS PONTIFICIS.

PAstor beate, qui tuæ
Concreditum curæ gregem

Sævis

Sævis luporum faucibus
Patere nunquam passus es.
Tu læta dux ad pascua,
Fontes recludens limpidos,
Oves videbas florido
Semper nitentes vellere.
Quòd si qua forsan tabido
Languere morbo cœperat,
Salubria, ut mitis pater,
Illi admovebas pharmaca.
Cujus laboris nunc tui
Digna assecutus præmia,
Favore, nam potes, tuo,
Qui te precantur, adjuva.
Æterne cunctorum Pater, &c.

COMMUNE UNIUS VIRGINIS.

O Virgo pectus cui sacrum,
Amoris expers improbi,
Divini amoris lampade
Sanctus perussit Spiritus.
Non te voluptas dulcibus
Fallax venenis molliit,
Solas amantem persequi
Cœlestis agni nuptias.
Sic ille natus virgine
Suo decere ceperat,
Amore ut ardens illius,
Mundana cuncta temneres.
Beata cui cœlestibus
Templis receptæ nunc licet

Inter canentes Angelos
Tuis potiri amoribus.
Æterne cunctorum, &c.

IN FESTO D. AMBROSII.

QValis periclitantibus,
Totoq; jactatis mari
Tranquillitatis nuntia
Se stella nautis objicit:
Talem, procellis Arii
Ecclesiam turbantibus,
Qui lumen orbi redderet,
Elegit Ambrosium Deus.
Nondum renatus flumine,
Sed jam renatus flamine,
Concordibus suffragiis
Episcopus delectus est.
Ut ex ministro Cæsaris
Minister effectus Dei,
Humana linquens cæteris,
Divina jura panderet.
Non alligatur tempore
Divina certo gratia:
Sed dum libet, quidquid libet,
Puncto vel uno perficit.
Hunc ipse Cæsar horruit,
Contra nec ausus hiscere est,
Cædes ob admissas sacræ
Exclusus ædis limine.
Magnam suis fiduciam
Benignus inspirat Deus:
Semperq; pastoris boni
Multum potest auctoritas.

Salve,

Salve, bonorum maxima
Episcoporum gloria.
Plebemq; devotam tibi
Cœlo receptus adjuva.
Æterne cunctorum Pater,
Æterne fili par Patri,
Et par utriq; Spiritus,
Soli tibi sit gloria.

AD BEATISSIMAM VIRGINEM DEI MATREM, QVÆ religiosissimè colitur in Æde Lauretana.

VNDE mihi insolitus præcordia concutit horror,
Et perfusa metu trepidat, velut icta Deo mens?
Fallor: an hoc facit ipse locus, stimulosq́; paventi
Subjicit, atq; animum præsentia numinis urget?
O cœlo dilecta domus, postesq́; beati,
Quos ego jam pridem tota mihi mente cupitos,
Nunc primùm, veteris voti reus, advena viso:
Salvete, adspectiq́; mihi feliciter este.
Vósne per ætherias Judææ à finibus oras
Aligerum, mandante Deo, vexêre manipli?
Hîc virgo genitura Deum, genitricis ab alvo
Prodiit, & blandis mulsit vagitibus auras?
Hîc quoq; virginei servata laude pudoris,
Sancta salutifero tumuerant viscera fœtu?
Ille opifex cunctorum, illa æterna unica proles
Æqua Patri, ille homini primæva ab origine lapso
Spem cœlo vitamq́; ferens, hac lusit in aula
Parvulus, & sanctæ blanda obtulit oscula matri?
Quænam igitur regum sedes, quæ templa per orbem,
Huic se ausint conferre loco? ter & amplius omnes
Ante alias felix Piceni litoris ora:

Cui Solymos spectare domi, cui munere divûm
Fas calcare domi est pedibus vestigia Christi.
En ego jam supplex procumbam, atque oscula figam
Parietibus sanctis, spargamque hoc pulvere crines.
Adspice me superis è sedibus, adspice, virgo
Prostratum, atque imo gemitus ex corde cientem,
Et pectus tundentem, & fletibus ora rigantem:
Neu, quanquam culpis adopertum turpibus, arce
Adspectu me diva tuo: si pectore toto
Te veneror, si te, dubiis in rebus, ad unam
Confugio, teque auxilium sanctissima posco.
Pœnitet ex animo vitæ me Diva prioris
Pœnitet, & meritas horret mens conscia pœnas.
Quod nisi tu casto pendentem ex ubere natum
Concilias, placasque mihi, quo tendere cursum
Quóve malis fessam tentabo advertere puppim?
At tu, namque soles, placida dignare querelas
Aure meas, & ades lapsis mitissima rebus.
Certè equidem tota pendenteis æde tabellas
Adspicio, quæ te miseris præsto esse loquuntur.
Hic, te animo spectans, torrentem viscera febrim
Depulit, ille hyadas tristes, hædumque cadentem
Spectavit tutus, vertentibus æquora ventis,
Et duce te patrias enavit salvus ad oras,
Criminis ille reus falsi, sub judice duro,
Dum mortem exspectat tenebroso carcere clausus;
Munere Diva tuo detecta fraude, revisit
Uxorem & natos, exoptatumque parentem.
O ego nunc morbis multò gravioribus æger,
Naufragiumque timens longè exitiosius illo,
Et jam pridem animum peccati compede vinctus,
Si possim morbis liber, vinclisque solutus,

Flucti-

Fluctibus & ventis laceram subducere puppim:
Quas tibi lætus agam grates, dum vita manebit?
Te, cum luce nova sparget sol aureus orbem,
Te recinam, quoties abscondet opaca polum nox:
Et tua præcipuo venerabor numina cultu.

IN D. BARBARAM.

BArbara, qui laudes speret se æquare canendo
Posse tuas, idem pulsantes littora fluctus
Et Lybicas numero comprendere tentet arenas.
Te pater insanus turri concluserat alta:
Sed veram Danaen verus te Juppiter illic
Despondit sibi Christus, & arcto fœdere junxit.
Illo & tu triplices fieri inspirante fenestras
Mandasti, & niveo sculpsisti in marmore signum,
Quo reparata salus, & deficiente ministro
Ipsa tuos mersisti undis lustralibus artus.
Quid memorem, ut ibi mens fugienti cesserit, aut quæ
Cœperit indicii vesanus præmia pastor
Qui dum miratur pecudes in marmora versas
Ipse suum pariter sensit lapidescere corpus.
Non tu carnifices, non tu tormenta timebas,
Non gladios animosa, & Christo plena virago,
Qui te ad cœlestem meritis pro talibus aulam
Evexit, regniq́ libens in parte locavit.
At tu Diva graves hominum miserata labores,
Pacem illis, veniamq́ ora & nocitura repelle.
Præcipuè antiquo prognatum ex sanguine regum
Gonzagam, felix quo se duce Mantua jactat,
Qui virides Minci ad ripas tibi Diva sacravit
Templum augustum ingens, cura quod & ipsa tuetur
Pervigili, & flammam latè spargentibus aris

Sæpe

Sæpe manu propriæ meritos imponit honores,
Hunc tu Diva tuo protectum numine sancto
Conserva populumque simul, qui sacra, secutus
Principis exemplum, puro tuâ corde frequentat.

P. FRANCISCO BENTIO.

Benti nihil me, sicut antea, juvat
Pervigili studio nil profutura quærere:
Nec quas per urbes cautus, exciso Ilio,
Saxa Ithacæ repetens, Laërtis errârit puer:
Nec quot Ithacenses Circe pharmacis potens,
Vultu hominum posito, grunnire porcos jusserit;
Curæ magis mi est, lustra jam decem miser
Qualibus in vitiis defixus ipse erraverim:
Cùm me, Dei vix jam manente imagine,
Mortifera induerat fœdam voluptas in suem;
Quis me sequetur fructus ubi pernovero,
Quot mala Grajugenis Achillis ira invexerit:
Si nesciam vesanus, in quæ me mala
Præcipitem ira Dei, nisi resipiscam actura sit?
Hei mi laboris, hei dierum ac noctium,
Quas memini in studiis me talibus consumere,
Malè metuentem, ne quis usquam æqualium
Certius ac melius plures teneret fabulas.
Et tamen ab æquis non gravatè improvida
Judicibus veniam fortassis ætas inveniret.
Sed nunc columbis concolor cùm sim caput,
Et mihi sarcinulas brevi legendas sentiam,
Nisi meliora mente tota cogitem:
Bis puerum merito, Francisce, me vocaveris,
Beatus ille, quem juventæ in limine
Abstrahit a vitiis ipse & sibi adstringit Deus.
Nec tamen habendus ille in felicibus,

Ad meliora, Deo vocante, qui venit senex.
Verum est poëtæ nobilis verbum vetus :
Si benè quid facias, serò licet, prodest tamen.
Communi uterq; gratias agat patri,
Sors tibi prima data est : mihi secunda contigit.

MURETO FRANCISCUS BENTIUS.

MUrete, me nunc, sicut antea, juvat
Quæ mihi, quæque aliis das, profutura carmina
Expressa sancti Spiritus molimine
His avidis oculis & tale quæritantibus
Et lectitare & lectitando ediscere,
Labitur inde mihi furtim humor udas in genas.
Palam arguens quæ pectus intrant gaudia,
Pectoris exigui majora claustris gaudia,
Conversa studia quando utriusq; refricas.
(Grata utriusq; Deo & mortalibus conversio)
Nam uterq; nigro noctis è silentio
Cœpimus aspicere Christi benigna lumina.
Uterq; noctis tum relictis artibus,
Depositis tenebris & arma lucis induis.
De te sed ipse multa deploras modis
Flebilibus : lachrymans : & ad gemendum me vocas.
Eheu dolor, quid ulcus antiquum novas?
Jam memini, miser, heu, quod pœnitet, piget, pudet.
Cùm vilis ancillæ expavescens voculas
Immemor officii, Christum negavi sæpius.
Gallo at canente, cum me amico lumine
Intuitus Deus est: prior mihi tunc mens redit.

Ad me ipse tandem triste post tempus redii,
Exiliensq; foras, laxavi habenas fletui,
Abstersit inde lachrymas Christus meas,
Speq; data veniæ, perduxit in gregem suum.
Eduxit idem, quod fateris, improbæ
Servitio dominæ, & vindicavit te sibi.
Quid restat ergo? hortetur alter alterum.
Nunc si aliquis gravior fortasse se offeret labor,
Feramus hunc, Murete, mente qua decet,
Atq; ducem Dominum forti sequamur pectore,
Quod si una utrumq; ad vineam hora non vacat
Unus utriq; tamen promittitur denarius.

PSAL. CXIV.

Dilexi quoniam, &c.

SUmmus amor Domini medio mî in pectore fervet,
Namq; meas clemens audiit ille preces.
Excepitq; meas facili bonus aure querelas.
Illum igitur, fuerit dum mihi vita, colam.
Letiferi hærebam vinctus quasi fune doloris:
Nec procul à duræ limine mortis eram.
Summe Deus, dixi, solo te vindice fretum
Eripiat tantis me tua dextra malis.
Ut bonus est, ut opem cito ritè vocantibus adfert:
Justus ut, & nitidæ simplicitatis amans?
Attritus propè eram, cùm me consurgere jussit,
Depulit & capiti cuncta pericla meo.
Quid trepidas anima? ad solitam te verte quietem,
Plurima supremi munera regis habes.
Ille à morte animam hanc, à tristi lumina fletu.
A lapsu infirmos eripuitq; pedes.
Vivam igitur post hac illo duce & auspice tutus,
Et meq; semper erit cura placere Deo.

PSAL. CXIV.

Quid gloriaris in malitia, &c.

QVid gloriaris perfide, quid tumes?
An ista verum nescia proloqui
Te cæteros supra ferocem
Lingua bonis inimica reddit?
Cura una & unum est id studium tibi,
Noctes diesq; hanc, ut potes, asperas
Novaculæ in morem: & latentes
Insidias struis huic & illi.
Te læta damnis improbitas juvat,
Egensq; semper pluris iniquitas.
Tu fœda facta & fraudulenta
Usq; novis cumulare gaudes.
Quæcunq; verbis, ô scelerum artifex,
Posse in ruinam præcipites agi
Confidis insontes amicos,
Illa tibi didicisse melli est.
Quapropter ultor, ne dubita, Deus
Tandem à merenti supplicium exiget:
Radicibusq; evulsum ab imis
Sedibus ejiciet tuis te.
At hæc videntes, artubus intimis
Justi intremiscent: & magis ac magis,
Ne provocent in se quoq; iram
Numinis, admoniti cavebunt.
Tu risus illis interea miser
Jocusq; fies. En sibi qui Deum
Temnebat adjutorem: & in se
Sat sibi præsidii putabat.
Quid nunc, quid illum per scelera & dolos
Exstructæ in altum divitiæ juvant?

In pul-

In pulverem omnia & favillam
Et tenues abiere fumos.
Ego autem, in uno spem mihi qui Deo
Omnem locavi: liber agam metu:
Florens olivæ instar nitentis,
Quam Domini studium tuetur.
Semperq; regum maxime te canam:
Nec me sonoris deficiet tuum,
Plaudente justorum corona,
Carminibus celebrare nomen.

PSAL. XLVI.

Omnes gentes plaudite, &c.

O Populi lato quoscunq; alit ubere tellus,
Ingeminate alacres plausum, luctuq; fugato,
Læta triumphali resonent facile, omnia cantu,
Ille etenim regum ter maximus, ille tremendus,
Quem sola terrarum, cæli quem templa verentur,
Subjecit nobis populos, fastuq; represso,
Ferre jugum admota pedibus cervice coëgit,
Ipsemet elegit clemens patrimonia, nobis
Quæ daret, æterno Isacidæ succensus amore.
Euge pater pater euge, tuum hæc sunt omnia munus,
Ascendente Deo, litui sonuêre, tubæq;:
Prodidit ipse novis sua gaudia vocibus æther.
Psallite nunc pia corda Deo, nunc psallite Regi,
Psallite, qui terras omnes ditione coërcet:
Et mulcete pias doctis concentibus aures,
Imperium sine fine Deus toto obtinet orbe,
Et sancto innixus solio regit omnia solus,
Ductores populorum illius signa sequuntur,
Namq; Abrahami alios longè Deus anteit omnes,
Scuta sua extulit ipse altè super ardua terræ.

Psal. XIV.

Domine quis habitabit, &c.

Quisnam, ô Rex æterne, tuam admittetur in aulam,
Cui dabitur montis culmen adire tui:
Perpetua ut tecum compôstus pace fruatur,
Carpens nota unis gaudia cœlitibus?
Qui nulla ingreditur macula suffusus, amatq́;
Ex animo rectum, justitiamq́; colit.
Cui neq; cor fraudes agitat, neq; subdola lingua est:
A quo se læsum dicere nemo potest.
Quem fugiunt injusti, & quo præsente liquescunt:
Quo viso, justis mens animusq́; redit.
Quem mutare fidem, nunquam jactura coëgit:
Fœnore qui partas odit & horret opes.
Nullo unquam judex potuit qui munere vinci.
Ut duro insontes læderet ore reos.
Qui facit hæc, is demùm in cœli templa receptus;
Tecum unâ dempto fine beatus erit.

Mente Deum pura quisquis veneratur amatq́;,
Vis illi exterior nulla nocere potest,
Non si illum obsideant hostiles undiq́; turmæ,
Quas sitis innocui sangvinis exagitet:
Non toto coëat, si quidquid in orbe ferarum est,
Et quot in Oceani gurgite monstra natant.
Ille, licet tristes agitent maria alta procellæ,
Undarum in medio vertice tutus erit.
Ille interq́; feras atq; agmina sæva latronum
Noctu etiam in medio tutus erit nemore.
Non quæcunque truces adhibent tormenta tyranni,
Illius unquam animum terrificare queant.

Pix, rota, robur, equus, candentis lamina ferri,
Omnia pro Christi nomine ludus erunt.
Felices, quorum ille imis amor ossibus hæsit.
Quanta illos obita præmia morte manent?
O si me quondam numero Deus aggreget illi:
Quæ tunc sors melior sorte futura mea est:
Ah CHRISTE ure meum tandem face pectus amica,
Eque pigro invisum discute corde gelu:
Ut nec avarus opes secter, neq; vanus honores:
Sed flagrem solo totus amore tui.

GUstanda vita, non fruenda, homini datur.
Nam, cùm fruendi tempus est, tùm deserit:
Felicius maritus, an cælebs agat,
Privata vita sitne regno dulcior,
An vita regia solium attingas Jovis:
Peregrè morari suavius sit, an domi:
Qui, quamq; multi, & quo parandi more sint,
Quo habendi, amici: nullus hæc curat puer:
Rarus adolescens: nec senex omnis videt:
Et hæc tamen vitam propè omnem continent.
Quæ si quis acri cura & usu pervigil
Longo notârit, jamq; secum statuerit
Quid fugere, quid contemnere, & quid persequì
Expediat homini, vix eam ingresso viam,
Quam maximè unam ex omnibus probaverit;
Obstat senectus invida, & cursum impedit:
Mox avida tristes Lachesis injicit manus.
Sic vivere meditantibus vita evolat.

SI exspectes, Pamphile, ipsa dum negotia
Te accersant ultrò, & dormientem exsuscitent:

Vehementer erras, taciti discedunt dies:
Nec obliviosos officii admonent sui,
Superba res est rei gerendæ occasio.
Semel contempta, nunquam postidea redit,
Vigiles oportet, & tua accures memor.
Nam, si ipse rem curare negligas tuam,
Fugit illa, & facile, qui se curet, invenit.
Tu rem quam cures postea haud facile invenis.

MEmini magistrum puero mî olim hoc dicere,
Summum Jovem facere item, ut caupones solent;
Qui vina, ut vendant, turbant, miscent, diluunt:
Nec cuiquam vini simplicis donant cadum.
Itidem illum ajebat in vita mortalium
Nunquam fortunam simplicem cuiquam dare:
Sed temperare fata lætis tristia.

E Græco Callimach.

NAmq; & ego nitido capiti, flavisq; capillis
Serta olim Assyrio sparsa liquore dedi,
Et bona in ingratum congessi plurima ventrem,
Cuncta sed in ventos illa abiere leves.
Servárunt solæ commissa fideliter aures.
Corporis hac una est parte reperta fides.

RAPHAELIS URBINATIS PICTORIS EXIMII TUMULUS.

Ipse loquitur.

SIc mea naturam manus est imitata, videri
Posset, ut ipsa meas esse imitata manus.
Sæpè meis tabulis ipsa est delusa, suumq;
Credidit esse, meæ quod fuit artis opus.

Mira-

Miraris, dubitasq́ue? audito nomine credes.
Sum Raphael, hei mî, quid loquor? immo fui.
Et tamen, his dictis, quid opus fuit addere nomen?
Alterutrum poterat cuilibet esse satis,
Nam mea & audito est notißima nomine virtus:
Et præstare vicem nominis ipsa potest.

Quidquid agam, Claudi, seu quò me vertere tentē,
Seu nihil, ut soleo, desidiosus agam
Ante oculos tua mî aßiduè observatur imago:
Unaq́ue tristitiam gignit & una levat.
Angor enim infelix, quod te, quo sospite solum
Esse velim sospes, & moriente mori:
Nunc, ubi sis, quid agas, veterem tibi cura medentum
An nondum morbum pectore depulerit:
Nec scio, nec jam scire ulla ratione potis sum:
Quæ me res angore unica penè necat.
At rursus nihil est, quo me ipso tempore soler,
Quodq́ue oculos tristi tergeat imbre graves,
Te nisi cum vana sibi mens sub imagine fingit:
Seu vigilem, dulci sive sopore premar.
Hoc mihi Nepenthes, curas dissolvere promptum est:
Luctibus hæc una est apta medela meis.
Tecum ego nunc videor teneros percurrere versus.
Sive Catulle tuos, sive Tibulle tuos:
Nunc etiam rerum causas tentare latentes,
Discere & unde fluant omnia, quóq́ue fluant.
Nunc herba in viridi, latæ porrectus ad umbram
Arboris, & rivum molle strepentis aquæ,
Aurasq́ue & dulces avium captare susurros,
Perq́ue vices tecum multa jocosa loqui.
Gratia dis, qui mentem homini celeremq́ue dederunt,
Et quævis habilem fingere spectra sibi.

Illa & plumipedem superârit Persea cursu,
Et celebrem invicti Bellerophontis equum.
Nec mihi, se cujus rerum natura creatrix
Expressam in tabulis cernit, ut in speculo;
Tàm benè te docto Titianus pollice pingat,
Quàm mens te assiduè pingere prompta mea est.
Atq; utinam tibi sit de nobis mutua cura,
Nec quin sit, dubito: sed tamen esse precor.
Non ego vulgari te, Claudi, amplector amore,
Hac face rara Deus tangere corda solet.
Me me ipse odissem, nisi tu me gratus amares:
Nec nisi me, quoniam sum tibi charus, amo.
Deniq; cùm fuero nulli credenda locutus,
Pars tamen illa mei parvula amoris erit.
Dî faciant, longos producere detur in annos.
A pueris cœptæ fœdus amicitiæ.

O Lingua, lingua: ut magna eges custodia:
Quæ & aliis sæpè, & sæpius Domino noces.
Multum assecutus, qui benè didicit loqui:
Qui benè tacere, non minus assequtus est,

NIvibus hyems exuperat; & ver floribus,
Æstas aristis affluit, lacrumis amor.

SI mihi lacerti, quales olim, nunc forent:
Non lingua potius tibi opem ferrem, quàm manu.
Nunc tarda membra, & sanguis adstrictus gelu
Conserere in acie cum hostibus manum vetant:
Prodesse patriæ voce & consilio sinunt,
Corpus abit annis: consilio animus viget:
Viresq; senibus defluunt, verba affluunt.

Affictа Trabeæ.

HEre, si querelis, ejulatu, fletibus
Medicina fieret miseriis mortalium,
Auro parandæ lacrumæ contra forent:
Nunc hæc adminuenda malo non magis valent,
Quàm nænia præficæ ad excitandos mortuos.
Res turbidæ consilium, non fletum, expetunt.

UT imbre tellus, sic riganda mens mero:
Ut illa fruges, hæc bona consilia offerat.

AD P. FULVIUM CARDULUM.

SÆpè transactos mea mens per annos
It retrò, & vitæ relegit prioris,
Qua potest, cursum, veteres revolvens
Ordine culpas.
Quid puer, quid dein juvenis, quid autem
Temporis jam vir malè collocârit:
Dulcibus dum me furiat venenis
Dira voluptas.
Quas mihi imprudens maculas inussi?
Quo modo, ah demens! animum inquinavi,
Quem salutaris nitidum lavacri
Fecerat unda?
Corporis nec pars vacat ulla probro:
Os, manus, aures, oculiq́; turpe
Heu jugum infamis dominæ tot olim
Lustra tulerunt.
Paululum hoc saltem fugientes ævi,
Viribus cassæ reliquum senectæ,
Quantulum Christus superesse vult mî,
Vindicet ipse.

Ipse me pridem Veneris perustum
Improbæ flammis rapiat, novoq;
Flaminis sancti iecur & medullas
Igne pererret.
Tu tui instilla mihi Christe amorem:
Unicum mens te mea concupiscat.
Te nihil præter sibi persequendum
Judicet unquam.
Nil opes, nil me capiant honores:
Exulet luxus simul & libido:
Vana delusæ procul hinc facessant
Gaudia mentis.
Quiq; florenti malesanus ævo
Nil nisi obscœnum, piget heu, canebam,
Nunc tuum tantum repetam senili
Carmine nomen.
Tu quoq; hunc votis precibusq; Fulvi
Adjuva ardorem: quotiesq; sumis
Mysticum Christi trepidus nitentem
Corpus ad aram:
Mente tunc tecum memori volutans,
Trade me Christo: mea vota nam si
Negligat, certè tibi nil potenti
Tale negabit.
Hoc idem chari mihi præstet oro
Cura Maffæi: & mea dicta quondam
Qui nimis forsan cupida bibebat
Bentius aure.
Bentius, quem rectum iter evagantem,
Et parùm cauta calidum juventa,
Contigit virga Deus, in suumq;
Duxit ovile.

Nunc ubi expletus meliore mentem
Pabulo, currit per iter salutis,
Heu procul seguem sua post relinquens
Terga magistrum.

TIBUR.

Quicunq; Herculei spectabit Tiburis arces,
Qua pater Hippolytus, sacri pars magna senatus,
Cura Deum, loca perpetuo prius aspera saxo
Mollitt, & leni jussit mitescere clivo,
Omnia deprendet longè superantia famam.
Nec tàm regifico constructa palatia sumptu,
Aureq; illusas ædes, radiataq; tecta,
Quam semper virides mecum admirabitur hortos,
Et gelidos fontes, & aquam in sublime volantem,
Seq; in multiplices vertentem, ut Protea, formas.
Præcipuè tamen illi animum novitate movebit
Excisus, res mira, silex, rupesq; cavatæ,
Et via facta manu longi per viscera montis:
Qua se Anio pater insveto pervolveret alveo:
Qui longum per iter tenebroso tramite lapsus,
Exit, & arboribus gelidæ non invidet undæ.
Stant habiles propter Nymphæ, lymphasq; paratis,
Exceptas urnis in vasa capacia fundunt.
Parte alia ipse suis altricibus adstat Iacchus,
Materniq; memor casus, flammæq; paternæ,
Gaudet aquis, illisq; libens sua munera miscet.
Dum stupeo, tam multa videns miracula rerum:
Ecce novos procul alituum concentus ad aures
Fertur, & insolita mentem dulcedine tangit.
Adspicio: & gressum propius fero, corpora cerno

Parva ex ære avium, æratis nitentia ramis,
Dædala queis variam tribuit sollertia vocem.
Quamcunque adspicias, delusus imagine, veram
Esse putes volucrem: nisi quòd non evolat usquam:
Sed ramis affixa suis cantu æthera mulcet.
At veræ mirantur aves: & cedere dum se
Turpe putant, liquidis latè omnia questibus implent.
Hic Luce egregius labor est, quem Sequana partu
Ediderat, Siculi renovantem inventa magistri.
Quid? quem non moveat cygnum mentitus adulter,
Illudens simili spirantem à marmore Lædam,
Delitiisque suis, & aquarum murmure lætus?
Multaque præterea veterum simulachra Deorum,
Artis opus priscæ, cunctos verùm arduus inter
Eminet Alcides: qui spectans omnia circùm
Hesperidum veteres hortos præ Tibure temnit.
Sed quid ego hæc versu nequidquam includere tento?
Jampridem exiguum præscripti carminis orbem
Excessi: & dictis semper majora supersunt.

Idem.

DElitiæ veterum Tibur volventibus annis
Conciderat, priscum perdideratque decus;
Et nusquam rivi, nusquam pomaria, nusquam
Ulla super tanti signa decoris erant.
Illa loca antiquis toties celebrata Poëtis
Horrebant turpi squalida facta situ.
Mœrebant erepta sibi sua gaudia Nymphæ,
Languentes Anio mœstus agebat aquas.
Omnia tempus edax ita deformârat, ut hospes
Quæreret in medio Tibure, Tibur ubi est?

Non

Non tulit hanc speciem divini pectoris heros
Hyppolytus, sacri gloria magna chori,
Ille loco senium abstersit, vultusq́; priores
Reddidit, & solito jussit honore frui,
Illius imperio jussæ revirescere silvæ
Cœperunt sparsis luxuriare comis.
Ille novos passim fontes emergere jußit.
Nec mora fit: fontes prosiluere novi.
Quos circumstatuit priscis egesta ruinis
Plurima Phidiaca signa polita manu.
Ipse Anio frontem pallenti cinctus oliva
Affuit, & proprias consociavit opes.
Jure igitur fontesq́; sacri, silvæq́; virentes
Certatim Hippolyti nomen ad astra ferunt:
Et, quoties molli increpuit levis aura susurro,
Hippolytum alternis vocibus ingeminant.

AD PETRUM GERARDIUM.

O Delicati blanda ruris otia,
Curis & ambitu procul:
O dulce murmur limpidorum fontium,
O grata nemorum opacitas,
O sibilantes arborum ingentum comæ,
O prata verè gemmea,
O solitudo amica cogitantibus,
O horror, ô silentium,
Cui nunc canoro gutture obstrepunt aves:
Nunc canna pastoris vagi,
Seu manè oves in læta ducit pascua,
Seu vesperè reducit domum.
O mensa nec luxu affluens, nec sordida,
Dapibus parata rusticis,

Quas

Quas non heri languentem ut irritet gulam,
  Doctus saporavit coquus:
Sed filiis juvenibus & seni viro
  Severa coxit villica,
O bibliotheca nota paucis, ô libri,
  Quos rara contrectat manus.
O cella tantùm lectuli unius capax,
  O somne liber, & levis:
O ad beatam tuta vitam semita,
  Ignota vulgi sensibus:
Ut vos requiro: ut mente vos tota expeto,
  Alia perosus omnia.
Ut lætus ad vos tendit, & gazis libens
  Vos anteponit Persicis
Quicunq; puro pectus Olmeo lavit,
  Frondemq; mordet Delphicam.
Quid tu, Gerardi, cui profanis invios
  Adire fontes contigit,
Partésne easdem sequeris, an siti mala
  Opum, aut perustus gloriæ,
Amœnitati ruris & dulci otio
  Vitam anteponis aulicam?
O per Lyréi cognitos paucis specus,
  Quos sæpè lustrâsti puer,
Ne sperne amicus consili, quod dat senex,
  Quodq; sibi, sed serò capit.
A literato te otio avocantibus
  Occludito aures, & fuge:
Canora monstra ut auribus cera oblitis
  Laërtis effugit puer.
Beata vita non metallo aut Indici
  Spoliis paratur æquoris.

Animo appetenti pauca, quod sat est, sat est:
Avido, atq; inexpleto, nihil.
Cùm tibi sit; unde liber, & planè tuus
Vitam quietè transigas:
Quis, heu, furor te, quis, rogo, impellit furor,
Vincla ultrò ut induas tibi;
Et more pulchrum vivere alieno putes,
Nutus timentem divitis?
Age rumpe nexus, & jugum collo excute,
Vindexq; & assertor tui,
Aude esse felix, & procul cuncta amovens,
Quæ mentem humo adfixam tenent,
Per liquida puri spatia decurre ætheris,
Æterna tantùm cogitans.
Et ista sortis lubricæ ludibria
Miranda vulgò desere,
Utinam mihi olim, flore cum primo rudes
Juventa opacaret genas.
Amicus aliquis ista monstrâsset senex,
Quæ nunc tibi ipse cantito;
Non ego perisse lustra tot in aula mihi
Vanis dolorem questibus,

Dedicatio hortorum Tiburtinorum.

NEc labor Alciden fregit, nec blanda voluptas
Unquam animum casti mollit Hippolyti.
Ambarum hos hortos virtutum accensus amore,
Herculi & Hippolyto dedicat Hippolytus,

Idem.

AUrea sopito rapuit quæ mala Dracone
Alcides, eadem nunc tenet Hippolytus.

Qui memor accepti, quos hic conseverat hortos,
Auctori voluit muneris esse sacros.

Bacchus fonti impositus.

NOndum natus eram, cùm me propè perdidit ignis.
Ex illo fontes tempore Bacchus amo.

Idem ex adverso respiciens fontem Nympharum.

QUi colitis Bacchum, comites simul addite Nymphas:
Nam sine ope illarum munera nostra nocent.

In tabulam Tantali.

SI quando admittant sua te ad secreta potentes,
Quisquis es, exemplo disce tacere meo.

In tabulam Jasonis navigantis, & Herculis raptum Hylam querentis.

VIribus auferres, quod fraude parabis Jason:
Eripit Alciden sed tibi raptus Hylas.

PROLOGUS IN PHORMIONEM TERENTII.

Cùm eam aliquot nobiles adolescentuli Hippolyti Cardinalis Ferrariensis jussu acturi essent.

ETsi scio esse hic neminem, qui nesciat
Quid apparatus noster hic velit sibi,
Tamen mearum partium esse existimo,

Inter-

Interea dum se mei sodales comparant,
Bona cum venia vestra, pauca dicere,
Quæ scire vos, & vestra, & ipsorum interest.
Comœdiam Terentii acturi sumus,
Cui Phormioni nomen ipsius indidit,
Quod Parasitus in ea Phormio primas agit.
Neq; hoc videri debet aut mirum, aut novum:
Quando quidem in omni vita, nedum in fabulis,
Parasiti, scurræ, sycophantæ, omne id genus,
Bonis repulsis, ipsi jam primas agunt.
Quod si quis est, parùm decorum qui putet,
Juvenes ingenuos personatos conspici, in
Scenam prodire, & quasi facere histrioniam;
Is sibi responsum hoc habeat, nulla re magis
Dijudicari omnia, quæ mortales agunt,
Quàm fine, quem is, qui quid agit, proponit sibi.
Qui Scenicam artem victûs causa factitant,
Et, ut coquis ac laniis risum excitent,
Distorquent ora, insulsa dicta dictitant,
Contundunt pugnis se invicem, atq; horum omnium
A plebe viles exigunt mercedulas,
Meritò histrionum nomen & famam ferunt.
Nil simile nostrûm est. Nos, ut nostram industriam
Vobis probemus omnibus, ut communi hero
Hilaremus animum, cui debemus omnia,
Unum id petentes, hunc laborem cepimus.
Quanquam ô supremi cœlites, quem jam omnium
Pudere debet personatum conspici,
Cùm id omnis ætas, omnis ordo factitet?
Sed nolo nunc ulcera cujusquam tangere,
Ne quis satyram esse hanc dicat, non comœdiam.
Nunc unum à vobis priusquam hinc abeam, postulo;
Si vos, quod vestri honoris caussa fit, juvat,

Favete, & vigilate animis, vigilate auribus,
Dormite linguis, qui tacere non queunt,
Benefecerint, si cesserint iis, qui queunt,
Ne & turbent alios, & morbum prodant suum.
Facite, ad conanda in posterum nos talia
Bonitas ut vestra, atq; æquanimitas excitet.

AD ANT. MONTECATINUM.

Tandem querelis pone modum tuis,
Et fata mæstis invida vocibus
Clamare, crudelesq; Divos
Cum gemitu lacrumisq; parce.
Nam, quid Lycei juverit avios
Lustrasse saltus, fontibus ac sitim
Ex vulgo inaccessis levâsse,
Ingenioq; adiisse Divos:
Si mentis istud præsidium tuæ
Perrumpit, & sese intus agit dolor,
Imisq; fervens in medullis,
Te quasi perdomito triumphat?
Magnam doloris fata quidem tibi
Caussam obtulerunt, qui tibi cognitum,
Longoq; earum usu sodalem
Hannibalem ante diem abstulerunt.
Qui quanquam avitis sat titulis domi
Fortisq; clarus, non tamen id sibi
Satis fore ornando putavit,
Ni proprios etiam ipse honores
Labore magno quæreret impiger,
Comamq; lauro duplice necteret,
Et qua ferox Gradivus, & qua
Pulcher Apollo suos coronat.

Heu quis Deorum mentibus addidit
Famæ illam honestis immodicam sitim?
Quàm sæpe multis illa tristem
Funeris acceleravit horam?
Sed, quorsum inanes jam querimoniæ?
Ille ipse, quem urges questibus, Hannibal,
Felix, & insertus Deorum
Concilio, mala nostra ridet.

M. ANTONII MURETI INSTITUTIO PUERILIS COMPREHENSA versibus ad captum puerulorum, qui primis literis imbuuntur, accommodatis.

AD MARCUM ANTONIUM FRATRIS F.

Dum tener es, MURETE, avidis hæc auribus hauri:
Nec memori modò conde animo, sed & exprime factis,
Inprimis venerare Deum: venerare parentes: Venerare parenter
Et quos ipsa loco tibi dat natura parentum.
Mentiri noli, nunquam mendacia prosunt.
Si quid peccaris, venia est tibi prompta fatenti.
Disce libens, quid dulcius est, quàm discere multa?
Discentem comitantur opes, comitantur honores.
Si quis te objurget, malè cùm quid feceris, illi
Gratiam habe, & ne iterum queat objurgare, caveto.
Ne temerè hunc credas, tibi qui blanditur, amicum,
Peccantem puerum quisquis non corrigit, odit.
Qui semel incautum blando sermone fefellit,
Ille quidem, dabitur quoties occasio, fallet,

Nec cuivis sapiens, nec nulli credere debet.
Fallitur alter sæpe, fidem sibi detrahit alter.
Si quid fortè mali aut facias, aut mente volutes,
Ut lateas homines, certè Deus omnia cernit.
Non nisi spectatis arcana sodalibus effer:
Quodq; tacere voles alios prior ipse taceto:
Nil cupidè specta, nisi quod fecisse decorum est:
Turpia corrumpunt teneras spectacula mentes:
Averte impuris procul à sermonibus aures:
Et qui illis gaudent, horum consortia vita.
Principio studii radix inamœna videtur,
Sed profert dulces parvo pòst tempore fructus.
Ludo indulsisti? subitò evolat illa voluptas.
Legisti? utilitas studio percepta manebit.
Quies. Ut moderata quies prodest, viresq; ministrat:
Sic hebetat corpus nimia, ingeniumq; retundit.
Si prodesse aliis studeas, tibi proderis ipsi:
At nisi ames alios, & te quoq; nullus amabit.
Successus faustos nunquam admirare malorum:
Sera licet, tamen olim illos sua pœna sequetur.
Si tibi grata quies, juvenis ne parce labori:
Dux ad honoratam est homini labor ipse quietem.
Inspice te in speculo: & bona seu tibi forma videtur,
Moribus obscœnis illam fœdare caveto.
Seu tibi subtraxit vultus natura decorem,
Ingenio ut formæ compenses damna laboru.
Nil facito, quod turpe putes fecisse videri:
Et cura, ut multis tibi sis pro testibus ipse.
Lingua una Aures duæ. Ut nos pauca loqui, plura autem audire moneret,
Linguam unam natura, duas dedit omnibus aures,
Quæ servare voles, ne crebrò invisere parce:
Namq; minus furem metuunt, quæ sæpe videntur.

Blan-

Blanditur primo, sed perdit inertia famam:
Aspera res primo est, sed fert industria laudem.
Aut vinum ne tange, aut multa prolue lympha:
Cùm vino indulges, igni puer adjicis ignem.
Fac tibi sit vultus comis, sermoq; modestus:
Sic multos facilè tibi conciliabis amicos.
Semper opum studio præfer virtutis amorem.
Non opibus virtus, sed opes virtute parantur.
Disce, & quæ discis, memori sub pectore conde,
Aut facies tantundem, ac si cribro hauseris undam.
Irasci noli temerè, nil fœdius irâ:
Quam quæcunq; movere solent, ea temnere laus est.
Venti agitant celsis positas in montibus ornos,
A quibus in media tuta est arbuscula valle.
Sic & opes agitant majora pericula magnas:
Tutior angustos comitatur vita penates.
Pauca loqui puero, sed tempestiva decorum est:
Hæc etenim ingenium res indicat, illa pudorem.
Scire cupis, quæ sit famæ via certa parandæ?
Talem te præsta, qualem te poscis haberi.
Verbera non metuet, metuet qui jussa magistri:
Hæc qui contemnet, meritò miser ille timebit.
Quàm felix puer est, virtus in quo anteit annos.
Illum omnes meritis certatim laudibus ornant:
Et spectant cupidè, & felicia cuncta precantur.
At contra nemo alloquio dignatur inertes.
Spernuntur cunctis, & vulgi fabula fiunt:
Vix oculis pater ipse illos satis aspicit æquis.
Non tantùm in præsens obsunt peccata: sed hoc plus,
Ad mala quod proclivem animum adsuetudine reddunt.
Quæ bona sunt, sectare, etiamsi dura videntur
Principio, longus paulatim ea molliet usus.

Acceptum officium memora atq; extolle: sed abs te
Collatum extenua, & potius sine prædicet alter.
Utilitas quoties pugnare videtur honesto,
Ne dubitare quidem fas est, quin vincat honestas,
Pauca quidem hæc: sed quæ studio servata perenni,
Mirificos fructus progressu temporis edent.
Adspiret tantum cœptis Deus: omnia cujus
Deus. *Consilio æterno & certa ratione reguntur.*
Quem tu & luce puer prima, cùm strata relinquis
Surgere *Impiger, & dulcem repetis cum vespere somnum,*
Precer *Supplicibus facito places ante omnia votis.*
Ille tibi ingeniumq; sagax, corpusq; salubre,
Et multò meliora dabit: diffidere noli.
Tu multò ad illius semper refer omnia laudem.

JOHANNES MATTHÆUS TOSCANUS Ad M. Antonium Muretum Presbyterum, civem Romanum & Oratorem, &c.

CErtamen, MURETE, novum: te Gallia civem
Asserit hinc; illinc terra Latina suum.
Quem nunc implentem Romana palatia voce
Eloquii priscum restituente decus:
Attonitus stupuit post ter sibi secula quina,
Tybris inauditos dum bibit aure sonos:
Te mea Roma suis dum nuper civibus ultro
Annumerat, gaudens talia verba dedit:
Terra mihi tales Lemovix dum mittit alumnos,
Nil te, ARPINE, moror municipesq; tuos.

SEQVVNTUR QVÆDAM CARMINA, VEL CARMINUM Fragmenta ejusdem Auctoris; vel aliorum in eundem.

Nunquam antea in lucem edita.

MARCI ANTONII MURETI CARMEN
DE S. ANDREA APOSTOLO.

DIc mihi musa virum, Geticas qui primus in oras
Intulit æternæ fulgentia signa salutis:
Mox se regna ferens alacris per Achaica victor,
Dum parat usq; novos antiquo ex hoste triumphos,
Sacravit veteres generoso sanguine Patres.
Tu modò tot, sævis quo tempestatibus actæ
Se tamen, ut possunt, solantur præsule Senæ,
Huc adhibe Francisce animum, mecumq; revolve
Egregii ANDREÆ laudes, dignataq; cœlo
Facta libens, aram tu illi statuamq; dicâsti,
Quæ Vaticana insignis spectatur in æde.
Nos dabimus vena ductos è paupere versus.
Quod poterit, det quisq;, est & sua gratia parvis.
Sustulerat cœlo victor se Christus opimis
Insignis spoliis, princeps Acherunte recluso
Clara triumphatæ referens insignia mortis:
Lustrataq; suos sancta cum matre sodales
Munere linguarum, & promissi flaminis aurâ.

Conveniunt paucis poſt illa expleta diebus
Magnanimi heroës, Petro indicente ſenatum,
Tum monſtrante Deo, quæ ſit provincia cuiq;
Demandanda, agitant, ſacri quam ſemine verbi
Conſerat, atq; viam populis præpandat Olympo:
Et ſparſo intrepidus teſtetur ſanguine Chriſtum.
Ergo alias alii: Thracam, Illyricumq;, Getasq́,
Perpetuis nivibus glacieq́ informia regna,
Suſcipit Andreas: quanquam illi plurima frontem
Ruga erat, & ſeros canum caput indicat annos.
Sed ſtimulat, vireſq́ ſui amor ipſe miniſtrat.
Vade, ait, & lacrymis vultum illiusq́ ſuumq́
Irrorat, Petrus, vade ô chariſſime, qui me
Deduxti ad Chriſtum primus, germane, meiq;
Vive memor, memor uſq; tui vivam ipſe viciſſim.
Qui tibi cauſſa viæ eſt, idem tua cœpta ſecundet.
Ingeminant eadem hæc alii, fletuq; madentes
Amplexi inter ſe, felicia cuncta precantur.
It ſenior, Chriſtumq́ unum, quacunq; gradum fert,
Prædicat: hunc unum cunctis in vota vocandum,
Exitio mentita ſuis cultoribus eſſe
Numina: ab una hominum Chriſto pendere ſalutem.
Irrident alii, motaq́ hac mente putantes
Delirare ſenem, ſputo ſaxiſq́ ſequuntur;
Sunt etiam qui vincla parent, pœnasq́ minentur
Turbanti veterum cultus & ſacra Deorum.
Sunt tamen & quorum tetigit præcordia Chriſtus,
Qui veterum fœda errorum caligine pulſa,
Attentas monitis præbent cœleſtibus aures,
Ille fide primum, ſine qua nil cætera proſunt,
Summa docet capita. & ſancto connectit amore.
Tum juſſos ſperare, ſalubribus abluit undis:
Imponitq́ manus, & ſancto flamine firmat.

Acce-

Accedunt extemplo alii, & socia agmina jungunt:
Sic quondam latis Cerealia semina campis
Cùm spargit, plenaq; manu diffundit arator,
Pars cadit in cautes, succoq; carentia saxa,
Pars leviter terræ nullis radicibus hæret:
Atque illam volucres rostris populantur acutis:
Pars etiam in sulcos, atq; ipsa in viscera fertur
Telluris, gremioq; illic concepta tenaci
Fruge nova dominos opulentat, & horrea complet.
Odrysios tandem in fines, adoperta pruinis
Arva, bipennifero quondam regnata Lycurgo,
Pervenit, & torvæ purissima pectora gentis
Insoliti tamen eloquii dulcedine mulcet.
Conveniunt flaviq; Getæ, pictiq; Geloni,
Quosq; imposta vagis agitat domus annua plaustris,
Cornipedisq; sui solitus potare cruorem
Sarmata, quasq; alias sinuosa binominis Istri
Ripa vehit gentes, rigidis corda obsita setis,
Paulatimq; truces animos, eduraq; ponunt
Corda volente Deo, & moniti meliora capessunt.
Editus his ipsis olim regionibus Orpheus
Creditus est cantu liquido, fidibusq; sonoris
Et rabiem dempsisse feris, & sistere jussis
Fluminibus, silvas post se traxisse sequentes.
Verior hic Orpheus, homines qui vivere rapto
Assuetos, solisq; sibi jus ponere in armis,
Quosdam etiam cæsis, feritas horrenda relatu,
Hospitibus vesci, & sectos in grandia frusta
Aut torrere veru, aut mollire tepentibus undis,
Taliaq; obscœnis imponere fercula mensis,
Impulerit fando ritus abolere nefandos,
Et prius effera colla jugo submittere Christi.
Jamq; Borysthenios fluctus nitidumq; Dyraspen,

Quiq; Europæis Asiam disterminat arvis
Multifidum Tanain, teq; ô saxose Cynapos,
Quæq; alia ex alta spectat piger arce Bootes,
Plurima nunc ratibus, nunc pervia flumina plaustris,
Illa sacrum Christi pervaserat omnia nomen.
Unum omnes Christum ripæ, unum antra sonabant.
Cùm senior, Sat jam his inquit, regionibus actum.
Perficiet, quod deest, qui perficit omnia Christus.
Quæramus nova regna, odit victoria segnes.
Substitit hæc fatus paulum; dein lumina cælo
Attollens, sequor ecce, sequor quocunq; vocaris,
Tu modò præsenti mentem mihi numine firma.
Sic fatur, gressumq; ad Achaica dirigit arva,
Multa movens animo, sanctus comitatur euntem
Spiritus, & robur fessis senio artubus addit.

Reliqua desiderantur.

EJUSDEM.

AD GREGORIUM XIII. PONT. MAX.

QVi tibi ab Eoo repetitas littore conchas,
Divitis aut auri pondera multa ferat:
Illum ego scire negem, quæ tu Pater optime, dona
Longè auro & gemmis anteferenda putes.
Una tibi virtus, virtus in amoribus una est,
Veræ & virtutis gloria vera comes.
Ergo ut amans tabulis dominæ referentibus ora
Gaudet, & ante oculos semper habere cupit:
Sic te expressa juvat veræ virtutis imago,
Nec tabula est oculis gratior ulla tuis,
Tale igitur munus tibi nunc Picolominus offert,
Senensis præsul gloria prima soli:

Bisseno Æneæ conclusa volumine facta
Pontificis verè nomine reque Pii.
Qui virtute olim sedem provectus ad istam,
Ad quam eadem virtus te Pater alme tulit,
Ingentes toto compescuit orbe tumultus,
Et placido reges fœdere composuit,
Hortatus bellum Christi convertere in hostes,
Atque Asiam illorum faucibus eripere.
Ad quæ se accingens magno molimine cœpta,
Multa bonis frustra flentibus, occubuit,
Forsan & hanc Christus, Princeps ter maxime, laudem
Servatam in tempus distulit usque tuum.
Thracius ut tandem posita feritate tyrannus
Colla tuis ultrò subjiciat pedibus.
O ita sit: cumuletque tuas hæc gloria laudes:
Gregorii hic titulis adjiciatur honos.
Interea hæc placido vultu cape munera, eique
Qui tibi summissus porrigit illa, fave.
Ille Pii, ut nosti, genus alto è sanguine ducit;
Nec vixit priscis inficiandus avis:
Plurima sed tractans & maxima munera, semper
Se culpis expertem omnibus exhibuit.
Nunc exacta ætate illud sibi postulat unum,
Uti se haut ingratum sentiat esse tibi.

EJUSDEM.

AD DOMINUM ZAMOSCIUM POLON. CANCELL.

BIna mihi artifici cælata numismata dextra
Magnus ab Arctoo misit Zamoscius orbe
Aurea, non vani memorabile pignus amoris,
Sæpe meo optatos animo referentia vultus:

Magna-

Magnanimi primùm regis, quo Martia gaudet,
Quoque caput cælo ductore Polonia tollit.
Aspicis, ut latè veneranda coruscat imago,
Cunctaque diffuso circum loca lumine complet?
Non ea vis auro: nec per se lamina lucet,
Nec radiat rutuli nativâ luce metalli:
Majus ab impressa sed ducit imagine fulgur:
Atque ipsum STEPHANI sacer aurum vultus inaurat.
Contemplare acresque oculos frontemque verendam,
Et dignam imperio faciem, dignamque triumphis:
Ut sese omni ex parte animi vis vivida profert,
Degenerem luxum mollesque exosa paratus:
Ut spirat generosum, ipsoque videtur in auro
Regales agitare imo sub pectore curas,
Exitium Turcis, meditari & vincula Moscho?
Hic vir, hic est natus virtuti & fortibus ausis:
Cui duo tota pares alios si Europa tulisset,
Thracius haud ultra nobis illuderet hostis,
Sed profugus toto latebras sibi quæreret orbe.
Altera lamna loco pariter mihi grata secundo,
Subjicit ante oculos auctorem muneris ipsum,
Cujus conveniens meritis imponere nomen
Qui velit, invicti regis vocitarit Achaten.
Hinc te igitur, tua mi propius quando ora tueri
Non licuit, cupidumque isthæc invisere Regna,
Pontificis tenuit non detrectanda potestas?
Zamosci magne adspiciam, & persæpe nitenti
In te defixam solabor imagine mentem.
Zamosci, per quem Marti sociatus Apollo est,
Qui decora heroum accumulans, & Nestora dulci
Eloquio exæquas, & forti pectore Achillem,
Et leges armis firmans, & legibus arma,
Victricem laurum pacatæ intexis olivæ,

Arbi-

Arbiter idem almæ pacis, belliq; minister
Impavidus, laus egregii propria UTRAQUE CIVIS.
Salvete ô animæ fortes, incoctaq; honesto
Pectora: & ignavo non pervia corda timori.
Vos ego, quantum ævi dabitur, super ardua cantu
Astra feram, nunquam reticens vestra inclyta facta,
Facta aliis, queis nomen idem, sed non eadem est mens
Aut animos factura, aut incussura pudorem.

EPICEDION
IN
MARCUM ANTONIUM MURETUM.

VIRUM SUÆ ÆTATIS SINE CONtroversia eruditissimum, scriptum eo ipso die, quo elatus est, Nonis scilicet Junii, anno M. D. LXXXV. in summo animi dolore, & dictum in schola Rhetorices auditoribus suis à P. Francisco Bencio Societatis Jesu, inter quem & Muretum, multa extiterunt mutuæ caritatis argumenta.

NAM quid dissimulo? quid concita corda tumultu,
Mendax fronte premo? lacrymas quid in ore notantes.
Mergo? quid misero non rumpo pectora questu?
Flebimus; est quædam mœrenti flere voluptas.
Quis scit, an & nostrum doleatis forte dolorem?
Heu dolor immensus, minor ô quam caussa dolendi,

Tuq;

Tuq; dolore minor luctus, quid tenditis ultra?
Heu quid certatim conscinditis hoc miserum cor,
Cor lacerum, cor luctificis inamabile curis,
Cor siccum, cor luminibus cupientibus ullas
Ferre negat lacrymas, & iniqua mente resistit.
Nam cur largifluo non manant omnia fletu,
Cur tonat interius pectus modò turbinis instar,
Quem clausere cavæ penitusq; hausere cavernæ?
Nec licet indignans, cæco de carceris antro
Evomit undisonas lachrymas fractoq; remugit
Murmure, & horrifico se rumpit ventus hiatu.
Muretus perit, heu periit Muretus, & omnes
Divitias linguæ secum abstulit, abstulit omnes
Delitias Musarum, & amicas mentibus artes
Ingenuis quicquid Graiis, quidquidq; Latinis
Condiderant veterum chartis monumenta virorum.
Nam seu Socraticis sermonibus appulit aures,
Sive in Academi lucis, seu forte Lycæi
Dulcibus alloquiis lata spatiatus in umbra est:
Proximus à primo semper fuit, ilicet illa
Sicut apis flores & rura balantia circum
Omnibus è pratis decerpsit singula libant
Dulciaq; è foliis expressit victor amaris
Mella, quibus prisco collectum nectar Hymetto
Mirata est nostra atq; omnis mirabitur ætas
Sive etiam sacri pandentem oracula juris
Seu morum officia & vitæ laudanda docentem
Munera, & omnigenis dulces è fontibus haustus
Instillantem animis & grandia verba tonantem
Fluminis in morem vel cœlo fulminis acti,
Audiit ipsa sui pendens jam civis ab ore
Gallia, mox etiam Italia & Mavortia Roma
Æmula cognovit Marci, Marci aurea verba.

Is no-

Is nostram super ætatem, propiorq; vetustæ
Ire videbatur, veterumq; retundere fastus.
Heu quoties illum plausus populiq; patrumq;
Dicentem excepit, nimiumq; libentibus hausit
Auribus, ille quidem magnorum nomine regum,
Pontifici summo gratatus sæpè liquenti
Purius electro eloquium profudit ab ore,
Montanis nivibus niveoq; simillimus amni,
Ille Pii dudum mœstissima funera Quinti,
Mox Caroli funesta tui fera Gallia Regis
Atq; Tolosani Foxi solemnia justa
Debita deflevit duri solamina casus;
Ille etiam immanes Turcas cum contudit armis
Classis Christicolum & victrix dare terga coegit,
Altaq; constravit trepidantibus æquora Pœnis
Lætitia ingenti & magnis clamoribus implens
Hanc urbem; Romæq; decus columenq; Quiritum,
Extulit ad cœlum divina laude Columnam.
Quid cum etiam nuper (vox ô Cygnea, tenet jam
Nunc etiam mentem, & dulcis sonus occupat aures)
Ad Vaticanum, patribus quos purpura velat
Hortator fuit, ex alto velut æthere missus
Pontificis formam evolvens & munera summi, &
Quem legere ipsi descripsit pœnè legendum.
Nec modo Roma tibi, Muretus cognitus ille,
Quem veteris specimen linguæ morumq; tuorum
Admirata tuis adjungis civibus ultrò.
Unde etiam attonsum fers tristi fronte capillum.
Sensit eum, caput Oceano quæ flammivomus sol
Exerit aut condit tellus, quæcunq; perusta
Sole rubet, quæcunq; gelu nivibusq; rigescit.
Certè illum & bello & paci nova gloria, rector
Sarmatidum Stephanus, regnum quod protulit armis,

Augeat, ut rerum doctrinarumq; repertis
Muneribus magnis excitum accersiit olim:
Et traheret, si non Romani amittere cives
Hunc veritisanctusq; Parens migrare parantem
Et monitu & precibus tenuissent. Hei mihi dicam,
Dicam aliquid, dolor invito de pectore voces
Elicit, ipse etiam hortando & fortasse monendo,
Pars non magna fui. Quid enim meus ille Magister
Quid pater ille meus, nam sera ætate creatum
Me sibi jactabat quondam, quid filius eheu
Filius? ut Patrem tu me, Murete, colebas,
Idq; etiam præ te semper deflende ferebas.
Ipse ego te contra dulci certamine patrem
Dicebam, te quando hiemes certo ordine septem
Audii inexpletum discens & sedulus aure
Dicta bibi, quæ post tenui mihi fluminis alveo
Effluerent, parvæ ut possent adolescere silvæ
Muretumq; omni Muretum fonte sonarem.
Ipse mihi sensus animi curasq; latentes
Concilio & dicta & facta heu dilecte solebas
Credere, quæ studio tegerem commissa fideli.
Sed quamvis persæpe dares mihi commodus aures,
Et morem, ut fatear, gereres persæpe monenti,
Non tamen omninò tu nostra es dicta sequutus.
Nam quoties quoties ignari nescius oti
Pervigili studio noctesq; diesq; trahebas,
Ipse laboranti contra vigiliq; quietem
Præteritiq; memor suasi, metuensq; futuri.
Nunc verò infelix vates verissimus augur.
Quid quod & urgenti tandem vergente senecta
Edere curares, quæ cunctis edita prosint,
Ex utriusq; opibus poteras quæ plurima linguæ,
Tu tua non faciens magni, quæ maximus orbis

Attonitus colit & poscit, sermone modesto:
Spem tamen haud omnem eripiens, plerumq; negabas?
Multa quidem sunt à Mureto & magna, sed ipsa
Credite plura adeo nec sunt fortasse minora,
Quæ jam jam affecta aut potius confecta volebat
Premere, & ante diem, ni deesset vita, volebat.
Ante diem moritur, qui viveret utilis orbi,
Nec dum etiam bis tricenos expleverat annos.
Mitto ea, quæ calidæ abreptus fervore juventæ
Quorum & pœnituit, fudit juvenilia, namq;
Vera loquor, velut immaturo tempore fœtus
(Nec satis ille pios dicebat providus à se
Expulit expungens, quod præfert pagina nomen,
Certus enim & fluvio & rapidis committere flammis.)
His missis, quantum ô puro sermone Terenti
Et quantum ô Tulli, quantum ô Venusine Poëta
Et Tacite & Seneca & sinuosa volumina juris
Spissum opus & propriis innectens vincula vinclis,
Quantum illi doctæ debes doctissime gentis
Doctor Aristoteles? latio sermone loquentem
Quem fecit, nostroq; etiam nonnulla rogatu
Fermè opus extremum, sed quis numerare potis sit
Omnia, quæ pulchris apparent illita chartis?
Nam quid carminibus memorem laudesq; virorum
Et sanctorum alta cœli quos Christus in aula
Exhilarat vultu? Tiburtinumq; recessum
Quem Pater Hippoltyus priscorum æquavit honori,
Magnaq; quæ pueris, tantus vir, condita versu
Argolico præcepta dabat versuq; latino,
Sunt pueris præcepta, viri quæ implere docendo
Lætentur, metuant non discere. Magne Tuane
Felix morte tua, cui tanti nominis auctor
Obtigit, ut grandi celebraret carmine vitam,

Tantum ille & versu poterat, Tu Mantua testis.
Sanctorum ad laudes Mureti dulciter hymnos,
Scilicet in templis sacra inter munera cantas.
Lauretana domus testis, cui nobile carmen
Quod sacratum olim vates pius edidit, audit
Orbis, & hæretica haud potuit contemnere pestis,
Anne etiam memorem variarum illustria rerum
Doctorum contrita manu monumenta, lepore
Aspersa egregio, qualem non Itala tellus
Ni fallor, nec fallor enim, gustaverat unquam?
An ne etiam ad caros olim quæ scripsit amicos?
Sed quid ego hæc memorem nostro quæ cognita seclo
Postera laudabunt, & noscent secula, dum se
In mare præcipiti devolvent flumina lapsu?
Dicam ea, quæ multis incognita, nec mihi soli
Cognita, cùm certos liceat producere testes.
Proh quantum amittis Stagiræ civis, & omnis
Historiæ princeps, Plato quantum tu, queque, quantum
Thucydide & Livi, & Xenophon, & grandis Homere?
Proh quantum legum rudis indigestaq; moles?
O Tulli, ô Crispe, ô Plini, ô lenissime Cæsar,
O qui multarum pandis miracula rerum,
Atq; virûm historias & vitas scribis, & omnes
Instruis officiis, Plutarche, & moribus ornas.
Deniq; quicunq; est oculis dignatus & alto
Ingenio auctores, quantum amisistis in uno?
Ille quidem maculas tergebat & abdita sensa
Exponebat, uti foret ad consulta vocatus
Quilibet ut calamo mentem commisit & arti.
Sed quid ego hæc miser? Infelix amittere majus
Quid potui? in me omnis cecidit collapsa ruina
Et propè sum tantæ cumulatus pondere molis.
Illius haud fruar alloquio, lucemq; morantem

Et ma-

Et matutinas consumens dulciter horas
Atque inter risus delibans seria dicta.
Hæc Murete unum Franciscum incommoda tangunt
Bencium, & agnoscit lacrymans, lacrymabilis idem
Quid merito doleat, quantumq; amiserit eheu.
Nam tibi jam tandem requies concessa laborum.
Quippe sacerdotem, ut spero, majora parantem
Ex animo Christus perpendens facta, sacerdos
Maximus, ætherio in solio considere jussit,
Redditus & meritò socium te adscivit Olympo.
Roma sacerdotem te nonum viderat annum
Atq; sacerdotum tibi rector & arbiter orbis
Poscenti veniam Xistus concessit abundè,
Nec lacrymas tenuit, quin & miseratus euntem est.
Nec minor ex isto spes est, quod tu omnibus armis
Instructus, cœli consors Ecclesia quæ dat
Militibus ceu victor abis: quod publica Xistus
Commoda quæ tribuit proprios convertis in usus.
Quod jam jam Christi satiandus corpore, coram
Omnibus ad sacrum obsequium, qui accedere, quiq;
Visere te poterant, multum lacrymantibus ultrò
Insignis pietas nullum reticenda per ævum
Tàm raro exemplo, famulos quos munere largo
Ditâsti, & partem haud meritos, veniam petis, auctor
Consilii Deus ipse fuit, noctemq; diemq;
Quod vidi, hoc tantùm consumptum munere vocis,
O Deus, ó Christe, hunc anima fugiente vocabas
Hunc agitans animo singultibus interruptis.
Et tamen hæc inter, memini & memorare decorum est
Omnia cùm memorem fugissent avia mentem,
Ut tua luminibus fixisti lumina nostris
Quem dudum oraras, ne summo in tempore deessem
Me, me cognôsti & voluisti dicere patrem.

Deseruit prior heu conantem syllaba linguam
Atq; pa,pa, tantum profers & brachia pandis.
Heu dolor;hinc tandem luctatus tempore longo
Spiritus invito de corpore decedebat:
Et pulchrum vultu placido lætumq; reliquit.
Hinc verò ad templum trino quod numini & uni
Addictum celebrant Galla de gente sodales,
Quos coluit semper donisq; ingentibus auctos
Quos voluit moriens,dum plures ordine cæcus
Funereas de more faces longo agmine portant,
Alternantq; preces,sollemni funere fertur.
Filius hunc fratris rerum & cognominis hæres
Prosequitur longè procerum comitante caterva.
Jam Murete vale,vale ô Murete,sequar te.
Duximus exequias,& vitam ducimus eheu
Te sine vita gravis,sine te sine mente relinquor.
Egregii juvenes vos, ô mea maxima cura
O vestri memores generis miserescite vestri,
Cui suus abscessit,nec opina morte,magister.
O ego,si possem nostros auferre dolores
Carminibus, nunquam facerent hæc carmina finem,
Sufficeretq; dolor lacrimas,lacrimæq; dolorem,
Et quantum est vitæ, quantum est in corpore robur
Efficerem ut Mureti,orbis me nôsset amantem
Atq; animi audiret testantem vulnera fletu.
Sed dolor haut ponit vires, crescitq; medendo
Crudescitq; magis;nec desit causa doloris.
Muretus periit, revocari funera longo
Haud possunt fletu, ac lacrimæ & testantur amorem
Et desiderium prærepti pignoris ingens.
Quod mihi si liceat superis extollere molem
Atq; tuis Murete æquam virtutibus,addam
Hæc etiam æternum ut scribantur verba sepulchro.

Mure-

Muretus jaceo hîc precibus me attolle viator.
Gallia me genuit. Veneti florente juventa
Excepere, virum venerata est Roma, senemq;
Corpus humi, ingenium in scriptis, mens sedit in astris.
Hocq; ipso claudam lugubres omine cantus.

PHILIPPI POELARII BRUGEN. FLANDRII. C.

IN OBITUM ERUDITISSIMI Ornatißimiq; Viri

M. ANTONII MURETI

POETÆ ATQVE ORATORIS OPTIMI, elegantissimi omnium Philosophi, Juris interpretis prudentissimi, atq; omnis antiquitatis benè periti, civis Romani, præceptoris ac patroni optimi.

ROMA diu felix insvetos edere questus
Incipe; Roma novis mœrens ululatibus adde
Lamenta, adscriptum nam fata immitia civem
Eripuere tibi, qualem vix prisca tulerunt
Secula, seu Decios numeres, clarosq; Camillos,
Facundo doctos seu cum Cicerone Catones,
Roma fleas studiisq; tuis qui favit, & auxit
Teq; tuosq; diu, ne posßis barbara dici
Qui fecit vigili cura & conamine miro.
Deseruit terras, doctißimaq; ora quierunt
Quæ Phœbi meritò poterant oracula dici.
Heu quonam blando vultus condita decore
Majestas abiit? quonam facundia? quonam
Quæ ornatæ magnis fuerant virtutibus illæ,
Illæ, inquam, ingenii dotes? Prudentia quonam?

Muretum, cur non servâstis, dicite Musæ?
Arpinis cujus lavisse liquoribus ora
Phœbum non puduit, sophiæ cui tradidit artes.
Quemq; manu apprensum bifidi per culmina montis
Musæ duxistis, monstrantes vertice ab uno,
Immensos latii campos, felicia rura,
In quibus indomiti lusit præceptor amoris,
In quibus ipsa suum spatiari Mantua gaudet
Doctiloquum civem, gaudet Verona Catullum,
Versibus ornârunt, & quotquot Tybridis undas;
Monstrantes alio, puro de vertice, largos
Grajorum campos, quos aurea copia vestit,
Frugibus & lætis, ubi vatum & fronde coronat
Tempora; Nam Andinum puer hîc conspexit Home-rum
Ascræiq; senis decorataq; frondibus ora,
Estq; cothurnati hîc miratus carmina vatis,
Thebaniq; lyram, lyricum non ultima Vatum
Pars fuit, heu mæstæ lugubria dicite Musæ
Carmina; Vosq; novi lacrymis urgete sepulchrum
Mureti vates; cur illi illuxit Apollo
Nascenti? Argolici quem non facunda Periclis
Fulmina terrebant? immites dicite parcas
Turba Oratorum, cujus pendebat ab ore,
Purpureus summo fasces moderante senatus
Gregorio, Orator, superas concessit in auras.
Nondum prima genas flore exornabat opaco
Ætas, cùm teneram majoribus applicat orsis
Mentem; sanctarum sinuosa volumina legum
Aggreditur, discitq; reos servantia Jura,
In quibus ipse brevi tantùm profecit: ut illum
Admirarentur cani præcepta magistri
Tradentem, cura vigili sed lubrica cuncta.

Cer-

Cernit ut immani tua clara Lutetia tecta
Ardere heu belli studio, nec Palladis artes
Florere ut solitæ fuerant, Phœbiq; remissum
Ardorem, & sacras expulsas urbe sorores,
Mavortisq; feri turbari Gallica sævis
Rura armis, fictum ramum prætendere olivæ
Infestas furias, iterumq; iterumq; redire
Sacrilegi adversus Musas fera tempora belli
Ornatura ducum Musis invisa triumphos,
Heu sedes animosa tuas Pataræus Apollo
Gallia, cum castis tua tecta sororibus, una
Muretum abducens liquit, non ipsa relinqui
Digna erat, Aoniis nam fecerat otia Musis
Altrix præstantum semper facunda virorum
Gallia; Pegaseis posset locus esse puellis,
Hic ubi quæ ipse chori princeps dictavit Apollo
Tisiphone ventis & nubibus irrita donat?
Ergo Muretus, fidei non infima nati
Absens absenti officia exhibiturus abivit,
Jam Rhodani celeres cursus superaverat, & te
Magne Garumna, tuos fluctus post terga relinquens
Cum Phœbo, nec eum natalis linquere terræ
Dulce solum piguit; Venetum delatus in oras,
Ad Phaëthontei pervenit pinguia lassus
Rura Padi; laceris quærens grata ocia Musis,
Eloquii hic igitur clari dare signa coactus.
Scire etenim nostrum nihil est, nisi nos sciat alter
Scire, haud exiguas vires in carmine monstrat,
Seu canat aurata heroos testudine versus,
Seu moveat lyrici modulantia crusmata plectri.
Talem olim referunt miro modulamine dura
Saxa chelymovisse & nigras carmina silvas
Ismarium Vatem & sævos traxisse leones.

Obstupuit præceps miratusq; Adria pulchri
Oris & ipse decus mistum & gravitate pudorem.
Hunc etiam virides circum delphines in undis
Adnârunt, parva rate dum ferretur in Urbem,
Quæ caput antiquum mediis è fluctibus effert.
Hanc colere & vidit benè relligionis honores
Florere & divæ hîc laqueataq; surgere tecta
Astrææ, clari cui immensis sumptibus alta
Cives marmoreis statuerunt fulta columnis
Templa, deam sacris mactantes ritè verendis.
Cujus consilia antiqui moderantur habenas
Imperii paribus, quibus est respublica curæ
Auspiciis, regere atq; suos defendere cives:
Hic igitur placuit Mureto figere sedes,
Eloquium cujus Veneti mirantur & ora.
Non aliter Graji celebrant Demosthenis ora,
Cujus Palladiæ tonitru decorantur Athenæ.
Extemplo Ausonias velox it fama per urbes
Gallum hominem Latias doctum Grajásq; Camœnas
Errantem Venetum vulgans in littore castis
Nutritum à Musis, cui Pallas tradidit artes.
Nec mora quà trifido Dives Ferraria floret
Cincta Pado, pernix cunctis velocior Euris
Læta volat, pictis turrita palatia pennis
Intrat, Mureti cupido devincit amore
Estiadum mentes; inter quos maximus ille
Hippolytus, qui purpurei & fuit ipse senatus
Gloria, qui Phœbo claros extruxit & hortos
Musarumq; choris, gelida quà Tiburis unda
Labitur, exornans pomaria mille figuris.
Solus eo svetus miseris facere ocia Musis
Tempore; Muretum accersit, quem munere largus
Donatum largo, grata requiescere in umbra

Vati-

Vatibus ut quondam Mecænas fecit: at ille
Hinc, majora agitans cœpit sub principe tanto
Divini ingenii maturos edere fetus
E quibus ut duro fulvos ex ungve leones
Noscimus, est notus, claram hinc accitus in urbem
In septem geminis consedit collibus, uno.
Seu quæ in Cimmeriis tenebris natura latére
Abdita vult, tanto solers interprete gaudet,
Muretus celsi recolens spatia alta lycéi,
Seu docet instabilis vitæ præcepta regendæ;
Seu tradit claram clari Demosthenis artem,
Seu docet auxilium oppreßis præbentia Jura:
Sic omnes alios liquit post terga magistros,
Unius ut docto solum penderet ab ore
Non modò quæ ingenio claret Romana Juventus,
Quæq; suam queritur sublatam Gallia prolem;
Purpureiq; Tagi & latices qui jactat Iberus.
Danubium & te Rhene bibens, Germania dives.
A locuplete Tago Romam ut delatus Iberus,
Historici quo clara Titi olim cerneret ora:
Sic desiderio Mureti Gallus in urbem
Venit, & ipsa suos natos Hispania misit
Pannoniusq; ferox & flava Britannia prolem.
Venêre audaces in mutua vulnera Belgæ,
Inter quos dulcis patriæ solabar in urbe
Mureti auxilio castis gratißima Musis
Rura relicta, nihil superest, nunc omnibus orbo
Ah sine te Murete mihi nil urbis in urbe est,
Ah silet ipsa chelys quam tu laudare solebas
Nunc mea; Nam lachrymans querulis si fortè quid audet
Versibus, ah solum tua tristia fata recenset.
Non tantùm patriæ me turgida prælia curis

Exagi-

Exagitant, quantum me me tua funera turbant.
Perdita nec tantum jam nunc mea commoda torquent.
Me, quantum ipsa ferunt hei publica damna doloris.
Plusculа vixisses Antoni tempora, summus
Ipse tuæ Sixtus claros tribuisset honores
Virtuti, sanctus quem Petri in sede locavit
Spiritus; extrema sacrum dum voce senatum
Exhortareris, nimium sed iniqua negârunt
Numina; Quin renovas violentos ira dolores?
At nihil hic tristis luctus, nil proficit ira.
Nam nil perpetuum varia sub lampade lunæ.
Haud ulli tetricæ didicerunt parcere Parcæ,
Quare age Musa modos, & tristia carmina siste.
Ultima dic bona verba, nefas contundere planctu
Pectora; Roma tibi non fas lugêre Beatos.
Ille tuus civis radiantibus additus Astris,
Credita Muretus speratáq; gaudia carpit.

FINIS.

LIPSIÆ,
Impensis GOTFRIDI GROSSI,
Bibliop.

Excudebat JOANNES ALBERTUS MINZELIUS

ANNO
CIↃ IↃC XXIX.

Purgatorium. pag: 338. l. 13.
* Morbus f. calamitas ad qd ꝯducat. pag: 338. l. 1[illegible]
Divitias nec nimis amare, nec ꝯtemnere [illegible]
vid. pag: 454.

Qsqs amat dictis absentum rodere vitam,
Hanc mensam vetitam noverit esse sibi. Augu

Quisquis amat dictis absentum rodere vitam
Hanc mensam vetitam noverit esse sibi. S. Aug